

ISSN 2146-2879

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER

Sosyal Bilimler Enstitüsü

DERGİSİ

Ocak/January 2019 Cilt/Vol: 9, Sayı/No: 1

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 2019 Cilt: 9 Sayı: 1

ISSN 2146-2879

Dergi içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Ulusal hakemli dergi olarak yayımlanmasına 2011 yılında başlanan Sosyal Bilimler Dergisi Ocak ve Temmuz aylarında yılda iki sayı olarak devam etmektedir. Çok disiplinli bir dergi olan Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sosyal bilimlerin tüm alanlarına açıktır. Yayımlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir. Yazıların yayımlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmez.

Dergi ASOS, SOBIAD, Index Copernicus, ResearchBib, Academic Keys, Directory of Research Journals Indexing (DRJI) ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Ocak 2019, Ankara

Yayın-Proje: Ayşe Açıköz

Dizgi-Grafik Tasarım: Ayşe Nur Yıldırım

Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve
Ticaret Limited Şirketi
Çetin Emeç Bulvarı 1314.Cadde No:37A-B

0312 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306

Matbaa Sertifika No: 33365

Dergi İletişim

Tel: +90 0318 357 35 92

Faks: +90 0318 357 35 97

e-mail: sbd@kku.edu.tr

<http://dergipark.gov.tr/kusbd>

Dergi Yönetim ve Yazışma Adresi

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Merkez Yerleşke, 71450, Yahşihan-Kırıkkale

KIRIKKALE
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 2019 Cilt: 9 Sayı: 1

Baş Editör (Genel Yayın Yönetmeni)

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Editörler Kurulu

Prof. Dr. Güven DELİCE

Doç. Dr. Mehmet Akif HELVACI

Doç. Dr. Üyesi Salim PİLAV

Dr. Öğr. Üyesi Aşır ÖZBEK

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DOĞAN

Editörler Kurulu Sekreteri

Arş. Gör. Erdem KARATAŞ

Arş. Gör. Mehmet KÜÇÜKÇENE

HAKEM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. İlyas DOĞAN	Doç. Dr. Necla ÖZTÜRK
Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN	Doç. Dr. Salim PİLAV
Prof. Dr. Kemal TİMUR	Doç. Dr. Süleyman KALE
Prof. Dr. Sami KARACAN	Doç. Dr. Tamer EREN
Prof. Dr. Süphi ASLANOĞLU	Doç. Dr. Veli TOPTAŞ
Prof. Dr. Şahmurat ARIK	Dr. Öğr. Üyesi Adem BELDAĞ
Prof. Dr. Veysel EREN	Dr. Öğr. Üyesi Adnan KÜÇÜK
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DEMİR
Doç. Dr. Ahmet ŞAHBAZ	Dr. Öğr. Üyesi Arzu ÖZMERDİVANLI
Doç. Dr. Gürbüz ÖZDEMİR	Dr. Öğr. Üyesi Buket AKGÜN
Doç. Dr. Harun IŞIK	Dr. Öğr. Üyesi Cem Barlas ARSLAN
Doç. Dr. İbrahim MAZMAN	Dr. Öğr. Üyesi Filiz GÖKTUNA YAYLACI
Doç. Dr. İsmail AKBAL	Dr. Öğr. Üyesi Hacı Mehmet ALAĞAŞ
Doç. Dr. İsmail GÖKDENİZ	Dr. Öğr. Üyesi İnönü KORKMAZ
Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ	Dr. Öğr. Üyesi Metehan BULDU
Doç. Dr. Kemalettin DENİZ	Dr. Öğr. Üyesi Murat Bayram YILAR
Doç. Dr. Mehmet ÖÇALAN	Dr. Öğr. Üyesi Öznur ÖZDARICI
Doç. Dr. Merter AKINCI	Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KARAKUŞ
Doç. Dr. Mutlu TÜRKMEN	Dr. Öğr. Üyesi Seçkin SARP KAYA
Doç. Dr. Nazım KARTAL	Dr. Öğr. Üyesi Yasemin DURAK

Baş Editörden,

Düşüncelerimiz hayatımızı belirler. Yaşadığımız hayat, düşüncelerimizi belirlemez ama onu etkiler. Düşünme biçimimiz neyse, yaşadığımız hayat da odur. Örneğin sokakları kirli bir şehir, güzellikten yoksun bir bina, bozuk bir alet ve kötü bir eğitim yoktur: Düşünceleri kirli insanlar, güzel düşünmeyen mühendis, sahtekâr bir esnaf ve ahlaksız bir öğretmen vardır. İnsan bu belirleyiciliğini zorunlu süreçlerle farklılaştırır.

Batılı düşünme biçiminde bir işin yapılmasında öncelik sağlamlık ve yararlılık olurken; Doğulu düşünme biçimlerinde, örneğin bir Rus için, gösterişlilik bunlar kadar önemli bir olgudur. Türkiye özelinde açıklamak gerekirse, Dolmabahçe sarayı ile Topkapı sarayı arasındaki temel fark, sadece bu yapıların büyük-küçük olması değildir. Topkapı sarayının sadeliği ve gösterişsizliği Osmanlı insanının mütevazı ruhuyla ilgilidir. Aynı zamanda Dolmabahçe sarayının görkemliliği yenilmiş ruhun narasından başka bir şey değildir. Dolmabahçe sarayının batı tarzı bir mimari yapıyla inşa edilmesi, o dönemin gelişen en son mimari tarz olmasından dolayı değil, Osmanlı devletinin o dönem Batılı gibi düşünme özelliğinden dolayıdır.

İnsanın en büyük açmazı, düşünceleri ile kalbinin arasına mesafe koymasındır. Makul olan, düşüncelerimizle kalbimizin beraber gelişmesi, hatta düşüncemizin kalbimizin üzerine gelişmesidir. Öte yandan insanın ruhu dininden, tarihinden, kültüründen ve çevresinden etkilenir. İşte kalbimizi de içine alan ruhumuz düşüncelerimizi, dinle, tarihle, geleneklerle ve kalıtımla belirler. Son tahlilde insan, bu ruhtan kaçamaz, ama ondan uzaklaşabilir. İşte insanın nankörlüğü, düşünceleriyle ruhu arasına koyulan mesafeden kaynaklanır. Eğer insanın düşüncesi ruhundan değil de, bundan bağımsız gelişirse o insan zalim, o toplum bedbaht olur. İnançlar bunu “günah” kavramıyla açıklar. Günah, ruhtan çıkmayan düşünce ve eylemlerdir. Ahlak da, bu mesafenin kapanmasından başka bir şey değildir. Eğitim ise, bu mesafeyi kapatan sürecin adıdır.

Samimiyet, düşünce ve ruh kardeşliğidir. Bir insanın samimi olması demek, düşüncesi ile ruhunun benzer olması demektir. Samimiyetin diğer yüzü merhamettir. Bir madeni para gibi, bir yüz samimiyet, diğer yüz merhamet. Samimiyet, bir fikrin namuslu hale gelmesini sağlarken, merhamet o fikrin her zaman dinamik kalmasını sağlar. Örneğin bir insan, fareyi tanrı olarak ilan edebilir. Tanrının fare olarak kendilerine geldiğine inanabilir ve tüm olup bitenleri fareye bağlayabilir. Bu merhametli bir inanıştır. Bu insan, farenin hal ve hareketlerine göre yaşamını sürdürürse, o insan samimidir. Merhamet, varlıklar arasında varlığını bilme; samimiyet ise buna göre yaşamadır. Bir bilme eylemi olan merhamet acımaya, bir yaşama eylemi olan samimiyet nobranlığa indirgenirse, ortada ne ilim kalır ne de münevver.

İşte bizim asıl sorunumuz, merhametsizlik ve samimiyetsizlik. Merhametli olmak demek, tüm şartları dikkate almak, samimiyet ise bu şartları kabul etmek demektir. Merhametsiz insan, varlıklar arasındaki yerini değil, kendi varlığına göre diğer varlık-

ları konumlandırın insan demektir. Tabiatı kendisine boyun eğdiren modern batının merhametsizliğinin göstergesi yaptığı katliamlar değil, insanın varlık dünyasındaki yerini kabul etmeyip, varlıkları insana göre tanzim etmesidir. Katliam, bu düşüncenin doğal sonucudur. Samimiyetsizliği ise insanın kâinattaki yerini kabul etmeyişinde ve fikrinin namussuzluğunda görülebilir.

Bu durum muvacehesinde Türk sosyal bilimlerinde tasavvur, merhametli ve samimiyet sahibi değildir. Çünkü sosyal bilimlerimizin bir kalbi yoktur. Ruhu olmadığı için de, düşüncesi yoktur. Bunlar olmadığından dolayı da merhameti ve samimiyeti yoktur. Bu nedenle de havanda su dövülmektedir.

Yapılması gereken, kendine gelmektir. Türk sosyal bilimleri kendine gelmelidir. Bunun da yolu; temel kaynakları okuyarak öze dönmek, bu özden türeyen düşünceler geliştirmek, hayatın mahiyetini anlamak (merhamet) ve bu mahiyete göre çalışmak (samimiyet) ve sonuçta bir fikir namusuna sahip olmaktan geçmektedir. Fikir namusuna sahip sosyal bilimlerin gelişmesi dileğiyle...

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Baş Editörden	v
Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Cumhurbaşkanının Sorumluluğu Meselesi <i>The Matter of Accountability of the President in the Presidential System of Turkey</i> <i>Abdulkadir YILDIZ</i>	1
19. Yüzyıldan Günümüze Erbaa Yöresindeki Göç Hareketleri <i>Migration Movements in the Erbaa Region from the 19th Century to the Present</i> <i>Yusuf YILMAZ</i>	21
BRICS-T Ülkelerinde İşgücü Verimliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi <i>Labor Efficiency and Economic Growth Relationship in Brics-T Countries: Panel Data</i> <i>Analysist</i> <i>Ersin YENİSU</i>	35
TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar, Koşullu Varlıklar Standardına İlişkin Muhasebe Uygulamaları <i>TMS 37 Accounting Practices Based on Provisions, Contingent Liabilities, Contingent</i> <i>Assets</i> <i>Büşra TOSUNOĞLU, Selim CENGİZ</i>	61
Kamu Görevlilerinin Takdir Yetkilerinin Artırılması: Tapu Sicili Tüzüğünde Yapılan Değişikliklerin Sonuçları <i>Increasing Public Officials' Discretionary Powers: Results of Some Changes in The Land</i> <i>Registry Regulation</i> <i>Cengiz SARI</i>	83
Banka Müşterilerinin İnternet Bankacılığı Kullanmama Nedenlerinin Analizi <i>The Analysis of the Reasons Why Bank Customers Are Not Using Internet Banking</i> <i>Serhan KESKİN</i>	99
Türkçe Eğitiminde Ölçme ve Değerlendirmenin İşlevselliğine Etki Eden Önemli Bir Uygulama Tekniği Olarak Geribildirim Kullanımı <i>Use of Feedback an Important Application Technique that Contributes to the</i> <i>Functionality of Measurement and Evaluation in Turkish Education</i> <i>Ali GÖÇER</i>	111

Fantastik Metinlerin Değerler Eğitiminde Kullanılabilirliği Üzerine Değerlendirme-Hikmet Temel Akarsu Örneği <i>Evaluation of Usability of Fantastic Texts in Values Education - The Sample of Hikmet Temel Akarsu</i> Mehmet FİDAN.....	127
İbn Teymiyye’de Selefi Düşünce-Tasavvuf İlişkisi <i>The Relationship Between Sufism and Salafist Thought in İbn Taymiyyah</i> Ahmet YALÇIN	139
Çocuk Gelişiminde Fiziksel Aktivite ve Sporun Önemi <i>The Importance of Physical Activity and Sports in Child Development</i> Rüstem ORHAN	157
Türkiye’deki İllerin EDAS ve WASPAS Yöntemleri ile Yaşanabilirlik Kriterlerine Göre Sıralanması <i>Ranking of the Provinces in Turkey by Livability Criteria via EDAS and WASPAS Methods</i> Aşır ÖZBEK	177
Sami Paşazade Sezai’nin Pantomima Öyküsünü Zıtlık İmgeleri Üzerinden Okuma Denemesi <i>The Reading Trial of Sami Paşazade Sezai’s The Story of Pantomime Through Contrast Images</i> Tuba DALAR.....	201
Makedonya ile Yunanistan Arasındaki İsim Sorununun Çözümünde Arabuluculuğun Etkisi <i>Effect of Mediation for Resolution of Name Dispute between Macedonia and Greece</i> Halis AYHAN.....	215
Bankerlikte Meslek Ahlakına İlişkin Bülent Arabacıoğlu’nun Eleştirel Yaklaşımı <i>The Critical Approach of Bülent Arabacıoğlu’s Vocational Ethics in Brokerage</i> Uğur KESKİN	245

CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİNDE CUMHURBAŞKANININ SORUMLULUĞU MESELESİ

Abdulkadir YILDIZ¹

Öz

6771 sayılı Kanunla, Türk hükümet sistemi Cumhurbaşkanlığı sistemi olarak değişmiştir. Cumhurbaşkanlığı sisteminde, başkanlık sistemine ilişkin belirleyici noktalar bulunmakla birlikte, sistemin Türkiye'ye özgü yönleri de bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı hem devlet başkanlığı hem de hükümet başkanlığı yetki ve görevlerini bünyesinde toplamaktadır. Bu bakımdan, parlamenter sistemdeki yetkisiz ve sorumsuz devlet başkanından farklı bir konumu bulunmaktadır. Cumhurbaşkanının sorumluluğu siyasi, hukuki ve cezai olmak üzere üç açıdan değerlendirilmelidir. Yine bu sorumluluk kişisel ve göreviyle ilgili boyutlarıyla birbirinden ayrılarak incelenmelidir. Başkanlık sistemi sert güçler ayrılığı sistemi olduğu için başkanın sorumluluğu yolunun işletilmesinde yasamanın konumu önemlidir. Buna göre yasamanın yürütme ile ilişkisi bağlamında sert güçler ayrılığının mantığına uygun bir sorumluluk sürecinin anayasal zemine kavuşturulması gerekir. Bu çalışmada, 6771 sayılı kanunla Anayasa'da yapılan değişikliğin Cumhurbaşkanının sorumluluğunun kapsamını ne şekilde belirlediği, önceki düzenleme ile karşılaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Sistemleri, Cumhurbaşkanlığı Sistemi, Cumhurbaşkanının Sorumluluğu, 6771 sayılı Kanun, Güçler Ayrılığı

The Matter of Accountability of the President in the Presidential System of Turkey

Abstract

With the Law No. 6771, the Turkish government system has changed as the presidential system. In the Turkish presidential system have specific aspects to Turkey though there are some significant points about the presidential system. The President collects both the powers and duties of the head of state and the head of government. In this respect, there is a different situation from the unauthorized and irresponsible president in the parliamentary system. The responsibility of the President is to be assessed in three respects: political, legal and criminal. Moreover, this responsibility should examine after separation of personal and task-related dimensions. The position of the parliament is crucial for checking the president in the presidential system that system of a powers' hard separation. In this respect, an accountability process should bring to the appropriate constitutional stage through the logic of the hard separation of powers. In this study, how the amendment of the Constitution with the Law No. 6771 determines the scope of the President's responsibility has compared with the previous regulation.

Keywords: Governmental Systems, Presidential System, Accountability of President, Law no 6771, Separation of Power

1 Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi, akadiryildiz@konya.edu.tr

Giriş

Başkanlık sistemi, parlamenter hükümet sistemi gibi güçler ayrılığını esas alan demokratik bir sistemdir. Güçler ayrılığı, günümüzde anayasa hukukunda, devletin işleyişi ve temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından temel bir noktada belirtilmektedir (Okandan, 1936, s.508). Güçler ayrılığı teorisinin gelişimi, yalnızca Tanrı'ya ve kendi vicdanına karşı sorumlu olan ve tüm güçleri kendisinde toplayan mutlak iktidar sahibi devlet başkanının yürütme gücüyle sınırlanması ve iktidarın kişiden makama geçmesi süreci/evrimi olarak tespit edilebilir (Aldıkaçtı, 1960, s.7-8). Bu yönüyle güçler ayrılığı ile yetki ve sorumluluk arasındaki ilişki görülebilir.

Türkiye, uzun bir tartışma sürecinden sonra güçlerin yumuşak ayrılığı olan parlamenter sistemden güçlerin sert ayrılığı olarak nitelenen başkanlık sistemine geçmiştir. Sürecin uzunluğu, esasında sistemin tüm yönleriyle tartışılabilmesi ve sandıktaki tercihin bilinçli yapılmasını sağlaması yönleriyle olumludur. Hülasa, 6771 sayılı Kanun, başkanlık sisteminin Türkiye'ye özgü olarak Cumhurbaşkanlığı sistemi şeklinde adlandırılması suretiyle gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, 6771 sayılı Kanun'un öngördüğü hükümet sisteminin başkanlık sistemi olduğuna yönelik itirazın yanında, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi olarak adlandırmasına yönelik bir itirazın varlığından da bahsedilmelidir. Konunun hususiyetle sorumluluğa özgülenmesi, bu tartışmaya derinlikli olarak girilmesini engellemekle birlikte, çalışmanın Cumhurbaşkanlığı sisteminde Cumhurbaşkanının sorumluluğu olarak adlandırılması tartışmaya ilişkin kısaca kanaat belirtilmesini gerektirmektedir. İlk olarak, başkanlık sisteminin asli özelliklerinin doktrinde de tartışıldığı belirtilmelidir. Örneğin Başgil, Amerikan sisteminin hususiyetlerini yürütmede güçlü başkan, yasama yetkisini kullanan iki meclisli Kongre ve anayasanın teminatı ve yargısal en üst merci olan Yüksek Mahkeme şeklinde tespit etmektedir (1960, s.312). Bu sistemin özelliği, güçlerin (organların) sert suretle ayrılığına rağmen itidalli bir ilişkilerinin olmasıdır (Başgil, 1960, s.313). Başkanlık sistemi, güçlerin sert ayrılığının yanında, yürütmenin yasama karşısında üstün olduğu bir modeldir (Kubalı, 1969, s.293; Aldıkaçtı, 1960, s.151). Bu bakımdan, ABD modelinden farklılaşan yönleri olmakla birlikte, Cumhurbaşkanlığı sistemi bir başkanlık modeli olarak nitelenebilir (Atar, 2018, s.175). İkinci olarak, literatürde bu adlandırmayla bir hükümet sistemi olmadığından yola çıkılarak Cumhurbaşkanlığı sisteminin eleştirilmesi kanaatimizce makul değildir. Zira her devlet kendine özgü bir hükümet modelini ilk defa kurgulayabilir. Nitekim başkanlık sistemi de ilk olarak ABD Anayasası ile ortaya çıkmıştır (Aldıkaçtı, 1960, s.142).

Sistemin Türkiye'ye özgü yönlerini, kendi şartlarının değerlendirilmesi ve bu suretle daha iyi bir işleyişin sağlanması, denge ve fren mekanizmalarının ortaya konması açılarından olumlu bulanlar vardır (Atar, 2018, s.184; Yıldız, 2015, s.12; Söyler, 2018, s.17). Buna karşılık, sistemin Türk başkanlık sistemi olarak ortaya

çıkan yönlerini, demokratiklik bağlamında eleştirenler de bulunmaktadır (Özbudun, 2012; Özbudun, 2018, s.321; Gözler, 2016, s.28 vd.). Aslında, sistemin işleyişi ve demokratikliği bağlamında yapılacak yorumlar, hususiyetle Cumhurbaşkanının yetkileri, denetlenmesi ve sorumluluğu kapsamında düşünülmektedir. Çalışmada, Cumhurbaşkanlığı sisteminde Cumhurbaşkanının sorumluluğunun incelenmesi bu bağlamdaki standardın tespit edilmesine katkı sunacaktır.

Sorumluluk, anayasa hukukunda hesap sorulabilmesi (accountability) anlamına gelmektedir. (Erdoğan, 1987, s.157). Sorumluluğun kapsamı siyasi, cezai ve hukuki olarak üç açıdan belirlenmektedir. Yine bahsedilen alanlardaki sorumluluğun kişisel ve görevle ilgili olarak değerlendirilmesi gerekir. 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliği, Cumhurbaşkanının sorumluluğunun kapsamını, hükümet sistemi değişikliğinin doğal sonucu olarak önemli ölçüde farklılaştırmıştır. 2017 değişiklikleri öncesinde 1982 Anayasasına göre, Cumhurbaşkanının yetkileri sembolik olmanın ötesindeydi. Buna karşılık, sorumluluğu açısından, genel olarak, klasik anlamdaki parlamenter Cumhuriyetlerde olduğu şekilde değerlendirilmekteydi. 2017 değişiklikleriyle birlikte Cumhurbaşkanının sorumluluğu başkanlık sisteminin sorumluluğa ilişkin esasları bağlamında düşünülmelidir. Bu çalışmada, 6771 sayılı Kanunla kabul edilen Cumhurbaşkanlığı sisteminde Cumhurbaşkanının sorumluluğu, değişiklik öncesindeki durumla karşılaştırılarak tespit edilmektedir. Ayrıca, başkanlık sisteminde model olması sebebiyle yer yer ABD’de başkanın sorumluluğuna değinilmektedir.

Cumhurbaşkanının Siyasi Sorumluluğu

Siyasi sorumluluk ekonomik, sosyal, kültürel, askeri, iç ve dış politika gibi konularda bu politikaları belirleyen(ler)in bundan sorumlu olması anlamına gelir. Siyaseten sorumluluk, başka sonuçları da olabilmekle birlikte, sorumlunun görevden uzaklaştırılabilmesi imkânını verir (Atar, 2018, s.293; Erdoğan, 1987, s.157; Gülfidan, 2010, s.19).

Monarşi veya cumhuriyet olmasına göre değişmeksizin parlamenter sistemde, genel olarak, devlet başkanının siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır (Gözler, 2011, s.77). Parlamenter sistemin yürütmeye ilişkin temel unsurlarından birisi sorumsuz devlet başkanıdır (Aldıkaçtı, 1960, s.55). Bu durum, İngiliz sisteminde, “Kral kötülük yapmaz, kötülük varsa bakanları yapmıştır”, şeklindeki devlet başkanının sorumsuzluğunu belirten ifadeyle özdeşleşmiştir (Başgil, 1960, s.322; Tanör/Yüzbaşıoğlu, 2016, s.331).

Devlet başkanının mutlak sorumsuzluğu yani siyasi, cezai ve hukuki sorumsuzluğu parlamenter monarşilerde söz konusudur. Parlamenter cumhuriyetlerde devlet başkanının sorumsuzluğu ise mutlak değil; hukuki ve cezai alanda nispi iken siyasi alanda tamdır (Başgil, 1960, s.341; Kubalı, 1969, s.300). Başka bir deyişle, cumhurî devletlerde, devlet başkanının sorumsuzluğu değil; sorumluluğu

esastır (Arsel, 1962, s.370). Zira cumhuriyetin geniş anlamıyla tanımlandığı yani demokrasi ile eşit görüldüğü bir rejimde egemenlik millete ait olduğundan, tüm organlar egemenliğin asli sahibine karşı sorumlu olmalıdır (Arsel, 1962, s.370).

Parlamente sistemde, devlet başkanının sorumsuzluğuna karşılık, bakanlar kurulunun siyasi sorumluluğu bulunmaktadır. Bu durum, parlamente sistemde yürütme yetkisinin asıl olarak bakanlar kuruluna ait olmasıyla ilgilidir (Erdoğan, 1987, s.152). Bakanlar kurulunun sorumluluğu soru, meclis araştırması ve gensoru yollarıyla işletilmektedir. Bunlardan gensoru, güvensizlik oyu ile hükümetin düşmesine sebep olmasından dolayı en etkili siyasi denetim mekanizması olarak belirtilmektedir. En etkili siyasi denetim mekanizması olarak belirtilmesine rağmen, gensoru sonrasında hükümetin düşürülmesi güç bir ihtimaldir. Zira hükümetin zaten meclis çoğunluğuna dayanıyor olması, hükümet ve parlamentonun iç içe geçmiş yapısı, meclis tarafından öngörülen siyasi denetim kapasitesini kısıtlamaktadır (Alkan, 2017, s.3). Gensoru usulü başkanlık sistemine ise yabancıdır. Hükümetin parlamentodan kaynaklanmadığı başkanlık sisteminde halkın seçtiği başkanın, siyasetinin meşruiyeti bağlamında parlamentoya hesap vermesi beklenemez. Zira gensoru, parlamento içinden çıkan hükümetin parlamentoya karşı "siyasi" sorumluluğu anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, 6771 sayılı Kanunla Anayasa'nın 98. maddesinde TBMM'ye Meclis araştırması, genel görüşme, Meclis soruşturması ve yazılı soru yollarıyla bilgi edinme ve denetleme yetkisinin verilmesi siyasi denetim olarak TBMM açısından önemli yetkililerdir. Bahsedilen bu denetim yolları Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlara karşı kullanılabilir.

Yetkinin sorumluluğu doğurması genel bir ilke olarak belirtilmesine rağmen, başkanlık sisteminde yürütmeye hâkim olan başkanın sorumluluğu belirli esaslara bağlanmıştır (Özbudun, 2018, s.308). Bu esaslar, başkanın şahsına yönelik ayrıcalıklar olarak değil; aktif ve hızlı hareket etmesi beklenen yürütmenin işleyişinin aksamaması bakımından ortaya konulan bir güvencedir. Ayrıca, başkanının görevini gerektiği gibi ve tam bir serbestlikle yerine getirebilmesi gerekir (Aldıkaçtı, 1960, s.56). Aslında, yürütmenin tek başlılığı, başkanın şahsındaki bütünleşmenin işleyişteki intizamla bir kader birliği içinde olduğunu da göstermektedir. Bu açıdan, hukuk devleti ilkesinin gereği olarak sorumluluk var olmakla birlikte, bunun işletilmesi anayasal esaslara bağlanmıştır. Nitekim ABD'de impeachment dışında başkanın, hem hukuk hem de ceza davalarına karşı bağımsızlığının olduğu kabul edilmektedir (Chemerinsky, 2011, s.368). Bu durum, hem kişisel hem de göreviyle ilgili olarak açılacak davalar bakımından geçerlidir. Kaldı ki impeachment usulü başkanın cezai sorumluluğu yolunun Temsilciler Meclisi tarafından suçlandırılmak ve Yüksek Mahkeme başkanının başkanlık ettiği Senato tarafından yargılanmak suretiyle işletilmesidir (Küçük, 2016, s.37; Çam, 1993, s.105). Bununla birlikte, her ne kadar suçtan dolayı sorumluluk mekanizması işletilse de Kongre'nin fonksiyonundan dolayı bu mekanizmanın siyasi sorumlulukla ilişkilendirildiği de görülmektedir (Yıldız, 2018, s.524; Gülfidan, 2010, s.22-23). Zira ABD Anayasası'nda

vatana ihanet tanımlanıyor olmasına rağmen *büyük kabahat ve suçların* nitelenmesi yetkisi Temsilciler Meclisi'ne aittir (Yıldız, 2018, s.524). Senato'daki yargılama sonrasında 2/3 çoğunlukla mahkûmiyetine karar verilirse başkan, azledilmiş olur.

6771 sayılı Kanunla öngörülen değişiklikler yürürlüğe girmeden önce, Cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu bulunmamaktaydı. Yani Cumhurbaşkanı TBMM tarafından görevden alınamadığı gibi hakkında soru, genel görüşme, meclis araştırması ve gensoru araçları da kullanılamamaktaydı (Gözler, 2011, s.81). Bu araçlar, parlamenter sistemin doğal sonucu olarak, yürütmenin diğer kanadı olan bakanlar kurulunun denetlenmesine yönelikti. Bununla birlikte, Erdoğan, 1982 Anayasası'nın değişiklikten önceki 105. maddesindeki düzenlemenin Cumhurbaşkanının Meclis tarafından hangi usulle görevine son verileceğini düzenlediğini, dolayısıyla bunun siyasi sorumlulukla ilişkili olduğunu belirtmektedir (Erdoğan, 1987, s.153). Benzer şekilde Gülfidan, siyasi sorumluluk ile cezai sorumluluk kurumlarının iç içe geçmiş durumundan söz etmektedir (Gülfidan, 2010, s.22). Kanaatimizce, Meclis tarafından Yüce Divan'a sevk konusunun oylanması, siyasi saiklerle hareket edilmesi ihtimalini taşıması ve Meclis'in siyasi yönü itibariyle siyasi sorumlulukla ilişkilendirilebilir ve fakat bu durum, suça yönelik bir denetimi içermesi itibariyle cezai sorumluluk kapsamındadır. Dahası, güçler ayrılığının bir gereği olarak, yargı organına karşı yürütme organının yasama organı ile denetlenmesi ve yargının yürütme yetkisinin kullanılmasını engellemesi riski, yasama organının, sorumluluk sürecinin işletilmesine dâhil edilmesiyle önlenbilir.

Anayasa'nın 2017 değişikliğinden önceki 105/1. maddesine göre "Cumhurbaşkanının, Anayasa ve diğer kanunlarda Başbakan ve ilgili bakanın imzalarına gerek olmaksızın tek başına yapabileceği belirtilen işlemleri dışındaki bütün kararları, Başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanır; bu kararlardan Başbakan ve ilgili bakan sorumludur." Parlamenter sistemin yetki ve sorumluluk bağlamında ortaya koyduğu denge, Anayasa'da da Cumhurbaşkanının işlemlerinin karşı imza kuralına tabi olduğunu, bu işlemlerden doğan sorumluluğun ise başbakan ve ilgili bakana ait olacağını belirtildiği şekildeydi. Maddenin ikinci fıkrasında ise Cumhurbaşkanının resen imzaladığı kararlar ve emirler aleyhine hiçbir yargı mercine başvurulamayacağı belirtilmekteydi. Madde metninden, Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemlerin sayıldığı anlamı çıkmasına rağmen, Anayasa'da Cumhurbaşkanının hangi işlemleri tek başına hangi işlemleri ise karşı imza kuralı ile yapacağı belirtilmemekteydi. Bu sebeple, tek başına yaptığı işlemlerde Cumhurbaşkanının herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktaydı.

6771 sayılı Kanununla değiştirilen 98. maddede TBMM'nin bilgi edinme ve denetim yolları Meclis araştırması, genel görüşme, Meclis soruşturması ve yazılı soru olarak belirlenmiştir. TBMM bunlardan yalnızca meclis soruşturması usulü sonrasında, Cumhurbaşkanı yardımcılarını veya bakanların görevleriyle ilgili bir suç işledikleri iddiasıyla Yüce Divan'a sevkini gerçekleştirebilmektedir.

Yazılı soru, Cumhurbaşkanı yardımcılara veya bakanlara on beş gün içinde cevaplanmak üzere yazılı olarak soru sormalarından ibarettir. İktüzüğü 96. maddesine göre yazılı soru kısa, gerekçesiz, kişisel görüş ileri sürülmeksizin, kişilik ve özel yaşama ilişkin konuları içermeyen bir önerenin Meclis Başkanlığına verilmesidir. Başkan, İktüzüğe uygun olarak verilmiş önereleri gelen kâğıtlar listesinde yayımlar ve ilgili Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlara gönderir. Genel görüşme, toplumu ve devlet faaliyetlerini ilgilendiren bir konunun TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmesidir. Meclis araştırması ise belli bir konuda yapılan incelemeden ibarettir. Anayasa'nın 6771 sayılı Kanun'la değişik 98. ve 106. maddelerinde düzenlenen meclis soruşturması, Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanların cezai sorumluluklarıyla ilgilidir. Bu bakımdan, 98. madde çerçevesinde Cumhurbaşkanı'nın siyasi sorumluluğundan bahsedilmesi mümkün görünmemektedir.

Başkanlık sisteminin güçlerin sert ayrılığı sistemi olması ve başkanın halk tarafından seçilmesi, parlamentoya karşı sorumlu olmaması sonucunu doğurmaktadır. Süresinden önce, kural olarak, görevine son verilememesi, başkanın politikalarına en başta onay verildiği anlamına gelebilir. Fakat yukarıda sayılan yolların Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlar hakkında işletilmesi, bir anlamda Cumhurbaşkanı'nın siyasetine yönelik denetimi de kapsamaktadır. Zira Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanlar sonuç olarak Cumhurbaşkanı'na karşı sorumludurlar ve Cumhurbaşkanı'nın iradesi çerçevesinde kendi alanlarında faaliyet yürütmektedirler. Nitekim 106/5. maddesinde, Cumhurbaşkanı yardımcılarının Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu olduğu belirtilmektedir. Fakat bu araçlardan meclis soruşturması dışındakilerin Cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanların görevine son verme imkânı vermediği belirtilmelidir. Meclis soruşturması ise siyasi değil; cezai sorumluluğa ilişkindir. Bu durum, ABD başkanlık sistemi ile benzer şekilde yürütme organının siyasi olarak sorumsuzluğunu göstermektedir. ABD'de başkan yardımcısının ve sekreterlerin Kongre'ye karşı siyasi sorumsuzluklarına rağmen başkana karşı siyasi olarak sorumlu olmaları, yürütmede başkanın konumunu yasamaya karşı üstün hale getiren sebeplerden biridir (Kubalı, 1969, s.295).

Cumhurbaşkanlığı sisteminin başkanlık sisteminden ayrılan en temel özelliklerinden birisi olarak görülen TBMM'nin erken seçim kararı almasının Cumhurbaşkanı'nın seçimlerinin de yenilenmesine yol açması özelliği siyasi sorumlulukla ilişkilendirilebilir (Gülfidan, 2010, s.22). Anayasa'nın 116. maddesine göre TBMM, üye tamsayısının beşte üç çoğunluğu ile seçimlerin yenilenmesine karar verebilir, bu durumda milletvekili seçimleriyle Cumhurbaşkanlığı seçimleri bir arada yapılır.

Cumhurbaşkanı ile TBMM arasında bir kriz çıkması ve bunun aşılabilmesi durumunda, Meclis erken seçim kararı alarak halkın hakemliğine müracaat edebilecektir. TBMM açısından söz konusu olan bu imkân, siyasi hesap sorma olarak

değerlendirilebilir (Gül, 2017). TBMM'nin seçimleri yenileme yetkisi doğrudan Cumhurbaşkanına karşı kullanılmasa bile sonuç olarak Cumhurbaşkanı seçimlerinin de yenilenmesine sebep teşkil etmektedir. Bu durum, henüz görev süresi dolmadan önce Cumhurbaşkanının halka hesap vermesi yolunu açtığından siyasi sorumlulukla ilişkili görülebilir (Özbudun, 2018, s.308; Atar, 2018, s.293). Aynı imkân Cumhurbaşkanına da tanınmıştır. Böylelikle yönetimsizlik ve istikrarsızlık riskinin aşılması ihtimali olacaktır. Bununla birlikte, seçimlerin yenilenmesi mutlak surette, yürütme ve yasama arasındaki krizin aşılması anlamına gelmeyecektir. Zira Cumhurbaşkanı ve Meclis'teki sandalye dağılımı seçimlere rağmen değişmeyecektir ki bu durum, tüm sistemler açısından krizin aşılması için uzlaşının gerekliliğini göstermektedir.

Esasında siyasi meseleler farklı şekillerde tezahür edebilir ve beklenmedik sonuçlar doğurabilir. Yasama-yürütme ilişkisi, örneğin parlamenter sistemlerde söz konusu olabilecek atadığı hükümetin güvenoyu alamaması gibi bir sebeple Cumhurbaşkanının istifa etmesi siyasi sorumluluk olarak değerlendirilebilir (Arsel, 1962, s.371). Benzer şekilde, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, siyasi sorumluluk kapsamında değerlendirilebilir (Gözler, 2011a, s.328). Zira ikinci kez seçilmek için Cumhurbaşkanının siyasetinin halk tarafından onay olması gerekmektedir. Fakat bu durum mutlak değildir. Zira Cumhurbaşkanı kendi iradesi ile ikinci kez aday olmayabilir veya Cumhurbaşkanı zaten ikinci döneminde ise tekrar seçilemeyecektir. Kaldı ki Cumhurbaşkanı her şeye rağmen, tekrar seçilememeyi de göze alarak bir siyaset belirleyebilir. Dolayısıyla bu durum mutlak anlamda siyasi sorumluluk olarak değerlendirilmemelidir. Bununla birlikte, partili olabilmesi, Cumhurbaşkanının partililik unsurunun etkisiyle aktif olmasını ve siyasetini halkın memnuniyetine yöneltmesini gerektirecek; dolayısıyla ikinci dönemde olsa bile halkla irtibatını kesmemesini sağlayabilecektir (Gül, 2017). Başka bir deyişle, partili Cumhurbaşkanı, 1982 Anayasasının ilk halindeki hususiyetlerinden farklılaşmış ve başkanlık sistemine özgü hesap sorulabilir siyasi bir makama dönüşmüştür.

Cumhurbaşkanının Cezai Sorumluluğu

Cezai sorumluluk, suça ilişkin sorumluluktur ve yaptırımı ceza kanunlarında belirtilen hapis veya para cezalarının yanında, sorumlu tutulan kişinin görevden uzaklaştırılması da olabilir (Atar, s.294). Cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu monarşilerle benzer şekilde tespit edilebilecek olmasına rağmen, cezai ve hukuki sorumluluğu monarşilerden farklıdır. Zira monarşilerde, kralın şahsı kutsaldır ve egemenlik teorik olarak krala aittir, dolayısıyla kralın hesap vermesi gereken bir merci yoktur. Cumhuriyetlerde ise egemenliğin halka veya millete ait olması Cumhurbaşkanının doğrudan halka veya millete ya da egemenliği kullanan yetkili organlara hesap vermesi sonucunu doğurmaktadır (Arsel, 1962, s.370; Gülfidan, 2010, s.39-40).

2017 değişikliklerinden önce Anayasa'nın 105. maddesi sorumluluk ve sorumsuzluk hali başlığı altında hukuki, siyasi ve cezai ayırımı yapmaksızın, Cumhurbaşkanının sadece vatana ihanetten dolayı sorumlu olduğunu belirtmekteydi. Değişikle 105. madde Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğu başlığı altında düzenlenmiştir.

1924 Anayasasında Cumhurbaşkanının adi suçlardan dolayı sorumluluğu açıkça düzenlenmiştir. 1961 Anayasasında ise Cumhurbaşkanının kişisel suçlarından sorumluluğuna veya sorumsuzluğuna ilişkin bir hüküm yer almamaktaydı. 2017 yılında yapılan değişikliklerden önce 1982 Anayasası'nda da 1961 Anayasasıyla benzer şekilde, adi suçlardan sorumluğa ilişkin bir hüküm yer almamaktaydı. Buna göre Cumhurbaşkanının göreviyle ilgili olmayan bir suç işlemesi durumunda yani kişisel suçlarından dolayı sorumlu olmadığı iddia edilebilirdi (Çoban ve Erdağ, 2008, s.184). Bununla birlikte, doktrinde Cumhurbaşkanının kişisel suçlarından dolayı sorumlu olduğu konusunda genel bir kabul bulunmaktaydı (Özbudun, 2018, s.309; İçel/Donay, 2005, s.140). Göreviyle ilgili olarak sadece vatana ihanetten dolayı sorumluluğun, göreviyle ilgili başka suçlardan dolayı sorumlu olmayacağı ve fakat bunun kişisel suçlardan dolayı sorumluluğu dışlamadığı belirtilmekteydi (Gözler, 2011, s.85).

2017 değişikliğinden önce Cumhurbaşkanının kişisel suçlarından dolayı sorumluluğu konusunda tereddüt olmamakla birlikte, sorumluluğun işletilmesinin yasama dokunulmazlığına ilişkin hükümlerden yararlanılıp yararlanamayacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktaydı. Özbudun, milletvekilleri ve dışarıdan bakanlar için söz konusu olan dokunulmazlık kurumundan Cumhurbaşkanının evleviyetle yararlanacağını belirtmekteydi (2016, s.342; aynı yönde Tanör/Yüzbaşıoğlu, 2016, s.342). İçel/Donay ise Cumhurbaşkanı milletvekili sıfatı taşımadığından, Cumhurbaşkanının yasama dokunulmazlığından yararlanamayacağını belirtmekteydi (İçel/Donay, 2005, s.140) Aynı yönde Gözler, Anayasa'da açıkça belirtilmediğinden kişisel suçları bakımından dokunulmazlık kurumundan yararlanmasının mümkün olmadığını belirtmekteydi (2011a, s.329). Bu görüş kabul edildiği takdirde, Cumhurbaşkanının basit bir suç şüphesi ile yargılanmasının önu açılabilirdi. Bunun ise Anayasa'nın amaçsal ve tarihi yorumu ile bağdaştığı söylenemez (Çoban ve Erdağ, 2008, s.186).

2017 değişikliğinden önceki düzenlemede kişisel suçlardan dolayı yargılama süreci ve sonrasında bir cezanın ortaya çıkması durumunda Cumhurbaşkanının görevine devam edip edemeyeceği hususu tartışılabilirdi. Kişisel suçlardan dolayı yargılamanın genel mahkemeler tarafından yapılacağı kabul edilmekteydi. Bu yargılama sonrasında bir cezaya hükmedilirse ne olacağı sorgulanabilirdi. Bu bağlamda, Anayasa'da açıklık olmaması sebebiyle farklı görüşler ortaya konmaktaydı. Taşkın, genel ilkelerden ayrılmak için bir sebep olmadığını, Cumhurbaşkanı tutuklansa bile Anayasa'nın vekâlete ilişkin hükümlerinin devletin süreklili-

ğine bir hanel getirmeyeceğini belirtmektedir (Taşkın, 2011, s.395). Buna karşılık, İçel/Donay, her ne kadar Cumhurbaşkanı yasama dokunulmazlığından yararlanmasa da, Cumhurbaşkanına karşı kamu davası ve şahsi dava açılması yollarıyla olağan usule ilişkin sürecin yürütülemeyeceğini; kendisine karşı dava açılmasının görev süresinin sonuna bırakılması gerektiğini belirtmekteydi (İçel/Donay, 2005, s.140-141). Bu yönde, kamuoyunda “kayıp trilyon davası” olarak bilinen davayla ilgili, 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül hakkında, “kovuşturma yapılmasına yer olmadığına ilişkin kararı kaldıran” Sincan 1. Ağır Ceza Mahkemesi’nin kararını Yargıtay 11. Ceza Dairesi kanun yararına bozmuştur. 11. Cumhurbaşkanı Gül ise görev süresi sona erdikten sonra, 18.11.2014 tarihinde Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı’na giderek davayla ilgili ifadesini vermiştir (sabah.com.tr, 19.11.2014). Dolayısıyla 2017 değişiklikleri öncesinde, Cumhurbaşkanının kişisel suçlarıyla ilgili sorumluluğu tam olmakla birlikte, yargılanması sürecinin görev süresinin sonuna bırakılacağı görüşünün benimsenmiş olduğu söylenebilir. Kanaatimizce, sorumluluk ve hukuk devleti ilkesi ile devletin ve makamın saygınlığının dengelendiği bu yaklaşım daha isabetli olmuştur.

1924 Anayasasının 41. maddesinde Cumhurbaşkanının vatana ihanetten dolayı sorumlu olduğu ve yargılama yetkisinin TBMM’ye ait olduğu belirtilmekteydi. 1961 Anayasası, “Sorumluluğu” başlığı altında 98. maddenin 1. fıkrasında “Cumhurbaşkanı görevleriyle ilgili işlemlerinden sorumlu değildir” ibaresini taşımaktaydı. 1961 Anayasasının 99. maddesi ise “Sorumluluğu” başlığı altında Cumhurbaşkanının vatan hainliğinden dolayı, TBMM üye tamsayısının en üçte birinin vereceği teklif üzerine üye tamsayısının en az üçte ikisinin Meclislerin birleşik toplantısında vereceği kararla suçlandırılacağını düzenlemiştir. 1961 Anayasası’nın 147. maddesinde ise Anayasa Mahkemesi’nin Yüce Divan sıfatıyla Cumhurbaşkanını yargılayacağı belirtilmektedir. 2017 değişikliğinden önce 1982 Anayasası’nın 105/3. maddesi, Cumhurbaşkanı vatana ihanetten dolayı TBMM üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi üzerine üye tamsayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılır ifadesini taşımaktaydı. Bu hüküm, cezai-siyasi ve kişisel-görevle ilgili sorumluluk boyutlarıyla doktrinde tartışılmaktaydı. Genel olarak göreviyle ilgili cezai sorumluluğu sadece vatana ihanetle ilgili görülmekle birlikte doktrinde, monarşilerin tersine Cumhurbaşkanının sorumluluğu kuraldır görüşü çerçevesinde, göreviyle ilgili sınırlı olarak değil; tam sorumlu olduğu görüşü bulunmaktaydı (ters yönde Taşkın, 2011, s.388). Başka bir deyişle, Cumhurbaşkanının vatana ihanet gerekçesiyle Meclis tarafından sorumluluğunun işletilmesi yolu siyasi sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmekte ve vatana ihanetin kişisel ve görevle ilgili bir suç olarak da Cumhurbaşkanı tarafından işlenebileceği; Anayasa’daki ifadenin bu ayrımın belirtilmesi anlamına geldiği dolayısıyla vatana ihanet dışında siyasi sorumluluk sebebi bulunmadığı; buna karşılık Cumhurbaşkanının hem görev suçları hem de kişisel suçlar açısından sorumluluğunun tam olduğu görüşü bulunmaktaydı (Gülfidan, 2010, s.166). Benzer şekilde

Erdoğan, Cumhurbaşkanının sorumsuzluğunun cezai sorumsuzluğu kapsamayaacağını, dolayısıyla vatana ihanet dışındaki suçlardan dolayı da Cumhurbaşkanının sorumlu olacağını belirtmekteydi (Erdoğan, 1987, s.153; aynı yönde İçel/Donay, 2005, s.141). Mesele daha çok, cezai sorumluluk yolunun işletilmesine yasama organının da dâhil edilmesinden kaynaklanmaktadır. İç içe geçmiş hali, mekanizmanın siyasi sorumluluk yönüyle de tartışılmasına sebep olmuştur ve fakat kanaatimiz bu usulün cezai sorumluluğa ilişkin olduğuydu.

TBMM İctüzüğü, 2017 yılındaki Anayasa değişiklikleriyle uyumluluk açısından 9.10.2018 tarihinde TBMM İctüzüğünde Değişiklik Yapılmasına Dair Karar ile değiştirilmiştir. Bu değişiklikten önce TBMM İctüzüğünün 114. maddesi “Cumhurbaşkanının vatana ihanetle suçlandırılması” başlığında Anayasanın değişiklik öncesi 105. maddesi gereği sorumluluk mekanizmasını belirtmekteydi. TBMM İctüzüğünün değişiklikten önceki 114. maddesine göre “görevde bulunan veya görevden ayrılmış olan Cumhurbaşkanının vatana ihanetten dolayı suçlandırılmasını isteyen önerge, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte birinin imzasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına verilir. Bu önerge derhal Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgisine sunulur; suçlandırılması istenen Cumhurbaşkanına bildirilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgisine sunulmasından başlayarak yedi gün sonraki birleşimin gündemine alınır. Bu birleşimde, suçlandırılması istenen Cumhurbaşkanının da dinleneceği bir görüşmeden sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az dörtte üçünün oyuyla suçlandırılması istenen Cumhurbaşkanının Yüce Divana sevkine karar verilebilir. Suçlandırılması istenen Cumhurbaşkanı, isterse, savunmasını yazılı olarak gönderebilir. Bu savunma Genel Kurulda aynen okunur.” Ayrıca, Meclis, Yüce Divan’a sevk kararında hangi ceza hükmüne dayandığını ve suçlandırılması istenen Cumhurbaşkanınca işlendiği ileri sürülen suçun hangi gerekçeyle vatana ihanet sayılması gerektiğini belirtmeliydi (m. 114/son). Buna karşılık, ceza kanununda vatana ihanet olarak bir suç bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanı Yüce Divan’a sevk edildiğinde, Anayasa Mahkemesi yargılamayı ceza muhakemesi usulü çerçevesinde yapabilir ve ceza kanununa göre bir cezaya hükmedebilirdi. Anayasal bir ilke olan kanunilik ilkesi gereği herhangi bir kanunda ve Türk Ceza Kanunu’nda “vatana ihanet” olarak bir ceza düzenlenmediğinden Anayasa Mahkemesi’nin yargılama sonrasında beraat kararı vermesi gerektiği savunulmaktaydı (Gül, 2017). Dolayısıyla, Cumhurbaşkanının Yüce Divan’a sevk edilmesinin pratikteki tek sonucunun görevinin sona ermesi anlamına geleceği ileri sürülmekteydi (Gözler, 2011a, s.330-331). Bu sebeple, 2017 değişikliğinden önce Cumhurbaşkanının Yüce Divan’a sevk edilmesi siyasi sorumluluk bağlamında değerlendirilebilirdi. Zira burada, TBMM nitelikli bir çoğunlukla (üye tamsayısının üçte birinin teklifi üzerine üye tamsayısının dörtte üçünün kararıyla) Cumhurbaşkanını Yüce Divan’a sevk etmekte ve fakat yargılamanın cezai anlamda bir sonucunun olmaması gerekmektedir. Cumhurbaşkanına yönelik tek sonuç ise Yüce Divan’a sevk edil-

mekle birlikte görevinin sona ermesiydi. Öte yandan, Cumhurbaşkanının vatana ihanet suçu sebebiyle Yüce Divan'da yargılanması sonrasında beraat ettiği takdirde görevinin sona ermeyeceği görüşü de savunulmaktaydı (Taşkın, 2011, s.405).

2017 yılındaki Anayasa değişiklikleri yukarıdaki tartışmalara en azından Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğu açısından son vermiştir denilebilir. Zira 105. maddenin kenar başlığı 2017 değişikliği ile "Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğu" olarak değiştirilmiş dolayısıyla maddenin cezai sorumluluğu düzenlediğine ilişkin bir tereddüt kalmamıştır. Her ne kadar 176. madde gereğince madde kenar başlıkları metne dâhil olmasa da sistematik yorum çerçevesinde maddenin cezai sorumlulukla ilgili olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca 105. madde değişiklik sonrasında lafız ve içerik itibarıyla yukarıda sözü edilen tartışmalara son vermiştir. Zira değişiklikten önce, vatana ihanetin muğlaklığı boyutu, ayrıca kişisel suç da olabileceğinin ileri sürülmesi sebepleriyle farklı yaklaşımlar bulunmaktaydı. Hülasa, 2017 değişikliklerini Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğunun kapsamının tespiti açısından olumlu değerlendirmek mümkündür. Buna göre ilk olarak, Cumhurbaşkanının sorumluluğunun kişisel ve göreviyle ilgili olması ayrımı ortadan kalkmıştır. Yani Cumhurbaşkanının herhangi bir suç işlediği iddiası ile soruşturma yapılabilir. Yine Cumhurbaşkanının seçilmeye engel bir suçtan dolayı mahkûm edilmesi halinde görevinin sona ereceği açıkça belirtilmektedir. Dolayısıyla, Cumhurbaşkanı, seçilmeye engel bir suçtan dolayı mahkûm olmadığı takdirde görevine devam edebilecektir. Bu bakımdan, değişiklikten önce söz konusu olan, Yüce Divan'a sevk edilme ile görevin sona erip ermeyeceği konusundaki tartışmanın ortadan kalktığı söylenebilir.

2017 değişikliğinin yürürlüğe girmesinden sonra 105. maddeye göre Cumhurbaşkanı hakkında soruşturma açılması, üye tamsayısının salt çoğunluğunun yani 301 milletvekilinin önerge vermesiyle mümkündür. İktüzüğün değişiklikten sonraki 114. maddesine göre Meclis önergeyi her durumda en geç bir ay içinde görüşür. Bu önerge derhal Meclis'in onayına sunulur ve soruşturulması istenen Cumhurbaşkanına bildirilir. Sırasıyla önergeyi verenlerden ilk imza sahibinin veya onun göstereceği diğer bir imza sahibinin, şahısları adına üç milletvekilinin ve tercih etmesi halinde o sırada görevde bulunsun bulunmasını hakkında soruşturma açılması istenen Cumhurbaşkanının konuşacağı bir görüşmeden sonra Meclis üye tamsayısının beşte üç çoğunluğu (360 milletvekili) ile kabul ederse, Cumhurbaşkanı hakkında soruşturma açılacaktır. 2017 değişikliğinden önceki düzenlemede ise Meclis'in soruşturma açabilmesi için üye tamsayısının üçte birinin teklifi gerekmektedir. Dolayısıyla, önceki düzenleme yürürlüğe giren düzenlemeye göre önerge verilebilmesi bakımından daha kolaydı.

TBMM, soruşturma açılmasına karar verirse, Meclisteki siyasi partilerin güçleri oranında temsiline imkân tanıyacak on beş kişiden oluşan bir soruşturma komisyonu kurulur. İktüzüğe göre on beş kişiden oluşacak bu komisyon için

Meclis'teki siyasi partilerin her biri komisyona verecekleri üye sayısının üç katı olarak aday göstereceklerdir (m. 114/4). Komisyon kendisine bir başkan, bir başkanvekili, bir sözcü ve bir kâtip seçecektir (m. 114/5). Soruşturma komisyonu üye tamsayısının salt çoğunluğu ile toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verir (m. 114/6). Komisyonun çalışmaları gizlidir, komisyon üyeleri dışındaki milletvekilleri bu komisyonun çalışmalarına katılamaz (m.114/7). Komisyon, soruşturma sonucunu belirten raporunu iki ay içinde Meclis başkanlığına sunmalıdır. Soruşturma bu sürede bitirilemediği takdirde, komisyona bir aylık yeni ve kesin süre verilir.

Soruşturma raporu Meclis Başkanlığına verildikten itibaren on gün içinde dağıtılır ve dağıtımından itibaren on gün içinde Genel Kurulda görüşülür (İçtüzük m.114/9). Bu görüşmede komisyona, şahısları adına altı milletvekiline ve o sırada görevde bulunsun bulunmasın hakkında soruşturma açılması istenen Cumhurbaşkanına söz verilir. Son söz Cumhurbaşkanına aittir ve konuşma süresi sınırlanmaz. Cumhurbaşkanı isterse savunmasını yazılı olarak da gönderebilir. Bu savunma Genel Kurul'da aynen okunur (İçtüzük m.114/10).

Görüşmeler tamamlandıktan sonra komisyon raporu gizli oyla karara bağlanır (İçtüzük m.114/11). TBMM, üye tamsayısının üçte ikisi ile yani 400 milletvekilinin oyu ile Yüce Divan'a sevk kararı alabilir. Değişiklikten önceki 105. maddenin son fıkrasına göre göreviyle ilgili olarak yalnızca vatana ihanetten dolayı sorumlu olan Cumhurbaşkanının sorumluluğu için üye tamsayısının dörtte üçünün yani 411 milletvekilinin kararı gerekmektedir. Görüldüğü üzere, Cumhurbaşkanın sorumluluğu yolu, 6771 sayılı Kanun çerçevesindeki Anayasa değişikliği ile daha kolay bir hale gelmiştir. Milletvekili sayısının 600'e çıkmasına rağmen Yüce Divan kararı için üye tamsayısının üçte ikisinin aranıyor olması bu durumu göstermektedir. ABD Anayasası'nın 2. maddesinin 4. paragrafına göre ise başkan, vatan hainliği, rüşvet ve diğer ağır cürüm ve kabahatleri işlemesi halinde görevinden alınabilir. 1. maddenin 2. paragrafına göre suçlama Temsilciler Meclisi tarafından yapılır, dava ise Senato'da görülür. 1. maddenin 3. paragrafında ise Senato'nun üçte ikisinin kabulüyle başkanın görevinden alınabileceği belirtilmektedir.

Komisyonun Yüce Divan'a sevk yönündeki raporları ile Genel Kurul'un Yüce Divan'a sevk kararlarında hangi ceza hükmüne dayanıldığı belirtilir (İçtüzük m.114/12). Komisyonun Yüce Divan'a sevk etmeme yönündeki raporlarının reddi, ancak Yüce Divan'a sevke dair verilen ve sevk kararının hangi ceza hükmüne dayanacağını gösteren bir önerenin kabulüyle mümkün olur (İçtüzük m.114/son).

Değişiklikten önceki düzenlemede, Yüce Divan'a sevk edilen Cumhurbaşkanının görevinin devam edip etmediğine ilişkin bir açıklık bulunmamaktaydı. Zaten kanunilik ilkesinin sonucu olarak vatana ihanet suçunun da ceza kanununda bulunmamasından dolayı, Cumhurbaşkanının Yüce Divan'a sevk edilmesinin pratikteki tek sonucunun görevinin sona ermesi anlamına geleceği tartışılmaktay-

di. Buna karşılık, 6771 sayılı Kanunla yapılan değişiklik konuya açıklık getirmektedir. Buna göre, Cumhurbaşkanının görevinin sona ermesi, seçilmeye engel bir suçtan mahkûm olmasına bağlıdır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanının Yüce Divan'a sevk edilmesi, tek başına, görevinin sona erdiği anlamına gelmemektedir.

Cumhurbaşkanlığı sisteminde de, yukarıda değinilen Cumhurbaşkanının kişisel suçlarından dolayı yasama dokunulmazlığından yararlanıp yararlanmayacağı konusunda bir açıklık bulunmamaktadır. Hâlbuki Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar açısından kişisel suçlarından dolayı yasama dokunulmazlığından yararlanacakları açıkça düzenlenmektedir. Konu önceki düzenlemede de tartışılmasına rağmen, kurucu iktidar bu yönde açık bir düzenleme yapmamıştır. Kanaatimizce, kıyas yoluyla Cumhurbaşkanının kişisel suçlarından dolayı yasama dokunulmazlığından yararlanacağı söylenemez. Anayasa'da, Yüce Divan yargılamasının en geç altı ay içinde bitirilmesi gerektiğinin ortaya konması, yargılama sürecinin Cumhurbaşkanının görevini çok uzun süre engellememesi yönünde değerlendirilebilir. Öte yandan, 2017 değişikliği cezai sorumluluk bakımından hem kişisel hem de görevle ilgili suçlardan dolayı yargılamanın Yüce Divan'da yapılacağını düzenlemiştir. Özbudun, görevle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan'da yargılamanın doğal olmasına karşılık, kişisel suçlardan dolayı yargılamanın da Yüce Divan'da yapılmasının yadırgatıcı olduğunu savunmaktadır (2018, s.310).

6771 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle 105. maddenin son fıkrası "Cumhurbaşkanının görevde bulunduğu sürede işlediği iddia edilen suçlar için görevi bittikten sonra da bu madde hükmü uygulanır" şeklindedir. Buna göre, görev süresi sona eren bir Cumhurbaşkanı görevi devam ederken işlediği kişisel veya göreviyle ilgili bir suçtan dolayı Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi tarafından yargılanacaktır. Bunun için doğal olarak, TBMM üye tamsayısının salt çoğunluğunun önergesini beşte üç çoğunluğunun kabulü ile soruşturma açılabilir; soruşturma sonucunda üye tamsayısının üçte ikisi Yüce Divan'a sevk kararı verebilecektir.

Öte yandan, Cumhurbaşkanının göreve gelmeden önceki suçlarından dolayı sorumluluğunun tam olduğu belirtilmelidir. Bu durum, yukarıda 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e ilişkin açıklamada belirtilmişti. 2017 değişiklikleri çerçevesinde bununla ilgili bir fark yoktur. ABD'de de, başkanlık görevinden önceki eylemlerinden dolayı başkanın bağımsızlığının olmadığı yani kendisine karşı dava açılabilirliği kabul edilmektedir (Chemerinsky, 2011, s.369). Nitekim Clinton'a karşı açılan dava, Clinton'un henüz başkan olmadan önce Arkansas valisiyken yapmış olduğu eylemden kaynaklanmıştır (Chemerinsky, 2011, s.369).

6771 sayılı Kanunla öngörülen diğer bir durum ise hakkında soruşturma açılmasına karar verilen Cumhurbaşkanının seçim kararı alamayacağıdır. Böylelikle, Cumhurbaşkanı normalde seçim yoluyla kullanabileceği TBMM'yi fesih yetkisini, kendi hakkında soruşturma açılması durumunda kullanamayacaktır. Aksi takdirde, soruşturma, oluşacak yeni meclis kompozisyonu sebebiyle tartışılabilir bir niteliği taşırdı.

Cumhurbaşkanının Hukuki Sorumluluğu

Cumhurbaşkanının hukuki sorumluluğu, genel olarak, medeni hukuka ilişkin sorumluluk alanıdır. Bu da hukuk mahkemelerinde davalı veya davacı olmak yönleriyle ifade edilebilir. Cumhurbaşkanının hukuki sorumluluğunun kişisel ve göreviyle ilgili olarak değerlendirilmesi gerekir. Yani Cumhurbaşkanı, kişisel olarak bir kimseye vermiş olduğu zararın tazmini ve görevini yerine getirirken vermiş olduğu zararı tazmin etme sorumluluğu açısından değerlendirilmelidir.

Cumhurbaşkanının kişisel eylem ve işlemlerinden dolayı tazminat sorumluluğu mutlaktır. Yani cumhuriyet devlet şeklinde Cumhurbaşkanının kişisel eylemlerinden dolayı hukuki sorumluluğunun tam olması, Avrupa'da parlamenter monarşilerde kilise hukukundan kaynaklı kralın mutlak sorumsuzluğu esasından farklılaşmaktadır (Başgil, 1960, s.340-341). Bu yönüyle Cumhurbaşkanına örneğin borca aykırılıktan dolayı dava açılabilir veya takip yapılabilir. İçel/Donay ise Cumhurbaşkanına hukuk davası açılabileceğini kabul etmekle birlikte, hangi nedenle olursa olsun Cumhurbaşkanının yargılamada hazır bulunmaya zorlanamayacağını ve açılan davaların "ahkâmı şahsiyeye" ilişkin olanların dışında kalanlar için cebri icra yapılamayacağını belirtmektedir (2005, s.141). Cumhurbaşkanının hukuki sorumluluğuna ilişkin 6771 sayılı Kanunla herhangi bir değişiklik öngörülmemiştir. Dolayısıyla kişisel eylem ve işlemlerinden doğan sorumluluğunun önceki düzenlemeyle farklılaşmadığı söylenebilir.

Cumhurbaşkanının göreviyle ilgili hukuki sorumluluğunun kapsamı ise 2017 değişikliğiyle önemli ölçüde farklılaşmıştır. Parlamenter sistem çerçevesinde 2017 yılındaki değişiklik öncesinde Cumhurbaşkanının sorumluluğunun bulunmadığında tereddüt yoktur. (Tanör/Yüzbaşıoğlu, 2016, s.342; Gözler, 2011, s.109). Nitekim konuyla ilgili Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, Cumhurbaşkanına karşı açılan manevi tazminat davasını "yurt gezisi sırasında yaptığı açık hava toplanmalarındaki görüş açıklamasının göreviyle ilgili olduğu konusunda şüphe bulunmamak" gerekçesiyle reddetmiştir (Tanör/Yüzbaşıoğlu, 2016, s.342). Parlamenter rejimlerde karşı imza kuralının istisnasız uygulanması bu bağlamda bir zararı ortaya çıkan kişinin ilgili bakana ve başbakana müracaatı imkânını doğurmaktadır (Gözler, 2011, s.111). Anayasa'nın 2017 değişikliği öncesindeki 125. maddesi Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemleri ise yargısal denetimin dışında tutmaktaydı. Dolayısıyla parlamenter cumhuriyette Cumhurbaşkanının kullandığı bir yetki sebebiyle herhangi bir zarar ortaya çıkmışsa, kendisine karşı tazminat davası açılması mümkün değildir. Cumhurbaşkanının işlem veya eyleminden dolayı bir zararı olan kişi ancak ilgili bakanlığa karşı dava açabilirdi (Taşkın, 2011, s.393).

Meseleye başkanlık sistemi açısından bakıldığında ise başkanlık sisteminde göreviyle ilgili eylem ve işlemlerinden dolayı dava açılması başkanın görevini yerine getirmesine engel olabilir (Gözler, 2011, s.28). Bu sebeple, Cumhurbaşkanlığı sisteminde de Cumhurbaşkanının göreviyle ilgili hukuki sorumluluğunun bulun-

madığı ileri sürülebilir. Ülkemizde Cumhurbaşkanı 6771 sayılı Kanunla hem devletin hem de hükümetin başı olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla devlet başkanı ve hükümetin başı olarak en üst hiyerarşik makamdır. Bu bağlamda, adeta devletle bütünleşmiş bir görüntüyü içerir. Sorumluluk mekanizması işletilmek istendiğinde Cumhurbaşkanının kişisel ve göreviyle ilgili iş ve eylemlerini birbirinden ayırmak önem taşır. Uygulamada bu ayrımı yapmak ise son derece güçtür. Örneğin siyasetini eleştiren bir kişiye Cumhurbaşkanının hakarete varan ifadeler kullanması kişisel mi yoksa göreviyle ilgili olarak mı değerlendirilecektir? Hukuk davasının, Cumhurbaşkanının görevini yerine getirmesi anlamında bir engelleme mahiyeti taşıması ve hukuk devleti ilkesinin gereği olarak Cumhurbaşkanlığı sisteminde Cumhurbaşkanının hukuki sorumluluğunun varlığı kabul edilmelidir.

Bu çerçevede, 6771 sayılı Kanunla yapılan düzenleme, her ne kadar hukuki sorumlulukla ilgili bir değişiklik içermiyorsa da parlamenter cumhuriyet ile başkanlık sistemi arasındaki yetkiye ilişkin farkın hukuki sorumluluk bağlamında da farklılık ortaya çıkaracağı söylenebilir. Zira kamu hukukunun temel bir ilkesi yetkisizliğin sorumsuzluğu ve yetkinin sorumluluğu doğurmasıdır (Özbudun, 2018, s.308). Ayrıca, cumhuriyet devlet şeklinde, istisna öngörülmediği durumda, temel ilke devlet başkanının sorumluluğudur. Bu bağlamda Atar, Cumhurbaşkanının yaptığı bir eylem veya işlem nedeniyle kişilerin veya Devlet hazinesinin zarar görmesi halinde bu zararın tazmin edilmesi gerektiğini yani Cumhurbaşkanının göreviyle ilgili hukuki sorumluluğunun bulunduğunu belirtmektedir (2018, s.295). Buna göre Cumhurbaşkanının eylem veya işlemlerinden dolayı Devletin uğradığı zararın genel mahkemelerde açılacak davalar ile talep edilebileceği belirtilmektedir (Atar, 2018, s.295). Özbudun da, yeni sistemde Cumhurbaşkanının tek başına ve karşı imza ile yetkilerini kullanması ayrımının kalkmasının Cumhurbaşkanının eylem ve işlemlerine karşı idari yargı yolunun açık bulunması sonucunu doğurduğunu belirtmektedir (2018, s.308). Aksi düşünce, Cumhurbaşkanının işlemlerinin yargı denetimi dışına çıkarılması anlamına gelirdi ki bu, hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmaz (Gözler, 2018, s.343). Anayasa'ya göre idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır. Dahası, Cumhurbaşkanlığı sisteminde idarenin denetimi kapsamında Cumhurbaşkanının eylem ve işlemlerinin sadece yargısal denetimi değil; yargı dışı denetim mekanizmaları vasıtasıyla da denetleneceği söylenebilir (T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu -Yahya Akman'ın bildirisini-, 2017, s.103). ABD'de ise başkanın görev süresi devam ederken vermiş olduğu zararlara ilişkin kendisine dava açılmamaktadır. Başkanın göreviyle ilgili hukuk davalarına karşı sorumsuzluğunun mutlak olduğu belirtilmektedir (Chemerinsky, 2011, s.369).

Cumhurbaşkanının göreviyle ilgili hukuki sorumluluğu belirtilmekle birlikte, hukuka aykırı eylem veya işlemten dolayı ortaya çıkan zarardan kişisel olarak Cumhurbaşkanı değil; idare sorumludur. Dolayısıyla, Cumhurbaşkanının huku-

ka aykırı eylem veya işleminden zarar görenlerin idari yargıda tam yargı davası açması gerekir (Gözler, 2018, s.344-345).

Sonuç

Hukuk devleti ilkesinin sonucu olarak yasama, yürütme ve yargı organı hukukla bağlı ve bunların eylem ve işlemleri hukuk denetimine tabidir. Başkanlık sisteminde yürütmenin tek başlı yapısı içinde başkan, yetki ve görevlerini hem devletin hem de hükümetin başı olarak kullanmaktadır. Monarşilerden farklı olarak cumhuriyetlerde devlet başkanının mutlak sorumsuzluğu esası benimsenmemektedir. Fakat bu sorumluluk hem sınırlanmakta hem de işletilmesi güç şartlara bağlanmaktadır. Kuşkusuz, bu durum, güçler ayrılığı ilkesinin bir gereği olarak yürütme fonksiyonunun serbestlik içinde yerine getirebilmesini sağlamak içindir. Ayrıca, devletin başının her türlü adi fiille suçlanması engellenmesi devletin saygınlığının korunmasıyla ilgilidir. Şöyle ki devlet başkanlığı makamını işgal eden kişinin belirli bir ahlaki ve hukuki olgunluk seviyesine, yüksek seciye, karakter ve ahlaki bir kişiliğe sahip olması gerektiği peşinen kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, kendisinden hukuka aykırı bir eylemin sadır olmayacağı düşünülmektedir (Başgil, 1960, s.342).

Devlet başkanının sorumluluğu, pratik zorunlulukların sonucu olarak da işletilmesi güç usullere bağlanmıştır ve sorumluluğun işletilmesi uygulamada istisnai olarak karşılaşılabilecek bir durumdur. Devlet başkanı ve hükümetin başı olarak ayrı ayrı veya başkanlık sisteminde olduğu şekilde iki kaynağın birleşmesi durumunda da sorumluluk yolu hukuk devletinin bir gereği olarak belirtilmesine rağmen, bu yolun işletilmesi aynı ölçüde kolay değildir. Bu durum, parlamenter sistem açısından tarihi süreç içerisinde hem monarşiden geçiş süreci hem de hükümet etme sürecinin akamete uğramaması bağlamında ortaya çıkmıştır (Gözler, 2011, s.79). Hükümet etme yönü, başkanlık sisteminde de sorumluluk yolunun işletilmesini zorlaştırıcı esasları ortaya çıkarmıştır. Örneğin ABD’de başkana dava açılması, başkan hukukun üstünde olmamasına rağmen özellikle konumu itibarıyla başkanın görevini gereği gibi yerine getirmesinin önünde bir engel olarak düşünüldüğünden, başkanın yanlışlıklarına (wrongdoing) karşı impeachment usulü dışında mümkün görülmemektedir (Chemersinsky, 2011, s.368,369).

Cumhurbaşkanlığı sisteminde Cumhurbaşkanının sorumluluğu, 1982 Anayasası’nın 6771 sayılı Kanunla değişiklik öncesi halinden önemli ölçüde farklılıklar taşımaktadır. Cumhurbaşkanlığı sisteminde, Cumhurbaşkanının sorumluluğu yolunun işletilmesinin güç olması sebebiyle değişikliklerin demokratiklik gerekçesiyle eleştirildiği görülmektedir. Buna karşılık, Cumhurbaşkanının çeşitli iddialar ile yıpratılmasına ve enerjisini harcamasına imkân vermek yerine, hukuk devleti ilkesinin zorunlu sonucu olan sorumluluğun daha güç usullere bağlanması birbirine koştur seyretilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan, Cumhurbaşkanlığı

sisteminde Cumhurbaşkanının sorumluluğuna ilişkin düzenlemenin siyasi, cezai ve hukuki açıdan yeterli ve demokratik ilkelerle bağdaşır olduğu söylenebilir.

İlk olarak, siyasi sorumluluk açısından, hem değişiklik öncesi düzenlemede ve hem de Cumhurbaşkanlığı sisteminde Cumhurbaşkanının sorumluluğunun bulunmadığı söylenebilir. Bununla birlikte, TBMM'nin seçimleri yenileme kararı alabilmesi Meclis'e; Cumhurbaşkanının tekrar seçilebilmesi ve partili olması ise halka karşı sorumluluk bağlamında değerlendirilebilir. Bu itibarla, Cumhurbaşkanlığı sisteminde Cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu kapsamında görülmese bile, demokratiklikle ilişkili ve aynı zamanda sistemin katılığını önleyici siyasi mekanizmalar bulunmaktadır. İkinci olarak, cezai sorumluluk açısından, değişiklikten önceki düzenlemede genel olarak kabul edildiği şekliyle, Cumhurbaşkanı göreviyle ilgili olarak ve yalnızca vatana ihanetten sorumluydu. Ceza kanununda vatana ihanet olarak bir suç bulunmadığından önceki düzenlemenin aslında pratikte mümkün olan tek sonucunun Cumhurbaşkanının görevini sona erdirebilecek bir mekanizma olduğu belirtilmekteydi. Buna karşılık, Cumhurbaşkanlığı sisteminde Cumhurbaşkanının kişisel ve göreviyle ilgili olmak üzere bir ayırım yapılmaksızın, sorumluluğu esası benimsenmiştir. Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğunun kapsamı ve esasları, yeni sistemde daha belirgin bir şekilde ortaya konmuştur. Yine sorumluluğun işletilmesi esasları ve aranacak çoğunlukların demokratik standartlarla bağdaştığı belirtilebilir. Üçüncü olarak, hukuki sorumluluk açısından Cumhurbaşkanlığı sisteminde Cumhurbaşkanı hem kişisel hem de göreviyle ilgili olarak sorumludur. Hukuki açıdan kişisel sorumluluk 2017 değişikliğinden farklılık içermemekle birlikte, Cumhurbaşkanının göreviyle ilgili genel ilkeler çerçevesindeki tazminat sorumluluğu parlamenter sistemden önemli bir farklılaşmadır.

Kaynakça

- Aldıkaçtı, O. (1960). *Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı*. İstanbul: Kor Müessesesi.
- Alkan, H. (2017). “Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Yasama Denetimi”, *Yeni Türkiye*, 94, 1–6.
- Arsel, İ. (1962). *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*. Ankara
- Atar, Y. (2018). *Türk Anayasa Hukuku*. 12. Baskı. Ankara: Seçkin.
- Başgil, A.F. (1960). *Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*. Birinci Cilt -Fasikül II. İstanbul: Baha Matbaası.
- Chemerinsky, E. (2011). *Constitutional Law*. 4’tth Edition. New York: Wolters Kluwer.
- Çam, E. (1993). *Devlet Sistemleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çoban, A. R. ve Erdağ, A. İ. (2008). Göreviyle İlgili Olmayan Kişisel Suçlarından Dolayı Cumhurbaşkanının Sorumluluğu Ve Yargılanması, *TBB Dergisi*, 75, 177–189.
- Erdoğan, M. (1987). *1982 T.C. Anayasasına Göre Cumhurbaşkanının Hukuki Durumu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. C.II. 1.Baskı. Bursa: Ekin.
- Gözler, K. (2011a). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. 11.Baskı. Bursa: Ekin.
- Gözler, K. (2016). Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa: 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri. *Ankara Barosu Dergisi*, 2016/4, 25-36.
- Gözler, K. (2018). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. 22.Baskı. Bursa: Ekin.
- Gül, C. (2017). Anayasa Değişikliği ve Cumhurbaşkanının siyasi-cezai sorumlulukları. <http://www.star.com.tr/acik-gorus/anayasa-degisikligi-ve-cumhurbaskaninin-siyasicezai-sorumluluklari-haber-1217138/> (Erişim: 10.7.2017).
- Gülfidan, O.S. (2010). *Cumhurbaşkanının Cezai Sorumluluğu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İçel K. ve Donay S. (2005). *Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku 1. Kitap*. 4. Bası. İstanbul: Beta.
- Kahraman, M. (2012). *Türk Anayasa Hukukunda Cumhurbaşkanlığı*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kubalı, H.N. (1969). *Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Küçük, A. (2016). Ak Parti’nin Başkanlık Sistemi Modelinin Abd’deki Başkanlık Sistemi Modelinden Farklılık Arz Eden Yönleri. *Kırıkkale Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 25–64.
- Okandan, R. (1936). Amme Hukukunda Kuvvetler Bölümü Meselesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2 (0), 502–523.
- Özbudun, E. (2016). *Türk Anayasa Hukuku*. 16. Basım. Ankara: Yetkin.
- Özbudun, E. (2018). *Türk Anayasa Hukuku*. 18. Basım. Ankara: Yetkin.
- Özbudun, E. (2012). Türk Usulüne Göre Başkanlık Sistemi. <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/dusunenlerin-dusuncesi/turk-usulune-gore-baskanlik-sistemi-1641997/> (Erişim: 10.7.2017).

- Sabah.com.tr (2014). "Abdullah Gül Kayıp Trilyon Davasında İfade Verdi" <https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/11/19/abdullah-gul-ifade-verdi> (Erişim: 14.12.2018).
- Söyler, Y. (2018). *Yeni Başkanlık Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*. Ankara: Seçkin.
- Tanör, B. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2016). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. 16. Bası. İstanbul: Beta.
- Taşkın, Ş.C. (2011). 1982 Anayasası'nda Cumhurbaşkanının Sorumsuzluğu. *TBB Dergisi*, 92, 384-418.
- T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu. (2017). *Cumhurbaşkanlığı Sisteminde İdarenin Denetimi*. Çalıştay Raporu. Ankara
- Yıldız, A. (2015). Başkanlık Sistemi ve Türkiye. *Kırıkkale Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 1-14.
- Yıldız, A. (2018). Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkan Yardımcısı ile Türkiye'de Cumhurbaşkanu Yardımcısının Karşılaştırılması, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 509-534.
- Yüzbaşıoğlu, N. (2011). *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*. 7. Baskı. İstanbul: Beta.

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE ERBAA YÖRESİNDEKİ GÖÇ HAREKETLERİ

Yusuf YILMAZ¹

Öz

Doğu ile Batı arasında, önemli göç yolları üzerinde bulunan Erbaa, ılıman iklimi ve verimli topraklara sahip olması nedeniyle tarih boyunca pek çok göç hareketine sahne olmuştur. Yöre-ye bilinen ilk göç hareketininin, Malazgirt Savaşı (1071)'nin akabinde gerçekleştiği bilinse de, bu konuyla ilgili en doğru ve ayrıntılı veriler 19. Yüzyıl ve sonrasına aittir. Osmanlı-Rus savaşları neticesinde, çoğunlukla Balkanlar ve Kafkaslar'dan hareket eden göçmen kitlelerinin önemli duraklarından biri de Erbaa ve çevresi olmuştur. Ağırlıklı olarak Çerkez göçmenlerden oluşan bu yer değiştirme hareketine, az da olsa Gürcüler de katılmışlardır. Yöre ve yakın çevresine Balkan Savaşları (1911-1912) ve Lozan Barış Antlaşması (1923)'ndan sonraki dönemlerde ise Selanik Mübadilleriyle, Boşnak ve Arnavut göçmenler yerleştirilmişlerdir. Erbaa, günümüzde ise gelişen sanayisi ve çevresine göre bir çekim merkezi olması, vs. gibi nedenlerden dolayı, özellikle çevresindeki dağ köylerinden ve yakın ilçelerden göç almaktadır. Çalışmada temel amaç, 19. Yüzyıldan itibaren günümüze kadar ki süreçte yaşanan Anadolu'ya yönelen göç hareketlerinin Erbaa bağlamında ele alınmasıdır. Bunun için, konuyla ilgili geniş bir literatür taraması yapılarak, yayımlanmış kitap, tez, makale ve bildiriler incelenmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşen göç hareketleriyle ilgili akademik çalışmaların yanısıra, TÜİK'ten veriler alınmış ve bu veriler ArcGIS 10.5 ve Mapchart programlarıyla haritalanmıştır. Ayrıca ilgili konularda yerinde gözlem ve mülakat yöntemleri kullanılarak, bilgiler desteklenmiştir. Çalışma yöreyle ilgili bu konudaki ilk makale çalışması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Erbaa, İskân, Çerkez, Mübadele, Göç, Göçmen.

Migration Movements in the Erbaa Region from the 19th Century to the Present

Abstract

Erbaa, located on major migration routes between East and West, has been the scene of many immigration movements throughout history due to its temperate climate and fertile lands. Although it is known that the first migrant movement known to the locality was followed by the Battle of Malazgirt (1071), the most accurate and detailed information on this subject belongs to the 19th Century and later. As a result of the Ottoman-Russian wars, one of the important stops of immigrant masses, mostly from the Balkans and the Caucasus, was Erbaa and its surroundings. Georgians also participated in this displacement movement, which is mainly composed of Circassian immigrants. The Balkan wars (1911-1912) and the Lausanne Peace Treaty (1923) were settled in the vicinity of the region and close to the Thessaloniki Emigrants and Albanian immigrants. Erbaa is now a developing center for the developing industry and its environment, etc. especially from the surrounding mountain villages and nearby provinces. The main aim of the study is to deal with the immigration movements towards Anatolia, which have been in daily process since the 19th century, in the context of Erbaa. For this, a comprehensive literature search on the subject has been conducted and published books, theses, articles and reports have been examined. In addition to academic studies on migrant movements during the Republican Period, data were taken from TÜİK and mapped with ArcGIS 10.5 and Mapchart programs. In addition, information has been supported using relevant on-site observation and interview methods. The first article on this subject in terms of study area is important for the study.

Keywords: Erbaa, Settlement, Circassian, Population Exchange, Migration, Migrant.

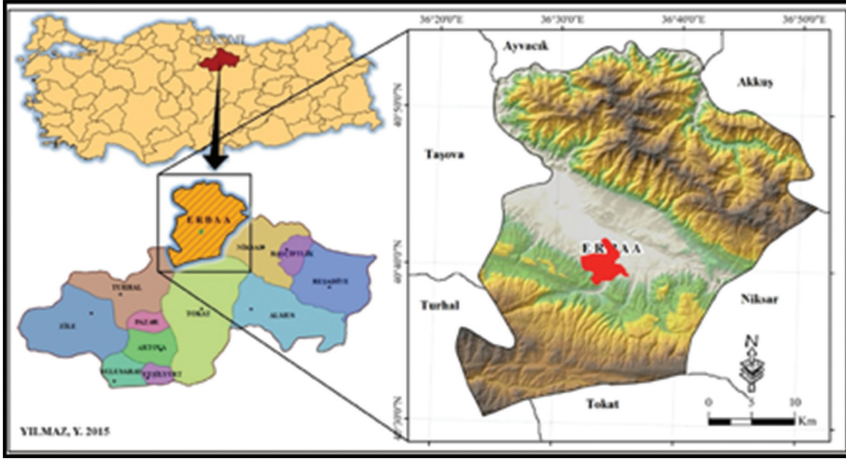
1 Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Bölümü, Doktora Öğrencisi, uzmancoğrafya25@hotmail.com

Giriş

İnsanların doğdukları veya yaşadıkları alanları, bireysel ya da gruplar halinde terk edip, geçici veya devamlı olarak yaşamak amacıyla, başka bir yere gitmesine *göç* (Doğanay, 2014, s. 193), ülke sınırları içerisinde meydana gelen göçlere *iç göç*, ülke sınırlarının dışına çıkılarak, yani ülkeden ülkeye gerçekleştirilen göç hareketlerine ise *dış göç* denir. Göçlere neden olan faktörler günümüzde çok çeşitlenmiştir. Göçler siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, doğal veya zorunlu nedenlerden (savaş, işgal, siyasi anlaşmalar gereği, gibi) kaynaklanabilir. Göçlerin tarihi insanlık tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Zaman içerisinde, göçlerin mahiyeti ve sebepleri değişmekle beraber, yapılan araştırmalara göre günümüzde yaşanan göç olayları üzerinde ekonomik kaynaklı nedenler daha ağırlıktadır. Ancak bilindiği gibi, göçlere neden olan etken sayısı günümüzde çok fazlalaşmış, göçler sadece coğrafyacıların değil, tarihçi, sosyolog, vs. gibi pek çok bilim insanını ilgilendiren bir olgu haline gelmiştir. Ülkemizde de göçlerle ilgili sayısız çalışma yapılmıştır. Özellikle Kocacık, İpek, Ağanoğlu, Kazgan, Karpat, İnalçık, Saydam gibi farklı bilim dallarından pek çok uzman göçlerle ilgili çalışmalar yapmışlardır.

Tarih boyunca gerek coğrafi konumu, gerek iklim koşullarının uygunluğu, gerekse bir geçiş güzergâhı özelliğinde olması nedeniyle Anadolu pek çok kitlesel göç olayına sahne olmuştur. Araştırmamıza konu teşkil eden Erbaa şehri ve yakın çevresinde de tarih boyunca önemli göç olayları yaşanmıştır.

Erbaa, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde yer alan Tokat İline bağlı bir ilçe yerleşmesidir. İlçe, güneyden Tokat Merkez, güneybatıdan Turhal (Tokat), kuzeyden Ayvacık (Samsun) ve Akkuş (Ordu), doğudan Niksar (Tokat) ve batıdan Taşova (Amasya) ilçeleriyle çevrilidir (Şekil 1). Yöre, kuzeyden ve güneyden Canik ve Sakarat Dağları'yla çevrili, geniş bir çöküntü ovası (Ardos, 1984, s. 110) üzerinde kurulmuştur. Erbaa Şehrinin büyük bir kesiminin de kurulu olduğu Erbaa Ovası, yaklaşık 8-10 km genişliğinde ve 32 km uzunluğunda ortalama 320 km²'lik bir alan kaplayan, tektonik kökenli bir ovadır. Ovanın denizden yüksekliği az olup, ortalama 250 m'dir. Hem kuzeyi hem de güneyi aktif faylarla çevrili olduğundan, önemli bir deprem kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Geçmişte İpek Yolu üzerinde bulunan yörede, günümüzde ülkemizdeki önemli ulaşım hatlarından biri olan D-100 Karayolu geçmektedir.

Şekil 1. Erbaa Lokasyon Haritası.

Verimli topraklara ve ılıman iklim koşullarına sahip, su kaynakları açısından nispeten zengin (Kelkit Çayı) bir alanda bulunan Erbaa, önemli göç yolları üzerinde yer almasının da etkisiyle, tarih boyunca Anadolu'ya çeşitli bölgelerden gelen göçmenlerin iskân bölgelerinden biri olmuştur.

Çalışmada temel amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nun giderek zayıfladığı ve toprak kaybettiği 19. Yüzyıldan itibaren günümüze kadarki süreçte yaşanan Anadolu'ya yönelen göç hareketlerinin Erbaa bağlamında ele alınmasıdır. Erbaa ve yakın çevresindeki göç hareketleriyle ilgili kapsamlı bir çalışma olmadığından bu araştırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda, konuyla ilgili geniş bir literatür taraması yapılarak, yayımlanmış kitap, tez, makale ve bildirimler incelenmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşen göç hareketleriyle ilgili akademik çalışmaların yanı sıra, TÜİK'ten veriler alınmış ve bu veriler ArcGIS 10.5 ve Mapchart programlarıyla haritalanmıştır. Ayrıca ilgili konularda yerinde gözlem ve yöre insanıyla mülakat yöntemleri kullanılarak, bilgiler desteklenmiştir. Çalışma bu anlamda alanında ilk olup, gelecek kuşaktaki araştırmacılar için yardımcı bir kaynak olacaktır.

Cumhuriyet Öncesi Dönem

Yöreye ilk göç hareketlerinin Malazgirt Zaferi (1071)'nin akabinde İran Horasan'ı denilen bölgeden gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Buna delil olarak Bulut (1992), yörede birçok köy çevresinde Horasan evliyelerine ait mezarların olduğunu, göstermektedir (Bulut, 1992, s. 54.). Anadolu'nun *Türkleştirilme Dönemi* kabul edilen Malazgirt Zaferi ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşu arasında geçen sürede Anadolu'nun pek çok yöresinde olduğu gibi, Erbaa ve çevresine de Oğuz göçlerinin gerçekleştiği bilinmektedir (Doğanay, 1980, s. 352). Bu devrede

gerçekleşen göç izlerine Salkımören, Evyaba, Çevresu, Tosunlar, Koçak (Eksel), Keçeci, Benli gibi köylerde rastlanmaktadır (Bulut, 1992, s. 55). Yörede yaşanan ve daha çok bilgi sahibi olduğumuz göç hareketleri 18. Yüzyıldan itibaren, Rusya, Kafkaslar, Kırım ve Doğu Anadolu'dan gelen çoğunlukla Kafkas kökenli halkların göçleridir. Osmanlı-Rus münasebetlerinin başladığı 18. Yüzyılda, kaybedilen topraklarda yaşayan Gürcü ve Çerkez kökenli pek çok insanın ilk durağı Anadolu olmuştur. Bu tür hareketlere ilkin 1768 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra rastlanmaktadır (Bulut, 1992: 55). Yörenin, önemli yol güzergâhlarının birinde yer alması, verimli tarım toprakları ve uygun iklim koşullarına sahip olması gibi nedenler göçmenlerin Erbaa ve çevresini tercihleri üzerinde belirleyici olmuştur denilebilir. *Kazgan* (1970-1971), 1864 yılında Anadolu'ya 700 000 civarında Çerkez'in göç ettiğini ve bunun 600 000'inin Amasya, Tokat, Sivas, Konya gibi yörelere yerleştirildiğini belirtmektedir (Kazgan, 1970, s. 330). Kafkas göçleri *İpek* (1997)'e göre, Kırım Savaşı (1854) ile başlamış, 1859-1860 yılları arasında en yüksek sayıya ulaşmıştır (İpek, 1997, s. 291). Bu dönemde, 300 000 kişinin Kırım'ı terk ettiği belirtilmektedir (İpek, 1997, s. 291). 1864'te Kafkasya'nın tamamen Ruslar tarafından işgaliyle, bu bölgede kalabalık bir nüfusa sahip olan Çerkezler göçe zorlanmışlardır. Osmanlı devlet kayıtlarına göre, 1855-1864 arası Kırım çevresi ve Çerkesistan denilen bölgeden 311 333 kişi, 1864'ün Ağustos ayına kadar 283 000 kişi ve 1865'te 87 000 kişi Anadolu'ya ulaşmıştır (İpek, 1997, s. 291). Kafkaslar üzerinden Samsun'a gelen göçmenler, Çarşamba üzerinden, yakın çevredeki Merzifon, Erbaa, Amasya, Lâdik, Havza, Terme ve Akçay gibi yerleşim alanlarına yerleştirilmişlerdir (İpek, 1997, s. 299). Göçle gelen kitle içinde Çerkezler, Kozlu başta olmak üzere, Çerkez Fındıcağı, İverönü (Şekil 2), Osmanköy, Hacıali ve Canbolat adlı köylere, Gürcüler ise Zoğallıçukur Köyü'ne yerleştirilmişlerdir. 1883/1884 (H. 1301) tarihli Sivas Vilayet Salnamesinde, Erbaa'da 450 haneye 2026 nüfus yerleştirildiği belirtilmektedir (Aktaş, 2009: 99). 1888 yılında, Kafkasya'dan gelen 333 hane/2093 kişilik Çerkez Muhacirinin 10 hane/1060 kişilik bir grubu Tokat'a yerleştirilmiştir (Aktaş, 2009, s. 100). 1889 yılında ise, 16 Batum göçmeni (tahminen Gürcü) Tokat'a yerleştirilmek üzere, Samsun'a ulaşmıştır (Aktaş, 2009, s. 100).

Kafkaslar, Kırım ve Doğu Anadolu'nun dışında yöreye, Balkan Savaşları (1911-1912) ve Lozan Barış Antlaşması (1923)'nden sonra gerçekleşen nüfus mübadelesi çerçevesinde, özellikle Selanik ve Arnavutluk çevresinden önemli göç hareketleri yaşanmıştır. Balkan göçmenleri özellikle, Evciler, Endikpınar, Demirtaş (İskili), Köseli ve Ezebağı gibi köylere yerleştirilmişlerdir (Bulut, 1992, s. 56). Evciler, Endikpınar ve Demirtaş (İskili) köylerinde daha çok Selanik muhacirleri, Ezebağı Köyü'nde ise Arnavutlar ve Boşnaklar iskân edilmişlerdir. Araştırma bölgesi ve yakın çevresinde yapılan gözlem ve mülakat sonucuna göre, özellikle Selanik'ten gelen muhacirler yörede tütün tarımının başlamasına öncülük etmişlerdir. Bugün Erbaa ve çevresinde üretilen tütünün büyük bir kısmı muhacir köylerinde yetiştirilmektedir. Balkan göçmenleri, önceden Ermeni ve Rumların

yaşayıp, 20. Yüzyılın başlarında boşalttıkları yerleşim alanlarına yerleştirilmişlerdir (Bulut, 1992, s. 56). Günümüzde bu göçmen nüfus kitlelerinin yaşadığı köylerde ciddi nüfus kayıpları söz konusudur. İnsanların çoğu başta İstanbul, İzmir ve Erbaa kentsel alanı olmak üzere, pek çok şehre göç etmişlerdir. Selanik Muhacirlerinin en çok tercih ettikleri yer İzmir'dir. Erbaa'daki muhacirlerin pek çoğunun İzmir şehrinde mutlaka akrabaları bulunduğu için genellikle yazın İzmir'e akraba ziyaretleri yoğunlaşmaktadır. Son yıllarda şehir merkezine göçen Çerkez ve Gürcüler ise dağınıklık göstermekle beraber, özellikle Tepe Mahalle civarında toplanmışlardır.

Şekil 2. Erbaa'daki Çerkez Köylerinden İverönü Köyü
(<http://mapio.net/pic/p-25579257/30.04.2018>).

Özetleyecek olursak, 1850-1914 yılları arasında Kafkasya, Balkanlar ve Kırım civarından Anadolu'ya altı milyon civarında Müslüman nüfus göç etmiştir (Özdemir, 2007, s. 39).

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde, göçmenlerin iskân işlemleri 1934 yılına kadar genellikle düzensiz ve plansız bir şekilde yapılmışken, 21 Haziran 1934'te çıkarılan *İskân Kanunu* ile bu tür yerleştirme işlemleri bir düzene kavuşmuştur (Duman, 2009, s. 477,487). Bu tarihten sonra göç eden kitleler daha çok nüfus yoğunluğunun az olduğu, seyrek nüfuslu yerlere yerleştirilmişlerdir. 1923-1938 arası dönemde, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya üzerinden 400 binden fazla göçmen ülkemize gelmiştir (Duman, 2009, s. 487). Bu dönemde çok fazla iskân yapılışı için kalabalıklaşan Trakya Bölgesi yerine, 1936 yılında göçmenler önce Ankara, Yozgat, Kayseri, vs. gibi şehirlere, daha sonra alınan bir kararla aralarında Tokat'ın da bulunduğu Çorum, Aydın, İzmir, Sivas, Kars, vs. gibi geniş bir

alana yönlendirilmişlerdir (Duman, 229, s. 481). Bu dönemde gelen 12 bin Balkan göçmeninin 1434'ü Tokat'a yerleştirilmiştir (Duman, 2009, s. 482). Bu dönemde yerleştirilen göçmenlere hazine arazisinden toprak dağıtılarak, tohumluk buğday, mısır gibi ürünlerle, zirai aletler ve hayvan ve sermaye yardımı yapılmıştır (Duman, 2009, s. 483, 484).

Ülkemizde 1950'li yıllardan itibaren, artan sanayileşme ve şehirleşmeyle beraber, özellikle kırdan-kente doğru yoğun bir göç hareketi başlamıştır (Şahin, 2012, s. 74). Günümüze kadarki süreçte zaman zaman bu göç hareketlerinin yönü değişikliğe uğramıştır. Artık sadece kırdan-kente doğru değil, kentten-kente doğru da önemli bir göç dalgası yaşanmaktadır. Sadece 1995-2000 arası dönemde, 6,6 milyon kişi ülke içinde yer değiştirmiştir. Bu sayının 4,7 milyonu iller arasında gerçekleşmiştir. Ülke içi göçlerin her zaman ilk yöneldiği merkez kuşkusuz İstanbul'dur (Şahin, 2012: 74). 1995-2000 arası dönemde iller arası göç eden nüfusun beşte biri İstanbul'a göçmüştür.

Tokat'ın Cumhuriyet Dönemi'nde verdiği göç miktarları incelendiğinde, 1975-1980 arasında 67 il içerisinde 16. sırada, 1985-1990 arası dönemde 4. sırada, 1995-2000 arası dönemde ise 81 il arasında 10. Sırada olduğu görülür (Şahin, 2012, s. 77). Bütün bu rakamlar, Tokat'ın ülkemizde en fazla göç veren şehirlerden biri olduğunu göstermektedir. TÜİK verilerine göre Tokat, 1975-2013 arası dönemde 442 432 göç vermiş ve 281 601 almıştır. Bu dönemde yıllık net göç hızı - 6,58 olup, her yıl ortalama 11 binden fazla insan göç etmiştir. Tokatlıların en fazla göç ettiği şehir İstanbul'dur. TÜİK verilerine göre, 2011 yılında İstanbul'da yaşayan Tokat doğumlu insan sayısı 436 355'tir. İstanbul'un Sancaktepe İlçesinin Akpınar Mahallesi'nde Erbaa adlı sokağın bulunması ve şehirde Erbaa adının geçtiği pek çok işyerinin bulunması (Şahin, 2012, s. 92, 93). İstanbul'da pek çok Erbaalının yaşadığının bir kanıtı sayılabilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren 1950'lere kadar, ülke genelinde olduğu gibi, yörede de iç göçler hususunda kayda değer bir hareketlilik yaşanmamıştır. Ancak, 1950'li yıllardan itibaren ülkede karayolu ulaşımının gelişmeye başlaması, dünyada savaşların sona ermiş olması, vs. gibi nedenlerle başlangıçta köylerin yakın çevresindeki il merkezlerine göçler hızlanmıştır. 1960'tan itibaren başta büyükşehirler olmak üzere, Anadolu'nun pek çok şehrinde ilk gecekondu ortaya çıkmıştır (Demir, 2013, s. 103). Bunun dışında, göç veren yerlerde nüfus artış hızının düşmesi, çalışma çağındaki (15-64) nüfusun azalması, cinsiyet dengesizliği gibi sorunlar meydana gelmiştir (Demir, 2013, s. 102). Yoğun göç akınına uğrayan şehir merkezlerinde ise, asayiş problemleri, kültürel çatışmalar, artan konut ihtiyacı, çarpık kentleşme, gürültü ve trafik sorunları, hava kirliliği, yeşil alan azlığı, işçi ücretlerinin düşüklüğü gibi pek çok problem yaşanmaktadır.

Ülkemizde özellikle 1960'lı yıllardan itibaren başta Almanya olmak üzere çalışmak için yurtdışına yoğun miktarda işçi göçü yaşanmıştır. Bu dönemde Erbaa

ve yakın çevresinden de çeşitli ülkelere doğru işçi hareketleri meydana gerçekleşmiştir. Yörede, 1962-1990 arası dönemde 258 aile olmak üzere, toplamda 659 kişi yurtdışına çalışmak için gitmiştir (Bulut, 1992: 56). Göç edenlerin gittikleri ülkelere incelendiğinde, ilk sırayı 459 kişi (% 69,7) ile Almanya alırken, bunu 55 kişi (% 8,3) ile Hollanda, 52 kişi (% 8,0) ile Fransa, 26 kişi (% 3,9) ile Libya, 24 kişi (% 3,6) ile Avustralya, 14 kişi (% 2,1) ile K.K.T.C., 11 kişi (% 1,7) ile S. Arabistan, 8 kişi (% 1,2) ile A.B.D., 4'er kişi (% 0,6) ile Avusturya ve İsviçre, 2 kişi (% 0,3) ile Rusya Federasyonu izlemektedir (Bulut, 1992, s. 58).

Yöredeki iç göçler bilhassa kırsal kesimden Erbaa şehrine veya büyükşehir- lere yönelik gerçekleşmektedir. Özellikle yörenin dağ köylerinden şehir merkezine ve diğer şehirlere yönelik yoğun bir göç olayı yaşanmaktadır. Hasan Uğurlu Barajı'nın 1975'ten itibaren yapılmaya başlamasıyla, toprakları su altında kalan dağ köylüleri, devletten aldıkları istimlâk bedelleri ile çoğunlukla Erbaa şehrine göç etmişlerdir (Bulut, 1992, s. 57). Bu köylerden göç edenlerin bir kısmı Erbaa şehri ile Yeni Mahalle (Bölücek) arasındaki hazine arazilerine yerleştirilmişlerdir (Bulut, 1992, s. 57). Bunların dışında 1990'lı yıllardan itibaren başlayan ve 2000'li yıllarda daha da hızlanan, şehre bağlı köylerden şehir merkezine göç eden kitle- ler, yerleşmek için öncelikle önceden gelip yerleşen köylülerinin olduğu mahalle- leri tercih etmişlerdir. Örneğin günümüzde İverönü ve Endikpınarlılar özellikle Yeşilyurt ve Osmangazi (Eski adıyla Dere Mahallesi) Mahallelerinde, Karaağaç, Hacıpazar ve Akça'lular Yavuz Sultan Selim Mahallesi'nde, Akkoç (Tonu), Eze- bağı, Koçak (Eksel) ve Tanoba'lular Musalla diye tabir edilen İsmetpaşa ve Ahmet Yesevi Mahallesi'nde toplanmışlardır.

Erbaa'dan ülke içine yönelik göçlere baktığımızda, Türkiye İstatistik Kurumu'nun yayımlanmış olduğu verilere göre, 2015 yılı itibariyle, Erbaa doğum- luların ilçe dışında en çok ikâmet ettikleri yerin İstanbul olduğu dikkati çekmek- tedir (Tablo 1). 2015 yılında İstanbul'da 69 044 Erbaa doğumlu nüfus yaşamaktay- ken, bunu 7161 kişi ile Ankara, 5347 kişi ile İzmir, 3363 kişi ile Kocaeli ve 2796 kişi ile Bursa illeri takip etmektedir (Şekil 3). Yörenin yakın çevresinde Erbaalılarının en çok yaşadığı yer Samsun'dur. Samsun'da 2015 yılı verilerine göre 2790 kişi yaşa- maktaydı. Samsun'dan sonra yakın çevrede tercih edilen ikinci il Amasya'dır. Yine aynı yıl itibariyle Amasya'da 1416 Erbaa doğumlu nüfus yaşamaktaydı.

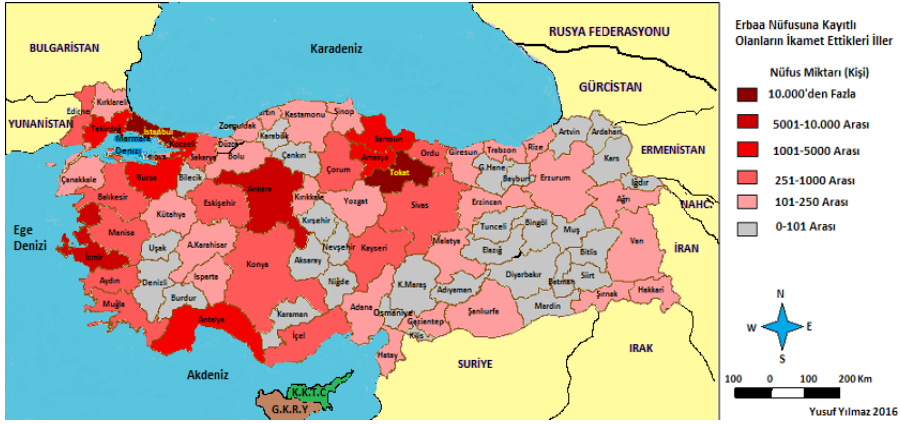
Tablo 1. Erbaa Nüfusuna Kayıtlı Olanların İkamet Ettikleri İllerin Dağılımı (2015).

İl Adı	Nüfus	İl Adı	Nüfus	İl Adı	Nüfus	İl Adı	Nüfus
Adana	151	Çanakkale	209	Karabük	63	Osmaniye	35
Adıyaman	28	Çankırı	73	Karaman	28	Rize	177
A.Karahisar	111	Çorum	311	Kars	65	Sakarya	451
Ağrı	103	Denizli	169	Kastamonu	117	Samsun	2790
Aksaray	41	Diyarbakır	95	Kayseri	390	Siirt	53
Amasya	1416	Düzce	175	Kırıkkale	156	Sinop	163
Ankara	7161	Edirne	291	Kırklareli	221	Sivas	471
Antalya	1737	Elazığ	90	Kırşehir	84	Şanlıurfa	118
Ardahan	21	Erzincan	190	Kilis	16	Şırnak	108
Artvin	61	Erzurum	207	Kocaeli	3363	Tekirdağ	1246
Aydın	293	Eskişehir	312	Konya	347	Trabzon	200
Balıkesir	462	Gaziantep	114	Kütahya	106	Tunceli	49
Bartın	58	Giresun	159	Malatya	106	Uşak	59
Batman	54	Gümüşhane	90	Manisa	389	Van	118
Bayburt	31	Hakkari	122	Mardin	72	Yalova	245
Bilecik	62	Hatay	183	Mersin	327	Yozgat	107
Bingöl	50	Iğdır	16	Muğla	430	Zonguldak	137
Bitlis	53	Isparta	114	Muş	53		
Bolu	148	İstanbul	69 044	Nevşehir	43		
Burdur	43	İzmir	5347	Niğde	49		
Bursa	2796	K.Maraş	99	Ordu	431	TOPLAM	105 656

Kaynak: TÜİK Verilerine Dayanarak Hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, ülke genelinde yaşayan Erbaa doğumlu nüfusun yalnızca % 45,21'inin Erbaa ilçe genelinde, % 54,79'unun ilçe sınırları dışında ikamet ettiği görülmektedir. Bu durum, Erbaa'nın zaman içinde fazla yoğun bir göç verdiğinin ispatı sayılabilir. Bu demek oluyor ki, günümüzde Erbaa doğumlu her iki kişiden biri ilçe sınırları dışında yaşamaktadır.

19. Yüzyıldan Günümüze Erbaa Yöresindeki Göç Hareketleri

Şekil 3. Erbaa Nüfusuna Kayıtlı Olanların İkamet Ettiği İllere Göre Dağılım Haritası (2015).

Erbaa dışında başka bir yerde doğmuş, ancak Erbaa'da ikamet edenlerin dağılımına bakıldığında, ilçenin 2015 yılı toplam nüfusu 92 895 olup, bu nüfusun % 92,5'inin (85 968 kişi) Erbaa doğumlu olduğu görülmektedir. İlçe sınırlarında ikamet eden nüfusun sadece % 7,5'i (6927 kişi) Tokat dışındaki illerde doğmuştur. Bu miktar ilçenin toplam nüfusunda çok az bir orana tekabül etmektedir. Dikkati çeken nokta, Erbaa'da, Hakkari doğumlular hariç, 81 ilin 80'nin de doğan insanlar ilçede ikamet etmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Başka Bir İlde Doğup, Erbaa'da İkamet Edenlerin Doğdukları İllere Göre Dağılımları (2015).

İl Adı	Nüfus	İl Adı	Nüfus	İl Adı	Nüfus	İl Adı	Nüfus
Adana	50	Çanakkale	8	Karabük	17	Osmaniye	34
Adıyaman	51	Çankırı	15	Karaman	6	Rize	32
A.Karahisar	30	Çorum	276	Kars	46	Sakarya	22
Ağrı	20	Denizli	35	Kastamonu	80	Samsun	886
Aksaray	22	Diyarbakır	35	Kayseri	75	Siirt	9
Amasya	1487	Düzce	20	Kırıkkale	48	Sinop	53
Ankara	46	Edirne	12	Kırklareli	4	Sivas	299
Antalya	12	Elazığ	74	Kırşehir	45	Şanlıurfa	58
Ardahan	15	Erzincan	45	Kilis	17	Şırnak	8
Artvin	30	Erzurum	179	Kocaeli	7	Tekirdağ	8
Aydın	27	Eskişehir	16	Konya	64	Trabzon	120
Balıkesir	20	Gaziantep	68	Kütahya	17	Tunceli	3
Bartın	19	Giresun	82	Malatya	89	Uşak	8

Tablo 2. Devam

Batman	8	Gümüşhane	32	Manisa	41	Van	34
Bayburt	37	Hakkari	-	Mardin	40	Yalova	6
Bilecik	59	Hatay	40	Mersin	31	Yozgat	162
Bingöl	5	Iğdır	17	Muğla	31	Zonguldak	30
Bitlis	5	Isparta	17	Muş	14		
Bolu	6	İstanbul	78	Nevşehir	30		
Burdur	24	İzmir	48	Niğde	18		
Bursa	16	K.Maraş	50	Ordu	1058	TOPLAM	6927

Kaynak: TÜİK Verilerine Dayanarak Hazırlanmıştır.

Tabloya göre illerin dağılımına bakıldığında, ilçe genelinde Erbaa doğumlular dışında en çok Amasya doğumlu (1487 kişi) nüfus yaşarken, bu ili 1058 kişi ile Ordu ve 886 kişi ile Samsun izlemektedir. Yörede az nüfusa sahip olan illerin, genelde Erbaa'ya uzak iller olduğu görülmektedir. İlçedeki yabancı nüfusun neredeyse yarısını oluşturan (% 49,53) bu üç ilin tamamının Erbaa'nın yakın çevresindeki iller olduğu dikkati çekmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Başka Bir İilde Doğup, Erbaa'da İkamet Eden Nüfus Dağılımı (2015).

Yapılan gözlemler ve mülakatlara göre, ilçede yaşayan ve Erbaa doğumlu olmayan nüfusun büyük bir kısmını hizmetler sektöründe çalışanlar (öğretmen, doktor, asker, emniyet mensubu, vs) teşkil etmektedir. Bunun dışında yöre yakın çevresi için sınırlı da olsa bir çekim merkezi konumundadır. Daha önce de değinildiği üzere, bunda yörenin ılıman iklim koşullarına, verimli tarım topraklarına ve orta düzeyde sanayi kuruluşlarına (tuğla-kiremit ve tekstil) sahip olması da etkili olmaktadır. Yöre özellikle Erbaa şehrinin yakınında yer alan Amasya'ya bağlı Taşova ilçesi ile yakın çevredeki dağ köylerinden göç almaktadır. Burası, bu yöreler için ilk kademe göç alanıdır. Yakın çevreden göç eden kırsal nüfus önce Erbaa

şehir merkezine, ardından büyük şehirlere göç etmektedir (Bulut, 1992, s. 57). Veriler incelendiğinde, Erbaa'da son yıllarda kentsel nüfus miktarının sürekli arttığı, aksine kırsal nüfus miktarının ise hızla azaldığı görülmektedir. Sonuç olarak, ilçe nüfusunun da genel olarak azaldığı dikkati çekmektedir (Tablo 3). İlçenin toplam nüfus miktarı sadece 2000 yılında 100 bini geçmiş olup (100 586), bu dönemden itibaren, 2014 yılı hariç, sürekli azalma göstermiştir. 2015 yılında ilçe toplam nüfusu 92 654' e gerilemiştir. Buna göre, son 15 yıllık dönemde, ilçe nüfusu yaklaşık 8000 kişi azalmıştır.

Tablo 3. Erbaa İlçesinin Yıllara Göre Aldığı, Verdiği Göç Miktarıyla, Net Göç Miktarı ve Net Göç Hızı.

Sayım Yılları	Toplam Nüfus	Aldığı Göç Miktarı	Verdiği Göç Miktarı	Net Göç Miktarı	Net Göç Hızı %
2000 Genel Nüfus Say.	100 586	2958	9887	- 6929	-
2012 ADNKS	95 582	3893	6517	- 2624	- 27,08
2013 ADNKS	93 834	3843	6350	- 2507	- 26,37
2014 ADNKS	91 873	3718	6370	- 2642	- 28,35
2015 ADNKS	92 654	5278	4957	321	3,47
Toplam		19 700	34 081	- 14 381	- 15,52

Kaynak: TÜİK verileri.

Tablo incelendiğinde sadece 2015 yılı hariç, son 15 yıllık dönemde Erbaa'nın aldığı göç miktarından daha fazla göç verdiği dikkati çekmektedir. Toplamda net göç hızının % - 15,52 olduğu ve bu son 15 yıllık dönemde toplam nüfus miktarında 14 381 kişilik bir azalma olduğu görülmektedir.

İnceleme alanından dışarıya olan göç hareketlerinin başlıca nedenlerini; kırsal alandaki geçim sıkıntısı, dağ köylerinde olumsuz iklim koşullarının etkili olması, eğitim, sağlık vs. imkânlarının yetersizliği, gelir kaynaklarının kısıtlı olması gibi etmenler oluşturmaktadır. Bunların dışında yöre çevresindeki kırsal yerleşmelerde zaman zaman yaşanan tarla, su ve orman paylaşımı konusunda yaşanan problemler ile aile içi anlaşmazlıklar da göçlere neden olabilmektedir (Bulut, 1992, s. 59).

Erbaa'dan bilhassa 1990'larda Tokat'a göç edenlerin çoğunu Tokat Sigara Fabrikası ile Turhal Şeker Fabrikası'na çalışmak için gidenler oluşturmaktaydı (Bulut, 1992, s. 59). Sonraki dönemlerde bu fabrikaların kapanması, Tokat ve Turhal'a yönelik göçlerin azalmasına yol açmıştır.

Günümüzde Erbaa'ya bağlı dağ köylerinde yaşanan göçler sonucu, (okul çağındaki çocuk sayısı çok azaldığı için) birçoğunun okulu kapanmıştır. Ülkemizde olduğu gibi yöreye bağlı pek çok köy yerleşmesinde özellikle genç ve erkek nüfus

çok azalmıştır. Hatta yapılan saha gözlemleri ve geziler neticesinde, kışın yöredeki çoğu dağ köyünde yalnızca 2-3 ailenin yaşadığı tespit edilmiştir. Yazın *gurbetçi* diye tabir edilen nüfusun gelmesiyle köylerin kısa süreliğine kalabalıklaştığı gözlemlenmiştir. Erbaa dışına göç etmiş olan gurbetçiler her yıl genellikle temmuz ya da ağustos aylarında düzenlenen yayla şenliklerinde bir araya gelerek özlem giderirler.

Yakın çevreden şehir merkezine göç etmiş olan kırsal nüfusun çoğu tekstil fabrikalarıyla, tuğla-kiremit fabrikalarında çalışmaktadırlar. Bu şekilde göç edenlerin büyük bir kesimi genellikle Tepe Mahalle, Gündoğdu Mahallesi, Erek Mahallesi veya Kurtuluş Mahallesi'nde yaşamaktadırlar (Bulut, 1992, s. 60). Kadınlar ise hem tekstil fabrikalarında, hem de yazın tütün dizimi ve kurutması faaliyetleriyle, üzüm bağlarında çalışmaktadırlar.

Yörede yaylacılıkta önemli bir faaliyettir. Yaz başlarında çoğu aile şehrin güneyinde uzanan Sakarat Dağları üzerinde yeralan Küçükyayla, Sorkun, Karkın, Yarımca, Gülcüvez, Yavşan, Kürekçi ve Dür Yaylası'na göç ederler (Bulut, 1992, s. 60). Yaylalarda kalma dönemi genel olarak mayıs-eylül ayları arasındadır.

Sonuç

Erbaa yöresi, geçmişten günümüze kadarki süreçte önemli göç hareketlerine sahne olmuştur. Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'nun *Türkleştirilmesi* kapsamında, Horasan diyarından gelen *Erenlerin* başlattığı bilinen bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kaybetmeye başladığı dönemlerde daha da hızlanmıştır. Bu dönemde Kafkaslar ve Balkanlar'dan gelen yaklaşık 6000 civarında göçmenin Erbaa ve çevresine yerleştirildiği tahmin edilmektedir. Bu kapsamda yöreye özellikle Çerkez, Boşnak, Arnavut ve Selanik göçmenleri yerleştirilmiştir. Erbaa'nın ılıman iklimi, verimli toprakları ve önemli yolların kavşağında bulunması gibi nedenler, buranın göç hareketlerinde tercih edilmesini sağlamıştır. Tarihi süreç içerisinde farklı coğrafyalardan, farklı ırk ve kültüre sahip toplulukların yöreye yerleştirilmesi, Erbaa'da kültürel zenginliğin doğmasına yol açmıştır. Bu durum göçmenlerin mesken şekillerinden, düğünlerine, ekip biçtikleri ürünlerden, konuşmalarına ve giyimlerine kadar pek çok alanda farklılıkların görülmesine neden olmuştur. Göçmen gruplar, ilk yerleştirildikleri köylerden, Erbaa şehrine göçtüklerinde de dağılmayıp, belirli mahallelerde toplanmışlar, birbirlerinden ayrılmamışlardır. Ancak gerek şehirleşme, gerekse sanayileşme vs. gibi nedenlerden ötürü, zamanla göçmen grupların kendilerine ait kültürel özelliklerinde değişimler yaşandığı ve modern kültüre ayak uydurdukları görülmektedir. Bugün şehirde göçmenlere ait pek çok dernek ve işyeri bulunmaktadır (Çerkez Derneği, Balkan Muhacirleri Derneği, kahvehaneler, gibi).

Günümüzde Erbaa, başta İstanbul olmak üzere, büyükşehirlere göç veriyorken, çevresindeki köylerden ve yakın ilçelerden (Taşova ve Niksar gibi) önemli

19. Yüzyıldan Günümüze Erbaa Yöresindeki Göç Hareketleri

miktarda göç almaktadır. Bunda yörenin, yakın çevresine göre en kalabalık ve sanayisi gelişmiş yerleşim alanı olmasının payı kuşkusuz büyüktür. Yörede 1990'lı yılların sonundan itibaren özellikle tekstil sanayinin gelişme göstermesi, dağ köyleri başta olmak üzere, yakın çevredeki Niksar, Taşova ve Başçiftlik gibi ilçelerden de yöreye göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu sanayi kolunda çoğunlukla kadınların istihdam edilmesi, kadınların iş hayatına atılmasına, aile içi ekonomik, kültürel ve sosyal pek çok değişimin yaşanmasına neden olmuştur.

Kaynakça

- Aktaş, E. (2009). *19. yüzyılın son çeyreğinde Tokat* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Tokat.
- Bulut, İ. (1992). *Erbaa Ovası ve çevresi: Beşeri ve İktisadi Coğrafya açısından bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Demir, M. (2013). *Kars Kent Coğrafyası* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Doğanay, H. (1980). Dıştan Anadolu'ya göçün nüfus artışı üzerindeki etkilerine genel bir bakış. *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 2(12), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 351-378.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası* (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Duman, Ö. (2009). Atatürk döneminde Balkan göçmenlerinin iskân çalışmaları (1923-1938). *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43, 473-490.
- İpek, N. (1997). Kafkaslar'daki nüfus hareketleri. *Türkiyat Mecmuası*, 20, 273-313.
- Kazgan, G. (1970). Milli Türk Devletinin kuruluşu ve göçler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1-4), 313-331.
- Özdemir, M. (2007). *I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ülkesinde yaşanan göç hareketleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Şahin, C. (2012). *İstanbul'da Tokatlılar: Bir iç göç üzerine gözlemler*. Tokat Sempozyumunda sunulan bildirisi. C. II. (haz.) Ali Açıklak, vd. Tokat, Türkiye, 01-03 Kasım.

BRICS-T ÜLKELERİNDE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Ersin YENİSU¹

Öz

Toplam faktör verimliliği üretim sonucunda ortaya çıkan çıktıların bu süreçte kullanılan girdilere oranıdır. Kısmi faktör verimliliği olarak da bilinen işgücü verimliliği ise toplam çıktı miktarının kullanılan işgücüne oranıdır. Literatürde genellikle bir ülkedeki işgücü verimliliğinin o ülkenin rekabet gücü üzerinde etkili olduğu savunulmaktadır. Bu çalışmanın amacı gelişmekte olan BRICS-T ülkelerinde işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda grafiksel analizler; Pedroni, Kao ve Johansen-Fisher panel eşbütünleşme analizleri; panel Granger nedensellik analizi ve klasik, sabit etkili ve tesadüfi etkili panel veri modelleri kullanılmıştır. Çalışmada panel veri analizinin kullanılma sebebi kullanılan veri setinin hem kesit hem de zaman etkisi taşımasıdır. Grafiksel analizlere göre Türkiye'nin işgücü verimliliği performansı açısından ABD ve AB (28)'in altında olduğu; BRICS ülkelerininse üzerinde olduğu görülmüştür. Ekonometrik analizlere göre BRICS-T ülkelerinde işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca işgücü verimliliğinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir Granger nedensellik gözlemlenmiştir. Bununla birlikte LR ve Hausman testlerine göre sabit etkili modelin en uygun model olduğu ve bu modele göre de işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşgücü Verimliliği, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi

Labor Efficiency and Economic Growth Relationship in Brics-T Countries: Panel Data Analysis

Abstract

The total factor productivity is the ratio of the output to the inputs used in this process. Labor productivity, also known as partial factor productivity, is the ratio of the total output to the employed workforce. It is argued in the literature that labor productivity in a country usually affects the competitiveness of that country. The aim of this study is to explore the relationship between labor productivity and economic growth in the emerging BRICS-T countries. Graphical analysis for this purpose; Pedroni, Kao and Johansen-Fisher panel cointegration analyzes; panel Granger causality analysis and panel data models with classical, fixed effect and random effects were used. The reason why panel data analysis is used in the study is the cross-section and time effect of the data structure used. Turkey in terms of labor productivity performance compared to graphical analysis is under US and the EU(28); it is seen that it is above BRICS countries. According to econometric analyzes, it was determined that there is a cointegration relationship between labor productivity and economic growth in BRICS-T countries. In addition, a one-way Granger causality from labor productivity to economic growth has been observed. Finally, according to LR and Hausman tests, it is determined that the fixed effect model is the most appropriate model and that there is a positive correlation between labor productivity and economic growth.

Keywords: Labor Efficiency, Economic Growth, Panel Data Analysis

1 Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ersinyenisu@gmail.com

Giriş

Ekonomik kayıpları en aza indirerek yüksek çıktı düzeyini yakalamak her ülkenin arzusudur. Günümüzde çoğu gelişmiş ülke doğası gereği kıt olan iktisadi kaynakları daha etkin kullanmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere halen eski üretim tekniklerini kullanmakta ve bu nedenle üretimde verimliliği yakalayamamaktadırlar. Bununla birlikte teknolojik gelişmeyi sağlamış ve sabit sermaye birikimini gerçekleştirmiş olan birçok gelişmiş ülke işgücü, sermaye, doğa vs. gibi üretim faktörlerinden kat kat daha fazla faydalanabilmektedir. Bu ekonomik kazançları belirleyen ilişkiler unsurunun literatürdeki bir adı da verimliliktir. Verimlilik sonu olmayan bir ilişkiler bütünüdür. Diğer bir deyişle verimlilik her zaman arttırılabilir ya da azalabilir. Yeni bir yöntem, yeni bir süreç ya da yeni bir fikir verimlilik düzeyini daha yukarı taşıyabilir. Bu nedenle verimlilik gerek firmalar açısından gerekse de bir ülke açısından her daim ölçülüp geliştirilmelidir. Bu çalışma verimlilik kavramını inceleyip konunun önemine vurgu yapmakta ve bu doğrultuda gelişmekte olan BRICS-T ülkelerinde işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın temel amacı BRICS-T ülkelerinde işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme ilişkisini ampirik olarak test etmek ve verimlilik konusuna dikkatleri çekmektir. Çalışma gelişmekte olan BRICS-T ülkelerindeki verimlilik ilişkilerini göstermesi bakımından literatüre katkı sunabilir. Bu çalışmayı önemli kılan faktör ise son yıllarda daha ziyade batılı ülkeler üzerine yapılan verimlilik araştırmalarının gelişmekte olan ülkelerin verileri üzerinden incelenmeye çalışılmasıdır.

Bilindiği üzere regresyon analizi gibi temel ekonometrik yöntemlere dayanan ve bu nedenle benzer nitelikler taşıyan çok sayıda güncel ekonometrik analiz yöntemi bulunmaktadır. Bu çalışmada da bu yöntemlerden eşbütünleşme analizi ve nedensellik analizi kullanılmıştır. Bununla birlikte çalışmanın veri yapısına uygun olması bakımından analizler panel veri yöntemi çerçevesinde yapılmıştır. Diğer bir deyişle çalışmada panel eşbütünleşme, panel nedensellik ve temel ilişkileri yansıtması bakımından klasik en küçük kareler yöntemine dayanan klasik, sabit ve tesadüfi (rassal) etkili panel veri analizleri yapılmıştır. Panel veri analizi, çalışmanın yöntem bölümünde de değinildiği üzere, klasik zaman serisi yöntemlerine göre daha tutarlı ve daha etkin sonuçlar vermektedir. Bu nedenle gerek metodolojik derinlik açısından gerekse de veri yapısı nedeniyle çalışmada panel veri yöntemi tercih edilmiştir.

Diğer taraftan işgücü verimliliğinin hangi faktörlerden etkilendiğini saptamak gerek işgörenler için gerekse bir ülke ekonomisi için son derece önemlidir. Bu tespitten yola çıkılarak çalışmada ikincil bir amaç olarak işgücü verimliliğinin belirleyicilerine literatür taraması kısmında değinilmiş ve bu konu hakkında değerlendirmelerde bulunulmaya çalışılmıştır. Kısacası bunun için BRICS-T ülkeleri üzerinden işgücü verimliliği konusu mümkün olduğunca detaylı olarak analiz

edilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan konunun ekonomik boyutunun önemi kadar çalışanların sosyo-psikolojik durumlarını da etkilediği unutulmamalıdır. Bu yönüyle bakılırsa işgücü verimliliği hem ülkelerin uluslararası rekabet edebilirlik düzeyleri hem de bir ülkedeki iş yaşamının daha sağlıklı olması açısından incelenmeye değerdir. Diğer bir deyişle çalışmada BRICS-T ülkelerindeki işgücü yapısına değinilmiş ve işgücü verimliliğini analiz eden bilimsel çalışmalar taranmıştır.

Genel olarak grafiksel analiz yöntemin kullanıldığı birinci bölümde karşılaştırmalı olarak BRICS-T ülkelerindeki işgücü verimliliği konusu ve adı geçen ülkelerin uzun dönem ekonomik büyüme görünümü açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümdeyse verimlilik ve işgücü verimliliği konularını araştıran ulusal ve uluslararası literatürden örnekler sunulmuştur. Bir sonraki bölümde de kullanılan veri seti açıklanmış ve ekonometrik yöntem hakkında teorik bilgi verilmiştir. Çalışmanın son bölümündeyse panel veri analizine dayanan ekonometrik uygulamanın sonuçları raporlanmış diğer bir ifadeyle analiz bulguları sunulmuştur.

BRICS-T Ülkelerinde İşgücü Verimliliği ve Ekonomik Büyüme

Genel olarak verimlilik kavramı işletmelerin karlılığı açısından mikro anlamda kullanılabileceği gibi bir ülkenin rekabet gücünün belirlenmesinde makro anlamda da kullanılabilir. Nitekim iktisadi kaynakların kıt olmasından dolayı her işletme veya her ülke mevcut kaynaklarla en yüksek üretimi gerçekleştirme çabasıdadır. Verimlilik, en genel tanımıyla bir iktisadi süreçte elde edilen çıktılardan kullanılan girdiye oranıdır. Bu tanımlamanın literatürdeki adı Toplam Faktör Verimliliği'dir (TFV). TFV'de elde edilen tüm çıktılardan üretim sürecine giren tüm üretim faktörlerine bölünmesi esastır. Buna göre verimlilik ya da diğer bir tanımla Toplam Faktör Verimliliği'nin genel gösterimi şöyledir:

$$\text{Verimlilik} = \frac{\text{Çıktı}}{\text{Girdi}}$$

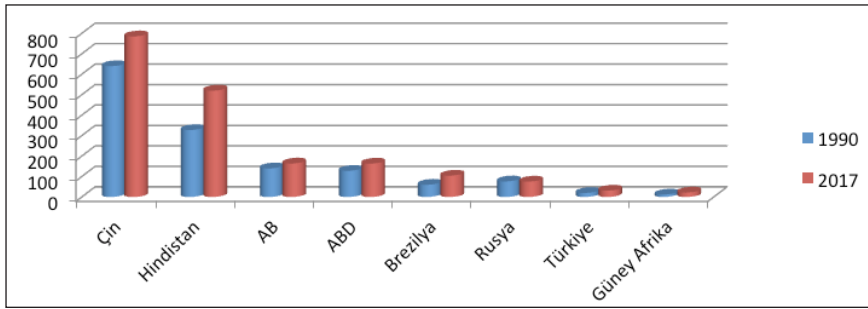
Bununla birlikte süreçte kullanılan kaynaklara göre de verimlilik tanımı yapılabilir. Kısmi faktör verimliliği olarak bilinen bu yöntemle işgücü verimliliği, sermaye verimliliği, makine verimliliği, malzeme verimliliği vs. hesaplanabilir. Bu çalışmada söz konusu bu verimlilik oranlarından işgücü verimliliği araştırılacaktır. Dolayısıyla işgücü verimliliği şöyle ifade edilir:

$$\text{İşgücü Verimliliği} = \frac{\text{Üretim Miktarı}}{\text{İşgücü Miktarı}}$$

Konumuz olan ülkeler açısından düşünülürse yukarıdaki eşitlikte paya GSYİH ve paydaya da bir ülkedeki toplam işgücü hacmi konulabilir. Yine genellikle burada GSYİH uluslararası karşılaştırma yapılabilmesi açısından sabit fiyatlarla ABD doları şeklinde ifade edilirken, toplam işgücü sayısı da bir ülkedeki 15-65 yaş arası çalışabilir kişi sayısı olarak dikkate alınır.

İşgücü verimliliğini belirleyen temel faktörler beşeri faktörler ve fiziksel faktörler olmak üzere ikiye ayrılır. Beşeri faktörler içerisinde işgücünün eğitim düzeyi, mesleki yeterlilikleri, örgütsel ve bireysel motivasyon düzeyleri en önde gelenlerdendir. Fiziksel faktörlerle daha ziyade sermayeye ilişkindirler. Bir ülkede ileri teknoloji sermaye araçları kullanılma oranı ve dolayısıyla sermayenin emeğin verimliliğini arttırmadaki yeterliliği işgücü verimliliğini belirleyen temel unsurlardandır. Serbest rekabetin hâkim olduğu günümüzde ülkeler açısından işgücü verimliliğinin düzeyi şüphesiz ki bir ulusun uluslararası rekabet gücünü etkilemektedir. Devletlerin hızla dışa açıldığı diğer bir deyişle küreselleşmenin hızla ilerlediği günümüzde ülkelerin rekabet güçleri iktisadi anlamda ayakta kalabilmeleri ya da geliştirebilmeleri için olmazsa olmazdır.

Bu çalışmada gelişmekte olan BRICS² ülkeleriyle karşılaştırmalı olarak Türkiye’de işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenecektir. Grafik 1’de BRICS-T ülkelerindeki ve kıyaslama yapabilmek amacıyla ABD’nin ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin 1990 ve 2017 yılları toplam işgücü miktarları sunulmuştur.

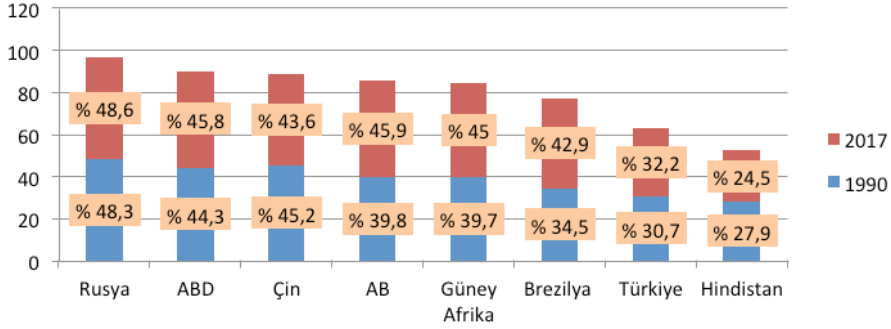
Grafik 1. BRICS-T ülkelerinde 1990 ve 2017 yılları toplam işgücü miktarı (Milyon)

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı

BRICS-T ülkeleri arasında Çin Halk Cumhuriyeti’nin (Çin) 1990 yılında yaklaşık 630 milyon olan toplam işgücü sayısı 2017 yılında % 22,7 artarak yaklaşık 785 milyon olmuştur. Bu rakamla Çin toplam işgücü açısından BRICS-T ülkeleri arasında ve dünyada birinci sıradadır. Aynı dönemde Türkiye ise toplam işgücü sayısını 19,6 milyondan 31,2 milyona çıkartmış yani % 58,9 oranında arttırmıştır. Yine aynı dönemde BRICS-T ülkelerindeki toplam işgücü sayısındaki artışa % 49,4’tür. Sonuç olarak toplam işgücü sayısının doğrudan nüfus büyüklüğü tarafından belirlendiği söylenebilir. Tabii bu noktada toplam işgücü sayısı ülkelerin üretim güçlerini belirlemesi açısından önemlidir.

Bir ülkede toplam işgücü içerisinde kadın çalışanların rolü de öncelikle hedeflenen yüksek çıktı düzeyi açısından önemlidir. Grafik 2’de BRICS-T ülkelerinde 1990 ve 2017 yıllarındaki kadın işgücü oranları verilmiştir.

2 BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye ülke adlarının İngilizce baş harfleridir.)

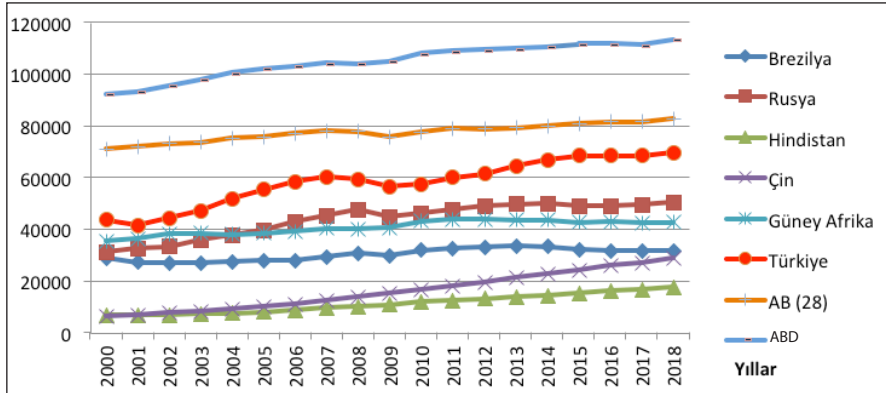

Grafik 2. BRICS-T ülkelerinde 1990 ve 2017 yılları kadın işgücü oranı (%)

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı

Grafik 2'ye göre Türkiye kadın istihdamı konusunda bırakın ABD ve AB'yi Rusya, Çin, Güney Afrika ve Brezilya'nın bile önemli ölçüde gerisindedir. Dahası 1990'dan 2017'ye geçen yirmi sekiz yılda ülkemizin kadın istihdamı konusunda çok fazla yol alamadığı görülmektedir. Söz konusu grafiğe genel olarak bakıldığında Türkiye ve Hindistan gibi gelenekselliğin daha fazla görüldüğü ülkelerde kadın istihdam oranı diğer ülkelere nazaran daha düşüktür.

İşgücünün rakamsal büyüklüğü ve cinsiyet dağılımının yanı sıra diğer önemli bir husus da bu çalışmanın esas konusu olan işgücü verimliliğidir. BRICS-T ülkeleriyle ABD'de ve AB (28)'de 2000-2018 dönemi işgücü verimlilik düzeyleri Grafik 3'te sunulmuştur.

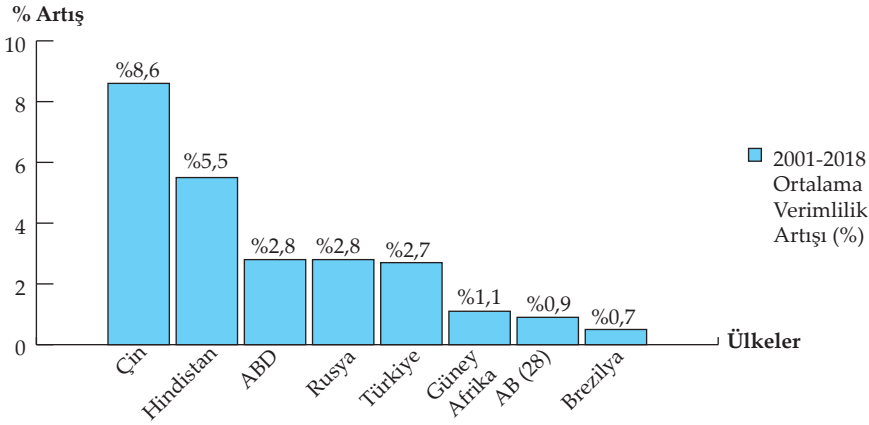
Grafik 3. BRICS-T ülkelerinde işgücü verimlilik düzeyleri*,**

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)

*Çalışan başına çıktı değeri (Satın alma gücü paritesine göre, 2011 sabit fiyatlarıyla ABD Doları), **Grafikte işgücü verimlilikleri satın alma gücü paritesi ve sabit fiyatlara göre hesaplanmıştır. Farklı platformlarda farklı veriler kullanılırsa bu sıralama değişebilir.

İşgücü verimliliği sıralamasında ABD birinci sırayı almaktadır. Satın alma gücü paritesine göre, 2011 yılı sabit fiyatlarıyla, ABD 2000 yılında işçi başına 92.141 dolarlık üretim yapmaktayken 2018 yılında bu rakamı 113.097 dolara çıkartmıştır. ABD'nin bu başarısının teknoloji tabanlı inovasyon yeteneğine bağlı olduğu söylenebilir. Aynı dönemde Türkiye yaklaşık 43.770 dolarlık işçi başına üretimi 2018 yılında 69.860 dolar seviyesine çıkarabilmiştir. Grafik 3'e göre Türkiye işgücü verimliliği açısından BRICS ülkelerinin hepsinden daha iyi durumdadır. Türkiye'nin rekabet gücü açısından bu görünüm oldukça önemlidir. Bununla birlikte Avrupa Birliği (AB 28) ülkelerindeki ortalama işgücü verimliliği Türkiye'nin işgücü verimliliğinin üzerinde ABD'nin altındadır.

Grafik 4'te BRICS-T ülkelerinde 2001-2018 ortalama işgücü verimlilik artışı sunulmuştur.

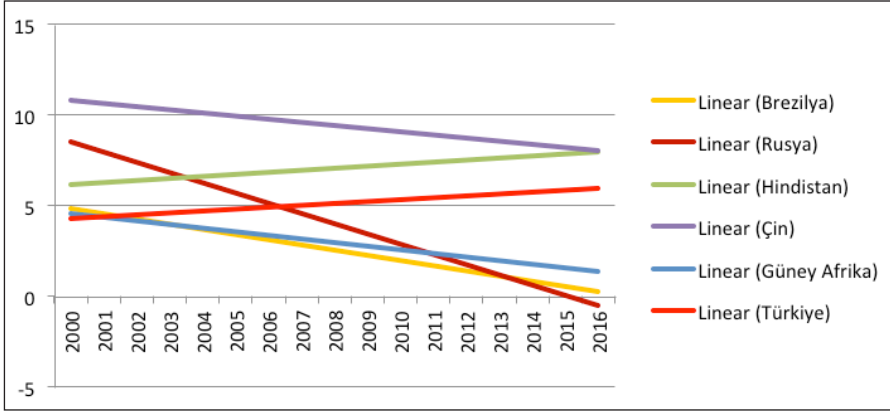

Grafik 4. BRICS-T ülkelerinde 2001-2018 ortalama işgücü verimlilik artışı

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)

Grafik 4'e göre son on sekiz yılda Çin (% 8,6) ve Hindistan'da (%5,5) yüksek işgücü verimliliği artışı görülmüştür. Bununla birlikte aynı dönemde Türkiye (% 2,7), ABD (% 2,8) ve Rusya (% 2,8) işgücü verimliliği performansı açısından oldukça iyidirler. Yine aynı dönemde Güney Afrika (% 1,1), AB (28) (%0,9) ve Brezilya (%0,5) işgücü verimliliği performansı açısından durağan bir görünüm arz etmektedirler.

Diğer taraftan uzun dönemli ekonomik büyüme her az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkenin arzusudur. Ekonomik büyümede istikrar birinci derecede önemlidir. Diğer bir ifadeyle uzun dönemdeki performans büyük öneme sahiptir. BRICS-T ülkelerinde 2000-2016 dönemi ekonomik büyüme oranlarının doğrusal bileşimleri diğer bir deyişle uzun dönem büyüme eğilimleri Grafik 5'te sunulmuştur.

Grafik 5. BRICS-T ülkelerinde 2000-2016 ekonomik büyüme

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı

BRICS-T ülkelerinin 2000-2016 arası yıllık ekonomik büyüme oranlarından oluşturulan uzun dönem doğrusal büyüme eğilimlerini gösteren Grafik 5'e bakıldığında, söz konusu dönemde Çin, Rusya, Güney Afrika ve Brezilya'nın büyüme oranlarında azalış yönünde, Hindistan ve Türkiye'nin büyüme oranlarındaysa artış yönünde bir eğilimin olduğu görülmektedir. Fakat burada Çin'de azalış eğilimine rağmen ekonomik büyüme oranlarının hala çok yüksek olduğu unutulmamalıdır. Grafik 5'e göre ilk olarak Hindistan'ın ve daha sonra da Türkiye'nin diğer BRICS ülkeleriyle karşılaştırıldığında uzun dönem ekonomik büyüme performansının oldukça iyi olduğu söylenebilir. Bununla birlikte kırılgan bir ekonomiye sahip olan Türkiye iç ve dış istikrarsızlıkları daha az hasarla atlatabilme başarısını gösterebilseydi şüphesiz ki anılan dönemdeki uzun dönem büyüme oranları Hindistan'dan bile daha iyi olabilirdi.

Literatür İncelemesi

Genel olarak verimlilik ve işgücü verimliliğini farklı boyutlarıyla ele alan yerli ve yabancı literatürden örneklerin özeti Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Verimlilik ve işgücü verimliliği üzerine literatürden örnekler

Yazar (Tarih)	Ülke(ler)	Dönem	Yöntem	Bulgular/Sonuçlar
M. Erol (2001)	Türkiye	-	Nitel Araştırma	Sosyal entropinin yüksek olduğu durumlarda verimlilik ve refah düzeyi azalmakta, düşük olduğu durumlardaysa artmaktadır.
H. Akyıldız ve M. Karabıçak (2002)	Türkiye	-	Nitel Araştırma	Beşeri sermaye stoku ve fizyolojik yüklenme açısından verimlilik-ücret ilişkisi pozitif, iş sistemi ve işletme verimliliği açısından verimlilik-ücret ilişkisi negatiftir.
M.D. Ramirez (2002)	Meksika	1955-1994	Eşbütünleşme	Ekonomik alt yapıya yönelik kamu yatırım harcamaları işgücü verimliliği üzerinde yüksek derecede ve pozitif etkiye sahiptir. Kamu tüketim harcamalarıysa işgücü verimliliği üzerinde negatif etkiye sahiptir.
D. K. Christopoulos ve E. G. Tsionas (2005)	15 Avrupa Ülkesi	1961-1999	Panel Eşbütünleşme	Uzun dönemde enflasyondan verimlilik büyümesine doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Kısa dönemde verimlilik büyümesi ve enflasyon arasında ilişki vardır.
S. Kanat ve M. Güner (2007)	Türkiye	-	Nitel Araştırma	Verimlilik rekabetin en önemli unsurlarındandır. İşletmeler açısından verimliliğin doğru olarak ölçülmesi kaynak kullanımında etkinlik için önemlidir.
S. Kurt ve H. Terzi (2007)	Türkiye	1989-2003	VAR Modeli	İmalat sanayi ithalatından verimlilik artışına doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Ekonomik büyümeyle verimlilik arasında çift yönlü bir nedensellik vardır.
N. Apergis vd. (2008)	6 Avrupa Birliği Ülkesi	1980-1997	Panel Eşbütünleşme	İşgücü verimliliği, inovasyon ve teknoloji transferi arasında uzun dönem denge ilişkisi vardır. Özellikle beşeri sermaye işgücü verimliliği üzerinde kantitatif olarak önemli etkiye sahiptir.
M. Upender ve M. Sujjan (2008)	Hindistan	1980-2005	Eşbütünleşme	İşgücü verimliliği ve ücret oranları uzun dönem denge ilişkisi içersindedir.
S. Yumuşak (2008)	Türkiye	-	Anket Uygulaması	İşgören verimliliğini sırasıyla ücret, işletme içi iletişim düzeyi ve fiziki koşullar belirlemektedir.

BRICS-T Ülkelerinde İşgücü Verimliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi

M. İsmihan ve K. M. Özcan (2009)	Türkiye	1960-2004	Eşbütünleşme	Toplam faktör verimliliği ve sermaye birikimi büyümenin önemli kaynaklarındandır. Toplam faktör verimliliği ithalattan ve kamu yatırım harcamalarından pozitif, makroekonomik istikrardan negatif etkilenmektedir.
A. Karahan (2009)	Türkiye	-	Anket Uygulaması	Daha genç çalışanlar daha yaşlı çalışanlara göre işe daha fazla katılma yönünde tutum göstermektedirler. Eğitim durumu iyileştikçe işgücü verimliliği artmaktadır.
S. Türedi ve H. Terzi (2009)	Türkiye	1950-2001	Hsiao Nedensellik ve VAR Analizi	Kamu sektöründe ücretlerden işgücü verimliliğine doğru tek yönlü, özel sektörde işgücü verimliliği ve ücret arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
R. Vergeer ve A. Kleinknecht (2010)	19 OECD Ülkesi	1960-2004	Panel Veri Analizi	Ücret maliyetlerindeki tasarruf esnekliği işgücü verimliliği büyümesi üzerinde negatif etkiye sahiptir.
Z.M. Noor vd. (2011)	Malezya	1972-2005	VAR Modeli ve Granger Nedensellik	Yabancı işçiler işgücü verimliliği üzerinde önemli ve pozitif etkiye sahiptir. Yabancı işgücü yerli işgücünün ne ikamesi ne de tamamlayıcıdır.
İ. H. İşcan (2012)	84 Gelişmekte Olan Ülke	1998-2009	Dengesiz Panel Veri Analizi	Sermaye mali ithalatının işgücü verimliliği üzerinde olumlu etkisi vardır.
E. İştari (2012)	Türkiye	-	Nitel Araştırma	Stres işgücü verimliliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Örgütlerde çok düşük ve çok yüksek stres işgücü verimliliğini azaltmakta, kabul edilebilir stres düzeyiyse işgücü verimliliğini arttırmaktadır.
L. Lovric (2012)	25 Avrupa Ülkesi	2001-2010	Dinamik Panel Veri Analizi	Bilgi ve iletişim teknolojileri işgücü verimliliği üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Eğitim, özellikle yüksek eğitim, işgücü verimliliğinde kritik öneme sahiptir.
S. Kumar vd. (2012)	Avustralya	1965-2007	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	İmalat sanayinde reel ücretler işgücü verimliliğini önemli ölçüde arttırmaktadır. İmalat sanayinde enflasyonun işgücü verimliliği üzerinde etkisi vardır fakat sınırlıdır.

A.Alam vd. (2013)	OECD Ülkeleri	1980-2009	Panel Veri Analizi	Kısa dönemde işgücü verimliliğinden ekonomik büyümeye ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından işgücü verimliliğine doğru tek yönlü nedensellik vardır. Uzun dönemde işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme arasında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve işgücü verimliliği arasında çift yönlü ilişki vardır.
C. F. Tang (2014)	Malezya	1970-2007	ARDL Sınır Testi ve Granger Neden-sellik	Enflasyon işgücü verimliliğini negatif, reel ücretler pozitif etkilemektedir. İşgücü verimliliği reel ücretleri arttırmamaktadır.
Y. Kılıç ve T. Kıymaz (2014)	Türkiye	2004 ve 2011	İlişkisel Araştırma Yöntemi	Tarımsal işgücü verimliliğindeki değişim ile tarım istihdamının ortalama eğitim süresindeki değişim arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.
M. A. Mamun ve G. B. Wickremasinghe (2014)	Güney Asya Ülkeleri	1995-2012	Panel Eşbü-tünleşme	İşgücünün bol olduğu Güney Asya ülkeleri ticari açıklık ve yurtiçi sermaye oluşumuyla beraber bilgi ve iletişim teknolojisi yayılımını arttırarak uzun vadede daha yüksek işgücü verimliliğine ulaşabilir.
R. Najarzadeh vd. (2014)	108 Ülke	1995-2010	Dinamik Panel Veri Analizi	İnternet kullanım oranı, eğitim harcamaları, kişi başı sağlık harcamaları ve sabit sermaye oluşumu işgücü verimliliği üzerinde pozitif etkilidir.
D. Balkan ve H. Suiçmez (2015)	Türkiye ve Dünya Ülkeleri	2005-2014	Karşılaştırmalı Veri Analizi	Türkiye 24 OECD ülkesi içinde verimlilikte 17. sıradadır. Türkiye'nin yıllık ortalama işgücü verimliliği artışı % 1,64'tür. 24 ülkenin ortalaması ise % 3,20'dir. Türkiye verimlilikte yeni bir yaklaşım ortaya koymaktadır.
M. Bhattacharya ve P. Narayan (2015)	Hindistan	1973-2001	Panel Eşbü-tünleşme	Çıktı, reel ücretler ve işgücü verimliliği arasında güçlü bir ilişki vardır. Çıktı düzeyini ve işgücü verimliliğinin arttırmak için altyapı eksiklikleri, dış finansal olanaklara erişim ve işgücü düzenlemeleri gibi altyapı darboğazlarının yeniden organize edilmesi gerekmektedir.

BRICS-T Ülkelerinde İşgücü Verimliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi

Z. Yıldırım (2015)	Türkiye	1988-2012	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Enflasyon işgücü verimliliği üzerinde reel ücretlerden daha fazla etkilidir. Düşük pazarlık gücü, yüksek işsizlik, ücretler üzerindeki yüksek vergi yükü ve kayıt dışı ekonominin yüksek olması nedeniyle reel ücretler işgücü verimliliği üzerinde zayıf etkiye sahiptir.
C. Dritsaki (2016)	Bulgaristan ve Romanya	1991-2014	ARDL Sınır Testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik	Enflasyon işgücü verimliliğini azaltmaktadır. Reel ücretlerin işgücü verimliliği üzerindeki etkisi enflasyondan daha fazladır.
I. Nedomlelova ve A. Kocourek (2016)	Avrupa Ülkeleri	1999-2013	Panel Veri Analizi	Beşeri sermaye ile işgücü verimliliği arasında ilişki vardır. İşgücü verimliliği değişkenliği eğitim düzeyindeki farklılıklar tarafından açıklanabilir.
S. Korkmaz ve O. Korkmaz (2017)	OECD Ülkeleri	2008-2014	Panel Veri Analizi	Faktör verimliliği gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksektir. Ekonomik büyümeden işgücü verimliliğine doğru tek yönlü nedensellik vardır.
M. Battisti vd. (2018)	42 Ülke	1960-2000	Nonparametrik Tahminleme ve Yakınsama	İşgücü verimliliği büyümesinin % 46'sı teknolojik verimlilik, % 6'sı toplam faktör verimliliği tarafından açıklanmaktadır. Hem sermaye emek oranında hem de teknoloji de güçlü yakınsama kanıtları vardır.
M. Goto vd. (2018)	Japonya	1995-2012	Veri Zarflama Analizi	Japonya'nın yeni büyüme stratejinde hükümet desteğiyle ileri teknolojinin yayılması ve inovasyonun bölgesel endüstriler tarafından geliştirilmesiyle verimlilik artışı sağlanabilir.
D. Herzer ve D. Donaubauer (2018)	Gelişmekte Olan Ülkeler	1981-2011	Panel Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Doğrudan yabancı sermaye yatırımları uzun dönemde toplam faktör verimliliği üzerinde negatif etkiye sahiptir. Kısa dönemde toplam faktör verimliliği doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde negatif etkiye sahiptir.
C.J. Lasinio ve V. Meliciani (2018)	Avrupa Birliği Ülkeleri	-	Oran Analizi	Maddi olmayan sermaye ya da entelektüel sermaye birçok gelişmiş ülkede en az maddi sermaye kadar önemlidir. Maddi olmayan sermaye verimlilik artışında önemli bir yere sahiptir.
N. Rogge (2018)	Avrupa Birliği Ülkeleri	-	Parametrik Olmayan Üretim Sınır Tahmin Tekniği	Avrupa'da verimlilik büyümesi 2000 yılından bu yana çok düşüktür. Avrupa Birliği bölgesinde 2000'den bu yana yakınsama trendi sınırlıdır.

M. A. Tarancon vd. (2018)	24 Avrupa Ülkesi	1996-2016	Panel Veri Analizi	Üretim etkinliği ve işgücü verimliliği arasında önemli bir ilişki vardır.
N. Samargandi (2018)	MENA Ülkeleri*	1980-2014	Dinamik EKK ve Tamamen Değiştirilmiş EKK	Çalışan sayısının fazlalığı ve maaş kesintileri işgücü verimliliğini negatif etkilemektedir. Beşeri sermaye ve sabit sermaye stoku işgücü verimliliğini pozitif etkilemektedir. Petrol fiyatları, finansal gelişme, ticari açıklık ve endüstriyel katma değer işgücü verimliliğini arttırmaktadır. İnovasyon işgücü verimliliğini hızlandıran önemli bir faktördür.

* MENA Ülkeleri: Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri (Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus, Ceza-yir, İran, Yemen, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Katar, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn, Libya).

Veri Seti ve Yöntem

Veri Seti

Çalışmada kullanılan BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerinin analiz verileri hakkındaki bilgiler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Veri seti ve tanımlamalar

Kısaltma	Veri Tanımı	Dönem	Kaynak
LogLP	Kişi Başı İşgücü Verimliliği (2011 Sabit Fiyatlarla, ABD Doları) (Logaritmik Dönüşümlü)	2000-2016	Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)
LogGDP	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (Güncel ABD Doları) (Logaritmik Dönüşümlü)	2000-2016	Dünya Bankası Veri Tabanı

Değişen varyans sorununun giderilmesi için her iki grup serinin de logaritması alınmıştır. Analizlerde E-Views paket programından yararlanılmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Panel veri analizinde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri

Ülke	Değişken	Gözlem	Min.	Max.	Std. Sapma	Ortalama
Türkiye	İşgücü Verimliliği (\$)	17	41.335	68.675	8591	56.916
	GSYİH (Milyar \$)	17	200	950	260	626
Rusya	İşgücü Verimliliği (\$)	17	31.069	50.217	6614	43.118
	GSYİH (Milyar \$)	17	259	2297	692	1215
Güney	İşgücü Verimliliği (\$)	17	35.318	44.049	2824	40.630
Afrika	GSYİH (Milyar \$)	17	115	416	94,5	277
Brezilya	İşgücü Verimliliği (\$)	17	27.054	33.734	2466	30.204
	GSYİH (Milyar \$)	17	507	2616	769	1501
Çin	İşgücü Verimliliği (\$)	17	6554	25.988	6407	14.754
	GSYİH (Milyar \$)	17	1211	11.199	3712	5324
Hindistan	İşgücü Verimliliği (\$)	17	6771	16.305	3228	10.672
	GSYİH (Milyar \$)	17	462	2263	629	1278
TOPLAM	İşgücü Verimliliği (\$)	102	6554	68.675	17.131	32.716
	GSYİH (Milyar \$)	102	115	11.199	2291	1726

Yöntem

Panel veriler kullanılan verinin niteliğine göre “*dengeli panel*” ve “*dengesiz panel*” olarak ikiye ayrılır. Dengeli panelde her bir birim tüm zaman boyunca aralıksız gözlemlenmiştir. Dengesiz paneldeyse bazı birimler için bazı dönemlere ait bilgiler kayıptır. Eksik verinin olduğu dengesiz panel veri setleri ile ekonometrik tahmin yapabilmek için literatürde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bununla birlikte veri kayıplarının tesadüf olduğu durumlarda dengesiz panel verilerle tıpkı dengeli panel veriler gibi işlem yapılabileceği düşünülmektedir.

Genel itibariyle doğrusal bir panel veri modeli şöyle gösterilebilir:

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} + X_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki eşitlikte; Y: Bağımlı değişkeni (Açıklanan değişken), X'ler: k tane bağımsız değişkeni (Açıklayıcı değişkenler), β_{\bullet} : Sabit terimi, β_1, β_2, \dots : Katsayıları yani model parametrelerini, $i=1,2,\dots,N$: Kesit birimini, $t=1,2,\dots,T$: Zaman boyutunu ve: Hata terimini göstermektedir. Ayrıca söz konusu modelde hata terimlerinin tüm birimler ve tüm zaman dönemi boyunca bağımsızlık ve normal dağılım koşullarını taşıdığı varsayılır. Diğer bir deyişle hata terimlerinin ortalaması sıfır ve varyansı sabit olmalıdır.

Panel veri modelleri katsayıların sabit ya da tesadüf olmasına bağlı olarak da sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma üçe ayrılmaktadır:

- ❖ Klasik Model
- ❖ Sabit (Fixed) Etkili Model
- ❖ Tesadüfi (Random) Etkili Model

Klasik modelde gözlemlerin tamamının homojen olduğu diğer bir deyişle bütün katsayıların zamana ve birimlere göre sabit olduğu varsayılır. Klasik panel veri modeli şöyle gösterilebilir.

$$Y_{it} = \beta_0 + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Model (2)'de parametreler En Küçük Kareler (EKK) ya da Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEKK) yöntemleriyle tahmin edilir. GEKK'le yapılan tahminler değişen varyans (heteroskedastik) ve otokorelasyon sorunları nedeniyle EKK'ye göre daha güvenilirdir.

Sabit etkili modeldeyse denklemdaki sabit terim her bir yatay kesit birimi için farklı değerler alır. Sabit katsayının sabit bir değişken gibi düşünüldüğü bu modelde bağımsız değişkenlerin hata teriminden bağımsız oldukları fakat kendi aralarında ilişkili olduğu varsayılır. Sabit etkili modelin genel gösterimi şöyledir:

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} X_{1it} \dots + \beta_{kit} X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

(3) nolu denklemde hata terimlerinin varyansının sifıra eşit olduğu, bağımsız olduğu ve özdeş dağılımlı olduğu varsayılır.

Tesadüfi etkili modelde birimler tesadüfi olarak seçildiklerinden birimler arasındaki farklılıklara da tesadüfi olacaktır. Bu modelde tesadüfi bir kalıntı olduğu varsayılır. Modeldeki bağımsız değişkenlerin bazılarının birim ve zaman etkisini yansıttığı bazılarının sadece birim farklılıklarını yansıttığı kabul edilir.

Tesadüfi etkili modelin matematiksel gösterimi şöyledir:

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + (v_{it} + \varepsilon_i) \quad (4)$$

(4) nolu eşitlikte tüm hataları gösterir. ε_i ise birim hataları ve birim farklılıklarının yanı sıra zamana göre birimler arasındaki değişimi gösterir.

Ekonometrik tahminlemede yukarıdaki üç modelden hangisinin kullanılacağı önem taşımaktadır. Eğer bütün verilerin homojen dağıldığı diğer bir ifadeyle birim ve zaman etkilerinin olmadığı varsayılıyorsa havuzlanmış yani klasik model kullanılır. Eğer tahmin modelinde birim ve zaman etkilerinin olduğu kanaatine varılmışsa sabit etkili ya da tesadüfi etkili modellerden birinin kullanımı tercih edilir. Bununla birlikte birim etkilerin bağımsız değişkenlerle ilişkili olup olmadığına bakılarak sabit etkili model veya tesadüfi etkili model arasında seçim yapılır. Eğer birim etkiler açıklayıcı yani bağımsız değişkenlerle ilişkiliyse sabit

etkili model kullanımı etkindir. İlişkili değilse tesadüfî etkili model tutarlı yani etkindir. Buna ek olarak tahmin modeliyile bir birim için çıkarsama yapılacaksa sabit etkili model, kitlenin tümünü dikkate alan bir sonuç çıkarılacaksa tesadüfî etkili modelin kullanılması daha uygundur.

Bu önsel seçim yöntemlerinin yanı sıra klasik model, sabit etkiler modeli ya da tesadüfî etkiler modelinden hangisinin kullanılacağını belirlemek için bazı ekonometrik yöntemler vardır. Bunlar Tesadüfî (Rassal) Etkiler Testi (Lagrange Çarpanı (LM) Testi), Olabilirlik Oranı (LR) Testi ve Hausman Testi'dir.

LM testinde birim veya zaman etkilerinin modelde olup olmaması gerektiği test edilir. Bu model klasik EKK tahmincisinin hata terimlerine dayanmaktadır ve klasik model ile tesadüfî etkiler modelini karşılaştırmaktadır. Burada, LM testiyle tesadüfî etkiler modelinin kullanılmayacağı sonucuna ulaşırsa, klasik model ya da sabit etkiler modeli arasından seçim yapabilmek için LR testi yapılır.

LR testinde;

" H_0 : Klasik model geçerlidir." Hipotezi test edilir. H_0 hipotezi reddedilirse sabit etkili modelin kullanılması uygundur.

Son olarak sabit etkili model ve tesadüfî etkili model arasından seçim yapabilmek içinse Hausman Testi'ne başvurulabilir.

Hausman testinde;

" H_0 : Tesadüfî (Rassal) etkili model uygundur." Hipotezi sınanır. H_0 kabul edilirse tesadüfî etkili modelin kullanılması uygundur. Reddedilirse sabit etkili modelin tercih edilmesi uygundur.

Bu çalışmada, bu üç tahmin yönteminden hangisinin kullanılan veri yapısına uygun olduğunu belirlemek için LR ve Hausman Testi'nden yararlanılmıştır.

Uygulama ve Bulgular

Bu kısımda öncelikle BRICS-T ülkelerinin işgücü verimliliği (LogLP) ve ekonomik büyüme (LogGDP) serilerinin durağanlık sınamaları yapılacaktır. Bunun için yatay-kesit birimler arasında korelasyon olmadığını varsayan birinci nesil panel birim kök testleri kullanılacaktır.

Kullanılan panel regresyon modeliyse şöyledir:

$$\text{LogGSYİH}_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}\text{LogLP}_{it} + \varepsilon_{it}$$

Burada LogGSYİH, bağımlı (açıklanan) değişken olarak logaritması alınmış ekonomik büyüme; β_{0it} sabit terimin katsayısını; β_{1it} bağımsız değişkenin katsayısını; LogLP bağımsız (açıklayan) değişken olarak logaritması alınmış işgücü verimliliğini; ε_{it} hata terimini; i=Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika

ve Türkiye olmak üzere panel veri kesitlerini yani birimlerini; t=2000, 2001,...,2016 yılları olmak üzere zaman boyutunu göstermektedir.

Hem düzeyde hem de birinci farklarda değişkenlere uygulanan panel birim kök test sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Panel Birim Kök Analizi

Birim Kök Testleri	LogGDP			
	Düzyey I(0)		Birinci Fark I(1)	
	t değeri	p değeri (olasılık)	t değeri	p değeri (olasılık)
Levin, Lin, Chu	3,3907	0,9997	-7,4062	0,0000*
Breitung	2,4551	0,9930	0,9468	0,8281
Im, Peseran ve Shin	4,4020	1,0000	-4,5203	0,0000*
Fisher ADF	0,4689	1,0000	44,1498	0,0000*
Fisher PP	0,5484	1,0000	61,2984	0,0000*
Birim Kök Testleri	LogLP			
	Düzyey I(0)		Birinci Fark I(1)	
	t değeri	p değeri (olasılık)	t değeri	p değeri (olasılık)
Levin, Lin, Chu	0,20578	0,5815	-4,8450	0,0000*
Breitung	1,1265	0,8700	-1,7332	0,0415*
Im, Peseran ve Shin	0,3390	0,6327	-2,4974	0,0063*
Fisher ADF	11,3284	0,5010	25,0246	0,0147*
Fisher PP	6,6058	0,8825	26,6370	0,0087*

* 0,05 güvenilirlik düzeyinde anlamlı.

Panel birim kök analizi test sonuçlarına bakıldığından hem ekonomik büyüme (LogGDP) hem de işgücü verimliliği (LogLP) serilerinin düzey değerlerinde durağan olmadığı, serilerin birinci farkları alındığıdaysa durağan hale geldikleri görülmektedir. Bu nedenle söz konusu seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi araştırılabilir.

Tablo 6. Panel Eşbütünleşme Analizi

Eşbütünleşme Testleri	Pedroni Eşbütünleşme (Engle-Granger Tabanlı)	
	Test İstatistiği	(p) Olasılık Değeri
Panel v istatistiği	-1,2434	0,8834
Panel rho istatistiği	1,7243	0,9723
Panel PP İstatistiği	1,7482	0,9790
Panel ADF İstatistiği	0,7025	0,8849
Grup rho İstatistiği	2,5683	0,9949
Grup pp istatistiği	2,7304	0,9968
Grup ADF istatistiği	1,7154	0,9569
Kao Eşbütünleşme (Engle-Granger Tabanlı)		
	Test İstatistiği	(p) Olasılık Değeri
ADF	-3,9344	0,0010*
Residual Varyans	0,1306	-
HAC Varyans	0,2153	-
Johansen-Fisher Eşbütünleşme		
	Test İstatistiği	(p) Olasılık Değeri
H0: Eşbütünleşme Yoktur	53,58	0,0000*
En Çok 1	22,60	0,0313

* 0,05 güvenilirlik düzeyinde anlamlı.

Pedroni eşbütünleşme testine göre değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur anlamına gelen H_0 hipotezi olasılık değeri (p) 0,05'ten büyük olduğu için reddedilememektedir. Kao eşbütünleşme testine göreyse değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur anlamına gelen H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yine benzer şekilde Johansen-Fisher eşbütünleşme testine göre değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur anlamına gelen H_0 hipotezi reddedilmektedir.

Değişkenler arasındaki panel Granger nedensellik ilişkisi Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Panel Granger Nedensellik Analizi**

Hipotezler (H_0)	Gecikme	Ki-Kare (F İstatistiği)	Olasılık	Sonuç
<i>LogLP, LogGDP'nin nedeni değildir.</i>	2	3,5023	0,0345*	BRICS-T ülkelerinde işgücü verimliliği, ekonomik büyümenin Granger nedenidir.
<i>LogGDP, LogLP'nin nedeni değildir.</i>	2	1,4809	0,2332	BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme, işgücü verimliliğinin Granger nedeni değildir.

* 0,05 güvenilirlik düzeyinde anlamlı. **Optimum gecikme uzunluğu VAR analiziyle AIC, HQ, SC kriterlerine göre farklı maksimum gecikme uzunluğu denemeleriyle 2 (iki) olarak tespit edilmiştir.

Tablo 7'ye göre işgücü verimliliği ekonomik büyümenin nedeni değildir H_0 hipotezinin olasılık değeri (0,0345) 0,05'ten küçük olduğu için söz konusu hipotez reddedilmekte ve sonuç olarak BRICS-T ülkelerinde işgücü verimliliğinin ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu görülmektedir. Yine aynı tabloya göre ekonomik büyüme işgücü verimliliğinin nedenidir hipoteziye reddedilmektedir.

Eşbütünleşme ve nedensellik analizinden sonra, olası sahte regresyon sonuçlarına rağmen ekonometrik analizlerin halen temeli olan ve bu nedenle dikkate alınması gereken Klasik En Küçük Kareler (KEKK) yöntemiyle model tahmin edilmiştir. Klasik regresyon modeli tahmin sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Klasik Panel Veri Modelinin EKK Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: LogGDP			
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	t değeri	Olasılık Değeri (p)
Sabit Terim	32,4247	21,7549	0,0000*
LogLP	-0,4724	-3,2434	0,0016*
R^2		0,0951	
Durbin-Watson İst.		0,0383	
F Değeri		0,0016	

* 0,05 güvenilirlik düzeyinde anlamlı.

Tablo 8'deki klasik panel veri modelinde ilk olarak LogLP'nin katsayısı yorumlanmalıdır. Söz konusu katsayı teorik beklentilerin aksine negatif (-0,4724) çıkmıştır. Nitekim bu nedenle söz konusu modelin güvenilir bir tahmin modeli olmadığı öne sürülebilir. Buna ek olarak, modelde bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama gücünü gösteren R^2 değeri (0,0951) % 9 çok düşük, yine mo-

delin genel olarak anlamlılığını ölçen F İstatistiği (0,0016) oldukça düşük; otokorelasyon düzeyini belirleyen Durbin-Watson İstatistiği (0,0383) kabul edilebilir oran olan "2" den oldukça uzaktadır. Tüm bunlara göre klasik model güvenilir değildir. Yine de olasılık değerlerinin 0,05'ten küçük olduğu yani değişkenlerin katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Sabit (Fixed) Etkili Panel Veri Modelinin EKK Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: LogGDP									
Bağımsız Değişkenler	Kesit Etkisi			Zaman Etkisi			İki yönlü Etki		
	Kats.	t ist.	p	Kats.	t ist.	p	Kats.	t ist.	p
Sabit Terim	5,161	1,253	0,000*	35,57	-6,64	0,000*	18,58	17,03	0,000*
LogLP	2,197	17,91	0,000*	-0,78	-6,64	0,000*	0,883	8,273	0,000*
R ²	0,922			0,547			0,983		
Durbin-Watson İst.	0,159			0,027			0,399		
F Değeri	187,9			5,976			215,2		
F İst. (LR)	202,26			5,2455			420,05		
F İst. (LR) Olasılık	0,000			0,000			0,000		

* 0,05 güvenilirlik düzeyinde anlamlı.

9'a göre iki yönlü sabit etkiyi içeren modelin yüksek R² (% 98) ve yüksek F istatistiği nedeniyle öncelikle tercih edilebilir olduğu görülmektedir. Bu modeldeki LogLP'nin katsayısı (0,883) anlamlı (p=0,000, p<0,05) ve katsayının işareti teorik olarak beklendiği gibi pozitiftir. Buna göre işgücü verimliliğindeki % 1 artış/azalış, ekonomik büyümeyi % 0,883 arttırmakta/azaltmaktadır.

Klasik modelin mi yoksa sabit etkili modelin mi kullanılacağını belirlemek için LR testi yapılmıştır. Test sonucuna göre klasik model uygundur anlamına gelen H₀ hipotezi olasılık değeri her üç modelde de 0,05'ten küçük olduğu için reddedilmiş diğer bir deyişle sabit etkili modelin kullanılmasının doğru olacağı saptanmıştır.

Değişkenler üzerine yapılan tesadüfi (rassal) etkili modelin tahmin sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Tesadüfi (Random) Etkili Panel Veri Modelinin EKK Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: LogGDP									
Bağımsız Değişkenler	Kesit Etkisi			Zaman Etkisi			İki yönlü Etki		
	Kats.	t ist.	p	Kats.	t ist.	p	Kats.	t ist.	p
Sabit Terim	6,887	1,258	0,000*	32,42	28,19	0,000*	13,10	9,224	0,000*
LogLP	2,028	0,119	0,000*	-0,47	-4,20	0,000*	1,419	10,83	0,000*
R ²	0,684			0,095			0,539		
Durbin-Watson İst.	0,115			0,038			0,172		
F Değeri	216,96			10,51			117,29		
Hausman Testi	34,35			81,33			0,000*		
Hausman Testi (p)	0,000			0,000			1,000		

* 0,05 güvenilirlik düzeyinde anlamlı.

Tek yönlü ve kesite bağlı tesadüfi etkiler modelinde R² 0,684'tür. Buna göre işgücü verimliliği değişkeninin ekonomik büyüme değişkenini açıklama gücü yaklaşık olarak % 68'dir. Söz konusu modelde tüm değişkenlerin toplu olarak istatistiksel açıdan anlamlılığını gösteren F İstatistiği (216,96) oldukça yüksektir ve anlamlıdır.

Tek yönlü ve zamana bağlı tesadüfi etkiler modelinde R² 0,095'tir. Buna göre işgücü verimliliği değişkeninin ekonomik büyüme değişkenini açıklama gücü yaklaşık olarak % 9'dur. Söz konusu modelde tüm değişkenlerin toplu olarak istatistiksel açıdan anlamlılığını gösteren F İstatistiği (10,51) anlamlıdır.

İki yönlü tesadüfi etkili modelindeyse bağımlı değişkenin bağımsız değişkeni açıklama gücü olan R² 0,539'dur. Buna göre işgücü verimliliği değişkeninin ekonomik büyüme değişkenini açıklama gücü yaklaşık olarak % 53'tür.

Bununla birlikte her üç modelde de LogLP'nin olasılık (p) değeri 0,05'ten küçük olduğu için işgücü verimliliğinin ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna varılmıştır.

Yukarıdaki farklı model analizlerinde (klasik, sabit etkili, tesadüfi etkili) genel olarak işgücü verimliliğinin (LogLP) ekonomik büyümeyi (LogGDP) etkilediği görülmüştür. Burada sabit etkili model ve tesadüfi etkili modelden hangisinin kullanılacağını belirlemek içinse Hausman testine başvurulabilir. Hausman testi olasılık değeri kesit etkili ve sabit etkili tesadüfi modellerde 0,05'ten küçüktür. Diğer bir ifadeyle tesadüfi etkili modelin geçerli olduğunu öne süren H₀ hipotezi reddedilir. Buna göre kesite bağlı veya zamana bağlı etki dikkate alınırsa en kullanışlı model sabit etkili modeldir. Fakat eğer iki yönlü etki dikkate alınırsa tesadüfi etkili modelin kullanımı daha uygundur.

Sonuç

Rekabet gücü günümüz kapitalist ekonomilerinde başarıya ulaşmanın en önemli unsurlarındandır. Rekabet olgusu gerek firmalar için serbest piyasa ekonomisinde gerekse de ülkeler için küreselleşen dünyada hayatta kalmanın anahtarıdır. Bu nedenle firmalar ve uluslar rekabet güçlerini arttırabilmek için birçok yöntem kullanmaktadırlar. Söz konusu yöntemlerden biri de verimlilik düzeyini arttırmaktır. İktisadi kaynakların kıt olmasından ve verimliliğin her düzeyde halen arttırabilir olmasından dolayı verimlilik konusu özellikle son yıllarda araştırmacıların ve uygulamacıların ilgi odağındadır.

Diğer taraftan genel bir kavram olan verimlilik kapsamındaki işgücü verimliliği de hem iktisadi hem de sosyal boyutu nedeniyle dikkatleri çekmektedir. Araştırmacılara göre işgücü verimliliği ülkelerin rekabet edebilirlik düzeylerini doğrudan etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle etkin ve sürdürülebilir bir üretim yapısı için işgücü verimliliğinin sürekli yüksek tutulması arzu edilir.

Çalışmada yapılan grafiksel analizlere göre toplam işgücü miktarında ülke sıralamasının Çin, Hindistan, AB (28), ABD, Brezilya, Rusya, Türkiye ve Güney Afrika şeklinde olduğu görülmüştür. Muhakkak ki toplam işgücü sayısı ülkelerin üretim güçlerini belirlemesi açısından önemlidir. Diğer taraftan bu çalışmada 1990'dan 2017'ye geçen yirmi sekiz yılda ülkemizin kadın istihdamı konusunda çok fazla yol alamadığı sonucuna varılmıştır. Kadınların iş hayatına katılımları konusunda Türkiye (2017=%32,2) diğer ülke ve ülke gruplarının önemli ölçüde gerisindedir. Nitekim Türkiye söz konu oranda BRICS-T ülkeleri arasında sadece Hindistan'ın önündedir. Bununla birlikte Türkiye işgücü verimliliği performansı açısından BRICS ülkelerinin üzerinde ABD ve AB(28)'inse altındadır. Yapılan diğer grafiksel analizlere göre son on sekiz yılda Çin (% 8,6) ve Hindistan'da (%5,5) yüksek işgücü verimliliği artışı görülmüştür. Bununla birlikte aynı dönemde Türkiye (% 2,7), ABD (% 2,8) ve Rusya (% 2,8) işgücü verimliliği performansı açısından oldukça iyidirler. Grafiksel analizlerde son olarak BRICS-T ülkelerinin uzun dönem (2000-2016) ekonomik büyüme performanslarına bakıldığında Hindistan ve Türkiye'nin yükseliş trendinde olduğu, diğer BRICS ülkelerininse azalış trendinde olduğu belirlenmiştir. Söz konusu grafiğe göre Hindistan'ın ekonomik büyüme performansı Türkiye'den daha yüksek, Çin'in performansı azalsa bile halen çok yüksek ve diğer ülkelerininse (Rusya, Brezilya, Güney Afrika) ekonomik büyüme performansları oldukça düşüktür.

Çalışmadaki ekonometrik analizlerin sonuçlarına bakıldığında işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme arasında "Pedroni" eşbütünlük testine göre uzun dönemli ilişki bulunmazken, söz konusu iki değişken arasında "Kao" ve "Johansen-Fisher" eşbütünlük testlerine göre uzun dönemli ilişki gözlemlenmiştir. Panel "Granger" nedensellik analizine göreyse işgücü verimliliğinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir Granger nedensellik vardır. Yine ça-

lışmada klasik en küçük kareler yöntemine dayanan klasik etkili, sabit etkili ve tesadüfi etkili modeller tahmin edilmiş olup, “LR” ve “Hausman” testlerine göre bu üç model arasından sabit etkili modelin en uygun model olduğu saptanmıştır. Söz konusu modelde de iki değişken arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu ve modelin genel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu ekonometrik sonuçlar literatürde yapılan verimlilik araştırmalarından Kurt ve Terzi (2007), İsmihan ve Özcan (2009), Alam (2013), Bhattacharya ve Narayan’ın (2015) sonuçlarıyla aynı doğrultudadır.

Sonuç olarak, BRICS-T ülkelerinde işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kısacası bu çalışmaya göre işgücü verimliliği arttıkça ekonomik büyüme de artmaktadır. Diğer bir deyişle işgücü verimliliğinin artırılması ekonomilerin kısa ve uzun dönem rekabet güçleri açısından önemlidir. Kuşkusuz ki çağdaş dünyada işgücü verimliliğinin artırılması bireyler açısından meslek seçiminde liberal değerleri içselleştirmekten ve çalışmayı teşvik edecek hassas bir sosyal politika anlayışından geçmektedir. Günümüzde liyakata dayalı yönetim sisteminin en önemli uygulayıcısının ABD olduğu öne sürülmektedir. Bu doğrultuda ABD’deki işgücü verimliliğindeki yüksek seviyenin kaynağı liyakat ilkesine en fazla bağılı bulunmakla açıklanabilir mi? Tabi bu noktada bilgi ve teknoloji tabanlı bir ekonominin işgücü verimliliğini sürekli arttırdığı da unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Akyıldız, H. ve Karabıçak, M. (2002). Verimlilik ücret ilişkisinin analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 57-76.
- Alam, A., Arshad, M. U. ve Rajput, W. U. (2013). Relationship of labor productivity, foreign direct investment and economic growth: Evidence from OECD countries, *Journal of Business and Management Sciences*, 1(6), 133-138.
- Apergis, N., Economidou, C. ve Filippidis, I. (2008). Innovation, technology transfer and labor productivity linkages: Evidence from a panel of manufacturing industries, *Review of World Economics*, 144(3), 491-508.
- Balkan, D. ve Suiçmez, H. (2015). Türkiye ve Dünya'da işgücü verimliliğinin karşılaştırmalı analizi, *MİSAM Araştırma Raporu*, 13, 1-23.
- Battisti, M., Gatto, M. D. ve Parmeter, C. F. (2018). Labor productivity growth: disentangling technology and capital accumulation, *J Econ Growth*, 23, 111-143.
- Bhattacharya, M. ve Narayan, P. (2015). Output and labor productivity in organized manufacturing: A panel cointegration analysis for India, *Int. J. Production Economics*, 170, 171-177.
- Christopoulos, D. K. ve Tsionas, E. G. (2005). Productivity growth and inflation in Europa: Evidence from panel cointegration tests, *Empirical Economics*, 30, 137-150.
- Dritsaki, C. (2016). Real wages, inflation and labor productivity: Evidences from Bulgaria and Romania, *Journal of Economic & Financial Studies*, 4(5), 24-36.
- Erol, M. (2001). Sosyal entropinin verimlilik üzerine etkileri, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 127-143.
- Goto, M., Atris, A. M. ve Otsuka, A. (2018). Productivity change and decomposition analysis of Japanese regional economies, *Regional Studies*. doi:10.1080/00343404.2017.1413238.
- Greene, W. H. (2016). *Ekonometrik çözümleme* (Çev: Ü. Şenesen). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Herzer, D. ve Donaubaue, J. (2018). The long-run effect of foreign direct investment on total factor productivity in developing countries: a panel cointegration analysis, *Empir Econ*, 54, 309-342.
- İsmihan, M. ve Özcan, K. M. (2009). Productivity and growth in an unstable emerging market economy: The case of Turkey, 1960-2004, *Emerging Markets Finance and Trade*, 45(5), 4-18.
- İşcan, İ. H. (2012). Sermaye malı ithalatının işgücü verimliliğine etkisi: Panel veri analizi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 337-352.
- İştar, E. (2012). Stres ve verimlilik ilişkisi, *Akademik Bakış Dergisi*, 33, 1-21.
- Kanat, S. ve Güner, M. (2007). Tekstil ve konfeksiyon işletmelerinde verimlilik ölçümü, *Tekstil ve Konfeksiyon*, 4, 279-283.
- Karahan, A. (2009). Demografik farklılıkların işgücü verimliliğine etkisi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 270-281.
- Kennedy, P. (2006). *Ekonometri kılavuzu*, (Çev: M. Sarımeşeli ve Ş. Açıkgöz). Ankara: Gazi Kitabevi.

- Kılıç, Y. ve Kıymaz, T. (2014). Tarımda eğitim ve işgücü verimliliği ilişkisi: Bölgesel farklılıklar, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(1), 53-64.
- Korkmaz, S. ve Korkmaz, O. (2017). The relationship between labor productivity and economic growth in OECD countries, *International Journal of Economics and Finance*, 9(5), 71-76.
- Kumar, S., Webber, D. J. ve Perry, G. (2012). Real wages, inflation and labour productivity in Australia, *Applied Economics*, 44, 2945-2954.
- Kurt, S. ve Terzi, H. (2007). İmalat sanayi dış ticareti verimlilik ve ekonomik büyüme ilişkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 25-46.
- Lasinio, C. J. ve Meliciani, V. (2018). Productivity growth and international competitiveness: does intangible capital matter? *Intereconomics*, 2, 58-62. doi: 10.1007/s10272-018-0722-y.
- Lovric, L. (2012). Information-communication technology impact on labor productivity growth of EU developing countries, *Zb. rad. Ekon. fak. Rij.*, 30(2), 223-245.
- Maddala, G. S. (2001). *Introduction to econometrics*, Third Edition, England: John Wiley ve Sons Ltd.
- Mamun, M. A. ve Wickremasinghe, G. B. (2014). Dynamic linkages between diffusion of information communication technology and labour productivity in South Asia, *Applied Economics*, 46(26), 3246-3260.
- Najarzadeh, R., Rahimzadeh, F. ve Reed, M. (2014). Does the internet increase labor productivity? Evidence from a cross-country dynamic panel, *Journal of Policy Modeling*, 36, 986-993.
- Nedomlelova, I. ve Kocourek, A. (2016). Human capital: Relationship between education and labor productivity in the European countries, *The 10th International Days of Statistics and Economics, Prague, September 8-10*, 1315-1324.
- Noor, Z. M., Isa, N., Said, R. ve Jalil, S.A. (2011). The impact of foreign workers on labour productivity in Malaysian manufacturing sector, *Int. Journal of Economics and Management*, 5(1), 169-178.
- Ramirez, M. D. (2002). Public capital formation and labor productivity growth in Mexico, *Trinity College-USA*, 366-378.
- Rogge, N. (2018). Regional productivity growth in the EU since 2000: something is better than nothing, *Empir Econ*. doi: <https://doi.org/10.1007/s00181-017-1366-7>.
- Samargandi, N. (2018). Determinants of labor productivity in MENA countries, *Emerging Markets Finance & Trade*, 54, 1063-1081. doi: <https://doi.org/10.1080/1540496X.2017.1418658>.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (2011). *Ekonometriye giriş* (Çev: B. Saraçoğlu). Ankara: Efil Yayınevi.
- Tang, C. F. (2014). The effect of real wages and inflation on labour productivity in Malaysia, *International Review of Applied Economics*, 28(3), 310-321.
- Tarancon, M. A., Pedrero, M. J. G., Callejas, F. E. ve Rodriguez, I. M. (2018). Verifying the relation between labor productivity and productive efficiency by means of the properties of the input-output matrices. The European case, *International Journal of Production Economics*, 195, 54-65. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2017.10.004>

- Türedi, S. ve Terzi, H. (2009). Türkiye’de kamu-özel imalat sanayinde ücret ve işgücü verimliliği ilişkisi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 143-162.
- Upender, M. ve Sujan, M. (2008). Cointegration between labor productivity and wage rates: Empirical evidence from the indian industries, *The Icfai Journal of Industrial Economics*, 5(1), 39-50.
- Vergeer, R. ve Kleinknecht, A. (2010). The impact of labor market deregulation on productivity: A panel data analysis of 19 OECD countries (1960-2004), *Journal of Post Keynesian Economics*, 33(2), 371-407.
- Yıldırım, Z. (2015). Relationships among labour productivity, real wages and inflation in Turkey, *Economic Research*, 28(1), 85-103.
- Yumuşak, S. (2008). İşgören verimliliğini etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik bir alan araştırması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 241-251.

TMS 37 KARŞILIKLAR, KOŞULLU BORÇLAR, KOŞULLU VARLIKLAR STANDARDA İLİŞKİN MUHASEBE UYGULAMALARI¹

Büşra TOSUNOĞLU², Selim CENGİZ³

Öz

İşletmelerin faaliyetlerini manipüle etmek için kullandıkları yöntemlerin başında borçlarını gizlemeleri ve karşılıklarını istedikleri gibi kullanmaları gelmektedir. Koşullu varlıklar ve borçların olduğu gibi finansal tablolarda raporlanmaması kullanıcıların işletmenin finansal durumlarını net bir şekilde anlayamamasına neden olmaktadır. Karşılıklar, koşullu borçlar ve koşullu varlıkların doğru olarak ölçülmesi, kayıt edilmesi ve raporlanması ile finansal tablolar doğru, gerçek ve güvenilir bilgi sunmuş olacaktırlar. Bu çalışmanın konusu, TMS 37 standardının incelenmesi ve Türkiye açısından değerlendirilmesidir. Çalışmanın amacı ise, TMS 37'nin teorik olarak değerlendirilmesi, örnek uygulamalarla konunun açıklanması ve uygulamaya yönelik önerilerde bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: TMS 37, Karşılıklar, Koşullu Borçlar, Koşullu Varlıklar, Muhasebe Uygulamaları.

TMS 37 Accounting Practices Based on Provisions, Contingent Liabilities, Contingent Assets

Abstract

At the beginning of the methods that businesses use to manipulate their activities is to use their debts as they desire to hide and respond. The fact that contingent assets and liabilities are not reported on the financial statements causes the users to be unable to clearly understand the financial situation of the entity. With accurate measurement, recording and reporting of provisions, contingent liabilities and contingent assets, financial statements will provide accurate, accurate and reliable information. The subject of this study is to examine TMS 37 standard and to evaluate from Turkey point of view. The aim of the study is to evaluate the theoretical evaluation of TMS 37, to explain it with sample applications and to make proposals for implementation.

Keywords: TMS 37, Provisions, Contingent Liabilities, Contingent Assets, Accounting Practices.

- 1 Bu çalışma, 7-9 Eylül 2017 tarihlerinde Zonguldak'ta gerçekleştiren, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, E-posta: busra.tosunoglu@gumushane.edu.tr
- 3 Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü, E-posta: scen-giz@karatekin.edu.tr

Giriş

Karşılık konusu, çok fazla tahmin içerdiğinden, yorum açısından geçmişten beri sorunlu olan bir alandır. Karşılıkların en temel özelliği, belirli bir konu ile ilgili olmaları ve hileye açık olmalarıdır. Örneğin dönem karını manipüle etmek için veya bazı belirli amaçlar için karşılıklar değiştirilebilir. Olmuş olaylar kullanılarak, gerçekte olmayan kurgulanmış karşılıklar yaratılıp, gelecek dönemlerde bu karşılıkları kapatılabilir. Karşılıklar ayrıldığı yıllarda karı azaltmak için kullanılabilir, kapatıldığında da karı arttırmak için kullanılabilir. Yönetim değişikliklerinde fazla karşılık ayrılmasına rastlanılabilmektedir. Şirketler zararda oldukları dönemlerde, gelecek dönemlerde karlı imajı yaratmak için karşılık ayırabilmektedir (Topaloğlu, 2012, s. 125).

TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar Standardı 31/12/2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemleri için uygulanmak üzere ilk olarak 15/02/2006 tarih ve 26081 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır. TMS 37 ile işletmelerin bu tür yükümlülükleri, bilançoların makyajlanmasında ve muhasebe manipülasyonunda bir araç olarak kullanmalarının engellenmesi amaçlanmıştır (Topaloğlu, 2012, s. 370). Ayrıca TMS 37'nin diğer bir amacı, muhasebenin temel kavramlarından "ihtiyatlık" kavramına uygun olarak, işletmenin karşı karşıya kalacağı risklere ilişkin gerekli olan önlemlerin şimdiden alınmasını sağlamaktır. Bu sayede finansal raporlamanın doğru, güvenilir ve gerçeği yansıtacak şekilde hazırlanması, bilgi kullanıcıların veya karar alıcıların menfaatleri sağlanmış olacaktır. Bu çalışmanın amacı TMS 37 Standardının değerlendirilmesi ve ülkemiz muhasebe uygulamaları açısından incelenmesidir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sırasıyla karşılıklar, koşullu borçlar ve varlıklar kavramsal olarak tanımlanarak, aralarındaki farklar açıklanmıştır. Son olarak da TMS 37 ile ilgili örnek uygulamalar yardımıyla konu açıklanmaya çalışılmıştır.

Kavramsal Çerçeve: TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar

TMS 37 standardının amacı; uygun muhasebeleştirme kriterleri ve ölçüm esaslarının karşılıklar, koşullu borçlar ve koşullu varlıklara uygulanmasını ve kullanıcıların bunların nitelikleri, zamanlamaları ve tutarlarını anlamalarını sağlamak üzere gerekli bilgilerin finansal tablo eklerinde gösterilmesini sağlamaktır. Ayrıca, finansal tablo eklerinde ve dipnotlarında tablo kullanıcılarının bu kavramlara ilişkin kalemlerin özelliklerini, zamanlamasını ve tutarını anlamalarını sağlayacak ölçüde yeterli bilginin açıklanmasını sağlamak da standardın amaçları arasında yer almaktadır. İşletmeler, aşağıda yer alan durumlardan kaynaklananlar hariç olmak üzere, karşılıkların, koşullu borçların ve koşullu varlıkların muhasebeleştirilmesinde TMS 37 hükümlerini uygular (KGK, TMS 37: mad. 1-9; Akt. Akça ve Gönen, 2015, s. 90-91):

- ❖ İşletmeler, ekonomik açıdan dezavantajlı sözleşmeler hariç, belirli koşullar altında yürürlüğe girecek olan sözleşmelerden kaynaklanan ve başka bir standart ile düzenlenmiş olan durumlar hariç olmak üzere, karşılıkların, koşullu borçların ve koşullu varlıkların muhasebeleştirilmesinde TMS 37 Standardının hükümlerini uygular.
- ❖ Karşılık olarak da ifade edilen amortisman, varlıklarda değer düşüklüğü ve şüpheli alacaklar gibi kavramlar için yapılan işlemler, varlıkların defter değerlerinde yapılan değişikliklerin düzeltilmesidir. Bu sebeple bu standardın konusuna girmezler.
- ❖ Bu Standart, karşılık ayrılması durumunda, katlanılan maliyetlerin aktifleştirilmesi işlemini ne zorunlu kılar, ne de bu işlemi yasaklar.
- ❖ Bir işletme, belirli türden bir karşılık, koşullu borç veya koşullu varlık için başka bir Standartta - TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri, TMS 12 Gelir Vergileri, TMS 17 Kiralama İşlemleri, TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar, TFRS 4 Sigorta Sözleşmeleri, TFRS 3 İşletme Birleşmeleri - hüküm bulunması durumunda, bu Standart yerine ilgili Standardı uygular.
- ❖ Standart, yeniden yapılandırılmaya ilişkin (durdurulan faaliyetler dahil) karşılıklara uygulanır. Bir yeniden yapılandırma işleminin durdurulan faaliyet tanımına girmesi durumunda, "TFRS 5 Satış Amaçlı Elde Tutulan Duran Varlıklar ve Durdurulan Faaliyetler" Standardı uyarınca ek açıklamaların yapılması gerekebilir.

TMS 37'de geçen kavramların anlamları ve açıklamaları aşağıdaki gibi özetlenebilir (KGK, TMS 37: mad. 10);

Karşılık: Gerçekleşme zamanı veya tutarı belli olmayan yükümlülüktür. Karşılıklar, ait olduğu ödemeye ilişkin olarak gelecek bir tarihte yapılacak harcamanın zaman ve miktarının kesin olmaması nedeniyle, ticari borçlar ve tahakkuklar gibi diğer yükümlülüklerden ayırt edilebilir. Bunun aksine, (a) Ticari borçlar, alınan veya tedarik edilen mal ya da hizmetler için ödenen ve faturası kesilen ya da tedarikçiyle resmi olarak anlaşılan borçlardır ve - (b) Tahakkuklar, çalışanlara ait tutarlar da dahil olmak üzere (örneğin, tahakkuk eden ücretli izine ilişkin tutar), alınan veya tedarik edilen mal ya da hizmetlere ilişkin olarak ortaya çıkan, ancak henüz ödenmemiş, faturası kesilmemiş veya tedarikçiyle resmi olarak anlaşılmamış olan borçlardır. Bazen tahakkukların miktarı veya zamanlamasının tahmini için gerekli olmasına rağmen, belirsizlik genellikle karşılıklar için olanlardan çok daha azdır. Karşılıklar ayrı olarak gösterilirken, tahakkuklar genellikle ticari veya diğer borçların bir parçası olarak gösterilir (KGK, TMS 37: mad. 11).

Öte yandan bir karşılık, aşağıda yer alan koşulların varlığı halinde finansal tablolara yansıtılır: (a) Geçmiş bir olaydan kaynaklanan mevcut bir yükümlülüğün (hukuki veya zimni) bulunması; (b) Yükümlülüğün yerine getirilmesi için

ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkmalarının muhtemel olması, (c) Yükümlülük tutarının güvenli bir biçimde tahmin edilebiliyor olması. Bu koşulların karşılanmaması durumunda, herhangi bir karşılık finansal tablolara yansıtılmaz (KGK, TMS 37: mad. 14).

Genel olarak, tüm karşılıklar, zaman ve tutar açısından kesin olmadıklarından koşulludurlar. Ancak, TMS 37 kapsamında “koşullu” kelimesi, tam anlamıyla işletmenin kontrolünde olmayan, bir veya daha fazla kesin mahiyette olmayan olayın ileride gerçekleşip gerçekleşmemesi ile mevcudiyetleri teyit edilecek, bu nedenle finansal tablolara yansıtılmayan varlık ve yükümlülükleri ifade etmek için kullanılır. Buna ek olarak, koşullu yükümlülük kavramı finansal tablolara yansıtılma koşullarını sağlamayan yükümlülükler için kullanılır (KGK, TMS 37: mad. 12). Karşılıklar, mevcut bir yükümlülük olduklarından ve yükümlülüğün ifası için ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkması gerekeceğinden, yükümlülük olarak muhasebeleştirilirler (güvenilir bir tahmin yapılabildiği varsayımıyla) (KGK, TMS 37: mad. 13). Ayrıca karşılıklar, tutarının ne olacağı kesin olarak bilinmeyen veya tutarı bilinse bile ne zaman tahakkuk edeceği belli olmayan değerlerdir. Bu nedenle karşılıklar bilançonun pasifinde borç ve gider karşılıkları içinde yer alırlar (aktif düzenleyici olan hesaplardan farklı işlevleri vardır), işletmenin yükümlülüklerini belirtirler. Borç karşılıklarında gelecekte yapılacak harcamanın zamanı ve tutarı kesin olarak belli değildir, bu nedenle ticari borç ve tahakkuklardan farklıdır. Bilançodan (finansal durum tablosu) ayrı kalem olarak raporlanır (Karagül vd., 2013, s. 37; Çanakçıoğlu, 2014, s. 377).

TMS 37 standardıyla amaçlanan, muhasebe temel kavramlarından “ihtiyatlık” kavramına uygun olarak, işletmenin ileride karşı karşıya kalabileceği belirsizliklere, risklere ve olasılıklara ilişkin gerekli olan önlemlerin önceden alınmasını sağlamaktır. Gerçekleşen ve gerçekleşme olasılığının yüksek olduğu fakat bazı yönleriyle kesin olmadığı için finansal tablolara yansıtılmayan olaylar, karşılıklar vasıtasıyla çözülebilmektedir. Finansal tablolara yazılamayan fakat önemli bilgilerin bu tablolara yansıtılabilmesi için borç ve gider karşılıkları hesapları kullanılmaktadır (Çalış, 2012, s. 105). TMS 37 Standardında da geçen karşılıklara aşağıdaki örnekler verilebilir (Sağlam vd., 2012, s. 473-474):

- ❖ Garantili Satış Karşılıkları
- ❖ Vergi Davaları Karşılıkları
- ❖ Satış Primi Karşılıkları
- ❖ Ekonomik Açıdan Dezavantajlı Sözleşme Karşılıkları
- ❖ Çevre Zarar ve Düzenleme Karşılıkları
- ❖ Yeniden Yapılandırma Karşılıkları

Yükümlülük: Geçmiş olaylardan kaynaklanan ve ifası halinde ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkmasına neden olacak mevcut yükümlülüktür.

Sorumluluk doğuran olay: İşletmenin söz konusu yükümlülüğü yerine getirmekten başka gerçekçi bir alternatifinin olmaması sonucunu doğuran, hukuki veya zımni bir kabulden doğan yükümlülük yaratan olaydır.

Hukuki yükümlülük: (a) Sözleşme (açık ya da zımni hükümleri aracılığıyla); (b) Yasal düzenleme veya (c) Diğer kanuni uygulamalardan kaynaklanan yükümlülüktür.

Zımni kabulden doğan yükümlülük: (a) Geçmişteki uygulamalar, yayımlanmış politikalar veya yeterince belirli cari açıklamalarla, işletmenin belirli sorumlulukları üstleneceğini diğer şahıslara taahhüt etmesi ve (b) Bunun sonucunda, işletmenin bu sorumlulukları yerine getireceği konusunda diğer şahıslar nezdinde geçerli bir beklenti yaratmış olmasından kaynaklanan yükümlülüktür.

Koşullu yükümlülük (Borç): (a) Geçmiş olaylardan kaynaklanan ve işletmenin tam anlamıyla kontrolünde bulunmayan, bir veya daha fazla kesin mahiyette olmayan olayın ileride gerçekleşip gerçekleşmemesi ile mevcudiyeti teyit edilebilecek olan veya (b) Geçmiş olaylardan kaynaklanan; fakat aşağıda yer alan nedenlerle finansal tablolara yansıtılamayan mevcut yükümlülüktür: (i) Yükümlülüğün yerine getirilmesi için, ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkma ihtimalinin bulunmaması veya (ii) Yükümlülük tutarının, yeterince güvenilir olarak ölçülememesi. Ayrıca koşullu borçlar, borç olarak muhasebeleştirilmezler; çünkü bunlar ya: (i) İşletmenin, ekonomik fayda içeren kaynakların çıkışını gerektirecek mevcut bir borcu olup olmadığının teyidini gerektiren olası yükümlülüklerdir ya da (ii) Bu Standartta yer alan muhasebeleştirme kriterlerini karşılamayan mevcut yükümlülüklerdir. Çünkü ya yükümlülüğün yerine getirilmesi için ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkmaları olası değildir ya da ilgili yükümlülüğün tutarı yeterince güvenilir bir şekilde tahmin edilememektedir) (KGG, TMS 37: mad. 13). Kısacası işletme, koşullu borçlarını finansal tablolarına yansıtmaz. Koşullu borçlar, ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkmaları ihtimali uzak olmadıkça finansal tablo dipnotlarında açıklanır. Bir işletmenin herhangi bir borç için müşterek ve müteselsilen sorumlu olması durumunda, ilgili yükümlülüğün diğer taraflarca karşılanacağı tahmin edilen kısmı zımni kabulden doğan borç olarak değerlendirilir.

İşletme, güvenilir bir tahminin yapılamadığı son derece nadir durumlar hariç, ilgili yükümlülüğün ekonomik fayda içeren kaynakların çıkışı ihtimalinin bulunduğu kısmı için karşılık ayırır. Koşullu borçlar, başlangıçta beklenmeyen bir biçimde gelişebilirler. Bu nedenle, ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkmalarının muhtemel hale gelip gelmediğinin tespiti amacıyla sürekli olarak değerlemeye tabi tutulurlar. Daha önce koşullu borç olarak dikkate alınmış bir kaleme ilişkin olarak, gelecek ekonomik yararların işletmeden çıkışının gerekece-

ği ihtimali oluşmuş ise, sözü edilen olasılıkta meydana gelen değişimin oluştuğu dönem finansal tablolarında karşılık ayrılır (güvenilir tahmin yapılamayan çok nadir durumlar hariç) (KGK, TMS 37: mad. 27-30). TMS 37'ye göre koşullu borçlar, yalnızca gelecekteki belirsiz olaylar tarafından mevcudiyetleri teyit edilecek olan olası yükümlülüklerdir. Kısacası, koşullu borçlar işletmenin mevcut olan borçlarından farklı olarak, borçların belirsiz olduğu bir durumu ifade etmektedir. Koşullu borçlar yükümlülüğün yerine getirilmesi için gerekli olacak ödemenin muhtemel olmaması ve yükümlülük tutarının güvenilir biçimde ölçülememesi nedeniyle muhasebeleştirilemezler. Çünkü henüz bir yükümlülüğün olup olmadığı belli değildir ya da geçmişteki bir olaydan kaynaklanan yükümlülük tahakkuk ettirmek için gereken kriterleri taşımamaktadır. Koşullu borçlar, başlangıçta beklenmeyen bir şekilde gelişebileceği için sürekli bir biçimde değerlendirilmeleri ve işletmeden kaynak çıkışına neden olup olmayacakları belirlenmelidir. Eğer kaynak çıkışı ihtimali olmuş ise, bu durumda karşılık ayrılır (Özer, 2012, s. 46-47). Genellikle, koşullu borçlar aşağıdaki durumlar nedeniyle ortaya çıkmaktadırlar (SPK Seri: XI No:1, mad. 41 ek 2):

- ❖ Devam eden davalar,
- ❖ İşletmenin satıcılarına ciro ettiği senetler,
- ❖ İşletme lehinde ya da aleyhinde olan tazminat talepleri,
- ❖ Verilen teminat mektupları ve kefaletler,
- ❖ Varlıkların kamulaştırılmasına yönelik niyet ve hazırlıkların görülmesi gibi benzeri olaylar.

Koşullu varlık: Geçmiş olaylardan kaynaklanan ve işletmenin tam anlamıyla kontrolünde bulunmayan, bir veya daha fazla kesin mahiyette olmayan olayın ileride gerçekleşip gerçekleşmemesi ile mevcudiyeti teyit edilecek olan varlıktır. İşletme, koşullu varlıklarını finansal tablolarına yansıtmaz. Koşullu varlık, genellikle, ekonomik yararların işletmeye girişi olasılığını doğuran, planlanmamış veya diğer beklenmeyen olaylardan oluşur. Bunun bir örneği; herhangi bir işletmenin yasal işlemler sonucunda elde etmekte olduğu, sonucu belli olmayan hak talepleridir. Koşullu varlıkların finansal tablolarda gösterilmeleri, hiçbir zaman elde edilemeyecek bir gelirin muhasebeleştirilmesi sonucunu doğurabileceğinden, sözü edilen varlıklar finansal tablolarda yer almaz. Ancak, gelirin elde edilmesi neredeyse kesin ise, ilgili varlık koşullu bir varlık değildir ve finansal tablolara yansıtılması uygundur. Koşullu varlıklar, ekonomik faydaların işletmeye girişleri olası ise, finansal tablo dipnotlarında açıklanır. Koşullu varlıklar, ilgili gelişmelerin finansal tablolarda doğru olarak yansıtılmalarını teminen sürekli olarak değerlendirmeye tabi tutulur. Ekonomik faydanın işletmeye girmesinin neredeyse kesin hale gelmesi durumunda ilgili varlık ve buna ilişkin gelir, değişikliğin oluştuğu dönemin finansal tablolarına yansıtılır. Ekonomik fayda girişinin muh-

temel hale gelmesi durumunda, işletme söz konusu koşullu varlığı finansal tablo dipnotlarında gösterir (KGK, TMS 37: mad. 31-35). Çünkü koşullu varlıkların finansal tablolarda gösterilmeleri, hiçbir zaman elde edilmeyecek bir gelirin muhasebeleştirilmesi sonucunu doğurabilir (Gücenme Gençoğlu, 2007, s. 278).

Koşullu varlıklar, ilgili gelişmelerin finansal tablolarda doğru olarak yansıtılmaları için sürekli olarak değerlemeye tabi tutulur. Ekonomik faydanın işletmeye girmesi hemen hemen kesin hale gelmemişse ilgili varlık ve buna ilişkin gelir değişikliğinin olduğu dönemin finansal tablolarına yansıtılır. Eğer ekonomik fayda girişi muhtemel hale gelmişse, söz konusu koşullu varlığı işletme finansal tablo dipnotlarında gösterir (Demir, 2007, s. 128). Kısaca ifade etmek gerekirse, gelirin tahakkuku ile sonuçlanması kesinlikle mümkün olmayan koşullu varlıklar tahakkuk ettirilmemeli ve finansal tablolarda yer almamalıdır. Ancak gelirin gerçekleşmesi büyük ölçüde kesin ise, ilgili varlık koşullu varlık değildir ve tahakkuku yapılmalıdır (Özer, 2015, s. 54). Bu tür koşullu varlıklara aşağıdakiler örnek olarak verilebilir (Örten vd., 2010, s. 584-597);

- ❖ Alınan teminatlar,
- ❖ Yaptırılan sigortalar,
- ❖ Alınan iş garantileri,
- ❖ Bazı hakların devri sebebiyle doğacak alacakların tutarı ve tarihleri,
- ❖ İhtirazi kayıtlı devlete ödenen paralardan geri alınma olasılığı yüksek olanlar,
- ❖ Lehte açılan davalar,
- ❖ Müracaat edilmiş olsun ya da olmasın alınacak olan devlet yardımları,
- ❖ Alınmış patent, kota hakkı, kullanım hakkı gibi gayri maddi haklar eğer maddi olmayan varlıklarda açıklanmamışsa, bu haklardan henüz kullanılmayan kısımlar.

Yukarıda yapılan açıklamalar kapsamında, karşılıklar ve koşullu borçlar arasındaki farklar Tablo 1’de özetlenmiştir (Öğüz Akarçay, 2007, s. 64).

Tablo 1. Karşılıklar ve koşullu borçlar arasındaki farklar

	KARŞILIKLAR	KOŞULLU BORÇLAR
TANIMI	<ul style="list-style-type: none">❖ Zamanı ve tutarı belirsizdir.❖ Geçmiş olaylardan kaynaklanan hâlihazırdaki yükümlülüktür.	<ul style="list-style-type: none">❖ İşletmenin kontrolü altında olmayan gelecekteki olayların meydana gelmesi veya gelmemesi sonucu gerçekleşir.❖ Geçmiş olaylardan kaynaklanan olası bir yükümlülüktür.
KAYNAK ÇIKIŞI	<ul style="list-style-type: none">❖ Kaynak çıkışı muhtemeldir.	<ul style="list-style-type: none">❖ Kaynak çıkışı muhtemel değildir.
TAHAKKUK	<ul style="list-style-type: none">❖ Karşılıklar tahakkuk ettirilir.❖ Güvenilir tahmin yapılabilir.❖ Ölçülebilir	<ul style="list-style-type: none">❖ Koşullu borçlar tahakkuk ettirilmez.❖ Güvenilir tahmin yapılamaz.❖ Ölçülemez
AÇIKLAMASI	<ul style="list-style-type: none">❖ Hesaplanabiliyorsa bilançoda yer alır.❖ Tahmin olasılığı yoksa finansal tabloların dipnotlarında açıklanır.	<ul style="list-style-type: none">❖ Kaynakların işletmeden çıkma olasılığı fazla ise finansal tabloların dipnotlarında açıklanır.

Örnek Uygulamalar

Örnek 1:

KARAELEMAS maden ocağı, Zonguldak'ın Çaycuma ilçesine bağlı Perşembe Beldesi'nde faaliyet gösteren özel bir maden ocağıdır. Söz konusu maden Ocağında 2015 yılında su sızması nedeniyle 2 işçi ağır bir şekilde yaralanmıştır. Olay sonucunda yaralıların yakınları tarafından suyun nereden geldiği ve neden gerekli önlem alınmadığı konusunda ilgili makamlara şikâyetle bulunulmuştur. İddialarına göre su sızması günler öncesinden tespit edilebilecek bir durum olup, madende oluşabilecek su sızıntısının günler öncesinden kolaylıkla fark edilebileceğini ifade etmişlerdir. Bu kapsamda su sızıntısını önlemek için madenin basısından sondaj vurulması gerektiğini, bu şekilde de maden ocağında su olup olmadığı kontrol edilmesi, sonrada maden ocağında delik açılarak dinamik patlatılması ve kömürün bu şekilde alınması gerekmektedir. Ancak bu madende vakit kaybı, üretimin yavaşlaması ve dolayısıyla ek maliyet endişesinden dolayı

gerekli önlemler alınmamıştır. Bu olay sonucu işletme aleyhine mahkemeye dava açılmıştır. İşçi ve işçi yakınları gerekli iş güvenliği tedbirlerinin alınmaması sonucu meydana gelen olay için mahkemeden maddi tazminat talep etmişlerdir. Bu olayda ağır kusurlu olan söz konusu maden ocağı yöneticileri ihmalleri olduğunu bilmektedirler. Mahkeme bittiğinde yaralanan işçilere verilecek tazminatın miktarı belli olacaktır. Mahkeme kararının ne zaman açıklanacağı belli değildir. Ancak işletme yönetimi ve avukatları tarafından bilirkişi raporlarından ve geçmiş olaylardan yola çıkarak ödenecek tazminat tutarının 1 yıl içerisinde belli olacağını ve dava sonucunda yaralı işçilere ödenecek tazminat tutarının %30 olasılıkla 500.000 TL, %70 olasılıkla 800.000 TL arasında olacağını tahmin etmektedirler.

Bu bilgilere göre;

İşletmenin, zamanı ve miktarı belirsiz bir yükümlülüğü (karşılığı) vardır. Raporlama döneminin sonunda, işletme bu yükümlülük nedeniyle karşılık ayırmalıdır. Daha öncede ifade edildiği gibi karşılık, aşağıdaki koşulların varlığı halinde finansal tablolara yansıtılmaktadır: i) Geçmiş bir olaydan kaynaklanan mevcut bir yükümlülüğün bulunması, ii) Yükümlülüğün yerine getirilmesi için ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkılmalarının muhtemel olması ve iii) yükümlülük tutarının güvenli bir biçimde tahmin edilebiliyor olması. Buna göre mevcut yükümlülüğün (ödenecek tazminatın) var olması olasılığı böyle bir yükümlülüğün olmaması olasılığından daha yüksektir. Ayrıca bu olayda, geçmişteki bir olayın (su sızmasının), mevcut yükümlülüğü doğurduğu görülmektedir. Söz konusu yükümlülüğü doğuran olay, kömür çıkartma faaliyetinde su sızıntısını önlemek için madenin bacasından sondaj vurulmaması ve maden ocağında su olup olmadığının kontrol edilmemesidir. Dahası, büyük olasılıkla yükümlülüğün yerine getirilmesi veya ekonomik fayda içeren kaynak çıkışı hukuki bir zorunluluktur. Son olarak yükümlülük tutarı da güvenilir bir biçimde belli bir aralıkta tahmin edilebilmektedir. Bu nedenle bu olay sonucu dönem sonunda karşılık ayırma kaydı yapılmalıdır. Bu bilgiler kapsamında yapılması gereken hesaplamalar ve muhasebe kayıtları aşağıda verilmiştir:

Tazminat giderinin beklenen değeri:

$$(0.30 \times 200.000) + (0.70 \times 400.000) = 340.000 \text{ TL}$$

31 /12/2015			
659. DİĞER OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR		340.000	
379. DİĞ. BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI			340.000
Ödenmesi muhtemel tazminat için ayrılan karşılık tutarının kaydı			

Yukarıda hesaplanan TMS 37 kapsamındaki karşılıklar veya söz konusu gider (340.000 TL) vergi mevzuatımızca kanunen kabul edilmeyen gider (K.K.E.G) özelliğinde olduğu için işletme bu tür giderleri nazım hesaplarda takip etmelidir. Buna göre yapılacak kayıt aşağıdaki gibidir:⁴

31 /12/2015			
950. NAZIM HESAPLAR		370.000	
K.K.E.G. Borçlu Hesap			
951. NAZIM HESAPLAR			370.000
K.K.E.G.Alacaklı Hesap			
Karşılıkların Nazım Hesaplarda Takip Edilmesi kaydı			

1.Varsayım: İşletmenin ödemesi gereken tazminat tutarının mahkeme sonucunda da 340.000 TL olarak belirlenmesi/kesinleşmesi ve 2015 yılında bu tutarın ödemesi durumunda yapılacak kayıt aşağıdaki gibidir:

31 /12/2015			
379. DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI		340.000	
381. GİDER TAHAKKUKLARI			340.000
Tazminat tutarının tahakkuk kaydı			

31 /12/2015			
381. GİDER TAHAKKUKLARI		340.000	
102. BANKALAR			340.000
Tazminat tutarının 2015 yılında ödenmesi kaydı			

4 Diğer örneklerde de aynı durum söz konusudur. Ancak tekrar olmaması için söz konusu örneklerde muhasebe kaydı gösterilmemiştir.

2. Varsayım: İşletmenin ödemesi gereken tazminat tutarının mahkeme sonucunda 370.000 TL olarak belirlenmesi/kesinleşmesi ve ilgili yılda (2015 yılı) bu tutarın ödemesi durumunda yapılacak kayıt aşağıdaki gibidir:⁵

31/12 /2015			
659. DİĞER OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR	30.000		
379. DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	340.000		
102. BANKALAR			370.000
Tazminat tutarının (370.000 TL) 2015 yılında ödenmesi kaydı			

31 /12/2015			
690. DÖNEM KARI VEYA ZARARI HESABI	30.000		
659. DİĞER OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR			30.000
Gider hesaplarının kapatılması kaydı			

İşletmenin kesinleşen 370.000 TL'lik tazminat tutarını gelecek yıl (2016 yılı) ödemesi durumunda yapılacak kayıt aşağıdaki gibidir:

31/12 /2016			
681. ÖNCEKİ DÖNEM GİDER VE ZARARLARI	30.000		
379. DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	340.000		
102. BANKALAR			370.000
Tazminat tutarının (370.000 TL) 2016 yılında ödenmesi kaydı			

5 Daha öncedeki örnek de olduğu gibi, ödeme yapılmadan ödenecek karşılık tutarı önce 381. Gider Tahakkukları hesabına daha sonra ise 102. Bankalar Hesabıyla ödeme yapılabilir.

31 /12/2015			
690. DÖNEM KARI VEYA ZARARI HESABI	30.000		
681. ÖNCEKİ DÖNEM G/Z			30.000
Gider hesaplarının kapatılması kaydı			

3. Varsayım: İşletmenin ödemesi gereken tazminat tutarının mahkeme sonucunda 300.000 TL olarak belirlenmesi/kesinleşmesi ve ilgili yılda (2015 yılı) söz konusu tutarın ödemesi durumunda yapılacak kayıt aşağıdaki gibidir:

31 /12/2015			
379. DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	340.000		
671 ÖNCEKİ DÖNEM G./K. ⁶			40.000
102. BANKALAR			300.000
Tazminat tutarının (300.000 TL) 2015 yılında ödenmesi kaydı			

Ayrıca söz konusu giderlerin bilançonun kaynak hesaplarında vergi değeri (0 TL) < muhasebe değeri (370.000 TL) olduğu için “Ertelenmiş Vergi Varlığı” meydana gelir ve aşağıdaki vergi uygulama/düzeltilme kaydı yapılmalıdır (Kurumlar Vergisi Oranı % 20 olduğu varsayımıyla):⁶

31 /12/2015			
289. ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI	74.000		
691. DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI			74.000
Ertelenmiş Vergi Varlığına İlişkin Düzeltme Kaydı			

31 /12/2015			
691. DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI	74.000		
370. DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜKLER KARŞILIKLARI			74.000
Verginin aktarılması kaydı.			

⁶ Bu hesap yerine 644. Konusu Kalmayan Karşılıklar hesabı da kullanılabilir.

Örnek 2:⁷

ABC Otomotiv 2015 yılında Toyota'nın Türkiye'de satış, satış sonrası ve pazarlama faaliyetlerini yerine getiren Toyota markalı araçların yetkili satıcısıdır. ABC Otomotiv, müşterilerine satmış olduğu araçlarda meydana gelebilecek her türlü kusur veya hataların ilk 3 yıl içerisinde karşılama garantisi altında satmaktadır. ABC Otomotiv, daha önce satmış olduğu araçlarda meydana gelen kusur veya hataların yaklaşık olarak, % 5'i büyük kusurlar taşımakta ve kusurlu ürünlerin toplam maliyeti 500.000 TL, % 15'i küçük kusurlu olup toplam maliyetinin ise 200.000 TL olacağı tahmin edilmektedir. Geri kalan araçların ise kusursuzdur. İşletmenin araçlarını 2015 tarihinde sattığı varsayılmaktadır.

Bu bilgilere göre;

Geçmiş bir olaydan kaynaklanan mevcut bir yükümlülük var mı? - Evet. Geçmiş olay nedir? - Geçmiş olay, işletmeyi kusur veya hatalara karşı tamir yapmaya zorlayacak olan garanti ile satışlardır. Yükümlülüğün yerine getirilmesi için ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkışları muhtemel mi? - Evet. Yükümlülük tutarının güvenli bir biçimde tahmin edilebiliyor mu? - Evet. Ait olduğu ödemeye ilişkin olarak, gelecek bir tarihte yapılacak harcamanın zamanı veya miktarı kesin olmayan yükümlülükler mi? - Evet. Bu nedenlerden dolayı söz konusu olay sonucu dönem sonunda karşılık kaydı yapılmalıdır. Bu bilgiler kapsamında yapılması gereken hesaplamalar ve muhasebe kayıtları aşağıda verilmiştir: Garanti giderinin beklenen değeri:

$$(0.05 \times 500.000\text{TL}) + (0.15 \times 200.000\text{TL}) + (0.80 \times 0 \text{ TL}) = 55.000 \text{ TL}$$

31 /12/2015			
760. PAZARLAMA SATIŞ VE DAĞITIM GİDERİ		55.000	
479. D. B. VE GİD. KARŞILIKLARI			55.000
Ödenmesi muhtemel olan tazminat için ayrılan karşılık tutarı kaydı			

1.Varsayım: Ertesi yıl fabrika hatasından kaynaklanan kusur nedeniyle satılan otomobillerden bir adedi iade edilmiş ve yerine maliyeti 35.000 TL olan yeni bir otomobil verilmiştir. Bu işlem sonucu vergi mevzuatı açısından şimdi gider sayılacağı için ilgili vergi uyumlama kaydı da yapılmalıdır. Bu durumda yapılması gereken kayıtlar şöyle olacaktır.

⁷ Karacaer, 2002, s. 35-37'den uyarlanmıştır.

31 /12/2015		
479. DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	35.000	
153. TİCARİ MALLAR		35.000
İade edilen araçların yerine yenisinin verilmesi (garanti giderleri) kaydı		

31 /12/2015		
289. ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI	7.000	
691. DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI		7.000
Ertelenmiş Vergi Varlığına İlişkin Düzeltme Kaydı (35.000 TL*0.20=7.000TL)		

2. *Varsayım:* Ertesi yıl fabrika hatasından kaynaklanan hasar nedeniyle satılan otomobiller onarılmıştır (araçlar iade alınmamıştır). Onarım maliyeti ise 10.000 TL'dir. Bu işlem sonucu vergi mevzuatı açısından şimdi gider sayılacağı için ilgili vergi uyumlama kaydı da yapılmalıdır. Bu durumda yapılması gereken kayıtlar şöyle olacaktır.

31 /12/2015		
479. DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	10.000	
102. BANKALAR		10.000
İade edilen araçların yerine yenisinin verilmesi (garanti giderleri) kaydı		

31 /12/2015		
289. ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI	2.000	
691. DÖNEM KÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI		2.000
Ertelenmiş Vergi Varlığına İlişkin Düzeltme Kaydı (10.000 TL*0.20=2.000TL)		

Garanti süresi 3 yıl olduğundan, dönem sonunda borç ve gider karşılıkları uzun vadeden kısa vadeli yükümlülükler arasına aktarılmalıdır. Ayrıca gelecek iki yıl boyunca herhangi bir iadenin söz konusu olmadığı varsayıldığında açık olan tüm karşılık ve ertelenmiş vergi varlığı hesapları kapatılacaktır. Bu durumda aşağıdaki kayıtlar yapılmalıdır:

31 /12/2015		
479. DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI 379. D. B. ve GİDER KARŞILIKLARI Dönem sonu aktarma kaydı (55.000TL-45.000TL=10.000 TL)	10.000	10.000
31 /12/2015		
379. DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI 681. ÖNCEKİ DÖNEM G/Z Ayrılan karşılıkların iptali kaydı.	10.000	10.000
31 /12/2015		
289. ERTELENMİŞ VERGİ VARLIĞI 691. DÖNEMKÂRI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIKLARI Ertelenmiş Vergi Varlığına İlişkin Düzeltme Kaydı (10.000 TL*0.20=2.000TL)	2.000	2.000

Örnek 3:

XYZ işletmesi 1 Ocak 2015 tarihinde, 150.000 TL'lik bir arsanın üzerine işletmeye ait bir bina yapmaya karar vermiştir. 1 Şubat 2015 tarihinde, binanın yapımı için veya maliyetleri karşılamak için 500.000 TL'lik + %18 KDV tutarında harcama da bulunmuştur. Bina, 1 Haziran 2015 tarihinde tamamlanmıştır.

01 /01 /2015	258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR 250. BANKA KREDİLERİ Arsanın bina yapılmak üzere devri kaydı.	150.000	150.000
01 /02 /2015	258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR 191. İNDİRİLECEK KDV 102. BANKALAR İnşaat yapımı için harcama kaydı.	500.000 90.000	590.000
01 /06 /2015	252. BİNALAR 258. YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR Binanın tamamlanması kaydı.	650.000	650.000

Ayrıca sözkonusu binanın 10 yıllık faydalı ömrü sonunda yasal olarak işletme, binayı ve üzerine bina inşa edileceği arsanın restorasyonunu yapmak zorundadır. Binanın yenileme maliyetinin bugünkü değerinin 100.000 TL olması güvenilir bir şekilde tahmin edilmektedir.

Bu bilgilere göre;

Geçmiş bir olaydan kaynaklanan mevcut bir yükümlülük (hukuki veya zımni) var mı? - Evet, yasal bir zorunluluk vardır. Geçmiş olay nedir? - Geçmiş olay, işletmeyi restorasyona zorlayacak olan MDV alımıdır. Yükümlülüğün yerine getirilmesi için ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkışları muhtemel mi? - Evet. Yükümlülük tutarının güvenli bir biçimde tahmin edilebiliyor mu? - Evet. Ait olduğu ödemeye ilişkin olarak, gelecek bir tarihte yapılacak harcamanın zamanı veya miktarı kesin olmayan yükümlülükler mi? - Evet. Bu durumda

yapılacak kayıt, karşılık ayırma kaydı olacaktır. Buna göre yapılması gereken kayıtlar aşağıda gösterilmiştir.⁸

31/12 /2015			
252. BİNALAR		100.000	
479. BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI			100.000
MDV maliyetine girecek harcamaların kaydı. (yenileme maliyetlerinin bugünkü değeri)			

Her yılsonunda; yenileme maliyetlerinin 10. yılsonundaki değerine ulaşınca-ya kadar belli bir iskonto oranı üzerinden hesaplanan tutarlar, karşılık olarak 479 nolu hesaba alacak yazılırken 780. Finansman Giderleri Hesabı borçlandırılacaktır. Örneğin iskonto oranı %10 ise birinci yıl sonunda yapılacak kayıt:

31/12 /2015			
780. FİNANSMAN GİDERLERİ		10.000	
479. BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI			10.000
Zamanın geçişini yansıtmak amacıyla her bir dönem ilgili karşılığın defter değerinin artırılması kaydı.			

Örnek 4:

Organize sanayi bölgesinde bulunan ABC işletmesinde 2009 yılında bir patlama meydana gelmiştir. Patlama sonucunda elektrikler kesilmiş ve çevre işletmeler 2.000 TL üretim kaybına uğramıştır. Bu işletmeler oluşan üretim kayıplarından dolayı ABC işletmesini mahkemeye vermişlerdir. Geçen süre içerisinde dava sonucu ile ilgili herhangi bir tahmin de bulunulamamıştır. Bu tür davalarla ilgili Kasım 2010'da yeni bir yasal düzenleme yapılmıştır. Yapılan bu düzenleme ile davacı avukatları tarafından davalı ABC işletmesinin suçlu bulunma ihtimalinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Mayıs 2011'de ABC işletmesi aleyhine sonuçlanan dava ile ilgili mahkeme kararı, işletmeye tebliğ edilmiştir. Mahkeme kararına

8 Paranın zaman değerinin etkisinin önemli olduğu durumlarda karşılık tutarı, yükümlülüğün yerine getirilmesi için gerekeceği tahmin edilen giderlerin bugünkü değeridir. İskonto oranı (veya oranları); paranın zaman değerine ilişkin mevcut piyasa değerlendirmelerini ve borca özgü riskleri yansıtan vergi öncesi orandır (veya oranlardır). Sözü edilen iskonto oranı, gelecekteki nakit çıkışlarına ilişkin tahminlerle ilgili riskleri yansıtmaz. İskonto etme işleminin kullanıldığı durumlarda, zamanın geçişini yansıtmak amacıyla her bir dönem ilgili karşılığın defter değeri artar. Söz konusu artış, borçlanma maliyeti olarak muhasebeleştirilir.

göre, ABC işletmesi Temmuz 2011’de tazminat tutarını karşı tarafa ödemiştir (Demir ve Aslan, 2008, s. 839-840-841).⁹

Bu bilgilere göre;

2009 yılında ABC işletmesinin davası sonuçlanmadığı ve gelecekteki bir yükümlülüğün gerçekçi bir tahmini yapılamadığı için karşılık ayrılamaz. 2010 yılında ise yapılan yeni düzenleme ile ABC işletmesi vermiş olduğu zarar nedeniyle bir yükümlülük altına girmektedir. Gelecekte ABC işletmesinde kaynak çıkışına neden olacak yükümlülük tutarı ise, ilgili yasada belirtilen kriterlere göre tahmini olarak hesaplanarak finansal tablolara yansıtılacaktır.

2011 yılında ise dava kesin sonuca ulaştığı için, ABC işletmesi gider tahakkuku ve ödeme kayıtlarını, davayı kazanan işletmeler de gelir tahakkuku ve tahsil kayıtlarını yapacaklardır.

Kasım 2010’da ABC işletmesinin yapacağı karşılık kaydı;

31 /12/2015	
659. DİĞER OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR	2.000
379. DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	2.000
Ödenmesi muhtemel olan tazminat için ayrılan karşılık tutarının (2.000 TL) kaydı	

Mayıs 2011’de ABC işletmesinin yapacağı tahakkuk kaydı;

31 /12/2015	
379. DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	2.000
381. GİDER TAHAKKUKLARI	2.000
Ödenmesi muhtemel olan tazminat için ayrılan karşılık tutarının (2.000 TL) kaydı	

Temmuz 2011’de ABC işletmesinin yaptığı ödemenin kaydı;

⁹ TMS 37’nin 21. paragrafında da başta herhangi bir yükümlülük doğurmayan, ancak kanunda meydana gelen değişiklik veya işletmenin bir fiilinin hukuki ve zımni olarak kabulden doğan bir yükümlülük doğurması sebepleriyle daha sonra yükümlülük oluşturan olaya örnek olarak çevresel hasarların düzeltilmesine ilişkin yükümlülük verilmiştir.

31 /12/2015			
381. GİDER TAHAKKUKLARI		2.000	
102. BANKALAR			2.000
Ödenmesi muhtemel olan tazminat için ayrılan karşılık tutarının (2.000 TL) kaydı			

Mayıs 2011’de davacı işletmelerin yapacağı tahakkuk kaydı;

31 /12/2015			
181. GELİR TAHAKKUKLARI		2.000	
649. DİĞER OLAĞAN GELİR VE KÂRLAR			2.000
Ödenmesi muhtemel olan tazminat için ayrılan karşılık tutarının (2.000 TL) kaydı			

Temmuz 2011’de davacı işletmelerin yapacağı tahsilat kaydı;

31 /12/2015			
102. BANKALAR		2.000	
181. GELİR TAHAKKUKLARI			2.000
Ödenmesi muhtemel olan tazminat için ayrılan karşılık tutarının (2.000 TL) kaydı			

Sonuç

Türkiye Muhasebe Standardı 37’de karşılık; geçmişteki yükümlülüklerden kaynaklanan zamanı veya tutarı belirli olmayan borç olarak nitelendirilmiştir. Karşılıkların muhasebeleştirilebilmesi için; geçmişten kaynaklanan mevcut bir yükümlülüğün olması, yükümlülüğün yerine getirilmesi için işletmeden nakit çıkışının muhtemel olması ve yükümlülük tutarının güvenilir bir biçimde tahmin edilebilmesi gerekir. Bu özellikleri taşıyan karşılıklar finansal tablolara yansıtılır. Finansal tablo dipnotlarında karşılıklara ilişkin kısa bir bilgi verilip, dönem başı

ve sonu değerleri, dönem içinde ayrılan karşılıklar, kullanılan ve kullanılmayan tutarlar, paranın zaman etkisinden kaynaklanan artışlar gibi bilgilere yer verilir.

Koşullu borç ise; geçmişteki olaylardan kaynaklanan olası bir yükümlülüktür. Yükümlülük işletmenin tamamen kontrolü altında olmayan bir veya daha fazla gelecekteki olay veya olayların meydana gelmesi veya gelmemesi sonucu gerçekleşmektedir. Koşullu borçlar, yükümlülüğün güvenilir bir biçimde tahmin edilememesi ve aktif kalemlerde azalışa neden olup olmayacağını saptanamaması nedeniyle tahakkuk ettirilmezler. Koşullu varlıklar ise; beklenmedik ve işletmenin kontrolü dışında olan olaylardan kaynaklanan işletmeye ekonomik fayda girişi sağlaması ihtimali olan varlıklardır. Bu varlıktan ekonomik fayda girişinin kesin olmadığı durumlarda söz edilir ve bilanço dipnotlarında konu ile ilgili açıklamalar yapılması gerekmektedir. Ekonomik fayda girişinin kesin olduğu durumlarda varlık artık koşullu değildir ve varlık olarak bilançonun aktif tarafında yer almalıdır. Karşılıklar, koşullu borçlar ve koşullu alacakların doğru olarak ölçülmesi, kayıt edilmesi ve raporlanması ile finansal tablolar doğru, gerçek ve güvenilir bilgi sunmuş olacaktırlar.

Kaynakça

- Çalış, Y. E. (2012). TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar Koşullu Varlıklar ve Uygulama Örnekleri, *Vergi Dünyası Dergisi*, 375 (2), 140-160.
- Çanakçıoğlu, M. (2014). *Finansal Muhasebe Yeterlilik*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Demir, B. ve Aslan, Ü. (2008). *Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar, içinde Türkiye Muhasebe Standartları Uygulaması*, Sağlam, N.- Şengel, S.-Öztürk, B. (der.), 2. Baskı, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları, 823-846.
- Demir, Ş. (2007). UFRS (TMS) *Değerleme Hükümleri*. Kocaeli: Kocaeli SMMM Odası Eğitim Yayınları Dizisi.
- Gücenme Gençoğlu, Ü. (2007). *Türkiye Muhasebe Standartları ve Uygulamalar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Karacaer, S. (2002). TMS-19 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Aktifler Standardı Kapsamında Garanti Gider Karşılıklarının İncelenmesi, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 4(4), 31-39.
- Karagül, A. A., Çabuk, A., Erol, C., Bahar, B., Sevim, Ş. ve Sayılır, Ö. (2013). *Finansal Tablolar Analizi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Öğüz, A. A. (2007). *TMS 37: Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar Standardının İncelenmesi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Örten, R.-Kaval, H. ve Karapınar, A. (2010). *Türkiye Muhasebe – Finansal Raporlama Standartları (TMS - TFRS) Uygulama ve Yorumları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özer, F. (2012). *TMS 37 Kapsamındaki Karşılıklar, Koşullu Borçlar, Koşullu Varlıkların Muhasebeleştirilmesi ve İşletme Performansına Etkisi*, Isparta: T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
- Sağlam, N., Mehmet Y. ve Ali O. E. (2012). *UFRS (UMS-TFRS-TMS) Uygulama Rehberi, Açıklamalı, Örnek Uygulamalı, Muhasebe Kayıtları ile Zenginleştirilmiş, VUK' KVK Karşılaştırmalı, İlk Geçiş Uygulaması*. Ankara: Hipotez Yayınları.
- Topaloğlu, M. (2012), 37 No'lu Türkiye Muhasebe Standardı Uyarınca Karşılıklar, *Vergi Dünyası Dergisi*, 370 (2), 75-90.

KAMU GÖREVLİLERİNİN TAKDİR YETKİLERİNİN ARTIRILMASI: TAPU SİCİLİ TÜZÜĞÜNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLERİN SONUÇLARI

Cengiz SARI¹

Öz

Çalışanların otonomisini artırma yöntemi özel sektör alanında öteden beri uygulanan ve oldukça başarılı sonuçlar elde edilen bir yöntemdir. Bu yöntemin özel sektör alanında sağladığı faydalar hakkında birçok bilimsel çalışma yapılmış, başarılı sonuçlar açıkça ortaya konulmuştur. Yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde özel sektör alanında uygulanan başarılı yöntemler, kamu sektörü tarafından da uygulanmaya çalışılmaktadır. Özel sektör alanında başarılı bir şekilde uygulanan personel güçlendirme yöntemi de aynı şekilde kamu sektörü tarafından ciddi bir şekilde değerlendirilmektedir. Ancak kamu görevlisine güvenmeme, vesayetçi ve sıkı denetlemeci zihniyet, personel güçlendirme uygulamalarına ön yargı ile bakılmasına neden olmaktadır. Tüm tereddütlere rağmen 2013 yılında Tapu Sicil Tüzüğünde reformcu bir anlayışla yapılan değişiklikle, tapu kaydındaki bazı hataların düzeltilmesi konusunda tapu sicil müdürlüğünde görev yapan kamu görevlilerine, Türk Kamu Yönetimi alanında pek de alışık olunmadığı şekilde oldukça geniş yetkiler verilmiştir. Bu yetkiler daha önce mahkemeler tarafından uygulanan araştırma yapma ve karar verme yetkilerini de kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Takdir Yetkisi, Yetki Devri, Bürokrasi ve Kırtasiyecilik, Performans, Yeni Kamu Yönetimi

Increasing Public Officials' Discretionary Powers: Results of Some Changes in The Land Registry Regulation

Abstract

Increase staff autonomy method applied in the field of private sector for a long time and this method that achieves quite successful results. A lot of scientific work has been done about the benefits of this method in the private sector and successful results have been clearly demonstrated. Within the framework of new public management understanding, successful methods applied in the private sector are being tried to be implemented by the public sector. A successful method of personnel empowerment in the private sector, is likewise seriously evaluated by the public sector. However, not trusting the public officer, guardianship and strict supervisor mentality lead to prejudice to personnel empowerment. Despite all hesitation, Land Registry Regulation was amended with a reformist approach in 2013, on the correction of some mistakes in the title deed record a wide range of authority has been given to public officials who work in the title deed registry, not as accustomed to Turkish public administration. these authorities includes research and decision-making powers.

Keywords: Discretionary Authority, Delegation of Authority, Bureaucracy and Red Tape, Performance, New Public Management

1 Dr. Cengiz Sarı, Sakarya Bölge Adliye Mahkemesi Hakimi, E-posta: cengizsari1975@gmail.com

Giriş

Çalışanların takdir yetkilerinin artırılması yöntemi, özel sektör alanında öteden beri uygulanan ve oldukça başarılı sonuçlar elde edilen bir yöntemdir. Bu yöntemin özel sektör alanında sağladığı faydalar hakkında

birçok bilimsel çalışma yapılmış, başarılı sonuçlar açıkça ortaya konulmuştur. Yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde kamu sektöründe de etkinlik ve verimliliğin artırılması, işlerin daha süratli görülmesi, bürokrasi ve kırtasiyeciliğin azaltılması gibi amaçlarla, özel sektör alanında uygulanan başarılı yöntemler kamu sektörü tarafından da uygulanmaya çalışılmaktadır. Özel sektör alanında başarılı bir şekilde uygulanan personel güçlendirme yöntemi de aynı şekilde kamu sektörü tarafından ciddi bir şekilde değerlendirilmektedir. Ancak bunun kamu alanına ne şekilde ithal edileceği konusunda bazı önyargı ve tereddütler bulunmaktadır.

Bazı yazarlar kamu alanında personel güçlendirmenin uygulanabilmesinin önünde birçok engel bulunduğunu belirtmektedir. Onlara göre kamu alanında çalışanların takdir yetkilerinin artırılabilmesi için her şeyden önce kamu yönetiminin kapalı kutu olmaktan çıkıp, açık ve şeffaf bir sistem haline gelmesi gerekmektedir (Yatkın, 2009, s. 139). Öte yandan Türk Kamu Yönetimi alanındaki gelenekçi yaklaşımın bu yeni yöntemin uygulanması ve bundan faydalı sonuçlar elde edilmesi konusunda ciddi bir engel oluşturacağı belirtilmektedir.

Tüm bu tartışmalar yaşanırken, 2013 yılında Tapu Sicil Tüzüğü'nde yapılan bir değişiklikle, tapu kayıtlarındaki bazı hataların düzeltilmesi konusunda tapu sicil müdürlüğünde görev yapan kamu görevlilerine, Türk Kamu Yönetimi alanında pek de alışık olunmadığı şekilde oldukça geniş yetkiler verilmiştir. Reformcu bir yaklaşımla kamu görevlilerine verilen yetkiler daha önce mahkemeler tarafından uygulanan araştırma ve karar verme yetkilerini de kapsamaktadır.

Takdir Yetkisinin Artırılması

Türk Yönetim Hukuku literatüründe personel güçlendirme kavramı kullanılmamaktadır. Ancak, alt seviyedeki çalışanların inisiyatiflerinin güçlendirilmesi konusunda takdir yetkisinin artırılması ibaresinin personel güçlendirme kavramına yakın bir anlamla kullanıldığı görülmektedir. Takdir yetkisi, öğreti ve uygulamada "takdir kudreti", "takdir hakkı", "takdir salahiyeti", "takdir gücü" gibi ibarelerle adlandırılmakla beraber hukukçuların büyük bir kısmı takdir yetkisi terimini tercih etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 125/IV. maddesi, Türk Medeni Kanunu'nun 4. maddesi gibi yasal metinlerde ve Kamu Görevlileri Etik Rehberi gibi uygulamaya yönelik metinlerde de "takdir yetkisi" terimi kullanılmıştır. Kamu hukuku alanında ise hukuk devleti ilkesinin imkân verdiği ölçüde idareye takdir yetkisi tanınmıştır.

Takdir yetkisi, kamu görevlilerine verilen, hukuk tarafından onlara resmi olarak bazı durumlarda kendi vicdani kanaatine ve iradesine göre başkalarının vicdani kanaati veya düşünceleri tarafından sınırlanmaksızın hareket etme iktidarı veya hakkı demektir (Akyılmaz, 1998, s. 23). Diğer bir ifade ile takdir yetkisi, belli durumların varlığı halinde, idarenin serbestçe ya da mevcut seçeneklerden birini, uygun gördüğünce tercih ederek karar alabilme imkânıdır (Yayla, 1990, s. 77).

İdare hukukunda belli mercilere kanun sınırları içerisinde belirli davranışta bulunmak veya bulunmamak; belli bir davranışta bulunacak ise türlü çözümlerden birini seçmek veya nasıl davranışta bulunabileceğine ilişkin olmak üzere bir idari takdir yetkisi tanınmış bulunmaktadır (Edis, 1973, s. 175). Avrupa Konseyi'nin R (80) 2 Sayılı "İdarenin Takdir Yetkisinin Kullanılmasına İlişkin Tavsiye Kararında takdir yetkisi; "herhangi bir yönetsel kararın alınışında, çeşitli hukuksal çözümler arasından yönetime elverişli görünen birinin seçimi" şeklinde ifade edilmiştir. Yapılan tanımlar ışığında, kamu yönetiminde takdir yetkisinden söz edebilmek için idareye, belli bir davranışta bulunurken ya da belli bir görevi yerine getirirken az ya da çok bir hareket serbestisi tanınmış olması ya da sunulan seçeneklerden birini tercih etme imkânı tanınmış olması zorunludur (Nalçinkaya, 2012, s. 56).

İdarenin takdir yetkisinin kullanılmasında keyfi davranması mümkün değildir. İdarenin takdir yetkisini kullanırken öncelikle kamu yararı ve hizmet gereklerini gözetmesi gerekir. Öte yandan takdir yetkisini kullanarak karar alan yöneticiler aldıkları kararlardan sorumludur. Bu durum personel güçlendirme ile benzerlik göstermektedir. Başka bir ifadeyle idare hukuku alanında personel güçlendirilmesi, kamu görevlilerinin takdir yetkilerinin artırılması ile sağlanabilir.

Personel Güçlendirme

Yönetim bilimi alanında ortaya çıkan yeni kavramlardan birisi de personel güçlendirme kavramıdır. İşlerin kaliteli yapılması, yönetime katılma, motivasyonu yükseltme, sorunların yerinde çözümü ya da daha az kırtasiyecilik gibi yönetim ile ilgili birçok konuda personel güçlendirme doğrudan veya dolaylı olarak gündeme gelmektedir. Yönetim bilimi alanında üzerinde durulan konuya göre personel güçlendirme kavramına farklı bir yaklaşımla tanımlama getirilmektedir.

Personel güçlendirme kavramına motivasyon açısından bakıldığında, çalışanların işe bağlılığını, işletmeye dair olumlu hislerini daha üst seviyeye çıkartmaya yönelik yapılan psikolojik bir yatırım olarak görülmektedir (Vurmaz, 2016, s. 4). Sorumluluğun artırılması perspektifiyle Özer, Ergün ve Okatan (2015, s. 105) personel güçlendirmeyi işletme bünyesindeki personele önemli kararlar verebilme imkânının verilmesi ve personelin aldığı kararların sorumluluğunu taşıma bilincine sahip olmalarının sağlanması şeklinde tanımlamaktadır. Ancak bir kısım yazarlara göre, personel güçlendirmenin yönetime katılma gibi başka

kavramlar yerine değişebilir bir şekilde kullanılması yanlış anlaşılmaya yol açarak ondan yeterince yararlanılmasına engel olabilir (Lashley, 2001, s. 49). Öyle ki personel güçlendirme, bazen onu uyguladığını iddia eden örgütler tarafından da tam olarak bilinmemektedir. Bu sebeple uygulamada birçok sorunla karşılağıldığı görülmektedir (Huq, 2010, s.6).

Yanlış anlaşılmaların önüne geçilmesi için kavramın daha kapsayıcı ve anlaşılır bir şekilde açıklanması önem arz etmektedir. Konuya daha genel ve yönetim bilimi odaklı bir tanımlama getiren Genç'e göre (2017, s. 224) personel güçlendirme, yöneticilerin ve çalışanların kendileri ve işlerini etkileyecek kararları kendilerinin verebilmesidir.

Personel güçlendirme adından da anlaşılacağı üzere personelin her yönden güçlendirilmesini ifade etmektedir. Bu da dört boyutta kendisini göstermektedir. Bunlar personele daha fazla seçim hakkı vermekle onların pozisyonu gücünün artırılması; verilecek eğitimlerle uzmanlığın geliştirilmesi; bilgi kaynaklarına ulaşma ve onları kullanma imkanının verilmesi ve son olarak kendine güven ve motivasyonun artırılması şeklinde kendisini göstermektedir (Koçel, 2007, s. 318). Personel güçlendirmenin ne olduğunun anlaşılması için bazı ilgili kavramların ne olduğunun açıklanması gerekmektedir.

Yetki Devri

Yetki devri, üst yöneticinin herhangi bir konuda kendisinde bulunan karar verme yetkisini kendi isteği ile belirli şartlar altında devredebilmesi ve istediği zaman tekrar alabilmesidir. Yetki devrinde üst yönetici sorumluluğu kendi üzerinde tutmaya devam etmektedir. Bununla birlikte yetkilendirme sayesinde, çalışanların sorumluluk alanları genişlemekte ve daha fazla inisiyatif kullanabilmektedirler (Genç, 2007, s. 225). Personel güçlendirmede de bir yetki devri olmakla birlikte yetkiyi devralan kişi işin sorumluluğunu üstüne almaktadır.

Yetki devrinde daha iyi sonuçlar elde edebilmek veya üst yöneticinin başka işlerine daha fazla zaman ayırabilmesi için kendisine ait bir yetkiyi astına devretmesi söz konusudur. Personel güçlendirmede ise esas itibariyle işi fiilen yapan kişinin, uzmanlık bilgisi, fırsat ve tehditleri algılaması kullanılarak gerekli kararları vermesi sağlanmakta; kısacası işin sahibi haline getirilmektedir (Koçel, 2007, s. 317). Yetki devrinin temelinde örgüt içerisindeki hiyerarşik bir yapının bulunması yatmaktadır. Personel güçlendirme ise bundan farklı bir mantıkla, iş yapanın yaptığı işi zaten üst yöneticisinden daha iyi bildiği, bu sebeple iş hakkındaki kararları onun vermesi sorumluluğunda ona ait olması düşüncesine dayanmaktadır.

İş Zenginleştirme

İş zenginleştirme, işlerin dikey olarak genişlediği (Parker, 1998, s. 837) ve çalışanların işleri üzerinde üst düzeyde karar verme ve inisiyatif sahibi olmalarını sağlayan bir yönetim uygulamasıdır (Wood ve Wall, 2007:1336). Bu uygulama çalışanların ihtiyaçlarının karşılanması için işin özünü oluşturan boyutların değişmesi fikrine dayanmaktadır (Eren, Tokgöz, Saylan, 2014, s. 93).

İş zenginleştirme ve personel güçlendirme ilk bakışta birbirine benzeyen kavramlar olarak görülseler de temel mantık olarak birbirinden oldukça farklıdır. Bu iki kavram arasındaki en önemli fark, iş zenginleştirmenin çalışanların yaptıkları spesifik bir işle sınırlı olmasına karşılık, personel güçlendirmenin çalışanın bütün çalışma yaşamı ile ilgili olması başka bir ifadeyle çok daha kapsamlı olmasıdır. İş zenginleştirmede, temel olarak belirli bir işle ilgili yetki ve sorumluluk artırılarak çalışanların kendilerini yaptıkları işe daha fazla adanmaları ve işin sıkıcı olmaktan çıkarılması hedeflenmektedir (Akçakaya, 2010, s.154).

İş zenginleştirme ile ilgili olarak yapılan birçok program sonucunda çalışanları iş tatmininin arttığı gözlemlenmiştir. Fakat performans üzerindeki etkisi oldukça belirsizdir. Yapılan çalışmalar sonunda iş zenginleştirmenin performansı ne şekilde etkileyeceği konusunda net bir tablo ortaya konulamamıştır (Feder, 1999, s. 2). Oysa ki personel güçlendirmenin performans üzerinde doğrudan bir olumlu etki yaptığı bilinmektedir.

Yönetime Katılma

Çağdaş yönetimlerde, geleneksel karar verme mekanizması sadece yöneticilerin katıldığı bir faaliyet olmaktan çıkarak, daha alt seviyede çalışanların da katılımı ile homojen bir görünüm almıştır (Genç, 2007, s. 225). Yönetime katılma, çalışanların tüm iş süreçlerine katılmalarının yanı sıra problemleri çözme ve karar alma süreçlerine de katılımının sağlanmasıdır (Mujka, 2011, s. 22). Eren'e göre yönetime katılma üç temel özellik taşımaktadır. Bunlardan birincisi, bir örgütün alt kademelerinin örgüt politikası ve yönetimi konusundaki kararlara katılmaları; ikincisi, katılanların böyle bir yönetim türü ile benlik gereksinimlerini tatmin edecekleri bir demokratik ortama kavuşmaları ve üçüncü ise yönetici ve işgören arasında bir diyalog ve işbirliği geliştirerek örgütün daha gerçekçi ve ekonomik karar verme imkanlarına kavuşturulmasıdır (Eren, 2008, s. 401). Bu özelliklerine bakıldığında yönetime katılmanın yönetsel, ekonomik ve psikolojik bir yönünün bulunduğu görülmektedir.

Her bir örgütte yönetime katılmanın bir derecesi olacaktır. Sıkı bir kontrolün uygulandığı ve tüm kararların üstler tarafından alındığı bir organizasyon yapısı yerine tüm çalışanların katılımına imkan sağlayan örgüt yapısı personel güçlendirmeyi daha kolay bir hale getirecektir (Hüseyinoğlu, 2011, s. 52). Personel güç-

lendirme bir boyutu ile çalışanların daha fazla yönetime katılımını öngören bir anlayıştır (Koçel, 2007, s. 316). Karar alma mekanizmasında aktif alan ve kendilerini sorumluluk ve misyon sahibi gören kamu personelinin, kurumuna güçlü bir aidiyet hissi taşıyacağı ve bunun sonucunda etkinlik ve verimliliğin de artıracığı savunulmaktadır (Ak, 2018, s. 69).

Çalışanların Takdir Yetkilerinin Artırılmasının Yararları

Çalışanların takdir yetkilerinin artırılması ile işi yapan ile karar veren yakınlaştığından işlerin yapılma süresi kısılacaktır. Otonomisi artırılmış çalışanlar, yaptıkları işlerin kendilerine ait olduklarını hisseder ve sonuçlarının da kendilerine ait olduğunu bildiklerinden işlerin yapılmasında daha fazla inisiyatif alırlar, işlerini severler ve bunun sonucunda örgüt içindeki etkinlikleri artar (Yatkın, 2009, s. 131). Bunun yanında bazı yazarlar personel güçlendirmenin, çalışanların iş yaşamları ve geleceklerine yön verebilme şansını elde ederek daha özgür ve demokratik bir ortama kavuşmalarına katkı sağlayacağını belirtmektedir (Potterfield, 1999, s. 7).

Çalışanların takdir yetkilerinin artırılmasının onların motivasyonunu artırdığı ileri sürülmektedir. Çalışanların sorumluluk alanlarının genişlemesi ve daha fazla otonominin motivasyon üzerinde olumlu etkilere neden olduğu belirtilmektedir (Genç, 2007, s. 227). Personel güçlendirme, motivasyonun klasik tanımına yeni bir bakış açısı getirmektedir. Klasik anlayış, sıkı kontrol, katı bir cezalandırma ve şartlı ödüllendirme bileşimine dayanmaktadır (Doğan ve Kılıç, 2008: 56). Bu anlayışta astların görevi verilen talimatları harfiyen yerine getirmektir. Onların birinci görevi itaattir. Buna karşılık yeni anlayış, daha esnek bir kontrol mekanizması ve daha fazla otonomi ile onların bağlılıklarını sağlamayı ve işi daha anlamlı kılmayı hedeflenmektedir (Doğan, 2006, s. 26).

İşletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için değişen şartlara kendilerini uyarlayabilmeleri önem taşımaktadır. Personel güçlendirme sayesinde örgütlerde verim artışı, maliyet düşüşü ve daha önemlisi karar verme sürecindeki kısılma sayesinde, değişen çevre şartlarına daha kolay uyum sağlanması mümkün olmaktadır (Genç, 2007, s. 226). Personel güçlendirme uygulayan işletmeler daha rekabetçi ve müşteri taleplerine daha hızlı cevap verebilir olmaktadır.

Takdir yetkisinin artırılmasının sağlayacağı en önemli yararlarından birisi de yetenekli çalışanların kendilerini göstermelerine fırsat tanınmasıdır. Bu sayede daha yetenekli çalışanların kendilerine göre daha az kalifiye çalışandan ayrılması da sağlanacaktır. Öte yandan çalışanların takdir yetkilerinin güçlendirilmesi ile oluşacak bağımsız ortam, iş liderlerinin ve yenilikçi çalışanların yetişmesi konusunda daha sağlıklı bir ortam oluşturacaktır.

Personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ileri sürülmektedir. Güçlendirme, çalışanın işinin kapsamını ve işteki rolünü dilediği gibi belirleyebileceğine inandığı aktif bir çalışma ortamını ifade etmektedir (Doğan ve Kılıç, 2008, s. 55). Personel güçlendirmenin bu yaklaşımı, çalışanların örgütsel bağlılıklarının artmasını sağlamaktadır (Janssen, 2004, s. 56). Personel güçlendirme sayesinde çalışanların kendi çalışma şartları ve iş ortamları ilgili bazı değişiklikleri yapabilmeleri onların örgüte karşı bağlılık derecelerini yükseltmektedir.

Çalışanların takdir yetkilerinin artırılmasının bir yararı da örgüt içerisinde bürokrasi ve kırtasiyeciliği azaltacak olmasıdır. Aslında bu durum karar veren ve uygulayanın aynı olmasının sağlayacağı olağan bir durumdur. Personelin kendine güvenmesi gerekli durumlarda sorumluluk üstlenmesi örgüt adına yararlı olmakla birlikte personelin her hangi bir kontrol mekanizmasına ihtiyaç duymadan kendi kendini kontrol etmesi örgüt içindeki enerjiyi arttıracaktır (Vurmaz, 2016:28). Bu enerjinin sinerjiye dönüştürülmesi örgütün ulaşmak istediği hedeflere daha ekonomik bir şekilde ulaşmasını sağlayacaktır (Çuhadar, 2005, s. 20-21).

Türk Kamu Yönetimi Alanında Kamu Görevlilerinin Takdir Yetkisinin Artırılmasının Önündeki Engeller

Kamu yönetimi alanında personel güçlendirmenin başarılı olabilmesi için hiyerarşik kademelenmenin mümkün olduğunca azaltılarak örgüt yapısının daha yalın hale getirilmesi gerekli görülmektedir (Yatkın, 2009, s. 134). Ancak, Türk Kamu Yönetimine bakıldığında sıkı bir hiyerarşik yapının bulunduğu ve en alttan en üste kadar birçok kademelinin olduğu gözlenmektedir. Örneğin, bir bakanlığın merkez teşkilatına bakıldığında en üstten en alta doğru, 1. bakan, 2. bakan yardımcısı, 3. genel müdür, 4. genel müdür yardımcısı, 5. başkan, 6. daire başkanı, 7. daire başkan yardımcısı, 8. uzman, 9. uzman yardımcısı, 10. şube müdürü, 11. şef, 12. memur ve 13. hizmetli olmak üzere birçok kademe yer almaktadır. Üstelik bu 13 kademelinin haricinde fiili olarak belirli bir statü arasında bulunduğu farz edilen unvanlar da bulunmaktadır. Örneğin bakan özel kalem müdürü bulunduğu bakanlığa göre bu kademeler arasında fiili bir pozisyonda bulunmaktadır.

Aşırı basamaklı yapı taşra teşkilatı için de geçerlidir. Bu durum karşısında yukarıdan aşağı doğru sıkı bir denetim ve onay silsilesi bulunmaktadır. Türk Kamu Yönetimi alanında memurların inisiyatif kullanması istisnai bir durumdur. Memurlardan beklenen çoğu kez önceden belirlenmiş kuralları harfiyen uygulamaktan ibarettir. Kamu görevlilerinin inisiyatif kullanması çoğu kez yanlış anlaşılmalara yol açabilecek sonuçlara da neden olabilmektedir. Bazen bu durum astın üstünü umursamaması veya kafasına göre iş yapması olarak ifade edilmektedir. Mevzuata dayalı olarak yapılan, üstlerce onaylanan ve daha önceki kararları tekrar eden uygulamalar övülmektedir. Bunun dışında yapılan işlemler çoğu

kez bir usulsüzlük olarak görülebilmektedir. Bu durum, takdir yetkisinin en yoğun bir şekilde kullanılması gereken yargı alanı için de geçerlidir. Bir hakimin mevzuatta açıkça dayanağı bulunmayan ancak hukuka uygun bir şekilde takdir yetkisini kullanarak verdiği kararlar veya ürettiği çözümler “kadılık yapmak” şeklinde eleştirilere konu olabilmektedir. Her şeye rağmen inisiyatif kullanarak karar veren ve çözüm üreten kamu görevlilerinin olağan teftiş dönemlerinde bu kararları ve uygulamaları nedeni ile zorluklarla karşılaşmaları hatta bazen soruşturma geçirdikleri görülmektedir.

Kamu yönetimi alanında çalışanların takdir yetkilerinin ve otonomilerinin artırılmasının önündeki en büyük engellerden birisi de yönetimde tutuculuktur. Yönetimde tutuculuk, kamu görevlilerinin öteden beri yapageldikleri uygulamalar ve alışkanlıkları yeni şartlara uyarlamaktan kaçınmaları, eski yapı ve uygulamaları aynı şekilde sürdürmeye çalışmaları şeklinde ifade edilmektedir (Eryılmaz, 2010, s. 251). Türk bürokrasisinde öteden beri kendini sağlama alma alışkanlığı bulunmaktadır. Kamu görevlileri kendilerini sağlama almak için çoğu kez üstlerden emir almak, mevzuata dayanmak ya da mahkeme kararı istemek gibi yollara başvurmaktadır.

Bazı istisnai durumlarda kamu görevlilerine inisiyatif kullanma konusunda mevzuatın müsaade ettiği görülmektedir. Ancak, bu durumda da memur personel güçlendirme uygulaması anlayışına uygun olarak yeterince desteklenmemektedir. Her şeyden önce kamu görevlisi inisiyatif kullanacağı konularda yeterince eğitime tabi tutulmamaktadır. Öte yandan bazı konularda kamu görevlilerine inisiyatif ya da takdir yetkisini kullanma imkânı verilmekte ise de mevzuatta sadece olumsuz bir durumun yaşanması halinde cezalandırmanın öngörüldüğü, ödüllendirmenin yer almadığı görülmektedir. Bunun yanında inisiyatif kullanılan işlemin de çoğu kez risklerinin bulunduğu bir gerçektir. Örneğin, tapu kayıtlarındaki bazı kimlik hatalarının düzeltilmesi davalarında bir kişinin taşınmazının hata ile başkası adına yazılması ya da hukuki bir ifade ile mülkiyet nakline neden olunması durumunda kamu görevlisinin mali sorumluluğuna gidilebilmektedir.

Kamu yönetimi alanında personelin takdir yetkisinin artırılması uygulanmasının önündeki bir engel de terfilerin başarı esasına değil, kıdem esasına dayalı olmasıdır. Bu durum bir taraftan üst yöneticilerin yaşlı kişilerden oluşmasına yol açarak, yönetimdeki tutuculuğu derinleştirirken, bir taraftan da kamu görevlisinin inisiyatif kullanarak başarılı sonuçlar elde etmesini desteklememektedir. Ayrıca kamu görevlisinin inisiyatif kullanmasının öngörüldüğü durumlarda, ona bazı ek sorumluluklar ve külfetler verildiği halde ek ödemeler veya başkaca ödüller de çoğu kez verilmemektedir.

Tapu Kaydında Kimlik Bilgilerinin Düzeltilmesi Sorunu

Genel olarak

Sorunların mahkemelere havale edilmesi yerine, sorunların doğmasına neden olan etmenlerin baştan ortadan kaldırılmasının veya sorunlar doğmuş ise kaynağında çözülmesinin sağlayacağı birçok fayda bulunmaktadır. Bir sorunun doğmasına ortam hazırlanır ve bunun mahkemeler eliyle çözümü yolu tercih edilirse bu çoğu kez masraflı, zaman alıcı, uğraştırıcı ve aşırı bürokrasi ve kırtasiyecilik gerektiren bir süreç olacaktır. Bu sebeple bazı Avrupa ülkeleri mahkemelere başvurmadan önce idari hataların kaynağında çözülmesi yolunu oldukça etkin bir şekilde uygulamaktadır. Örneğin, Fransa’da idari davaların % 94’ünün dava açmadan önce idareye yapılan mecburi başvuru yolu ile çözüldüğü bilinmektedir.² Bu durum mahkemelerin iş yükünü büyük ölçüde azaltmaktadır. Anılan rapora göre, 2015 yılı içerisinde Fransa Danıştay’ına açılan dava sayısının 10.000 civarında olduğu belirtilmiştir. Oysa ki aynı yıl Türk Danıştay’ına açılan dava sayısı 187.176’dır.³

Türkiye’de kamu kurumları, çoğu zaman problem kendi eylem ve işlemlerinden kaynaklansa dahi, bu sorunları çözmek yerine iş sahiplerini mahkemelere dava açmaya yönlendirmektedir. Bu sevk işlemi yapılırken de genelde mevzuatın arkasına sığınılmaktadır. Kamu görevlileri bir sorunu çözmek istemedikleri zaman, “kanun hükmü bu şekilde”, “benim elimden gelen bir şey yok” demek suretiyle kendisini temize çıkarmaya çalışmakta ve vatandaşın işlerini yokuşa sürmektedir (Eryılmaz, 2010, s. 252). Aslında burada tek kusurun kamu görevlilerine ait olduğunu söylemek de doğru değildir. Gerçekten mevzuat hükümleri de bir taraftan kamu görevlilerine işlerini savsaklamaları konusunda bir araç olabilirken bir taraftan da bu hükümler, inisiyatif kullanmak isteyen kamu görevlilerini yeterince desteklememekte, onlara gerekli takdir yetkisi ve bazı iş ve işlemleri yapabilme gücünü vermemektedir. Başka bir ifadeyle kamu görevlileri işleri ile ilgili olarak yeterince güçlendirilmemektedir. Bu konuda Türk Medeni Kanunu’nun 1027. maddesi ve ilgili Kanuna ilişkin tüzük hükümleri örnek bir durumdur.

Türk Medeni Kanunu’nun 1027. maddesi gereğince, tapu memurunun mahkeme kararı olmaksızın tapu sicilindeki hataları düzeltmeyeceği hüküm altına alınmıştır.⁴ Ancak bu maddede bazı basit hataların tapu memuru tarafından düzeltilebilmesine imkan tanınmıştır. Bununla birlikte anılan bu düzenlemenin keskin bir yasaklayıcı hüküm ile başlaması ve tapu memurunun yetkilerinin ne

2 Adalet Bakanlığı, 05-09.01.2016 tarihleri arasında TAİEX Kapsamında İdare Hukukunda Arabuluculuk ile ilgili Fransa Çalışma Ziyareti Raporu

3 http://www.danistay.gov.tr/upload/2015_sononyil.pdf

4 Türk Medeni Kanunu Madde 1027- “İlgililerin yazılı rızaları olmadıkça, tapu memuru, tapu sicilindeki yanlışlığı ancak mahkeme kararıyla düzeltebilir. Düzeltme, eski tescilin terkinin ve yeni bir tescilin yapılması biçiminde de olabilir. Tapu memuru, basit yazı yanlışlıklarını, tüzük kuralları uyarınca re’sen düzeltir.”

olduğunun açıkça ortaya konulmaması sonucunda, uygulamada memurlar yakın bir zamana kadar inisiyatif kullanmaktan kaçınmış ve talepte bulunanlar tapu kaydındaki hataların düzeltilmesi için dava açmaya yönlendirilmiştir. Bu durum dava istatistiklerinden açıkça anlaşılmaktadır. Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü verilerine göre 2009-2012 yıllarını kapsayan dört yıllık süreçte tapu kaydındaki kimlik hatalarının düzeltilmesi konusunda her yıl 20.000'in üzerinde dava açıldığı anlaşılmaktadır.⁵

2012 yılı ve öncesinde bu durumun yaşanmasının nedenlerinden bir tanesi tapu memurlarının sorumluluktan kaçmak istemesi olmakla birlikte, mevzuatın da tapu memurlarına yeterince takdir hakkı ve araştırma yetkisi vermediği de bir gerçektir. Gerçekten halen yürürlükte bulunan Türk Medeni Kanunu'nun 1027. maddesi ile yürürlükten kaldırılmış bulunan 1994 tarihli Tapu Sicil Tüzüğü ve 17.01.1984 tarihli 1458 numaralı genelgenin yapılan hataları düzeltebilme konusunda tapu memurlarına oldukça kısıtlı bir araştırma yetkisi verdiği görülmektedir. Bu konudaki mevzuat tapu memurlarının görevlerini yapmalarından kaçınmalarına ve işleri mahkemelere havale etmelerine zemin hazırlamaktadır.

17.08.2013 tarihli 28738 sayılı Resmi Gazete ile kabul edilen yeni Tapu Sicili Tüzüğü ile memurlara daha önce pek de alışık olunmadığı şekilde inisiyatif kullanabilme konusunda geniş bir yetki ve delil araştırması yapabilme imkânı tanınmıştır. Başka bir ifadeyle tapu memurları işlerinin sahibi haline getirilmiştir. Anılan Tüzüğün Tapu sicilindeki bilgilerin güncellenmesi başlıklı 75. maddesi gereğince, tapu malikinin veya hak sahibinin adı, soyadı ve baba adına ilişkin tapu kütüğündeki yazım hataları ilgisinin başvurusu üzerine; tapu memuruna kayıt ve belgelerin incelenmesi, tanık ve varsa tespit bilirkişileri dinlenebilmesi, keşif ve zeminde inceleme yapılması, teknik rapor düzenlenmesi, vergi kaydı ve diğer her türlü bilgi ve belgeden yararlanılması yetkileri verilmiştir. Böylece daha önce kanun tarafından hakime verilen yetkilerin kamu görevlilerine verildiği görülmektedir.

Kamu görevlilerine bu ölçüde bir takdir yetkisi ve araştırma gücü verilmesi Türk Kamu Yönetimi açısından oldukça istisnai bir durumdur. Bu sebeple anılan düzenleme karşısında gerek yargı kurumları gerekse kamu idareleri başlangıçta ciddi bir tereddütte kalmışlardır. Yargı organlarının ilk tereddütü tamamen normlar hiyerarşisi ile ilgili olmuştur. Bu tereddüt, Medeni Kanun'un 1027. maddesi yürürlükte bulunduğu halde bir tüzük hükmü ile mahkemelerin yetkilerinin idari kurumlara verilmesi noktasında olmuştur. Ancak idarenin nihai kararına karşı mahkemelerin itirazen bakabilmeleri normlar hiyerarşisi yönünden bir sorunun bulunmadığı kanaatini doğurmuştur. İkinci tereddüt ise mahkemelerin çekişmeli bir yargı işini hukuk bilgileri ve tecrübeleri ile çözme liyakatinin idari mercilerde ne derece var olduğuna ilişkindir. Aslında bu tereddüt Devlet sistemimizde es-

5 <http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/adaletistya.html>

kiden beri var olan idareye güvenmeme ve onun her türlü eylem ve işlemini sıkı bir denetim altına alma alışkanlığı ile ilgilidir. Bununla birlikte tüm bu ön yargı ve tereddüte rağmen Yeni Tapu Sicil Tüzüğü'nün 17.08.2013 tarihinde kabulü ile birlikte hızlı bir şekilde yeni uygulamaya geçilmiştir.

Tapu Sicil Müdürlüğü Memurlarının Takdir Yetkilerinin Artırılmasının Sağladığı Faydalar

Taleplerin Daha Hızlı Sonuçlandırılması

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün 05.08.2014 tarihli 85254071-010.06.02[010.06]/48280 sayılı genelgesinde, tapu görevlilerine yeni düzenleme ile verilen yetkiler "Tapu Sicili Tüzüğü hükümleri ve özellikle 75 inci maddesi nazara alındığında, tapu müdürlüklerine oldukça geniş yetkiler verilerek tapudaki hataların daha kısa bir sürede, idari yoldan düzeltilmesine imkân verildiği görülmektedir." şeklinde ifade edilmiştir.

Gerçekten yeni düzenleme ile idareden ilk beklenti hız noktasındadır. Çünkü tapu kaydındaki kimlik hatalarının mahkemelerde düzeltilmesi çoğu kez oldukça uzun bir süre almaktaydı. Adalet Bakanlığı istatistiklerine göre, 2016 yılında bu türdeki 4551 davanın karara bağlandığı anlaşılmaktadır. Karara bağlanan davaların sadece 2065 adedinin aynı yıl içerisinde bitirilebildiği davaların önemli bir kısmının 2 yıldan fazla sürdüğü görülmektedir. 89 adet davanın ise 4 yıl ve öncesinde açılmıştır. Davaların karara bağlanmasından sonra bir de temyiz aşaması olduğu düşünüldüğünde safahatın çok daha uzun olduğu anlaşılmaktadır.⁶

Tapu kaydındaki bazı hataların düzeltilmesi süreci mahkemelerde yıllar aldığı halde, tapu dairelerinin bu düzeltmeleri yapmalarının çok daha az zaman aldığı görülmektedir. Mahkemeler her davayı aynı usullerle çözmeye yoluna gittikleri halde, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı genelgeler ile talep halinde hangi işlemlerin yapılacağı açık ve basit bir şekilde gösterilmiştir.⁷ Ayrıca bu konuda kamu yönetimi alanındaki iç kontrol uygulamaları kapsamında, iş süreçlerini yalınlaştıran ve daha belirgin bir hale getiren iş akışı şemalarının da oluşturulduğu, bunun da işlerin daha süratli ve doğru bir standartla yürütülmesini sağladığı görülmektedir.⁸

Bürokrasi ve Kırtasiyeciliğin Azaltılması

Tapu kaydındaki kimlik hatalarının düzeltilmesi konusundaki yeni uygulamanın sağladığı daha büyük bir fayda ise bürokrasi ve kırtasiyeciliğin azaltılması konusunda olmuştur. Yeni düzenlemeden önce vatandaşın idareye karşı davacı

6 http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2017/istatistik2017.pdf

7 31.05.2016 tarihli 2016/2 (1770) sayılı genelge.

8 https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/is_akisi-son_hal2.pdf

konumunda olması, idarenin de yasal hasım yapılması, ancak tapu idaresinin tüzel kişiliği olmadığından onu Hazine vekilinin temsil etmesi gerekmektedir. Böylece kamu idaresinin bazı hatalı kayıtlarının düzeltilmesi için beş aktör devreye girmektedir. Bunlar; tapu müdürlüğü, vatandaş, Hazine, yerel mahkemeler ve Yargıtay'dı. Hazine vekilliği bu davaları diğer işleri gibi dikkate aldığından, yerel mahkemenin verdiği karar Hazine aleyhine sonuç doğurmayacak olsa bile çoğu kez temyiz ve karar düzeltme dahil bütün yasa yollarını tüketmekteydi. Bu sebeple bu davaların bir türlü sonu gelmemekte, bu durumdaki gayrimenkulü ile ilgili alım, satım ve ipotek gibi işlemlerini yapamayan vatandaşın Anayasal mülkiyet hakkı fiili olarak ihlal edilmektedir.

Davaların açılması ile birlikte mahkemeler ile tapu daireleri arasında bir yazışma trafiğinin başladığı görülmektedir. Artık matbu bir hal aldığı anlaşılan Yargıtay 1. ve 14. Hukuk Dairesi kararlarında mahkemelerin bu davaların açılması ile birlikte tapu dairesinden istemesi gereken tapu kaydı, kadastro tespit tutanağı, kök tapu kaydı gibi bazı evraklar için bir yazışma sürecine girilmektedir. Kadastro müdürlüğünden çap krokisi, vergi dairesinden vergi kayıtları, emniyet ve jandarma idarelerinden bazı araştırmalar gibi diğer kamu idareleri ile de çeşitli yazışmaların yapılması zorunlu olarak istenilmektedir. Böylece bu davaların mahkemeler eliyle çözümünde yoğun bir yazışma trafiğinin bulunduğu görülmektedir. Öte yandan temyiz ve dosya gönderme süreçleri başka kırtasiyeciliklere neden olmaktadır.

Mahkemelerin her davayı 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda öngörülen usullere göre çözüme zorunlulukları da sorunlara esnek çözümler getirmelerine engel olmaktadır. Bunun yanında tapu kaydındaki kimlik bilgilerinin düzeltilmesi işleminin dava yolu ile yapılması sürecinde Hazine Muhakemat Müdürlüğü de hasım haline getirildiğinden, Hazine vekilleri bir taraftan bu davaların görülmesindeki kırtasiyeciliği artırırken bir taraftan da kendi içinde bir dosyalama ve kurum içi yazışma sürecine girmektedir. Bu davalar gerçekten Hazine menfaati olan başka davalar gibi ele alındığından birçok işlem için olur alındığı ve sürecin gereksiz bir kurum içi kırtasiyeciliğe dönüştüğü görülmektedir. Yeni düzenleme ile tapu kaydındaki söz konusu düzeltme talepleri ile ilgili bir dava açıldığında (tapu müdürlüklerinin talepleri reddetmesi nedeniyle) birim amirlerine mahkemede temsil yetkisi verilmiştir. Ayrıca tapu müdürlerine bu yetkiyi devretme ve daha önce Hazine avukatlarında bulunmayan kanun yolundan vazgeçebilme gibi yetkiler de tanınmıştır.⁹ Verilen bu geniş yetkiler bürokrasi ve kırtasiyeciliğin azaltılmasında oldukça etkili olmuştur.

9 Tapu ve Kadaastro Genel Müdürlüğünün 15.08.2014 tarihli Tapu Kaydında Düzeltim Başlıklı 85254071-010.06.02[010.06]/48280 Sayılı Genelge

Mahkemelerin İş Yükü Azaltılmıştır.

Türkiye’de adalet sisteminin en büyük sorunlarından birisi de iş yüküdür. 2017 yılı içerisinde ceza mahkemelerine 2.636.851 dava, idare mahkemelerine ise 626.229 dava açılmıştır. Hukuk mahkemelerinin son 10 yıllık çalışma trendi incelendiğinde; gelen dava sayısında artış olduğu görülmektedir. 2008 yılında hukuk mahkemelerindeki dava sayısı 2.521.418 iken, %42.5’lik artış oranı ile 2017 yılında 3.594.197 olmuştur.¹⁰ Hukuk davalarında son 10 yıl içerisinde görülen bu artışa rağmen, Adalet Bakanlığı tarafından yayınlanan yıllık istatistiki verilere göre tapu kaydındaki bazı hataların düzeltilmesi konusundaki davaların sayısındaki azalış açıkça görülmektedir. 2012 yılında 25.000’e yaklaşan dava sayısı, 2016 yılında 5.000’in altına düşmüştür.¹¹

Performans ve Motivasyonun Artması

Yapılan yeni düzenleme ile tapu görevlileri sadece mahkeme kararlarını uygulayan bir merci olmaktan çıkarılmış, kendileri karar veren ve verdikleri kararı kendileri uygulayan merci haline getirilmiştir. Çalışanların sorumluluk alanlarının genişlemesi ve daha fazla otonominin motivasyonu artırdığı bilinmektedir (Genç, 2007, s. 227). Kamu görevlilerinin bazı hatalarının sürekli olarak dışarıdaki bir kurum tarafından düzeltilmesi gerçekten kamu görevlisinin motivasyonu ve özgüvenine de olumsuz etki edecek bir durumdur. Kamu kurumlarının kendi kayıtlarındaki hatalarını tam bir otonomi ile düzeltme imkânlarının olması özellikle gelişmiş ülkelerde tercih edilen bir yöntemdir hatta özel sektör alanında da ayıplı bir mal veya hizmet alan tüketicinin problemin çözülmesi için öncelikle mal veya hizmeti aldığı satıcıya başvurması önerilmektedir. Gerçekten bu sorunun çözümünün en kolay yoludur.

Tapu kaydındaki bazı hataların düzeltilmesi konusunda mahkemelere gelen işlerin sayısında görülen azalma, tapu görevlilerinin performansının sonucudur. Çünkü tapu görevlilerinin söz konusu hataları düzeltememesi durumunda, vatandaşın mahkemeye müracaat etmesi gerektiğinden, dava sayısındaki hızlı azalış açıkça tapu dairelerinin başarı performansının artmasının göstergesidir.

Sorunun Daha Az Masrafla Çözümü Sağlanmıştır

Tapu kaydındaki bazı hataların mahkemeler tarafından düzeltilmesi durumunda Hazine kanuni bir hasım olarak kabul edildiğinden tüm masrafların vatandaş tarafından karşılanması esası getirilmiştir. Problemin kamudan kaynaklanıyor olması da durumu değiştirmemektedir. Üstelik uygulamada vatandaş davasını kazansa dahi vekalet ücretine hükmedilmediğinden vatandaşın kendi avukatı için de ayrıca bir ücret ödemesinden başka bir seçeneği kalmamaktadır.

10 adliscil.adalet.gov.tr

11 <http://www.adliscil.adalet.gov.tr/adaletistya.html>

Ayrıca sorunun dava yolu ile çözümünde hazine muhakemat müdürlüğü ve mahkemeler de kendi içerisinde birçok emek ve masraf yapmaktadır. Yapılan yeni düzenleme ile sorun kaynağında çözüldüğünden gereksiz masrafların bir çoğunun önü alınmış, vatandaşın devlet daireleri önündeki mağduriyetlerinden bir tanesine son verilmiştir.

Sonuç

Tapu kaydındaki bazı hataların düzeltilmesi konusunda 2013 yılında yapılan düzenleme ile sorunun kaynağında çözülmesi uygulamada oldukça başarılı sonuçlar vermiştir. Bu kapsamda vatandaşın işleri çok daha hızlı bir şekilde çözülmüş, kırtasiyecilik ve mahkemelerin iş yükü azaltılmıştır. Vatandaşın bir sorununun çok daha az masrafla veya masrafsız çözümü sağlanmıştır. Yapılan bu düzenleme çalışanların motivasyonunun artırılması noktasında da olumlu bir katkı sağlamıştır.

Bir alandaki başarılı uygulamanın diğer alanlara da sıçramasına yayılma etkisi (*spillover effect*) denilmektedir. Gerek vatandaşın işlerinin daha kolay ve ucuz çözümü, gerekse mahkemelerin iş yüklerinin azaltılması için tapu kaydındaki bazı hataların düzeltilmesi konusunda olduğu gibi başka konularda da kamu kurumlarının takdir yetkilerinin artırılması ve güçlendirilmeleri gerekmektedir. Tapu kaydındaki başarılı uygulamaların başka kurumlarda da uygulanması konusunda ilk adımın nüfus kayıtları için düşünüldüğü görülmektedir. Aslında nüfus kayıtlarındaki düzeltmeler sadece mahkeme kararı ile yapılabilir. Ancak Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 7039 sayılı Kanun 19.10.2017 tarihinde kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Söz konusu kanunun geçici 8. Maddesi geçici bir süre ile bazı durumlarda isim ve soyad değişikliklerinin dava açılmadan düzeltilmesine imkân tanımıştır. Böylece tapu dairelerindeki uygulamanın ilk yayılma etkisini gösterdiği söylenebilecektir. Elbette bu durum yeterli değildir. Hala birçok kamu kurumu vatandaşın yaşadığı çeşitli alanlardaki sorunlarının çözümü için mahkemeleri adres olarak göstermektedir. Halen idare mahkemelerinde ve hukuk mahkemelerinde bu sebeple her yıl binlerce dava açılmaktadır.

Kamu kurumlarında çalışan personelin takdir yetkilerinin artırılması ile elde edilecek başarılı sonuçlar arttıkça siyasi iradenin ve bürokrasinin bu konudaki tereddütlerinin azalacağı ve daha fazla kamu kurumunda personel güçlendirme yoluna gidileceği açıktır. Böylece Türk Kamu Yönetimi alanında eskiden beri var olan memuruna güvenmeme alışkanlığı da son bulacaktır. Türkiye’de modern bir kamu yönetimi anlayışının oluşturulması ve kamu görevlilerinin takdir yetkilerinin artırılması yönteminin kamuda yaygınlaştırılması her şeyden önce devlet vatandaş barışıklığı ve vatandaşa kaliteli hizmet sunumu için oldukça büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ak, M. (2018). Kamu kurum ve kuruluşlarında örgütsel bağlılığın unsurları: teorik bir değerlendirme, *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies) ISSN:2149-8598 www.javstudies.com* 4(19), pp. 266-272.
- Akçakaya, M. (2010). Örgütlerde uygulanan personel güçlendirme yöntemleri: Türk kamu yönetiminde personel güçlendirme. *Karadeniz Araştırmaları*, 25, 145-174.
- Akyılmaz, B. (1998). Takdir yetkisinin yargısal denetimi. *Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1 (1). 23-55.
- Çuhadar, M. T. (2005). Türk kamu yönetiminde personel güçlendirme: sorunlar ve çözüm önerileri. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25.
- Doğan, S. (2006). *Personel güçlendirme: Rekabette başarının anahtarı*, 2. Basım. İstanbul: Kare Yayınları.
- Doğan, S.& Kılıç, S. (2007). Örgütsel bağlılığın sağlanmasında personel güçlendirmenin yeri ve önemi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29, Temmuz-Aralık 2007, s.37-61.
- Edis, S. (1973). Hukukun uygulanmasına yargıca tanınmış takdir yetkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 30 (1).
- Eren, E. (2008). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*, 11. Bası. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Eren, M. Ş. & Tokgöz, E. & Saylan, O. (2014): Stratejik insan kaynakları yönetiminin işgören katılımı üzerindeki etkisi: iş zenginleştirme ve güçlendirmenin düzenleyici etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), s.89-106.
- Eryılmaz, B. (2010). *Kamu yönetimi*, 3. Bası. Ankara: Okutman Yayıncılık.
- Feder, İ. (1999). *Customized job enrichment and its effect on job performance*. USA: Dissertation.com, ISBN:1-58112-069.9.
- Genç, N. (2007). *Yönetim ve organizasyon*. 3. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Huq, R. (2010). *Employee empowerment the rhetoric & the reality triarcy press station offices axminster*. United Kingdom: Devon, EX135PF.
- Hüseyinoğlu, N. (2011). *Takım çalışması ve personel güçlendirme arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir uygulama*. Kütahya: Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Janssen, O. (2004). The barrier effect of conflict with superiors in the relationship between employee empowerment and organizational commitment", *Work & Stress, January/March*, 18(1), ss.56-65.
- Lashley, C. (2001). *Empowerment hr strategiess for service excellence*, USA: Oxford, Butterworth- Heinemann.
- Koçel, T. (2007). *İşletme yöneticiliği*. 11. Bası. İstanbul: Arıkan Yayınları.
- Mujka, F. (2011). *Personel güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki ve bir araştırma*, İstanbul: Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Nalçinkaya, Ö. (2012). *Kamu yöneticisinin takdir yetkisi bağlamında bezdiri (mobbing)*, Ankara: Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Büro Yönetimi Eğitimi Bölümü.
- Özer, O. & Özgür E. & Okatan T. (2015). Personel Güçlendirmenin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: İstanbul Otelcilik Sektörü Araştırması. *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6, 104-119.
- Parker, S. K.. (1998). Enhancing role breadth self- efficacy: the roles of job enrichment and other organizational interventions, *Journal of Applied Psychology*, 83(6), 835-852.
- Potterfield, T. A., (1999). *The business of employee empowerment democracy and ideology in the workplace*, Qorum Books Library of Congress Catalog Card. Number:98-41035. ISBN:1-56720-261-6.
- Vurmaz, E. (2016). *Konaklama işletmelerinde personel güçlendirmenin önemi: istanbul ili alan araştırması*. Sakarya: Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wood, S.J. & T.D. Wall, (2007). Work enrichment and employee voice in human resource management performance studies. *International Journal of Human Resource Management*, 18(7), 1335-1372.
- Yatkin, A. (2009). Kamu yönetiminde bireysel performans ve örgütsel verimlilik aracı olarak personel güçlendirme. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4(2), Article Number: 3C0009.
- Yayla, Y. (1990). *İdare hukuku*, 2. Baskı. İstanbul: Filiz Kitapevi.

BANKA MÜŞTERİLERİNİN İNTERNET BANKACILIĞI KULLANMAMA NEDENLERİNİN ANALİZİ

Serhan KESKİN¹

Öz

İnternet bankacılığı banka müşterilerine, bankalara ve genel ekonomiye sağladığı avantajlar nedeniyle kullanımı tercih ve teşvik edilen bankacılık kanalıdır. Müşterileri internet bankacılığı kullanmaya motive eden faktörler bilimsel çalışmalar ile araştırılmakta ve elde edilen sonuçlar bankalar tarafından uygulanmaktadır. Bu çalışmalar ile internet bankacılığı kullanan müşteri sayısı son yıllarda önemli miktarda artmıştır. Ancak hala internet bankacılığı kullanmamakta ısrar eden bir müşteri grubu vardır. Bu grubun internet bankacılığı kullanmama nedenlerinin tespiti, bu tespitler ışığında geliştirilecek yöntemler ile internet bankacılığı kullanmama ısrarı sona erdirilebilecektir. Bu sayede müşterilerin, bankaların ve genel ekonominin internet bankacılığı kullanımından elde ettiği faydalar artırılabilir. Bu amaç doğrultusunda 18 ifade içeren ve Likert ölçeğine göre hazırlanmış anket formu ile internet bankacılığı kullanmamak istediğini ifade eden 397 banka müşterisinden bilgi toplanmış, bu bilgiler analiz edilerek internet bankacılığı kullanmama nedenleri tespit edilmiştir. Tespitlerden yola çıkılarak internet bankacılığı kullanmayan müşterileri internet bankacılığı kullanmaya motive edecek öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, İnternet Bankacılığı, Tüketici Davranışı

The Analysis of the Reasons Why Bank Customers Are Not Using Internet Banking

Abstract

Internet banking is a banking channel that is preferred and encouraged to use due to the advantages that it provides to its bank customers, banks and general economy. The factors motivating the customers to use internet banking are being investigated by scientific studies and results obtained are applied by the banks. With these studies, the number of customers using internet banking has increased considerably in recent years. But there is still a customer group that insists on not using internet banking. Detection of reasons why this group does not use internet banking and developing methods with the help of these studies will be used to increase internet bank usage of this customer group. In this way, customers, banks and the general economy can benefit from the use of internet banking. For this purpose, 397 bank customers who do not want to use internet banking were collected from the questionnaire form containing 18 expressions and prepared according to the Likert scale, and the reasons for not using internet banking were determined by analyzing this information. Based on the findings, suggestions have been developed to motivate customers who do not use internet banking to use internet banking.

Keywords: Banking, Internet Banking, Customer Behaviour

1 Dr, T.C. Ziraat Bankası A.Ş., drserhankeskin@yahoo.com

Giriş

İnternet bankacılığı, zaman ve yer sınırı olmaksızın bir bilgisayar ile bankacılık hizmetlerinin, internet üzerinden sunulması için hazırlanan alternatif dağıtım kanalıdır. İnternet erişimine sahip herhangi bir bilgisayar aracılığıyla, 24 saat dünyanın her yerinde kullanılabilen bir hizmettir (Bapur, 2014, s. 14). İnternet bankacılığı özellikle son yıllarda, hatırı sayılır kitleler tarafından kabul görmüş ve kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle internetin yoğun kitleler üzerinde etkili olmaya başlamasıyla, bireysel bankacılığa yönelen ve müşterileri odağına alan bankacılık sektörü için internet, önemli bir kanal haline gelmiştir (Okumuş, Bozbay ve Dağlı, 2010, s. 92).

İnternet bankacılığı, günümüzde tüm bankacılık hizmetlerinin uzaktan yapıldığı, alternatif bir dağıtım kanalını ifade etmektedir. İnternet bankacılığı, hem müşteri hem de bankalara sağladığı ortak fayda sebebiyle, “self-servis” anlayışının teknolojiye uyarlanmış şekliyle en etkin olanıdır. İnternet bankacılığı, şube bankacılığı ile karşılaştırıldığında, kurumlar açısından hız, işlem kolaylığı, maliyetlerin düşük olması, zaman ve yer bakımından kolayda bulunması, hizmette farklılaşmayı sağlaması ve yenilikçiliğe açık olduğunu göstermesi gibi birçok avantaj sunmaktadır (Yıldırım, 2011, s.130).

Bankacılık sektöründe, internet bankacılığı kullanımına ilişkin güncel veriler, bu hizmetin kullanımının, her geçen gün arttığını göstermektedir ve verilerdeki değişim önümüzdeki süreçte, internet bankacılığının kullanımının ve öneminin daha da artacağına işaret etmektedir. İnternet bankacılığı kullanımındaki artışa paralel olarak tüketicileri internet bankacılığı kullanmaya motive eden faktörleri tespit etmeye yönelik çeşitli araştırmalar yapılmıştır (Pikkarainen, Karjaluoto ve Pahnla, 2004; Gülmez ve Kitapçı ve 2006; Kasheir, Ashour ve Yacout, 2009; Özer, Bozkurt ve Sertoğlu, 2012).

Bu kapsamda bankalar, internet bankacılığı hizmetlerinin pazarlamasına yönelik faaliyetlere önem vererek, mevcut tüketicilerini internet bankacılığı kullanmaya motive etmeyi ve yeni internet bankacılığı tüketicileri kazanmayı amaçlamaktadırlar. Konu üzerinde yapılan bilimsel çalışmalarla elde edilen sonuçlar, bankaların bu yöndeki gayretlerine olumlu katkı vermektedir (Keskin, 2018; Kim, Widdows, Yılmaz, 2006; Elia, 2009; Meyer, 2006).

Ancak diğer taraftan önemli sayıda banka müşterinin, çeşitli gerekçelerle internet bankacılığı kullanmaktan uzak durdukları ve bankaların tüm gayretlerine karşılık internet bankacılığı kullanmayı kabul etmedikleri görülmektedir. Türkiye Bankalar Birliğinin verilerine göre Mart 2018 ay sonu itibariyle bankalar tarafından toplam 55.894 müşteriye internet bankacılığı satışı yapılmışken, bu müşterilerin ancak %22’si olan 12.232 müşterinin internet bankacılığını son üç ayda en az

bir kez kullandığı anlaşılmaktadır. Bu rakamlar, internet bankacılığı satışı yapılan müşterilerin %88'inin bu kanalı kullanmadığını göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1. *İnternet bankacılığı kullanan kişi sayısı (www.tbb.gov.tr)*

Bireysel müşteri sayısı (bin kişi)	Ekim-Aralık 2017	Ocak-Mart 2018
Aktif (A) (son 3 ayda 1 kez login olmuş)	11.856	12.232
Kayıtlı (B) (en az 1 kez login olmuş)	53.654	55.894
Kayıtlı (C) (son 1 yılda en az 1 kez login olmuş)	21.801	21.907
Aktif (A) / Kayıtlı (B) müşteri oranı (yüzde)	22	22

İnternet bankacılığı ürünü satılan müşteri sayısı ile bu ürünü kullanan müşteri sayısı arasındaki fark, müşterileri internet bankacılığı kullanmaktan uzak tutan bazı faktörler olduğuna işaret etmektedir. Bu faktörlerin tespit edilmesi ve doğru yönetilmesi internet bankacılığı kullanımını artırmaya katkı sağlayabilecektir. Faktörlerin tespit edilmesi amacıyla online alışverişte ve internet bankacılığında müşterileri kullanmaya veya kullanmamaya motive eden unsurları tespit etmeye yönelik akademik çalışmalar incelenmiştir.

Teknolojinin tüketiciler tarafından kullanımını açıklamaya yönelik geliştirilmiş temel modellerden bir tanesi olarak gösterilen teknoloji kabul modelinde algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığının kullanımı motive ettiği tespit edilmiştir. (Davis, Bagozzi ve Warshaw, 1989, s.985).

Literatürün gözden geçirildiği bir çalışmada, online tüketiciyi etkileyen faktörleri ana kategorilere ayıran model oluşturulmuştur. Çalışmada online tüketici davranışı niyet, adaptasyon ve süreklilik olarak üç bölümde incelenmiştir. Kontrol dışı faktörler iki gruba- tüketici karakteri ve çevresel etkiler - kontrol edilebilir faktörler üç gruba ayrılmıştır. Bu üç grup, ürün/servis özellikleri, ortam özellikleri ve satıcı/aracı özellikleridir (Cheung, Zhu, Kwong, Chan ve Limayem, 2003, s.201).

Süreç modelinde elektronik ortamda tüketici davranışı, tüketicinin uyarılara verdiği bir tepkidir. Süreç, satın alanın karakterinden, çevreden, teknolojiden, elektronik ortam lojistiğinden ve benzerlerinden etkilenir (Turban, Lee, King ve Chung, 2000, s.74).

Kapsamlı bir araştırmanın yürütüldüğü bir çalışmada, tüketicinin online alışverişi kabulünü açıklamak üzere OSAM (Online Shopping Acceptance Model -Online Alışveriş Kabul Modeli) geliştirilmiştir. Bu çalışmada, online alışverişi etkileyen faktörler ve bu faktörlerin açıklamaları raporlanmıştır. Çalışmada demografi, internet deneyimi, normatif inançlar, alışverişe uyum, alışveriş motivasyonu, kişisel özellikler, online deneyim, psikolojik algı ve online alışveriş deneyimi olmak üzere dokuz tüketici faktör tipi tanımlanmıştır (Zhou, Dai ve Zhang, 2007, s. 42).

Kullanıcıların, internet bankacılığını tercih etme nedenleri arasında önem sırasına göre web sitesinin görünümü ve hızı, hizmet, sorunların anında çözümü ve güvenlik faktörleri bulunmaktadır. Bir takım finansal işlemlerin İnternet aracılığıyla yapılma nedenleri sırasıyla bankacılık işlemlerinin uzun sürmesi, işlemleri uygun zamanda yapabilme, rahat ve hızlı olmasıdır. Bankacılık işlemlerinin internetten yapılmama nedenleri de, güvenli olmaması, yeterli bilgiye sahip olmama ve hatalı ya da yanlış bir işlem yapabilme endişesi ve korkusudur. Bunların dışındada bilgisayar kullanma alışkanlığının olmaması, insani ilişkilerden vazgeçememe yani geleneksel bankacılığa alışkanlık gibi konular internet bankacılığını engelleyen unsurlardır (Gülmez ve Kitapçı, 2006, s.98).

Müşterilerin internet bankacılığını kullanacakları banka tercihlerinde ücret düşüklüğünün, hizmet kalitesinin, hizmet çeşitliliğinin ve tatminin etkili olduğu ifade edilmektedir (Özer, Bozkurt ve Sertoğlu, 2012, s.148).

Yapılan bir araştırmada internet bankacılığı kullanım niyetini algılanan kullanım kolaylığının etkilediği, algılanan kullanılabilirlik, algılanan risk ve sosyal normların etkili olmadığı tespit edilmiştir (Kasheir, Ashour ve Yacout, 2009, s. 259). Bu çalışmada, algılanan kullanım kolaylığı ile internet bankacılığı hizmetinin kolay ve açıklamalarının anlaşılır olduğu, rahatlıkla öğrenilebilecek bir hizmet olduğu, internet bankacılığının, telefon bankacılığının, ATM ve kredi kartları gibi diğer elektronik ödeme sistemlerine göre daha basit bir kanal olduğu ifade edilmektedir.

İnternet bankacılığı kullanımına motive eden faktörler arasında performans beklentisi, gayret beklentisi ve sosyal etkileşim de bulunmaktadır. Bu üç faktör internet bankacılığı kullanıcılarının davranış niyetini etkilemektedir. Davranış niyetindeki değişim ise internet bankacılığı kullanımı ile sonuçlanabilmektedir. Üç faktör arasında en güçlü etkiyi performans beklentisi yaparken, gayret beklentisini onu takip etmektedir. Sosyal etkileşimin etkisi diğer iki faktöre göre daha düşük kalmaktadır (Al-Qeisi ve Hegazy, 2015, s.388).

İngiltere’de, internet bankacılığının bankalara ve bankacılık sektörüne yaptığı katkılara ilave olarak banka müşterilerine de önemli avantajlar sunduğu hususundan hareketle müşterilerin internet bankacılığı algısı araştırılmıştır. Araştırma sonucunda güvenlik konusunun internet bankacılığı adaptasyonunu en çok etkileyen faktör olduğu tespit edilmiştir. Güvenlik faktörünün takiben sistemin doğru çalışması, kullanıcı dostluğu, bağlantı hızı, site kullanılabilirliği önemli faktörler olarak tespit edilmiştir (Shanmugam, Wang, Bugshan ve Hajli, 2014, s. 622).

Literatür incelendiğinde, internet bankacılığı kullanımı ile ilgili çalışmaların, internet bankacılığını tercih eden banka müşteri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer taraftan önerilmesine karşın internet bankacılığı kullanmayan banka müşterilerini inceleyecek bir çalışma, konu hakkında olumsuz tavrı olanları internet bankacılığı kullanmaya motive edecek öneriler geliştirilmesine imkan

verecektir. Bu sayede internet bankacılığı kullanımını artırma ve literatüre katkı sağlama imkanı olacaktır.

Yöntem

Bu araştırmada, banka müşterilerinin, bankaların gayretlerine ve faydalarına karşılık internet bankacılığı kullanmama nedenlerinin tespit edilmesi ve bu tespitler doğrultusunda internet bankacılığı kullanımını artıracak öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın, teorik ve uygulama olmak üzere iki bölümü vardır. Teorik bölüm için literatür taraması yapılmıştır. Uygulama bölümünde bilgi toplamak amacıyla bir anket formu geliştirilmiştir. İçeriği 18 sorudan oluşan anket, kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevapları olan, beşli Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Anket formu literatürde internet bankacılığı kullanımını motive eden unsurların araştırıldığı çalışmalar esas alınarak geliştirilmiştir (Cheung vd., 2003, s. 201), (Gerrard vd. 2006, s. 165), (Lichtenstein ve Williamson, 2006, s. 61), (Zhou vd. 2007, s. 42) (Özer vd. 2012, s. 148), (Al-Qeisi ve Hegazy, 2015, s. 388). Anket formu ile internet bankacılığı kullanmama nedenlerinin tespit edilmesi amacıyla, internet bankacılığı kullanmak istemeyen banka müşterilerinden bilgi istenmiştir.

Saha çalışması öncesinde gerekli düzenlemeleri yapmak ve anket formuna son halini vermek üzere 20 kişilik bir grup ile çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada alınan geri dönüşler dikkate alınarak anket formu güncellenmiştir. Cronbach's Alfa testi uygulanarak, anket formunun güvenilir ve geçerli olup olmadığı sorgulanmış, test sonucu 0.890 olarak bulunmuş ve anketin güvenilir ve geçerli olduğu görülmüştür.

Araştırmanın evreni, Ankara'da yaşayan ve bankalar tarafından kendilerine internet bankacılığı kanalını kullanmaları teklif edilen ancak bu teklifi olumlu karşılamayan ve internet bankacılığını kullanmak istemeyen banka müşterileridir. Bu müşteriler tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Saha çalışmasında 2.500 müşteri ile görüşülmüş ve internet bankacılığı kullanmak istemediğini ifade eden 428 kişiden anket formu ile bilgi istenmiştir. 419 kişi anket formunu doldurmayı kabul etmiş, anketlerden 397'si analize uygun bulunmuştur. Analiz, bu 397 form üzerinden yapılmıştır.

Çalışmada, banka müşterilerin internet bankacılığı kullanmama nedenlerini ve bu nedenlerin bileşenlerini tespit etmek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Analizler istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır.

Bulgular

Faktör analizi (FA), birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkeni bir araya getirerek az sayıda kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler (faktörler, boyutlar) bulmayı, keşfetmeyi amaçlayan çok değişkenli bir istatistik olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, 2002, s. 473). Banka müşterilerinin internet bankacılığı kullanma nedenlerini tespit etmek amacıyla saha çalışması ile elde edilen veriler faktör analizine tabi tutulmuştur. Araştırmaya katılanların tanıtıcı özellikleri Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Araştırmaya Katılanların Tanıtıcı Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Eğitim	Frekans	Yüzde	Yaş	Frekans	Yüzde
Kadın	155	39	Ortaokul	58	15	18 - 30	25	6
Erkek	242	61	Lise	306	77	30 - 40	44	11
			Lisans	25	6	40 - 50	103	26
			Lisansüstü	8	2	50 üzeri	225	57

Verilerin tutarlı olup olmadığı, örneklemin analiz için uygun olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ile elde edilen verilerin analize uygun olup olmadığı ise Barlett testi ile tespit edilmektedir. Veriler, analiz sonucunda altı faktöre ayrılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir. Bileşenler göz önüne alınarak faktör isimleri tespit edilmiştir. Tablo 1’de yer alan değerler, anketin geçerli ve güvenilir olduğunu, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Cronbach’s Alfa: .890, KMO: .832, Barlett: 6501.154, $p < .05$).

Tablo 3: Banka Müşterilerinin İnternet Bankacılığı Kullanmama Nedenleri Faktör Analizi

Faktör İsmi	Bileşen	Faktör Yüğü	Özdeğer	F%	Ortalama
Kullanımın Zorluğu	Daha önce denememiş olma	.855	8.704	30.343	4.122
	Olumsuz deneyim	.801			
	Kullanmayı beceremeyeceğini düşünme	.776			
Güvenli Olmama	Yanlış yapmaktan çekinme	.811	6.725	51.654	3.585
	Hesap bilgilerinin başkalarının eline geçmesi	.790			
	Dolandırılma korkusu	.715			
Sosyal Olmama	Banka personeli ile yüz yüze görüşememe	.766	5.908	62.926	3.988
	İşlemleri tanıdığı banka personeli ile yapma	.705			
	Bankada başka müşterilerle görüşebilme	.699			
Faydası Bulunmama	Yeni bir uygulamaya ihtiyacı olmama	.673	4.887	75.299	3.762
	İşlemleri yapmak için acelesi olmama	.660			
	İşlemlerini bankada rahatça yapabilme	.631			
	Masraf ödemededen işlemlerini yapabilme	.599			
İnternete Ulaşamama	İnternet imkanı yok	.601	4.699	88.190	3.501
	İnternet kullanmak istemiyor	.550			
KMO	.832	Cronbach'a Alfa	.890		
Barlett	6.501.154	Sig	.000		
Df	252				

Tablo 3'te yer alan değerler, anketin geçerli ve güvenilir olduğunu, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Cronbach's Alfa .890, KMO .832, Barlett 6501.154, $p < .05$).

Analiz sonucunda banka müşterilerinin internet bankacılığı kullanmama nedenlerinin beş faktöre ayrıldığı tespit edilmiştir. Bu faktörler önem sırasına göre kullanımın zorluğu, güvenli olmama, sosyal olmama, faydası bulunmama ve internete ulaşamama olarak tespit edilmiştir. Faktörlerin tamamının ortalamaları

3.50'den büyüktür. Bu veri, katılımcıların genel olarak bu ifadelere katıldıklarına işaret etmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

İnternet bankacılığı, bankalar, müşteriler ve genel ekonomi için faydalar içeren bir bankacılık kanaludur. Bu faydalardan hareketle bankalar, internet bankacılığı uygulamalarını geliştirirken müşterilerini de bu kanalı kullanmaya motive etmeye çalışmaktadırlar. Bu çalışmalar olumlu sonuçlar vermekte ve internet bankacılığı kullanan müşteri sayısı ve internet bankacılığı kullanılarak yapılan işlem sayısı her geçen gün artmaktadır. Ancak verilerin incelenmesinden bir kısım müşterilerin internet bankacılığı kullanmaktan uzak durdukları, bankalar tarafından kendilerine internet bankacılığı satışı yapıldığı halde bu kanalı kullanmaktan uzak kaldıkları anlaşılmaktadır.

Banka müşterilerini internet bankacılığı kullanmaya teşvik eden faktörler, literatürde çeşitli çalışmalar ile araştırılmıştır. Bu çalışmalar ile müşterilerin, internet bankacılığının neden tercih ettikleri konusu netleştirilmiştir. Bu çalışmalara ilave olarak müşterilerin internet bankacılığı kullanmaktan uzak durma nedenlerinin tespit edilmesi ve bankalar tarafından bu müşterileri internet bankacılığı kullanmaya motive edecek yöntemlerin geliştirilebilmesi faydalı olacaktır.

Bu kapsamda yapılan literatür araştırması, saha çalışması ve elde edilen verilerin analizi sonucunda banka müşterilerinin internet bankacılığı kullanmama nedenleri kullanımın zorluğu, güvenli olmama, sosyal olmama, faydası bulunmama ve internete ulaşamama olmak üzere beş başlık altında toplanabileceği görülmüştür.

Elde edilen sonuçların analizi ile aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Banka müşterileri kullanımının zor olduğu düşüncesinden hareketle internet bankacılığı kullanmaktan kaçınmaktadırlar. Müşteriler, internet bankacılığına giriş yapamadıklarından, şifre kullanamadıklarından, sistemi kullanmayı bilmediklerinden, işlem yapacakları menüyü bulamadıklarından, karşılaştıkları sorunları çözemediklerinden şikayet etmektedir.

İnternet bankacılığının güvenli olmadığı düşüncesi müşterileri internet bankacılığı kullanmaktan uzak tutmaktadır. Kişisel ve hesapları ile bilgilerin üçüncü kişilerin eline geçebileceği, dolandırılacakları, hatalı işlem yapabilecekleri düşüncesi bu tavrın nedenleri olarak görülmektedir.

Müşteriler, sosyalleşmekten vazgeçmemektedirler. Banka çalışanları ile birebir görüşerek, işlemlerini tanıdıkları banka personeline yaptırarak ve bankadaki diğer müşterilerle diyalog kurarak insani temasa devam etmek istemektedirler.

İnternet bankacılığı kullanmaktan uzak duran müşteriler, bu kanalın kendilerine herhangi bir faydası bulunmadığını düşünmektedir. Bu müşterilerin, internet bankacılığı kullanarak zaman kazanmak, işlemleri daha düşük maliyet ile yapmak, banka şubesine gitmek zorunda kalmamak gibi fayda arayışı bulunmamaktadır.

Müşterilerin bir kısmı ise internete ulaşma imkanları olmadığı, imkanları olsa bile internete ulaşmak istemedikleri için internet bankacılığı kullanmayı tercih etmediklerini ifade etmektedirler.

Bu bulgulardan yola çıkılarak, internet bankacılığı kullanmak istemeyen müşterileri, internet bankacılığı kullanmaya ikna etmek isteyen bankalara aşağıdaki hususlar önerilebilir:

Genel ve makro düzeyde bir çalışma ile müşteri dikkatinin internet bankacılığına çekilmesi ve müşterilerin internet bankacılığı ile ilgili tereddütlerini giderecek pazarlama yöntemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması önemli bir adım olacaktır.

Sürecin zor olduğunu düşünen müşteriler için internet bankacılığının kişiselleştirilmiş ve basitleştirilmiş, temel işlemlerin yapılabildiği versiyonlarının geliştirilmesi, müşterilere eğitim verilmesi, işlemlerin zor olmadığını göstermek için şubelere kurulacak internet bankacılığı bağlantıları ile ilk birkaç işlemin banka personeli nezaretinde yapılması, müşteri ile benzer demografik özellikte birçok müşterinin kolaylıkla internet bankacılığını kullanabildiğinin anlatılması faydalı olacaktır.

İnternet bankacılığı gerekli güvenlik tedbirlerinin alındığı bir bankacılık kanalıdır. İnternet bankacılığı üzerinden yaşanan dolandırıcılık gibi olumsuz olayların nedeni, çoğunlukla sistemsel bir güvenlik açığı değil, müşterilerin gizli kalması gereken şifre, parola gibi bilgilerini üçüncü şahıslarla paylaşmalarıdır. Bu konularda da bankalar müşterileri uyarmaktadırlar. Bankaların gerekli önlemlerini aldıklarını ve müşterilerin bilgilerinin gizli kalacağını garanti etmeleri, bu konularda sürekli güncellemeler yapmaları ve bu gelişmeleri müşterilerle paylaşarak güvenlik konusundaki tereddütleri gidermeleri olumlu olacaktır.

Sosyalleşme önemli bir konudur ve bazı müşterilerin sosyalleşmekten vazgeçmemeleri doğaldır. Sosyalleşme isteğinin arka planında anlık yardım alma isteği ve hata yapma çekincesinin olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle internet bankacılığı üzerinden görüntülü veya sesli olarak müşteri hizmetleri ile iletişime geçme imkanı sunulması müşterilerin sosyalleşme arayışına cevap verecektir.

Acelesi olmayan, banka şubesine yakın olan veya yaptığı işlemler için masraf ödemeyen müşteriler için internet bankacılığı, herhangi bir fayda içermeyecektir. Bu müşteriler için internet bankacılığı kullanma şartı ile para puan uygulamalarının geliştirilmesi, kullanacakları kredi gibi diğer bankacılık ürünlerinde ilave

indirim imkanı sunulması veya şubede işlem yapmayı tercih etmeleri durumunda masraf ödemek zorunda bırakılmaları internet bankacılığı kullanmaya yönelik olumsuz tavırlarını kırabilecektir.

Müşterilerin bir kısmının kendileri için yeni bir bankacılık kanalı olan internet bankacılığında uzak durmaları ve bankacılık işlemlerini bugüne kadar olduğu gibi şubeye giderek yapmak istemeleri doğaldır. Müşterilere verilecek eğitim, internet bankacılığı üzerinden yapılacak sanal birkaç işlem müşterilerin internet bankacılığını tanımalarına ve bu yeni kanala ısınmalarına yardımcı olacaktır.

İnternete ulaşma imkanı olduğu halde bunu istemeyen müşteriler internet bankacılığının faydaları, güvenli ve güvenilir olduğu anlatılarak ikna edilebilecektir. İnternete ulaşma imkanı olmayan müşteriler için ise kamuya açık alanlarda ve banka şubelerinde ücretsiz internet imkanı sunularak bu eksik giderilebilecektir.

Sonuç olarak yapılan çalışma, internet bankacılığı kullanmak istemeyen banka müşterilerini bu kanalı kullanmaya motive edecek öneriler geliştirmektedir. Bu önerileri kullanan bankaların, internet bankacılığının zor olduğu, riskli olduğu, sosyallikten uzak olduğu, faydalı olmadığı ve kullanmak istenmediği/kullanma imkanı bulunmadığı gibi faktörler nedeniyle internet bankacılığı kullanmak istemeyen müşterilerini ikna etme ve internet bankacılığını kullanan müşteri sayısını artırma imkanı artacaktır.

Çalışmada kullanılan veriler Ankara'da toplanmıştır. Bu ilden toplanan verilerin ülke geneli için yorumlamaya uygunluğu değerlendirilmesi gereken bir husustur. Ayrıca denek grubunu, yaş, eğitim, cinsiyet ve kamu bankası/özel banka tercihlerine göre ayırarak yapılacak çalışmalarda uygulamaya yönelik kişileştirebilecek sonuçlar elde edilebilecektir.

Kaynakça

- Al-Qeisi, K. ve Hegazy, A. (2015). Consumer online behaviour: A perspective on internet banking usage in three non-western countries. *Procedia Economics and Finance*, 23, 386 – 390.
- Bapur, Ö. (2014). *İnternet bankacılığında müşteri memnuniyeti* (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kurum ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470 – 480.
- Cheung, C. M. K. Zhu, L. Kwong, T. Chan, G. ve Limayem, M. (2003). Online customer behaviour: A review and agenda for future research. 16. *Bled eCommerce Conference*, Bled Slovenia, Haziran 9–11, <http://aisel.aisnet.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1112&context=bled2003> (09 Ağustos 2017).
- Davis, F. D. Bagozzi, R. P. ve Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, 35 (8), 982 – 1003.
- Elia, M. (2009). *İnternet marketing, web site design and consumer behaviour*. University of Manchester, <https://studentnet.cs.manchester.ac.uk/resources/library/thesisabstracts/MSc09/Full-Text/EliaMiranda.pdf> (09 Ağustos 2017)
- Gerrard, P. Cunningham, J. B. Devlin, J. F. (2006). Why consumers are not using internet banking: A qualitative study. *Journal of Services Marketing*, 20 (3), 160 – 168.
- Gülmez, M. ve Kitapçı, O. (2006). İnternet bankacılığı ve müşteri davranışları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (2), 83 – 100.
- <http://www.tbb.org.tr> (erişim tarihi : 17 Temmuz 2018)
- Kasheir, D. Ashour, A. ve Yacout, O. (2009). Factors effecting continued usage of internet banking among egyptian customers. *Communications of the IBIMA*, 9, 252 – 263.
- Keskin, S. (2018), *İnternet bankacılığında tüketici motivasyonunun davranışsal etkileri: ampirik bir çalışma* (Doktora Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir
- Kim B M, Widdows R, Yilmazer T (2006). The determinants of consumers' adoption of internet banking, purdue. (<http://www.bostonfed.org/economic/cprc/conferences/2005/payment-choice/papers/yilmazer.pdf> (30 Mart 2017).
- Meyer, T. (2006). Online banking – what we learn from the differences in Europa. *Deutsche Research*, 2 (1) : 1 – 15.
- Okumuş, A. Bozbay, Z. ve Dağlı, R.M. (2010). Banka müşterilerinin internet bankacılığına ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 89-111.
- Özer, L. Bozkurt, F.G. ve Sertoğlu, A.E. (2012). İnternet bankacılığında banka değiştirme niyetini etkileyen faktörler. *İşletme Araştırma Dergisi*, 4 (5), 141 – 156.
- Pikkarainen, T. Karjaluoto, H. ve Pahmila, S. (2004). Consumer acceptance of online banking, an extension of the technology acceptance model. *Internet Research*, 14 (3), 224 – 235.

- Shanmugam, M. Wang, Y. Y. Bugshan, H. ve Hajli, N. (2014). Understanding customer perceptions of internet banking: The case of the UK. *Journal of Enterprise Information Management*, 28 (5), 619 – 633.
- Turban, E. Lee, J. King, D. ve Chung, H. M. (2000). *Elektronik commerce a manageriel perspective*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Yıldırım, F. (2011). Türkiye’de internet bankacılığı ürünleri üzerine pazar trend analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (19), 129-141.
- Zhou, L. Dai, L. ve Zhang, D. (2007). Online shopping acceptance model – A critical survey of consumer factors in online shopping. *Journal of Electronic Commerce Research*, 8 (1), 41 – 62.

TÜRKÇE EĞİTİMİNDE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRMENİN İŞLEVSELLİĞİNE ETKİ EDEN ÖNEMLİ BİR UYGULAMA TEKNİĞİ OLARAK GERİBİLDİRİM KULLANIMI¹

Ali GÖÇER²

Öz

Öğrenme sürecinin verimliliğini belirlemede başvurulacak en önemli unsur, süreci çepeçevre sarmalayan ölçme ve değerlendirme uygulamalarıdır. Ölçme ve değerlendirmenin planlama, biçimlendirme ve sürece yön verme, öğrenci ilgisini zinde tutma, sezdirme, çalışmaların yerindeliğini belirleme/belirtme, düzeltme, bilinçlendirme, öğrenme sürecinin amaçlar doğrultusunda ilerleyip ilerlemediğini ortaya koyma ve sonuç çıkarma gibi birçok uygulama biçimiyle işlevselliği bulunmaktadır. Ölçme ve değerlendirmenin bütün bu uygulama biçimlerinin hayata geçirilmesi hem eğitimde verimliliği artırmak için önemli zemin sunmakta hem de eğitim uygulamalarının verimliliği ve eğitsel değeri konusunda bilgi vermektedir. Bütün bu işlemlerinden dolayı öğrenme sürecinde ölçme değerlendirmenin süreç ve sonuç değerlendirme yöntem ve tekniklerini yerli yerince kullanmak gerekmektedir. Süreç ve sonuç değerlendirme yöntem ve araçları arasında geribildirim verme önemli bir işleve sahiptir. Bu çalışmada değerlendirmenin önemli bir boyutu veya bir uygulama biçimi olarak geribildirim işlevleri konu edinilmektedir. Bu çerçevede geribildirim işlevlerine yönelik genel bir görünüm vererek konuyla ilgili olarak bir farkındalık kazandırma amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada geribildirim tür ve işlevlerine yönelik olarak literatürdeki durumla ilgili genel bir görünüm verilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan çalışma literatür taramasına dayalı bir derleme çalışması olup nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yöntemi anlayışıyla yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Eğitimi, Geribildirim, Öğrenme Süreci, Ölçme ve Değerlendirme.

Use of Feedback an Important Application Technique that Contributes to the Functionality of Measurement and Evaluation in Turkish Education

Abstract

The most important element to be used in determining the efficiency of surround the learning process is the measurement and evaluation. There are many ways of functioning such as planning, shaping and directing the process, keeping the student interested, seizing, determining the place of the studies, correcting, raising awareness, showing whether the learning process has progressed in line with the goals and getting results. Imagining the application dimensions similar to those of measurement and evaluation gives information both provide an important ground for improving productivity in education and also provide an opportunity to learn about the effectiveness of educational practices and educational value. Because of all these functions is necessary to use it locally the process and outcome evaluation methods and tools of measurement evaluation in the learning process. Giving feedback between process and outcome evaluation methods and tools has an important role. In this study is the subject an important dimension of the evaluation or functions of feedback as an application format. In this framework is aimed to provide a general view of the functions of the feedback as an important form of application of measurement and evaluation in the context of the work. For this purpose tried to be given a general view of the situation of the type and function of the feedback in the work. In this respect, the study is a compilation study based on literature review and it was carried out by qualitative research methods.

Keywords: Turkish Education, Feedback, Learning Process, Measurement and Evaluation.

- 1 Bu çalışma, 27-29 Eylül 2018 tarihlerinde Üsküp'te düzenlenen Uluslararası Türk Kültürü ve Dili Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildiri temel alınarak oluşturulmuştur.
- 2 Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Kayseri. Mail: gocer.ali@gmail.com

Giriş

Eğitim ve öğrenme, hangi sınıf düzeyinde olursa olsun hedef kitlenin bulunduğu gelişim seviyesinden o sınıf düzeyi için belirlenen hedeflere ulaş-tırma çabalarıdır. Bu kapsamda öğrenme ortamlarındaki uygulamalar iç içe birçok etkinliği gerektirmektedir. Gerçekleştirilen etkinliklerin verimliliği, belli bir plan dâhilinde ve sistemli bir şekilde yürütülmesine bağlıdır. Etkinliklerin planlanarak düzenli bir şekilde ilettilmesinde ölçme ve değerlendirme projeksiyon işlevi görmektedir. Bu işlev kapsamında ölçme ve değerlendirme, planlama, biçimlendirme ve sürece yön verme, değer biçme ve kanaat oluşturma gibi iç içe birçok uygulama çalışmasını içermektedir. Görülüyor ki ölçme ve değerlendirme, eğitim süreçlerinin planlanması, dinamik bir şekilde ilerlemesi ve öğrenmenin hedefler doğrultusunda gerçekleşmesi için en temel unsurdur.

Öğrenme etkinliklerine katılan öğrenciler, çalışmalardaki katılımlarının yerindeliği konusunda durumlarının nasıl olduğunu bilmek, daha iyi bir performans göstererek hedeflenen gelişimi sağlayabilmek için öğretmenlerinden dönüt almak isterler. Bu beklenti, öğrencilerin öğrenme sürecinin seyri içerisinde ne şekilde bir yol izleyeceklerini belirlemeleri için de yerine getirilmesi gereken durumdur. Sally'ye (2016, s. 190) göre, performans hakkında dönüt almak, öğrenmeyi geliştirmek için bir stratejidir.

Eğitim alanında yapılan ölçme ve değerlendirme uygulamaları öğrencinin belli konular kapsamında öğretimde hedeflenen düşünme becerilerini ne ölçüde kazandığına dair bilgi sağlayabildiği oranda anlamlı olacaktır. Okullarda sınıf içi ve okul çapında yapılan ölçme ve değerlendirme çalışmalarının temel amacı, öğrencinin çeşitli dersler kapsamında öğrenmelerinin durumu ve gelişimi hakkında 'anamlı' geri bildirim elde edebilmektir (Arıkan, 2012, s. 390).

Öğretmenin değerlendirme sonrası öğrencinin performansı ile ilgili öğrenciye verdiği bilgiye geribildirim adı verilir. Geribildirim; öğrenciler bilgilerini, düşünme yollarını, becerilerini ve performanslarını sergiledikten sonra öğrencilerle ne tür bir etkileşime girileceği ve bu etkileşimin içeriğinin ve tarzının ne olacağı konusunda bilgi sahibi olmak öğretmenlerin değerlendirme sonrasında topladıkları bilgileri kullanmalarının en önemli yollarından biridir (McMillan, 2015, s. 160).

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada geribildirim verme konusunda literatürde yer alan temel kuramsal bilgilerin genel bir görünüm vermek ve Türkçe eğitiminde ölçme ve değerlendirmenin işlevselliğine katkı sağlayan önemli bir uygulama tekniği olarak geribildirim kullanımına yönelik uygulayıcılara farkındalık kazandırmak amaçlanmıştır. Bu amaçla konu, geribildirim vermenin amacı, geribildirim türleri, değerlendirme ve geribildirim ilişkisi gibi boyutlarda ele alınarak ölçme değerlendirmede geribildirim kullanmanın yarar ve işlevleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada değerlendirme'nin önemli bir boyutu veya bir uygulama biçimi olarak geribildirim işlevleri ele alınmaktadır. Konuyla ilgili farkındalık kazan-dırma amacıyla hareket edilen ve literatür taramasına dayalı olan bu çalışma, bir derleme ve durum belirleme çalışmasıdır.

Geribildirim

Dönüt de denilen geribildirim; yaptığı bir davranışın sonucu hakkında kişiye bilgi verme, hedefin gerçekleşme derecesine bakılarak, sistemin işleyip işlemediğini, işleyen yanlarının neler olduğunu, bunların nasıl ve ne yolla giderileceğini belirlemek amacıyla yapılan tüm etkinliklerdir (Gömleksiz, 2014, s. 310).

Geribildirim (durum bildirmesi, dönüt), genel olarak bir kaynaktan çıkarak, davranışın düzene konmasında yararlı olan her türden geriye iletilen bilgidir. İstenilen ile elde edilen etkiler ya da beklenen amaçla elde edilen arasındaki farkları belli bir ölçü sınırını aşınca durum kaynağa bildirilerek düzeltme sağlanır. Eğitimde öğrenme ve öğretmedeki ilerlemelere ilişkin olarak türlü ölçme yöntemleri ile bilgi edinme anlamına gelir (Öncül, 2000, s. 496).

Geribildirim, karşılıklı iletişimin ayrılmaz bir parçasıdır. Geribildirim, söylediğimiz ve yaptığımız işlerle, bunların değerleri üzerindeki etkilerinin arasındaki bağıdır. Geribildirim, bir performans ya da beceri hakkında, o performansı ya da beceriyi onaylayıp gelişmesini sağlayacak bir harekete öncülük edecek bilgi (veya uygulama biçimi) olarak tanımlanmaktadır (Roland & Bee, 1997, s. 9).

Geribildirim Amacı ve Yararları

Roland & Bee (1997) geribildirim amac ve yararları konusunda şunları ifade etmektedir (s. 10):

- ❖ Geribildirim, öğrenme süreciyle doğrudan ilişkilidir. Esas olarak birine geribildirim verildiğinde onun öğrenmesine, yeni bilgi ve becerileri ya da performanslarını geliştirmeyi öğrenmesine yardımcı olur.
- ❖ Geribildirim, geribildirimi alanın kendisi ve işleri hakkında olumlu bir tavır alacak biçimde, daha önce üzerinde alışılmış standartları örnek vererek davranış ve performansları hakkında bilgi sağlar.
- ❖ Geribildirim, geribildirim alanları davranış ve performans standartlarına erişmek için kişisel bir plan yapmaya sevk eder.

Karaca (2011), geribildirim öğrenci başarısına etkisini inceleyen Hattice'nin (1987), 'Öğrenci başarısının en güçlü etkileyicisi geribildirimdir.' görüşünü aktardıktan sonra öğrencilere geribildirim vermenin sebeplerini şu şekilde sıralamaktadır (s. 1952):

- ❖ Etkili öğrenme (ve öğrenci başarısını tetikleme) için,
- ❖ Geribildirim, formal eğitim ortamlarının içinde ve ötesinde performans gelişiminde ve öğrenmede önemli bir rol oynadığı için,
- ❖ Belli bir konuda fikir üretmede ve gelişmeyi sağlamada öğrenme sürecinin önemli bir bileşeni olduğu ve akademik çevrelerce kabul edildiği için geribildirim vermek gereklidir.

Geribildirim Türleri

Schimmel (1998), öğretmenlerin süreçteki öğrenci etkililiğine yönelik olarak verilebilecekleri dönütleri 5 grupta tasnif etmiştir (akt. Şahin, 2015, s. 250):

- ❖ *Teyit edici dönüt*: Öğrenciye öğrenme sonuçları hakkında bilgi vermek için kullanılır.
- ❖ *Düzeltilici dönüt*: Öğrencinin öğrenme sonuçlarıyla birlikte doğru cevabın ne olduğunun da verilmesidir.
- ❖ *Açıklayıcı dönüt*: Öğrenciye öğrenme sonuçlarıyla ilgili bilgi verildiği gibi, yanlış cevabın neden yanlış olduğu; doğru cevabın neden doğru olduğunun açıklanmasıdır.
- ❖ *Teşhis edici dönüt*: Öğrencinin, yanlış cevabı düzeltmesi için neleri çalışması ve nasıl çalışması gerektiğine ilişkin bilgiyi kapsar.
- ❖ *Genişletici (eklemleyici) dönüt*: Öğrencinin var olan bilgisini genişletmesini sağlamaya dönüktür. Öğrencini sahip olduğu bilgi ve yeni bilgi arasındaki ilişkiler kurmaya ve öğrencinin sahip olduğu şemayı genişletmeye yardım eder.

McMillan (2015, öğrencilere verilecek geribildirimleri;

- ❖ hedef temelli geribildirim,
- ❖ destek temelli geribildirim,
- ❖ kişi temelli geribildirim olarak sıraladıktan sonra karmaşıklığına bağlı olarak geribildirim türlerini aşağıdaki tablodaki gibi vermiştir (s. 162-169):

Tablo 1. Karmaşıklığına bağlı olarak geribildirim türleri

Geribildirim Türü	Açıklaması	
Doğrulama (Öğrencilere cevabın doğruluğunun bilgisini verir.)	Doğru cevap	Ek bilgi vermeden sadece öğrenciye cevabının doğru ya da yanlış ifade edilir.
	Tekrar dene	Öğrencinin cevabının yanlış olduğu ifade edilir ve tekrar denemesi için fırsat verilir.
	Hataların işaretlenmesi	Öğrencinin hataları işaretlenir ve belirtilir fakat doğru cevap verilmez ve öğrenciye performansını artırması için yapacakları söylenmez.
Detaylandırma (Cevabın niye yanlış olduğunu içirir ve tekrar öğrenme için ek zaman verebilir.)	Özniteliğin soyutlanması	Öğrenilen konunun temel özellikleri başka yan konulardan ayrıştırılarak öğretmen tarafından açıklanır.
	Cevaba dayalı geribildirim	Öğrencinin cevabına ve performansına bakarak öğretmen cevabın niye doğru niye yanlış olduğunu açıklar.
	İpucu verme	Doğru cevabın öğrenci tarafından bulunabilmesi için ipuçları öğretmen tarafından öğrenciye verilir.
	Hata analizi	Yanlış anlaşılan konular teşhis edilir ve hata analizi öğrencilerle yapılır.
	Yönlendirici geribildirim	Doğrulayıcı geribildirim, hataların işaretlenmesini de içeren ve öğrenciye doğru cevabı vermeden gerekli performansı nasıl göstereceğiyle ilgili stratejilerin verildiği geribildirim.

Kangalgil (2013), dönüt türleriyle ilgili yaptığı literatür taramasında elde ettiği bilgileri şu şekilde özetlemekte ve aşağıdaki dönüt türlerinden söz etmektedir:

Dışsal dönüt, motivasyon ve bilgi bileşenlerine dayalıdır ve birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Dışsal dönütün fonksiyonlarından birincisi motivasyon, etkili davranışların pekiştirilmesi ve etkisiz davranışların azaltılması ya da durdurulmasında kılavuzluk yapmaktır. Dışsal dönüt;

- ❖ Bilgi sağlayıcı dönüt: Bireye öğrenmeye çalıştığı hareketin nasıl yapılması gerektiği ve yanlışlarının ne olduğu hakkında bilgi sağlama özelliğine sahiptir.
- ❖ Motivasyonel dönüt: Dönüt yalnızca 'iyi', 'daha iyi yapabilirsin' gibi pozitif veya negatif pekiştireçlerle sağlanır.
- ❖ Özetleyici dönüt: Bir dizi ölçüt bakımından bireyin durumu ve bugüne kadar olan başarı ve başarısızlıkları ile ilgili sonraki değerlendirmelere bilgi sağlar. Dönüt bireylerin durumları hakkında bilgi vermenin yanı

sıra ilerleme hakkında da bilgi verir. Bu yüzden özetleyici dönüt her öğretimin sonunda gerekli olmayabilir ve belli aralıklarla sağlanabilir.

- ❖ Biçimlendirici dönüt: Belirli bir görevin doğru veya yanlış olmasının nedeni hakkında bilgi verir ve gerçekleştirilen görev veya tamamlanmış görev ile ilgili performansı sürdürmek veya geliştirmek için yollar sunar. Düzeltmenin doğası gereği biçimlendirici dönüt bilgi ve beceri kazanımında oldukça etkindir. Motivasyonel dönüt yalnızca 'iyi iş', 'daha iyi yapabilirsin' gibi pozitif veya negatif pekiştireç sağlarken, bilgi sağlayıcı dönüt pekiştireç özelliğinin ötesinde kişiye diğerlerine göre nerede yer aldığı, önceki performansı ve şimdiki durumu hakkında ayrıntılı bilgi verir. Araştırmalar bilgi sağlayıcı dönütün istenilen sonuçlara ulaşmada daha etkili ve öğrenen tarafından daha değerli olarak algılandığını gösterdiğini, öğretmen tarafından verilen bilgi verici dönütün öğrenci katılımını kolaylaştıran, yetkinlik ve yetenek algısını teşvik edici temel faktör olduğunu göstermiştir (s. 386-387).

McMillan (2015), çeşitlendirilmiş biçimlendirici geribildirim önemine ve bulunulan durumun (öğrencinin beceri düzeyi, sınıf düzeyi, ders...) özellikleriyle geribildirim türlerini doğru eşleştirmenin faydasına işaret etmekte ve hangi tür ve tarzda nasıl geribildirim verileceğinin belirlenmesinde dikkate alınması gereken etmenleri şu şekilde sıralamaktadır (s. 165-169):

- ❖ geribildirim miktarı,
- ❖ geribildirim zamanlaması,
- ❖ geribildirim şekli, tarzı,
- ❖ geribildirim hedef kitlesi,
- ❖ geribildirim etkinlik türü.

Öğrenme sürecinde öğrencilere akranlarını değerlendirme fırsatı verilmesi geribildirim etkin kullanımı açısından eğitsel değer taşır. Bahar ve arkadaşlarına (2012) göre, öz, akran ve grup değerlendirmelerine katılmalarının öğrencilere belli durumlarda daha fazla geribildirim kazanma konusunda yardım eder. Birçok disiplinde öğretmenler artan öğrenci sayısı nedeniyle geribildirimlerin kalitesi ve miktarı ile ilgili olarak sıkıntıya düşmektedir. Bu nedenle özellikle akran değerlendirmesi öğretmenlerin farklı sebeplerden dolayı yeterince yerine getiremediği bu sorumluluklarının hafiflemesine yardım edebilir (s. 134-135).

Dökmen, De Cecco'nun (1968) 'Geribildirim bilgi sağlayıcı ve pekiştiri olmak üzere iki yönünün bulunduğunu kabul edersek, bilgi sağlayıcı yönünün öğrenme üzerinde ve pekiştiri yönünün ise öğrenilenin davranışa (beceriye) dönüşmesi üzerinde etkili olduğunu söyleyebiliriz' görüşünü aktarmaktadır. Dökmen'e göre, Pekiştirecin, özellikle, öğrencilerin güdülenmeleri üzerinde etkin

bir rol oynamaktadır. Yapılan araştırmalar, geribildirim ile pekiştirilme verilmesi durumunun, sadece geribildirim verilmesi durumuna oranla öğrenci başarısını daha fazla artırdığını göstermektedir. (Dökmen, 1982, s. 74-78). Kangalgi'ye (2013) göre, öğretmenler öğrencilerin davranışları hakkında dönüt sağlayarak öğrenme sürecini etkileyebilirler. Dönüt güdüleyici rol oynar ve önceki öğrenilenlere bağlı olarak pekiştirilme görevi yapar. Kaliteli ve zamanında verilen dönüt, etkili öğrenme süreçlerini destekleyen ve öğretmen ve öğrenci ilişkilerini geliştiren temel özelliktir (Akt. Şahin, 2013, s. 248).

Değerlendirme ve Geribildirim

Öğretim sürecinin hedeflerine ulaşım ulaşıldığını kontrol etme, belirlenen eksiklikleri gidermek için dönüt sağlama (geribildirim verme) başarılı bir programın ön koşulu olarak kabul edilir. Bu sürecin ayrılmaz bir parçası olan ölçme ve değerlendirme uygulamaları için ayrılan sürenin de en az öğretim süreci kadar yoğun olması gerektiği kaçınılmazdır (Canbulat & Bıçak ve Uyumaz, 2017, s. 466). Kendi öğrenmelerine aktif katılımlarının sağlanması, değerlendirme sonuçlarına göre öğretim sürecinin düzenlenmesi, kendi ihtiyaçlarını anlaması ve değerlendirmesi bu şekilde özgüven ve isteklerinin artması için değerlendirme çalışmaları içerisinde öğrencilere etkili bir geribildirim verilmesi gereklidir (Assessment Reform Group 1999, akt. Çerçi, 2015, s. 200).

Eğitim süreçlerinin işleyişine ve verimliliğine etki eden en önemli ölçme ve değerlendirme uygulaması geri bildirim vermedir. Süreç ve sonuç değerlendirme çerçevesinde yapılan tüm çalışmalarda öğrencilere verilecek geri bildirimlerin eğitsel değeri büyüktür. Öğretmenin öğrenme sürecinin akışı içerisinde yeri ve zamanı geldikçe verdiği geribildirimler yanında öğrencinin portfolyosuna yönelik olarak velinin periyodik olarak bilgilendirilmesi bir tür geribildirimdir. Bıçak'a (2014) göre, öğretmenin öğrenci ürün dosyalarını gözden geçirdikten sonra öğrenci performansıyla ilgili analiz ve değerlendirme sonuçlarını veli ve öğrenciye dönüt olarak verir (s. 214). Yine öğretmen tarafından okunup değerlendirilen yazılı sınav kâğıtlarının bizzat öğrencinin kendine verilerek veya akranlarına dağıtılarak kâğıttaki eksik ve üstün yönleri görmelerini sağlamak da bir tür geribildirim olarak düşünülebilir.

Öğretmenlere karar verme sürecinde yardımcı olabilecek etkili geribildirim özellikleri (Brookhart 2013, Chappuis 2012, Ruiz-Primo & Li 2013 akt. McMillan, 2015, s. 161):

- ❖ Etkili geribildirim uygun değerlendirme ölçütlerinin kullanılmasıyla belirli hedeflerin ulaşılmasını hedef alır.
- ❖ Öğrencilerin geribildirim kullanılması ve öğretilmesi sürecinde etkin rol oynamasına imkân verir.

- ❖ Etkili geribildirim öğrencinin öz düzenlemesini, öz yeterliğini ve hedefe odaklılığını artırmaya yöneliktir.
- ❖ Etkili geribildirim öğrencinin çalışmasını betimler, öğrencinin kendisini betimlemez.
- ❖ Etkili geribildirim zamanında verilen geribildirimdir.
- ❖ Etkili geribildirim öğrenciye göre verilir.
- ❖ Geribildirim, öğrenci tarafından kullanılabilir ve öğrencide davranışsal değişikliklere yol açar.
- ❖ Etkili geribildirim öğrencinin geribildirime tepkisini göz önünde bulunduran geribildirimdir (Öğrencinin gayretini azaltacak mı yoksa çoğaltacak mı?).
- ❖ Etkili geribildirim dürüst ve doğru olan geribildirimdir.
- ❖ Etkili geribildirim olumludur fakat abartılı değildir.

Geribildirim Süreci ve Sonuç Değerlendirme İçerisindeki Yeri

Genel olarak değerlendirme işlemleri sürece ve sonuca yönelik olmak üzere ikiye ayrılır. *Sürece yönelik değerlendirme* öğrencilere öğretim hedefleri doğrultusunda öğrenmelerinin niteliği hakkında geri bildirim sağlamayı amaçlarken, bu kapsamda öğretmenin yürüttüğü öğretim etkinliklerini ve öğrenci yönlendirmelerini de etkileme gücüne sahiptir. Bu tür değerlendirmede öğrencinin performansına bağlı olarak, öğrenci öğrenmelerini düzeltici ve iyileştirici yaklaşımla kullanılır. Bunun için öğrenci ile doğrudan iletişime girilir. Öğrencinin sahip olduğu beceriler ve yeterliklerden yola çıkarak onun geliştirmesi gereken beceriler ve yeterlikler açık ve anlaşılır bir şekilde bildirilmelidir (Arıkan, 2012, s. 391).

Süreç değerlendirme, öğrenme süreci sırasında öğrenci performansına dayalı yönelik olarak çoklu ölçme ve değerlendirme yöntemleriyle sürekli gözlem yapıldığı ve zamanında geribildirimlerin verildiği bir değerlendirme yaklaşımıdır. Süreç değerlendirme, dönüt verme ve geribildirim alma amacıyla yapılır (Göçer, 2018, s. 101).

Sürece yönelik değerlendirmede zamanlama oldukça önemlidir. Zamanında ve belli sıklıkla yapılan bu değerlendirme, öğrencinin öğrenme sürecine sürekli bir ayna tutarak akademik ve sosyal becerilerinin doğru bir şekilde biçimlenmesini sağlayabilecektir. Sürece yönelik değerlendirme kapsamında kullanılan düzeltici ve iyileştirici yaklaşımlar kayıtlı bir şekilde öğrenciye rapor edilmekte ise bu tip değerlendirmeler 'formel değerlendirme' olarak da adlandırılır. Ancak, planlı olmayan standartlaştırılmamış 'çok iyi', 'bu açıklaman tam doğru değil, bir daha dene' gibi sözel yorumlar ile düzeltici ve iyileştirici bir yaklaşım sergileniyor ise bu değerlendirmeler 'informel değerlendirme' olarak adlandırılır. Belirtildiği

gibi informel değerlendirme genel olarak kayıt altına alınmayan değerlendirmedir (Arıkan, 2012, s. 391-392).

Öğrenme olgusunu kolaylaştıran ve etkin kılan dönüt ya da geribildirim tekniği performans değerlendirme yaklaşımının doğası ile tam olarak uyum içerisindedir. Çünkü her ikisinin de ortak amacı öğrencilerin kendilerini geliştirmeleri için onlara öğrenme sürecinde bilinçli ve planlı destek sağlamaktır (Çepni, 2007, s. 196). Süreç değerlendirmede öğrencilerin performansına yönelik yeterlik durumlarını (eksik ya da üstün yönlerini) belirledikten sonra durumla ilgili bilgilendirme yapmak, geribildirimde bulunmak, ölçme ve değerlendirmenin tamamlanması için gerekli olan son aşamadır. Şu hâlde geribildirim, hem öğrencinin öğrenmesine hem de öğrenme durumunun değerlendirilmesine hizmet eden bir uygulama biçimidir.

Sonuca yönelik değerlendirme ise sürecin sonundaki öğretim süreci devam ederken gerçekleştirilen çeşitli ölçme araçlarına dayalı olarak durumu değerlendirmek ve bu duruma ilişkin kararı bir sayısal değer ile ifade etmektir. Bu tür değerlendirme sadece öğrenciye değil, öğrencinin ailesine ve okul yönetimine bilgi verildiği gibi, öğrencinin dönem sonu genel not ortalamasına da etki etmektedir (Arıkan, 2012, s. 392).

Sonuca yönelik değerlendirme kapsamı gereği, öğrencilerin durumunu değerlendirme ve bu değerlendirmenin sonucunu bir not olarak kayıt etme işlemini içerdiği için 'formel değerlendirme' olarak tanımlanmaktadır (Reynolds, Livingston ve Wilson 2006, akt. Arıkan, 2012, s. 391-392).

Süreç değerlendirme uygulamaları ile öğrenme ortamında öğrencilerin kavrama, bilinçli öğrenme öğrendiklerini hedefler doğrultusunda beceriye dönüştürebilmeleri; sonuç değerlendirme uygulamaları ile öğrenme durumlarına yönelik yeterliklerini görebilmeleri hem öğrenci gelişimi hem de eğitimin verimliliğini belirleme açısından değerlidir.

Planlanan her öğrenme süreci, hedef kitlenin ait olduğu eğitim seviyesinde ilgili disiplinin gerektirdiği bilgi, beceri, tutum vb. açılardan donanımlı kılınmasına yöneliktir. Hayata geçirilen her öğrenme etkinliğinin amaçlanan şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirlenmesi amacıyla süreç ve sonuca yönelik ölçme ve değerlendirme uygulamaları yapılması gerekir. Bu çerçevede sürecin tamamlanabilmesi için yapılan değerlendirme yöntem ve araçları ile elde edilen sonuçların hedef kitleye bildirilmesi de önemlidir. Eldeki sonuçlara yönelik verilerin planlı ve sistemli bir şekilde ilgili paydaşlarla paylaşılması, dönüt veya geribildirim verme şeklinde olmaktadır.

Eğitim ve öğrenme süreçlerinin her aşamasında ölçme ve değerlendirmenin belirleyici bir rolü vardır. Ölçme ve değerlendirmenin eğitim süreçlerinde etkinliklerin planlanması, sürecin biçimlendirilmesi ve sürecin dinamizmi içerisinde

hedeflenen veya beklenmeyen durumlar karşısında akışa yön verme, öğrencilerin dikkatlerini çekme ve ilgilerini zinde tutma, gerçekleştirilen etkinliklerin yerindeliğini ve verimliliğini belirleme gibi birçok işlevi vardır. Eğitimde etkinlik içi ve etkinlik sonlarında süreç ve sonuç değerlendirme yöntem ve araçlarını işe koşarken ölçme değerlendirmenin işlevlerini yerine getirebilmesinde öğretmenlerin sözel, yazılı, düzeltici, sözel olmayan beden dili ile şaşırmış, onaylayıcı vb. tavırları ile geribildirimler vererek düzeltme, sezdirme, kavratma, bilinçlendirme, beceri haline getirme vb. yeterlikler kazandırmaya çalışılır. Öğrencilerin dilsel, zihinsel, sosyal ve psikomotor gelişimlerine zemin oluşturan bu beceri ve yeterliklerin öğrencilere kazandırılmasında ölçme ve değerlendirme uygulamalarının ve bu çerçevede geribildirim sürecinin her aşamasında etkin bir şekilde kullanılması büyük önem taşımaktadır.

Eğitim lideri olarak sorumluluğu ve bunun zorunlu bir sonucunda kullanım sıklığı açısından sadece öğretmenin işe koşacağı bir uygulama biçimi gibi görünse de eğitim sürecinin verimliliğini sağlamada geribildirim sistemli veya ortamın doğal akışı içerisinde ilgili tüm paydaşlar tarafından kullanılmaktadır.

Wiggins (1993) ve Eraut (2006) öğretmenlerin çalışmalarına yönelik olarak şunları ifade etmektedirler: Geribildirim, öğretmenlere performanslarının yansımaları ile ilgili dönüt sağlayan bir etkileşim sürecidir. Geribildirimi tanımlamak için kullanılan terimleri iki grupta toplamak mümkündür: yapıcı/düzeltilici/negatif ve güçlendirici/pozitif. Genel anlamda uygulayıcılar, geribildirimi betimlerken olumlu veya olumsuz ifadelerini kullanırlar. Geribildirim verilirken, içerisinde mevcut performansa ilişkin fikir ve yargılar ile birlikte geliştirilecek uygulamalar için seçenekler bulunmalıdır (Akt. Göker, 2015, s. 818).

Değerlendirmenin Biçimlendirme İşlevi Yönünden Geribildirim

Herhangi bir beceriyi geliştirmenin iki ana malzemesi vardır: alıştırma yapma fırsatı ve ilerleme için geribildirim (Roland & Bee, 1997, s. 42). Kaliteli ve zamanında verilen dönüt, etkili öğrenme süreçlerini destekleyen ve öğretmen ve öğrenci ilişkilerini geliştiren temel özelliktir (Irons 2008. akt. Kangalgil, 2013, s. 386). Değerlendirmenin biçimlendirici kullanımı, öğrenme süreci içerisinde öğretmenlerin öğrencilerine rehberlik etmelerine ve onların öğrenmelerini takip etmelerine yardımcı olur. Yüksek kalitedeki biçimlendirici değerlendirmeler ve öğrencilere verilen dönütler öğrencilerin öğrenmelerini artırır (Black & William 1998 akt. Nitko ve Brookhart, 2016, s. 106).

Öğretmenlerin, öğrencilere verdiği geribildirimlerin, öğrencilerin öğrenmesini kolaylaştırdığı araştırma bulguları ile ortaya konmuştur. Eğer yeni bir beceri öğreniliyor ise onu ne kadar yapabileceğimize ilişkin geribildirime gereksinim duyulur. Geribildirim verilmezse uygulama ile ilgili olumsuz alışkanlıklar kazanabilir ya da çok kısa bir süre içinde öğrenilenler unutulabilir. Geribildirim ve

düzeltilme, somut bir öğretim modelinin vazgeçilmez bir parçasıdır (Acheson ve Gall 2003, akt. Aydın, 2016, s. 109).

Geribildirim, insanları karşılaştıkları bir durum karşısında kendilerinden beklenen performansı göstermeye öncülük etme sürecinin temel noktalarından biridir. Neyi nasıl yaptığımız üzerine aldığımız geribildirim, öğrenme ve gelişme için temeldir. Geribildirim, daha iyi bir sonuç elde etmek için, gerekiyorsa daha fazla çalışma ve yaklaşımımızı değiştirme fırsatı verir (Roland & Bee, 1997, s. 7).

Ramsden'in (2003) 'Öğrenmenin kalitesi değerlendirme kalitesine bağlıdır.' sözünü nakleden Göker (2015) de biçimlendirici bir değerlendirme ve geribildirim kullanımına yönelik şunları ifade etmektedir: Öğrenmeyi geliştirmek ve öğretmenlerin mesleki uygulamalarını özendirmek için tasarlanmış bir öğretim sisteminin temel özelliği, performansa dayalı olması olmakla birlikte öğretmenlerin kendi fikirlerinin uygulanmasına yönelik değerlendirmelere fırsatlar sağlamasıdır. Bu süreç ise biçimlendirici ve geliştirici bir değerlendirme ve geribildirim kullanımını gerektirmektedir. Yüksek kaliteli, biçimlendirici değerlendirme, öğrenmenin geliştirilmesine ve sonuçta daha yüksek öğrenci başarısı ile bağlantılıdır (s. 818).

Öğretim öğrenciye, bulunulan ortama ve öğretilen konuya bağlı olarak karmaşıklaşan bir eylem olduğu için etkili geribildirim de aynı şekilde karmaşık bir konudur. Öğrenme hedeflerine ve öğrenci özelliklerine bağlı olarak ne tür, ne kadar ve ne zaman geribildirim sağlanacağıyla ilgili bir sürü seçimin öğretmen tarafından yapılması gerekmektedir. Brookhart'a (2008) göre, geribildirim her zaman ayarlanması gereken öğretimsel bir araçtır ve her zaman başka bir şeye bağlı olarak değişir. Geribildirim öğretmenin uygun karar verme yetisine ve öğrencilerle iletişimine bağlıdır. Bir başka deyişle, etkili geribildirim çeşitlendirilmiş olmalıdır, bir öğrencide işe yarayan geribildirim başka öğrencide hiç işe yaramayabilir (McMillan, 2015, s. 161). Farklı amaçlar için farklı ölçme araçları kullanılmakta, ölçme sonuçları da öğrencilerin gelişimleri hakkında bilgi sahibi olabilmek, öğrencilerin eksik kazanımlarını tespit etmek, öğrencilerin başarılarını değerlendirmek, öğrencileri belli bir amaç çerçevesinde ilgili gruplara seçmek ve anlamlı geribildirim elde etmek amacı ile sıklıkla kullanılmaktadır (Arıkan, 2012, s. 391).

Erdemli vd. (2007) yaptıkları literatür taramalarında, geribildirim ve iş performansı arasındaki ilişkinin pek çok araştırmaya konu olduğunu ve araştırma sonuçlarının, geribildirim sürecinin karmaşıklığı ya da süreci etkileyen faktörler nedeniyle birbiriyle tutarlılık göstermediğini; geribildirim sürecinin iş performansı üzerinde olumlu etkisi olduğunu gösteren araştırma sayısı azımsanmayacak kadar fazla olmasına rağmen, bazı araştırmalar geribildirim her koşulda ve her zaman performans üzerinde istenen olumlu etkiyi yaratmadığını gösterdiğini aktarmaktadır (s. 72). Glickman vd. (2010) de sınıfa kullanılabilirliği açısından geribildirim için içerik ve işleviyle ilgili olarak; ipucu verme, irdeleme, teşvik etme,

olumlu pekiştirme ve cesaretini kırma kavramlarıyla geribildirimim etki alanına işaret etmektedir (Akt. Sullivan ve Glanz, 2015, s. 265).

Ned Flanders, öğrencilerin düşüncelerinin dikkate alındığını gösteren etkili bir geribildirim sistemi geliştirmiştir. Öğrencilerin düşüncelerinin üzerinde kurulan geribildirim biçimleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır (Acheson ve Gall 2003, akt. Aydın, 2016, s. 109-110):

- ❖ Değişirme: Öğretmenin, öğrencinin düşüncesini yeniden ifade etmesi ya da kavramlaştırmasıdır.
- ❖ Uygulama: Öğrencinin düşüncesini kullanarak bir çıkarım yapmak ya da sorunun bir sonraki aşamasının analizinin gerçekleştirilmesidir.
- ❖ Karşılaştırma: Öğrencinin düşüncesinin diğer öğrenciler ya da öğretmen tarafından daha önce ileri sürülen düşüncelerle karşılaştırılmasıdır.
- ❖ Özetleme: Bir öğrenci ya da öğrenci grubunun ne söylediğinin özetlenmesidir.

Sonuç

Hem literatür hem de günlük deneyimler gösteriyor ki doğru verilen geribildirim etkili öğretim ve öğrenme için çok önemlidir. En temel anlamıyla geribildirim öğrenci tarafından verilen bir cevabın veya sergilenen bir davranışın doğru ya da yanlış olduğunun ifade edilmesi olarak tanımlanabilir. Verilen geribildirimlerle öğrenciler değerlendirmeye yönelik ifadelerle birlikte belirlenen öğrenme hedeflerine göre kendi performanslarının ne durumda olduğunu, hedeflerle kendi performansları arasındaki açığı kapatmak için ne yapması gerektiği ve hangi durumlarda hatalar yaptığı konularında bilgi sahibi olmalıdır. Geribildirim öğrenciye öğrenmesini daha anlamlı bir şekilde yönetebilmesi için verilen bilgi olarak sunulduğu zaman, öğrencilerin öğrenmesinin ve içe dönük motivasyonunun arttığı görülmüştür (Mayer 2002, akt. McMillan, 2015, s. 160).

Aydın (2011), öğretmenlerin öğretim sürecini ve uyguladıkları öğretim programlarını değerlendirmede, derste kullandıkları öğretim yöntem ve tekniklerini planlamada geribildirime ihtiyaç duyabilecekleri; aynı şekilde öğrenciyi derse karşı güdüleyebilecekleri ve böylelikle öğrenciyi doğru yönlendirebilecekleri düşünülmektedir (s. 126).’ diyerek geribildirim kullanmanın öğrenme süreçlerindeki işlevlerine dikkat çekmiştir.

Eğitimin verimli bir şekilde tamamlanmasında, öğrenme sürecinin biçimlendirilmesi ve eğitim kazanımlarına ulaşılmasında öğretmen rehberliği ve bu çerçevede değerlendirme bir uygulama biçimi veya boyutu olarak geribildirimim işlevsel bir şekilde kullanılması önemlidir.

Öneriler

Eğitim süreçlerinde ve öğrenme etkinliklerinin her aşamasında dinamik bir şekilde uygulanan ölçme-değerlendirme çalışmaları ve bu çalışmalar sırasında yapılacak etkili öğretmen rehberliği açısından geribildirim etkin bir şekilde kullanılması gerekir.

Öğrenme ortamını biçimlendirme, öğrenmeyi sağlama, öğrenciyi motive etme vb. amaçlarla kullanılan geribildirim verme, eğitimde hedeflenen kazanımlara ulaşılmasında birçok işlevi bulunmaktadır. Öğrencilerin gizil güçlerini keşfetmelerinde, eğilimlerini ortaya koymalarında ve yeteneklerini geliştirmelerinde geribildirim etkin bir şekilde kullanılmalıdır.

Öğretmenlerin; eksikliklerini tanımaları için öğrencilere gerekli rehberliği yapmaları, öğrencilerin başarılı oldukları alanlarda yeteneklerini sergilemeleri; yardımlaşma, paylaşma, olay ve olgulara eleştirel gözle bakabilme gibi bilişsel ve duyuşsal becerileri geliştirebilmeleri için öğrencilerin anlayabilecekleri türden geribildirimler verilmelidir.

Süreç ve sonuç değerlendirme çerçevesinde yapılan tüm çalışmalarda öğrencilere verilecek geri bildirimler öğrenme sürecinde belirlenen hedeflere ulaşılmasında önemli işleve sahiptir. Hem etkili öğrenmenin gerçekleşmesi hem de gerçekleştirilen etkinliklerin amacına ve anlamına uygun yürütülüp yürütülmediğinin belirlenebilmesi için özellikle süreç değerlendirme kapsamında geribildirim kullanılmalıdır.

Kaynakça

- Arıkan, S. (2012). Sınıf içi ölçme sorularına dayalı not verme (ss. 389-422), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (Editör: N. Çıkrıkçı-Demirtaşlı). Ankara: Elhan Yayınları.
- Aydın, İ. (2016) Öğretimde denetim: durum saptama, değerlendirme ve geliştirme (6. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Aydın, S. (2011). İlköğretim 5. sınıf matematik dersinde dereceli puanlama anahtarı kullanılarak verilen geribildirimün öğrenci başarısına etkisi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bahar, M.; Nartgün, Z.; Durmuş, S. ve Bıçak, B. (2012). Ölçme ve değerlendirme teknikleri (5. Basım). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Bıçak, B. (2014). Performans değerlendirme (ss. 197-238), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (3. Basım, Editörler: M. Gömleksiz & S. Erkan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Canbulat, M.; Bıçak, B. ve Uyumaz, G. (2017). *Assessment and evaluation approaches used by teachers of Turkish. international journal of languages' education and teaching*, 5(1), 462-477.
- Çepni, S. (2007). Performansların değerlendirilmesi (ss. 193-239), *Ölçme ve değerlendirme* (Editör: E. Karip). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Çerçi, A. (2015). Türkçe öğretmenlerinin öğrencilerin konuşma becerisini ölçme ve değerlendirmeye ilişkin görüşleri. *Uluslararası sosyal ve eğitim bilimleri dergisi*, 2(4), 186-204.
- Dökmen, Ü. (1982). Farklı tür geribildirimlerin (feedback) öğrenmeye etkisi. *Ankara üniversitesi eğitim bilimleri fakültesi dergisi*, 15(2), 71-79.
- Erdemli, Ç.; Sümer, H. C. ve Bilgiç, R. (2007). Performans yönetiminde yazılı geribildirim ve yazılı artı sözlü geribildirim yöntemlerinin karşılaştırması. *Türk psikoloji dergisi*, 22(60), 71-85.
- Göçer A. (2018) *Türkçe eğitiminde ölçme ve değerlendirme* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Göker, S. D. (2015). Denetim sürecinde öğretmen öğrenmesi için geliştirici bir geribildirim modeli. *Akademik sosyal araştırmalar dergisi*, 10, 817-826.
- Gömleksiz, M. (2014). Sözlükçe (ss. 307-320), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (3. Basım, Editörler: M. Gömleksiz & S. Erkan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kangalgil, M. (2013). Beden eğitimi ve spor derslerinde dönüt kullanımının öğretmen boyutuyla değerlendirilmesi. *Eğitim ve bilim*, 38(173), 384-400.
- Karaca, E. (2011). Öğretimde geribildirimün önemi, gerekliliği ve niteliğine ilişkin öğrenci algıları. *E-Journal of new world sciences academy*, 6(2), 1951-1960.
- McMillan, J. H. (2015). Biçimlendirici durum belirleme 2: geribildirim ve öğretimsel düzeltmeler (ss. 159-180, çeviren: A. M. Sümbül ve A. T. Kan). *Sınıf içi değerlendirme* (6. Basımdan çeviri. Çev. Ed. A. Arı). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Nitko, A. J. ve Brookhart, S. M. (2016). Değerlendirme ve öğretimin entegrasyonu için planlama (ss. 105-129, çeviren: S. Özel), *Öğrencilerin eğitsel değerlendirilmesi* (6. Basımdan çev. ed. B. Bıçak, M. Bahar, S. Özel). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Öncül, R. (2000). *Eğitim ve eğitim bilimleri sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Roland & Bee, F. (1997). *Yapıcı geribildirim* (Çevirenler: Aksu Bora & Onur Cankoçak). Ankara: İlkaynak Kültür ve Sanat Ürünleri.
- Sally J. Z. (2016). Gözlem sonrası görüşme (ss. 179-197, çeviren: Uğur Akın) *Öğretim denetimi: uygulama araçları ve kavramlar* (3. Baskıdan çeviri, Çeviri Editörleri: Ali Balcı ve Çiğdem Apaydın). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Sullivan, S. ve Glanz, J. (2015). *Okullarda eğitim ve öğretimi geliştiren denetim: strateji & teknikler* (4. Baskıdan çeviri, Çev. Ed.: Ali Ünal). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şahin, M. (2015). Öğrenme ve öğretme sürecinde uygulanan dönüt etkinliği ile ilgili öğretmen adaylarının görüşlerinin incelenmesi. *Abant izzet baysal üniversitesi eğitim fakültesi dergisi*, 15(USBES Özel Sayısı I), 247-264.

FANTASTİK METİNLERİN DEĞERLER EĞİTİMİNDE KULLANILABİLİRLİĞİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME- HİKMET TEMEL AKARSU ÖRNEĞİ¹

Mehmet FİDAN²

Öz

Değerler eğitimi son dönemde araştırmacıların ve eğitimcilerin üzerinde dikkatle durduğu konuların başında gelmektedir. Yeni eğitim programlarında değerler eğitimine genişçe yer verilmesi de bu yöndeki araştırmaların artmasını sağlamıştır. Değerler eğitiminin sadece teoride kalmayıp uygulamaya yani gerçek hayata aktarılması gerekmektedir. Kitaplar okuyucularına örnek yaşantılar sunabilme gücüne sahiptirler. Dolayısıyla kitaplar değerler eğitiminde kullanılabilir bir konumda bulunmaktadır. Fantastik edebiyat okuyucu açısından ilgi çekici olmasından dolayı yazarlar tarafından tercih edilen bir tür olarak nitelendirilmektedir. Fantastik edebiyat alanında eserleri bulunan Hikmet Temel Akarsu, çocuğa yönelik eserlerinde değerleri aktarabilmek için fantastik öğeleri kullanmaktadır. Bu çalışmada onun çocuğa yönelik fantastik eserlerinin değerler eğitiminde kullanılabilirliği incelenmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Araştırma sonucunda yazarın incelenen eserlerinin değerler eğitimine uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hikmet Temel Akarsu'nun özellikle çevre sevgisi, yardımlaşma, dürüstlük değerlerini eserlerinde sıklıkla kullandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Değerler Eğitimi, Fantastik Edebiyat, Hikmet Temel Akarsu

Evaluation of Usability of Fantastic Texts in Values Education - The Sample of Hikmet Temel Akarsu

Abstract

The values education is one of the subjects on which the researchers and educators have recently been focusing. New education programs include values education. This has increased the interest of researchers in the field. Values education should not only be in theory but should be transferred to real life. Books can be used in education of values because of the exemplary experiences they offer to their readers. Fantastic literature is preferred by authors due to the popularity of the genre among the readers. Hikmet Temel Akarsu, who has has written children's literature in the field of fantasy literature, uses fantastic literature in order to convey the values. In this study, the usability of Akarsu's works of fantasy fiction in value education was investigated. In this research, descriptive analysis was used among qualitative research methods. As a result of the research, it is concluded that some works of Akarsu are appropriate for the values education. It has been determined that Hikmet Temel Akarsu makes frequent use of themes and virtues such as love of nature, cooperation, and honesty.

Keywords: Values Education, Fantasy Literature, Hikmet Temel Akarsu

- 1 Bu makale "Hikmet Temel Akarsu'nun Eserlerindeki Fantastik Öğeler ve Eğitim Odaklı Değerler" isimli doktora tezi temel alınarak üretilmiştir.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, E-posta: fidanm3838@gmail.com

Giriş

İnsan bir arada yaşamayı başaran ve bunu belirli temeller üzerine inşa eden bir varlıktır. Bu belirli temeller bireylerin birbirlerine bakış açılarının, toplumsal sorumluluklarının, vicdani yükümlülüklerinin belirlenmesinde etkilidir. Ayrıca kişilerin benlik algıları da onların kişiler arası etkileşimlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. İşte bu algılayış ve davranış biçimi değer olarak adlandırılmaktadır. Bireylerin hem kendi iç dünyalarında hem de toplumsal boyutta tutunabilmelerinde değerlerin etkisi yadsınamaz boyuttadır. Nitekim insanlık tarihine yön vermesi değerlerin etkisini göstermesi açısından önemlidir. “Değerler dayandığı temel ve kaynak yönünden beşeri ve kutsal nitelik taşırlar. Toplumlar kültürel, dinî öğretilerin sağladığı değer olguları sayesinde birlik olabilmeyi başarmışlardır” (Fidan, 2017, s. 1). Nitekim değer – kültür ilişkisi toplumların özelliklerine sirayet etmiştir. Örneğin Türk toplumu için misafiri güzel bir şekilde ağırlamak önemli bir değer algısı olarak adlandırılabilir. Ayrıca İslam dini açısından incelendiğinde Hz. Muhammed’in bu yöndeki örnek uygulamaları da misafirliğin toplum açısından önemini artırmaktadır. Bu özelliklerin süreç içerisinde toplumun genelinde kabul görmesi onların toplumsal karakter niteliği kazanmasını sağlar. Türk misafirperverliğinin dünyada genel bir kabul görmesinde yukarıda sıralanan etkenlerin birbirleriyle uyum sağlamanın etkili olduğu söylenebilir.

Yahya İbn Adi (2013, s. 8) ahlaki “insanın düşünüp tetkik etmeden kendisiyle fiillerini ortaya koyduğu, nefsin bir hali” olarak betimler. Değerler ahlak ile çok benzerdir. Nitekim değerlerin ahlaki kapsadığı da düşünülebilir. Çünkü davranışların içselleştirilmesi onların bireylerin karakter özelliği olmasını sağlamaktadır. Davranışların içselleştirilmesinin yansıması zorunluluk ögesiyle kendisini gösterir. Genel ifade ile bir kişi üzerinde herhangi bir zorlama olmadan bir davranışı gösteriyorsa ve bunu alışkanlık haline getirmiş ise o davranışın kişide artık bir değer alanı olduğu söylenebilir. Bu durumu örnek olay üzerinden ifade etmek mümkündür. Örneğin çevre temizliği değeri incelendiğinde bireyler tek başına olduklarında çevrelerini kirletmiyor, sanki etraflarında onları kontrol eden birileri varmış gibi davranıp bu sorumlulukla hareket ediyorlarsa onlarda bu davranışın içselleştiği söylenebilir. Okullarda da değerler eğitiminin en önemli amaçlarından biri bireylerde değerlerin içselleşmesini sağlayabilmektedir. Bu duruma ulaşılmasında elbette teorik bilginin etkisi büyüktür. Ancak unutulmaması gereken bir konu da bu bilgiler ne kadar gerçek hayata aktarılabilirse onların o derecede içselleştirilmesi mümkün olacaktır. Okullardaki toplum hizmeti uygulamaları bu yöndeki olumlu gelişmelerden biri olarak nitelendirilebilir.

Değerlerin aktarımında kitaplar önemli görevler üstlenir. Kitaplar okuyucuları birçok özelliği vasıtası ile kendi hayal dünyasında yolculuğa çıkarmakta, onlara dolaylı da olsa örnek yaşantılar sunmakta ve deneyimler kazandırmaktadır. Örneğin Ömer Seyfettin’in *Kaşığı* öyküsünü okuyan kırsal alanda yaşayan birçok

okuyucu eserdeki karakterlerin yaşantısı ile kendi çevresi arasında bağlantı kurabilir. Nitekim eserdeki çiftlik, at, kaşağı vb. öğeler kırsal yaşamın parçaları olarak sayılabilir. Okuyucunun eserde anlatılan olaylar ile kendi yaşamı arasında bağlantı kurması, eserin çekiciliğini ve okuyucuyu etkileme gücünü artırmaktadır. Böylelikle kitaplar vasıtasıyla okuyucuya verilmek istenen mesajlar, bu gerçek yaşamla uyumlu öğelerin yardımı ile daha etkileyici biçimde aktarılabilmektedir. Bu sebeple değerler eğitiminde kitaplar önemli konumda bulunur. Ancak eserde anlatılanların gerçekçi mi, hayali mi olacağı düşüncesi araştırmacıları Servet-i Fünun dönemindeki hayaliyün-hakikiyün tartışmasına –tam bir gerçek-olağanüstü karşıtlığı tartışması olmasa da – yani gerçeğin eserlerde kullanımı üzerine olan bu tartışmalara kadar götürmektedir. Beşir Fuat, Halit Ziya, Menemenlizade Mehmet Tahir, Muallim Naci, Ahmet Mithat Efendi'nin öncülük yaptığı bu tartışma Türk edebiyatının gelişiminde etkisini göstermiştir (Satar, 2014, s.45). İlerleyen süreçte özellikle Cumhuriyet dönemi edebiyatında gerçekçiliğin daha çok ön plana çıktığı görülür. Öyle ki bu dönemde Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın kaleme aldığı *Gulyabani, Cadı, Mezarından Kalkan Şehit*; Ali Rıza Seyfi'nin *Drakula İstanbul'da*; Kerim Nadir'in *Dehşet Gecesi* gibi eserler olağanüstü nitelikler taşıyor gibi görünse de aslında realist eserlerdir (Yücesoy, 2007, s.58-97). Bu tür eserlerde yazarların olağanüstü öğeleri belirli sosyal ve siyasal görüşleri doğrultusunda kullandıkları görülür. Özellikle Hüseyin Rahmi Gürpınar bu eserlerinde halk arasında yaygın olan batıl inanışları belirli bir bilimsel temele dayandırarak eleştirir. Bu inanışları sorgulayarak eleştirel bir bakışla düşüncelerini ifade eder. Bu durum elbette ki olağanüstü değerler taşıyan eserlerin etkileyiciliğinin sorgulanması değildir. Bu tartışmalar genel olarak verilmek istenen mesajlara yöneliktir. O halde “olağanüstü öğelere yer verilerek eserler eğitsel amaçlar doğrultusunda kullanılabilir mi?” sorusu akla gelmektedir.

Olağanüstülüğü, gerçek dışılığı içine alan fantastik edebiyatın sınırlarının belirlenmesinde araştırmacıların bazı konularda aynı fikirde olmadıkları görülür. Fantastik edebiyat denilince yaptığı çalışmalarla öne çıkan Tzvetan Todorov şu tanımları yapar: “Fantastik kendi doğal yasalarından başka yasa tanımayan bir öznenin görünüşte doğüstü bir olay karşısında yaşadığı kararsızlıktır.” (Todorov, 2012, s.31). Tanımında da görüldüğü üzere Todorov fantastiği özel bir tür olarak kabul eder ve bir eserin fantastik olabilmesi için üç özelliği ön plana çıkarır. Bunlar; gerçek ile olağanüstü arasında yaşanan kararsızlık, kahramanın bu kararsızlığın farkına varması ve okuyucunun zihninde metne yönelik fikir gelişmesidir (Todorov, 2012, s.39). Bu yüzden Todorov içinde olağanüstü öğeler bulunan her eseri fantastik kabul etmez. “İçinde doğüstü bulunan yapıtların tümünü kapsayacak bir tür düşünülemez, yoksa Homeros kadar Shakespeare'in, Cervantes kadar Goethe'nin yapıtlarını da böyle türe katmak gerekirdi. Doğüstü dediğimiz nitelik benzer yapıtları nitelemez, çok geniş bir dağılımı vardır.” (Todorov, 2012, s.40). Todorov'un fantastik eserlerde ön koşul olarak kabul ettiği kararsızlık-kuş-

ku eser tasnifinde sınırlayıcı bir rol üstlenir. Nitekim araştırmacı *Saragossa da Bulunan El Yazması*'nı ilk fantastik eser olarak kabul eder. Benzer şekilde Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* isimli eserinde Todorov'u destekleyen görüşler öne sürer ve kuşku ögesinin fantastik için gerekli olduğunu ifade eder (Eco, 2013, s.161). Todorov'un bu tanımını doğru bulmakla birlikte bazı eleştiriler getiren araştırmacılar da bulunmaktadır. Berna Moran'a (2008, s.304) göre edebiyat açık dokulu bir kavramdır. Bu yüzden edebiyatta doğru ve gerçek tanımı yapılması mümkün değildir. Çünkü araştırmacıların karşılaşacağı farklı eserler, yapılan bu tanımların da değiştirilmesini gerektirecektir. Aynı şekilde Terry Eagleton edebiyatta kesin tür ayrımının yapılamayacağını belirtir: Onun " Edebiyat her zaman gerçek ve kurgu, sanat ve tarih yazıcılığı, hayal gücü ve bilgi, fantezi ve pratik işlev, düş ve öğreticilik arasında böyle güçlü bir ayrım ortaya koymaz." ifadelerinde de görüleceği üzere edebiyat tanımı öznel bir yapıda bulunur (Eagleton, 2012, s.66).

Booth (2012, s.47) *Kurmacanın Retoriği*'nde diğer edebi türlerde olduğu gibi fantastik edebiyatta da kesin tanımlamalar yapmanın eleştirilenleri eser değerlendiren zor durumda bıraktığını ifade eder. Yani araştırmacı bir eserde fantastik öğelerin varlığının tespitinin o eserin değerini etkileyemeyeceğini vurgular. Moran (2009, s.60) ise Todorov'un fantastik tanımının geliştirilmesi gerektiğini vurgular. Çünkü Todorov'un fantastik tanımı sadece belirsiz fantastiği kapsamaktadır. Buna ek olarak o, olağandışı ve garibi, fantastik edebiyatın kapsamına alır. Böylelikle Türk ve Dünya edebiyatındaki birçok eserin fantastik türü içerisinde yer alabileceğini belirtir. Günümüzde özellikle J.R.R. Tolkien'in Yüzüklerin Efendisi serisi, George R.R. Martin'in Taht Oyunları, Rowling'in Harry Potter gibi eserlerinin sinemaya ve televizyon ortamına aktarılması fantastik edebiyata yönelik okuyucunun ilgisini artırmıştır. Bu eserlerin çok okunanlar listesinde olması fantastik türde eser kaleme alan yazarları da cesaretlendirmiştir. Türk edebiyatında ise İhsan Oktay Anar (*Suskunlar, Amat, Puslu Kitalar Atlası*), Sadık Yemni (*Muska, Öte Yer*), Nazlı Eray (*Arzu Sapağında İnecek Var, Orphee, Yıldızlar Mektup Yazar, Ay Falcısı*), Orkun Uçar (*Habis Üçlemesi*), Latife Tekin (*Sevgili Arsız Ölüm, Buzdan Kılıçlar*), Barış Müstecaplıoğlu (*Perg Efsaneleri*) gibi yazarlar fantastik eserleri ile ön plana çıkmaktadırlar.

Osman Gündüz (2009, s. 78) İhsan Oktay Anar'ın eserlerinde "gerçeğin sınırlarını zorlayan ve daha çok semavi dinlerin çevresinde oluşmuş mitolojiden beslenen fantastik unsurların" bulunduğunu ifade eder. Kahramanları rahatsız eden doğüstü öğeler, onların ortaya çıkmasına sebep olan olaylar ortadan kalktıktan sonra bir anda yok olurlar.

Bu araştırmaya konu olan Hikmet Temel Akarsu, Türk edebiyatında fantastik, avangart, yer altı edebiyatı türlerinde kaleme aldığı eserleriyle tanınmaktadır. Onun son dönemde, çocuklara yönelik fantastik eserler de kaleme aldığı görülür. Yazarın bu türdeki eserlerinde değerler eğitimi bir amaç olarak tercih ettiği söylenebilir.

Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz “elde edilen verilerin doğrudan alıntılarla desteklenerek özetlenip yorumlanması aşamalarından oluşmaktadır.” (Fidan, 2017, s. 118). Ayrıca verilerin daha düzenli şekilde olması ve yorumlanabilmesi için fişleme yöntemi de araştırmacı tarafından kullanılmıştır. İlk olarak eserlerin fantastik olarak sınıflandırılması aşamasında Todorov’un ve Moran’ın tanımlamalarından yararlanılmıştır. Eserlerin değerler eğitimine uygunluğunun belirlenmesinde ise Sever’in (1995) kitap değerlendirme ölçütlerinden faydalanılmıştır.

Bu araştırmada veri kaynağı olarak Hikmet Temel Akarsu’nun çocuklara yönelik fantastik eserleri kullanılmıştır. Yazarın eserlerinin fantastik ve çocuğa yönelik olarak sınıflandırılmasında Fidan’ın (2017) konu ile ilgili araştırması temel alınmıştır. Böylelikle yazarın *Güzel Çamlının Kayıp Panteri* ve *Çevreci Peri Masalları 1-2-3-4* isimli eserleri incelemeye tabi tutulmuştur. Yukarıda belirtilen kitaplar çocuklara yönelik fantastik eserlerdir.

Bulgular

Değerler eğitimi özellikle son dönemde araştırmacıların ilgisini çeken bir konuma ulaşmıştır. Değerler eğitimine araştırmacıların ilgisinin artmasında, karakter eğitiminin yüzeysel olarak verilebilecek bir durumda olmadığına anlaşılmasının ve bu yönde özellikle MEB’in olumlu çalışmalar yapmasının etkisi olmuştur. Nitekim değerlere teorik olarak eğitim ortamlarında yer vermenin bu değerlerin kazanılmasında çok etkili olmadığı, bireylere bu yönde yaşantılar sunabilmenin önemli olduğu araştırmacıların ortak kanısı olmuştur. Hikâye, roman, masal gibi metinler de özellikle eğitim süreçlerinde uygulanabilirlik açısından eğitimcilere yardımcı olabilmektedir. Bu türden eserlerde verilmek istenen mesajlar, kitapların okuyucuyu kendi hayal dünyasına çekebilme ve anlatılanları gerçek hayata uygulayabilme ilkeleri doğrultusunda daha etkili bir şekilde verilebilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken nokta kitapların etkileyiciliğidir. Etkileyicilikte en önemli faktör, onun sunum şeklidir. Burada çocuğa görelilik ilkesinin yazarlar tarafından göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Fantastik edebiyat olay, mekân, zaman, kahraman unsurlarını olağanüstü öğelerle birlikte sunarak okuyucunun ilgisini esere çekmeye çalışır. Ancak davranış ve duygular yönünden insani yani gerçekçi olmak zorundadır. Çünkü eserlerdeki kahramanlar ne kadar olağanüstü nitelikler taşırlarsa taşırsınlar duygulara sahiptirler. Onların bu yönleri okuyucular ile iletişim kurmalarının en kolay yoludur. Özellikle çocukluk dönemindeki okuyucuların fantastik karakterlerle empati kurdukları ve onları örnek aldıkları bilinen bir durumdur. Nitekim 2000’li yılların popüler çizgi film karakterlerinden olan Pokemonlar’a özenen bazı çocuklar ciddi

biçimde yaralanmışlardır. Fantastik kahramanların bu etkileyici özelliğinin olumlu yönde kullanılabileceği de unutulmamalıdır. Hikmet Temel Akarsu fantastik karakterleri bu amaçla yani değerler eğitimi için kullanan yazarlar arasında bulunmaktadır. Onun Çevreci Peri Masalları ve Güzel Çamlının Kayıp Panteri isimli eserlerinde yer alan fantastik kahramanlar çocuk okuyucular için eğitsel değerler yönünden etkileyici bir konumda bulunmaktadır. Kahramanların etkileyici olmasında onların çocuklar için inandırıcılığının katkısı büyüktür. Burada Todorov'un kuşku-kararsızlık ilkesinin göz önünde bulundurulması gerekir. Okuyucunun hayal-gerçek karmaşasında olması ve bu yönde fikir yürütmesi kahramanlar ile empati kurmasını kolaylaştırmaktadır. Akarsu'nun bu türdeki eserlerinde hayal-gerçek kararsızlığını uygulayabildiği görülmektedir. Onun gerçek ile hayalî öğeleri bir arada başarılı bir şekilde verebilmesi eserlerine fantastik nitelik kazandırmakta, çocuğa görelilik ilkesine uyması ise eserlerinin eğitsellik yönüne katkı sağlamaktadır.

Yazarın Çevreci Peri isimli kitabında periler insanlara yardım için görevlendirilmiş varlıklar olarak nitelendirilirler:

"Fakat Kara Peri'yi taşıyan kara bulut bir süre sonra garip bölgelere yönelmeye başladı. Hava gitgide kirleniyordu. Her tarafta fabrika bacaları yükseliyordu." (Akarsu, 2013a, s. 34)

Eserlerin ana kahramanı olan periler insanların yaptıkları yanlışları düzeltmeye çabalar. Yukarıdaki ifadede görüldüğü üzere Kara Peri dünyanın giderek kirlendiğine dikkat çekmeye çalışır. Onun kara olarak isimlendirilmesinin nedeni insanların çevreye verdiği zararları telafi etmeye çalışmasındandır. Ancak anlatıcı burada okuyucuya perilerin tek başına yaptığı bu çevre mücadelesinin yeterli olmadığını, insanların da onlara destekçi olması gerektiğini ifade eder. "Akarsu, özellikle çevre bilincine yönelik eserlerinde etkileyciliği artırabilmek amacıyla fantastik anlatıyı tercih eder. Bütün kurgulanan bu olaylar sırasında ortaya çıkan fantastik bir karakter ya da fantastik bir olay insanların davranışlarında ani değişimlere sebep olur." (Fidan, 2017, s. 163)

Akarsu'nun çocuğa yönelik fantastik eserlerindeki kahramanlar, okuyucuya insanların kara gün dostu olarak sunulur. İnsanların zor zamanlarında onlara yardım etmeleri ve bu yardımlarında menfaat ummamaları onların çocuk okuyucular tarafından benimsenmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca anlatıcı, kahramanların inandırıcılık rollerini yükseltmek için şu ifadelerle verir:

"Anlatacaklarım o kadar ilginç ki, gerçek olduklarına inanamayacaksınız. Çocukluğunuzdaki peri masallarından birini dinlediğinizi sanacaksınız. Ama bunlar yaşandı..." (Akarsu, 2013a, s. 59)

Genelde masallar "bir varmış, bir yokmuş" gibi gerçeklik algısını dışlayan ifadelerle başlar. Yukarıdaki ifadede ise yazar bu anlatılanların gerçekçi olduğuna okuyucuyu inandırmaya çalışır. Burada yazarın amacı eserde anlatılanların etkileyciliğini artırabilmektir.

“Oysa bizim Peri okulunda başardıklarımız her zaman inanılması çok güç işlerdir. O yüzden, insancıklar bizi hep birer yalancı olarak görürler. Devamlı yalan söylediğimizi sanırlar.” (Akarsu, 2013a, s.7) ifadesinde de görüldüğü üzere yazar eserin başında kahramanlarının okuyucu açısından gerçek bir karakter olarak görülmesini amaçlar. Yani burada perilerin masallardaki benzerlerinden farklı olduğunu vurgular. Ayrıca yazar bu ifadelerde de görüldüğü üzere doğruluk değerini işler. Yazar, olaylar, kişiler vb. hakkında ön yargılı olmanın insanı yanlış yönlendireceğini ifade ederek, bu konuda genelden ziyade kişiye özel değerlendirmeler yapılması gerektiğini vurgular. Bu düşüncesini kanıtlayabilmek için yazar şu ifadeleri kullanır:

“İyilik yapmayı bitirdiğimizde de “Pırrr!” diye uçar, ortadan kayboluruz. O yüzden, insancıklar bizim hakkımızda anlatılanların hepsini yalan sanır. Ne yazık ki bizi de koca birer yalancı!..” (Akarsu, 2013a, s. 7)

Yazar fantastik edebiyatın en önemli ögesi olarak tanımlanan kuşku ögesi ni eserlerinde oluşturabilmek amacıyla fantastik kahramanlarını okuyucu için inandırıcı kılmaya çalışır. Yani çocuk okuyucuların zihninde “acaba gerçekten de periler var mı?” düşüncesinin oluşmasını amaçlar. Çünkü yazarın eserinde vereceği değerlerin etkileyici olmasında ve çocuğun empati becerisinin harekete geçirilmesinde mutlaka yukarıda sıralanan zihinsel süreçlerin olması gerekmektedir. Metin üzerine sorgu yapan ve düşünce üreten okuyucunun çıkarımlar yapması beklenen bir durumdur.

“Hatta perilerin gerçekte var olmadığını düşünen insancıklar bile vardır. O insanlar perilerin sadece bir efsaneden ibaret olduğunu iddia ederler. Perilerin ve Peri Okulu’nun koca bir yalan olduğunu tekrar edip dururlar.” (Akarsu, 2013a, s. 8) sözlerinde de görüldüğü üzere yazar eserindeki kahramanlara yönelik olarak okuyucunun gerçeklik algısını kuvvetlendirmeyi amaçlar.

Yazarın eserlerindeki fantastik kahramanlar fiziksel yönden olağanüstü nitelikler taşıyalar da duygu ve davranış yönünden insani varlıklardır. Yazarın buradaki amacı yukarıda belirtildiği gibi gerçeklik algısı oluşturabilmektir. Eserlerdeki fantastik kahramanlar tıpkı insanlar gibi düşünürler, sevinirler, üzülürler hatta ön yargılı bile olabilirler.

“Belli ki yalan söylüyordu. Ne ayıp! Bir perinin yalan söylemesi ne ayıp.” (Akarsu, 2013a, s. 10)

“Bir peri asla yalan söylememelidir.” (Akarsu, 2013a, s. 8)

“Herkes aramızda bir yalancının olmasından rahatsızdı.” (Akarsu, 2013a, s. 14)

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü üzere kahramanlar aralarında bir yalancının bulunmasından rahatsızlık duymaktadırlar. Yazar burada doğruluk değerine dikkat çekerken ön yargılı olmanın ne kadar zararlı olduğunu ve bir olayı derinlemesine araştırmadan fikir yürütmenin insanı yanlış yönlendireceğini de vurgu-

lar. Çünkü arkadaşlarının eleştirisine maruz kalan peri aslında çok dürüst biridir. Bunu kahramanın şu sözlerinden çıkarmak mümkündür:

“Ama bu inanılmaz bir yanılığlı çocuklar. Çevreci Peri okulumuzdaki bütün periler gibi çok dürüst, yaratıcı ve kahraman bir çocuktur. İnanılması güç şeyler başarmış, dünyadaki bütün canlılara sayamayacağım kadar çok iyilik yapmıştır.” (Akarsu, 2013a, s. 19)

Akarsu, bu ifadelerle insanlar hakkında ön yargılı olmanın ne kadar yanlış bir davranış olduğuna dikkat çeker ve okuyucuların bu yönde empati kurmasını amaçlar. Perilerin yaşadıkları bu yanılığlı vasıtasıyla yazar ön yargılı olmama konusunda okuyucuda farkındalık oluşturmaya çalışır.

Yazarın, *İlham Perisi: Türlerin Yok Edilmesine Karşı* isimli hikâyesinde Tuna isimli çocuk on üçüncü yaş gününü kutlamaya hazırlanmaktadır. Tuna'nın babası olan Fikret ise çocuğuna güzel bir hediye almanın telaşı içindedir. Tuna babasının kendisine alacağı hediyeden doğanın ve diğer canlıların zarar göreceğini düşünmektedir. Çünkü Tuna'da doğa sevgisi çok üst seviyelerdedir. Yazarın eserlerinin genelinde çocuk kahramanlar, doğaya karşı büyüklerine nazaran daha duyarlıdır. Yazarın buradaki amacı kahramanları ile aynı yaş grubunda olan çocuk okuyucuların empati duygusunu harekete geçirebilmektir.

Tuna'nın “aşırı avlanma yapan bir balıkçı, çocukları için daha çok para kazanmak istiyor aslında; ama sonunda denizlerin kurmasına sebep oluyor...” sözlerinde de görüldüğü üzere insanlar farkında olmadan kendi menfaatleri için doğaya zarar vermektedirler (Akarsu, 2013c, s.19). Tuna'da babasına yönelik bu düşüncenin oluşmasında, babasının sinekleri kovmak için aldığı alet etkili olmuştur. Çünkü bu alet belki sinekleri evlerinden uzak tutacaktır ancak “doğada görevi olmayan hiçbir canlı” yoktur ve istemeden onlara zarar verecektir (Akarsu, 2013c, s. 21). Bu türden düşüncesiz davranışlar doğanın dengesini temellerinden sarsmaktadır ve bu durum zincirleme bir reaksiyon göstererek diğer türleri de olumsuz bir şekilde etkileyecektir. Tuna'nın bilimsel nitelikteki bu açıklamalarının onda nasıl oluştuğunu merak eden Fikret bu durumun sebebinin öğrenmek ister. Tuna bu bilgileri akşamları odasına doluşan ve “hepsi şarkı söylemeye” başlayan sivrisineklerden aldığını belirtir (Akarsu, 2013c, s.28). Görüldüğü gibi yazar olaya fantastik nitelik kazandırarak anlatılanların okuyucu açısından ilgi çekici olmasını sağlamaya çalışır.

Akarsu'nun *İlham Perisi* isimli kitabının *Flamingo* öyküsünde Tuna doğada arıların giderek yok olmasının sebebinin araştırmaya çalışır. Gittiği bir gezide arı kovanlarının içinin boş olması Tuna'nın dikkatini çeker ve Atoş'a bu durumun sebebinin ne olduğunu sorar. Atoş ona dünyada giderek canlıların yok olmaya başladığını, bu durumu durdurabilecek kişinin ise “Bütün çiçeklerin, böceklerin dilinden” anlayan Lokman Hekim olduğunu söyler (Akarsu, 2013c, s.37). Onun “Hatta kimilerine göre ölümün çaresini bile bildiğini” ifade eder (Akarsu, 2013c,

s.37). Yazarın burada fantastik kahramanların yanında kültürel ve dinî bir karakter olan Lokman Hekim'e de yer vermesi, onun bu konuda kültürel bir bilinç ve farkındalık oluşturmaya çalıştığını gösterir. Tuna, Lokman Hekim'e ulaşabilmek için bir flamingodan yardım ister ve flamingo sırtına bindiği zaman onu Lokman Hekim'e götürebileceğini söyler. Ancak Tuna sırtına bindiği zaman flamingoya zarar vermekten çekinir. Flamingo ise "Zarif ve güzel olmak sevdiklerin için özveride bulanmaya engel değildir Tuna!" diyerek, canlıların doğayı koruma konusunda ellerinden gelen fedakârlığı yapacağını ifade eder (Akarsu, 2013c, s.46). Sonunda Lokman Hekim'e ulaşan Tuna arıların neden burada olduğunu sorar. Lokman Hekim ise arıları "cesur, güçlü akıllı ve mücadeleci", "bir flamingo kadar uçucu, zarif, hayalci ve iyi kalpli" birinin peşinden gideceğini ve kendisinin de böyle biri olduğunu ifade eder (Akarsu, 2013c, s.50). Bir anda sırtından kanatlar çıkararak flamingoya dönüşen Tuna'nın aracılığıyla yazar, doğal dengenin korunmasında hayvanların rolüne dikkat çekmeye çalışır. Ayrıca yazar burada Kafka'nın Gregor Samsa karakterinde kullandığı fantastik dönüşüm ögesini Tuna'da uygular. Bu durum da eserin fantastik yapısına katkı sağlar. Benzer biçimde *Güzel Çamlının Kayıp Panteri* isimli eserde insanların bir türlü söndüremediği orman yangını panterin yönlendirmeleri sayesinde başarıyla söndürülür. Yazar bu hikâyesinde de doğal dengenin korunmasında hayvanların rolüne dikkat çekmeye çalışır.

Hikmet Temel Akarsu, Çevreci Peri Masalları içerisinde yer alan *Körebe* adlı hikâyesinde Rüya isimli bir çocuğun plansız kentleşme yüzünden yaşadığı zorluklara dikkat çeker. Metinde Rüya'yı oyun oynarken tehlikelerden koruması için Kent Perisi görevlendirilir. Kent Perisi onu son anda artezyen kuyusuna düşmekten, körebe oynarken elektriğe çarpılmaktan kurtarır. Şehirde çocuklar için oyun alanı bulamayacağı kanısına ulaşarak Rüya'yı periler diyarına götürür. Rüya burada özgürce ve güvenli bir şekilde oynar. Yazar burada fantastik kahramanları kullanarak plansız kentleşmeye ve çocukların oyun alanlarının giderek daraldığına dikkat çekmeye çalışır. Yazar, çocuk okuyucularda bu yönde olumlu bir bilinç uyandırmayı amaçlar.

Yazarın çocuğa yönelik fantastik eserlerinin genelinde görüldüğü üzere *Bozdoğan Su Kemeri* hikâyesinde de insan olmayan kahramanlar doğayı korumaya çabalarlar. Metinde "Kargalar yaşam alanlarını ve tarihi korumak" için ellerinden geleni yaparlar ve kemerin altından geçen araçların üzerine ceviz bırakırlar (Akarsu, 2013d, s. 186). Metinde gerçekçi öğelerle fantazinin bir arada kullanılması okuyucuda fantastik kuşkunun oluşmasına yardımcı olmaktadır. Böylelikle metinde verilmek istenen mesajların daha etkileyici olacağı düşünülmektedir.

Akarsu'nun *Uzaylı Peri Dünyamızı Tüketenlere Karşı* adlı hikâyesinde bulunan *Dilek Perisi* isimli öyküsünde ailesi zor durumda olan Fikret'in peri ile olan konuşmalarına yer verilir. Peri, Fikret'e üç dilek hakkının bulunduğunu söyler.

Fikret bilinçsiz bir şekilde ihtiyaçlarına yönelik değil de lükse yönelik dileklerde bulunur. Bunun üzerine peri ona "araba insanı tembelleştirir, tembelleşen insan şişmanlar, sağlığı bozular, sonra araba insanı spordan uzaklaştırır. Kolaycılığa alıştıırır." diyerek yönlendirmede bulunur (Akarsu, 2013e, s.20). Perinin uyarılarına rağmen bu isteklerinde kararlı olan Fikret'e annesi "Bu kadar zorunlu ihtiyacı-mız varken Dilek Perisi'nden araba istemen büyük bencillik" diyerek sitem eder (Akarsu, 2013e, s.28). Bu olaylar sonucunda Fikret çalışarak kazanmanın önemini anlar. Her zaman ihtiyacı kadarını istemesi gerektiğini, lüksün aslında doğaya zarar verdiğini öğrenir. Anlatıcı bu fantastik öykü vasıtasıyla lüks gereksinimlerin hem insanlara hem de doğaya zarar vereceği yönünde okuyucuda farkındalık oluşturmaya çalışır.

Yazarın *Sultan Peri GDO Canavarına Karşı* adlı öyküsünde olaylar Sakarya'nın Pamukova ilçesinde yer alan bir çiftlikte geçer. Metindeki kahramanlar çiftlikte GDO'lu gıdalarla beslenen hayvanların uğradıkları mutasyona dikkat çekerler:

"Hayır; rüyada değildim. Gördüklerim gerçektir. Bir fil büyüklüğünde kediye, ata biner gibi binmiş bir adam bana doğru yaklaşıyordu. Hemen ardında bir bizon büyüklüğünde bir fareye binmiş bir başka adam vardı. Bir adam da kamyon büyüklüğünde bir köpeğe binmiş..." (Akarsu, 2013d, s.63).

Yazar fantastik öğeler kullandığı bu öyküsünde doğal sürece müdahalenin ne kadar olumsuz sonuçlar doğuracağına dikkat çeker. Yazarın buradaki olayları olumsuz bir bakış açısıyla okuyucuya sunmasındaki amacının GDO'lu gıdaların insanlara ne denli zarar verebileceğini göstermek olduğu söylenebilir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Hikmet Temel Akarsu'nun çocuklara yönelik fantastik eserlerinin değerler eğitiminde kullanılabilirliği üzerine yapılan bu çalışmada, yazarın çocuklara yönelik fantastik eserlerinin genelinde çevre sevgisi, yardımlaşma ve doğruluk değerinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu değerler arasından özellikle çevre sevgisi, yazarın en çok üzerinde durduğu değerdir. Nitekim eserlerin ismi de içeriği ile uyumlu bir biçimde sunulmuştur. Gerek Çevreci Peri Masalları gerek *Güzel Çamlının Kayıp Panteri*'nde işlenen temel değerler çevre sevgisi üzerinedir. Yazarın bu eserlerinde fantastik öğeleri başarılı bir şekilde kullanması, çocuk okuyucular için eserlerin daha ilgi çekici ve etkileyici olmasına katkı sağlayacaktır. Benzer şekilde çocuk okuyucuların fantastik kahramanlarla empati kurmalarının, onların verilmek istenen değerleri içselleştirmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca eserlerde içlerinde doğa sevgisi barındıran ve bu konuda bilinçli olan kahramanların sadece çocuklardan, hayvanlardan, fantastik karakterlerden oluşması ve bu bilinçli grubun içinde yetişkin bireylerin yer almaması yazarın dikkat çekmeye çalıştığı bir konudur. Yazarın bu vasıta ile doğa sevgisi konusunda büyüklerde de farkındalık oluşturmaya çalıştığı söylenebilir.

Kaynakça

- Akarsu, H. T. (2013a). *Çevreci peri: doğa düşmanlarına karşı*. (2. Basım). İstanbul: Çizmeli Kedi Yayınları.
- Akarsu, H. T. (2013b). *Güzelçamlı'nın kayıp panteri*. (4. Basım). İstanbul: Can Çocuk Yayınları.
- Akarsu, H. T. (2013c). *İlham perisi: türlerin yok edilmesine karşı*. (2. Basım). İstanbul: Çizmeli Kedi Yayınları.
- Akarsu, H. T. (2013d). *Sultan peri: gdo canavarlarına karşı*. İstanbul: Çizmeli Kedi Yayınları.
- Akarsu, H. T. (2013e). *Uzaylı peri dünyamızı tüketenlere karşı*. (2. Basım). İstanbul: Çizmeli Kedi Yayınları.
- Booth, W. C. (2012). *Kurmacanın retoriği* (Çev. B. O. Doğan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Eagleton, T. (2012). *Edebiyat olayı* (Çev. B. Yüce). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Eco, U. (2013). *Anlatı ormanında altı gezinti* (Çev. K. Atakay). İstanbul: Can Yayınları.
- Fidan, M. (2017). *Hikmet Temel Akarsu'nun eserlerindeki fantastik öğeler ve eğitim odaklı değerler*. Yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Erzurum.
- Gündüz, O. (2009). *İhsan Oktay Anar'ın kurgu dünyası / anar'ın kurgu evreninde postmodern bir gezinti*. Ankara: Vizyon Yayınevi.
- İbn Adi, Y. (2013). *Tehzibü'l - ahlak: ahlak eğitimi* (Çev. H. Kuşlu). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı Yayınları.
- Moran, B. (2008). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2009). *Türk romanına eleştirel bir bakış 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Satar, N. (2014). "Hayal mi hakikat mi? Beşir Fuat, Halit Ziya ve Ahmet Mithat eserleri bağlamında Tanzimat dönemi edebiyatında realizm ve romantizm üzerine tartışmalar", 3. *Türkiye Lisansüstü Tartışmalar Kongresi*, Sakarya.
- Sever, S., (1995). Çocuk kitaplarında bulunması gereken yapısal ve eğitsel özellikler. *Abece*, 107, 14-15.
- Todorov, T. (2012). *Fantastik – edebî türe yapısal bir yaklaşım*. (2. Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yücesoy, V. Ö. (2007). *Korku edebiyatı (gotik edebiyat) ve Türk romanındaki örnekleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul.

İBN TEYMIYYE'DE SELEFÎ DÜŞÜNCE-TASAVVUF İLİŞKİSİ¹

Ahmet YALÇIN²

Öz

İbn Teymiyye, haçlı seferlerinin yıpratığı ve Moğol istilası ile yerle bir edilen İslâm dünyasında yaşanan sosyal sıkıntılar sebebiyle çocukluğunda ailesiyle birlikte Harran'dan göç ederek, Şam ve Mısır'da yaşamıştır. Hanbelî mezhebine mensup ve birkaç nesildir ilim ile iştigal etmiş bir aileden gelmiştir. Hadis ekolüne mensubiyeti onun düşünme biçimine tesir etmiş ve dönemsel olarak yaşanan tartışmalarda bu aidiyet etkili olmuştur. İbn Teymiyye'nin belirgin özelliklerinden biri tenkit yönüdür. Onun bu yönünden, İslâm'a ters kabul ettiği kişi, grup ya da fikirler nasibini almıştır. Onun tenkidine uğrayan kesimlerin başında tasavvuf erbabı gelir. Bazı mutasavvıfları ve düşüncelerini eleştirmekteki temel düşüncesi, tasavvufu İslâm dışı görmesinden ziyade, dönemindeki şahısların İslâm'a uymayan hareket ve fikirlerini ıslah etmektir. İbn Teymiyye, tasavvufi konular ve mutasavvıfları eleştirirken kendi usulünü de ortaya koymakta, selefi bir bakış açısı ile konuya yaklaşmaktadır. Bu makale, İbn Teymiyye'nin Selefi düşünme biçimi ile mutasavvıflar ve bunların ortaya koyduğu düşüncelere karşı yaklaşımlarını belirginleştirmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezhep, Selefiyye, İbn Teymiyye, Tasavvuf, İbn Arabî

The Relationship Between Sufism and Salafist Thought in İbn Taymiyyah

Abstract

Ibn Taymiyyah lived in Damascus and Egypt, migrating from Harran with his family, when he was a child, due to the social problems in the Islamic world, which were destroyed by the Crusades and the Mongolian invasion. He come from a family that belonged to Hanbalî sect and who had been engaged in science for several generations. His affiliation with the school of hadith influenced his thinking and this belongingness was influential in the periodical discussions. One of the distinctive features of Ibn Taymiyyah is the direction of criticism. In this respect, the person whom he considers inverse to Islam has taken its toll on the group or ideas. Sufis come first among those who have been criticized by ibn Taymiyyah. The basic idea of criticizing some of the mystics and their thoughts is to correct the movements and ideas of the individuals in their time that do not conform to Islam, rather than seeing Sufism as non-Islamic. In criticizing Sufism and Sufis, Ibn Taymiyyah reveals his own method and approaches to the subject with a salafi perspective. This article was written in order to reveal Ibn Taymiyyah's approach to Salafist thinking and mystics and their ideas.

Keywords: Sect, Salafism, Ibn Taymiyyah, Mysticism, Ibn Arabi.

1 Bu makale, yazarın "Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye" adlı doktora çalışması esas alınmak suretiyle oluşturulmuştur.

2 Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, orcid.org/0000-00019569-863X. ahmedyalcin3838@hotmail.com.

Giriş

İnsan; sosyal, siyasi, ahlaki, dini ve hukuki bakımlardan emin bir şekilde yaşamayı ve temel insanî ihtiyaçlarını karşılamayı ister. Ancak tarihin her döneminde, bölgesel olarak bu ihtiyaçların karşılandığını söyleyemeyiz. Tarih, insanlık kadar çeşitliliğe, insanlar kadar yaşanmışlığa şahitlik etmiştir. Tarih boyunca en az fetihler, mücadeleler ve kazanımlar kadar büyük dramlar, katliamlar, kıtlık, savaş, yıkım ve büyük göçler yaşanmıştır. Tarih içerisinde her insan istese de istemese de yaşadığını kaydeder. “Tarihini sırtında taşıyan insan” çoğunlukla o tarihin getirdiği sorumluluktan kaçamaz. İslâm tarihinde, geçmişinden etkilenmediği gibi yaşadığı dönemde etkin, sonrasını da etkileyen şahsiyetlerden biri Takiyyüddin İbn Teymiyye’dir. (v. 661/728-1263/1328)

İbn Teymiyye, yaşadığı dönemde kendi geçmişinden gelen Ehl-i Hadis mensubiyeti gerekçesiyle “sırtında taşıdığı” tarihinin gereğini yerine getirmiş, hayata ve insanlara bu perspektiften bakmıştır. Selefi bakış açısı diyebileceğimiz bu anlayış, onun kişi ve olayları yorumlarken kullandığı temel dayanak noktası olmuştur. İbn Teymiyye’de baskın olarak eleştirel bir yön olduğu, onun hakkında araştırma yapanların ortak kanaati durumundadır. İbn Teymiyye, tenkidi etkili bir biçimde kullanmış, tenkit yaparken bazen karşısındaki muhatabını çokta dikkate almamıştır. Onun tenkitlerinden nasibini alan kesimlerin başında devrindeki bazı mutasavvıflar gelmektedir. İbn Teymiyye, bu mutasavvıflardaki İslâm dışı gördüğü düşünce ve hareket şekillerini dile getirmiştir. “Disiplinler arası işbirliği” bağlamında incelemeye çalışacağımız bu konu, onun “selefi söyleme” dayalı olarak bazı mutasavvıflar ve bunlardaki tasavvufî düşünceleri tenkitlerini ve onun genel anlamda tasavvuf anlayışını ortaya koyma gayesine matuftur.

İbn Teymiyye yaptığı tenkitleri yüzünden hem sevenleri hem de muhalifleri tarafından doğru değerlendirilememiş, sevenleri bu eleştirileri tam olarak tasavvuf karşıtlığı olarak algılayarak kendileri tasavvuf düşmanı kesilmişler, muhalifleri ise onun tenkitlerini sağlıklı algılayamayarak İbn Teymiyye’yi “tasavvuf düşmanı” ilan etmişlerdir. İbn Teymiyye, müstakil bir kitap yazacak derecede tasavvufî konulara eğilmiştir. Bu makalede onun tasavvufî konular ve mutasavvıflar ile alakalı düşünce ve tenkitlerini incelerken, tenkitlerinde temel dayanağının Selefi düşünce olduğunu izaha gayret edeceğiz.

İbn Teymiyye’nin Dönemi

İbn Teymiyye, İslâm dünyasının sosyal, siyasi, mezhep ve tasavvuf düşüncesi bakımından çalkantılı bir dönemde yaşamıştır. Haçlı seferleri ile Moğol istilası, onun döneminde yaşanan dini, siyasi ve sosyal istikrarsızlıkların en belirgin gerekçesidir. Haçlıların, ilk dönemdeki kuvvetleri nispeten zayıflamış olsa da, arkalarında bıraktıkları enkazın kaldırılması bölgenin enerjisini sömüren bir gerçekliktir. Moğolların sebep olduğu yıkım ise “dünya tarihinde eşî benze-

ri görülmemiş" biçiminde ifade edilmektedir. Moğol sürüleri, İslâm dünyasının doğusundan başlamak üzere, hilafet merkezi olan Bağdat dâhil Müslümanların yaşadığı pek çok beldeyi harap ettikleri gibi büyük katliamlar gerçekleştirmiştir.³ Moğolların geçtiği ülkeler yeniden imar edilemez, Moğollarla karşılaşan halklar uzun süre belini doğrultamaz hale gelmiştir. Moğol ordularından kaçan belde sakinleri güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Yıllar boyu süren savaş hali göçlerle birlikte, kıtlıklar ve acılar yaşanmasına sebep olmuştur. Siyasal düzen ve dini dengelerin sarsılması, fikri tartışmaları, hoşgörüsüzlüğü beraberinde getirmiş, yaşanan taassubu⁴ desteklemiştir.

Moğolların İslâmiyet'e girmeye başlamaları⁵ müspet bir olgu olarak görülebilse de onlardaki dini ve siyasi kararsızlık, bölge halklarının hayat ve inanç güvenliği açısından sarsıntılar yaşamalarına yol açmıştır. Müslüman olan Gâzân Mahmut Han,⁶ Şam tarafına sefer düzenlemiş, yerine gelen Olcaytu⁷ ise, Şiî düşüncüyü desteklemiştir.⁸ Bu şartlar altında İbn Teymiyye, devrinin İslâmî ilimlerle iştigal eden bir kişisi olarak Gâzân Han'ın karşısına çıktığı gibi, Şiî fikirlere karşı Sünnî cevaplar vermiş, rayından çıktığını düşündüğü tasavvuf erbabını ikaz gayretine girişmiştir.

Dönemindeki tartışmalarda taraf konumunda bulunan İbn Teymiyye; Hanbeli çizgiden gelen ve te'vilden kaçınarak, nasların zahirini esas almak biçimindeki⁹ Ashâbü'l-Hadis yöntemini benimsemiştir. Genel olarak bu yöntemi kullanan İbn Teymiyye kendisine muhalif olan kişi ve gruplarla, Allah'ın esmasının ve sıfatlarının anlaşılma şeklerinden¹⁰ doğan bazen seviyeli¹¹, bazen de sonu

3 Mian M. Şerif, *İslâm Düşünce Tarihi*, Trc. Ahmet Ünal ve dğr. 2. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 2: 19-21.

4 İbn Kesîr, Ebi'l-Fidâi İsmâil, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beirut: 2007), 16: 191.

5 Makrîzî, Takiyyüddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir el-Ubeydî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1: 486.

6 Baybars, Rukneddin Baybars el-Mansûriyed-Devâdâr, *Zübdetü'l-Fikrati fi Târîhi'l-Hicrati*, Thk. Donald S. Richards (Beirut: Neşerâtü'l-İslâmiyyeh, 1998), 331.

7 Derya Örs, (Abdullah b. Ali b. Muhammed Kâşânî'nin) Tarih-i Olcaytu, Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 126, 131, 134-135; Bertold Spuler, İran Moğolları, Trc. Cemal Köprülü (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 211-212, 266-267; Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2010), 50-51.

8 Örs, (Kâşânî) Tarih-i Olcaytu, 136; Spuler, İran Moğolları, 125; Mahmud Şakir, Hz. Âdem'den Bugüne İslâm Tarihi, Trc. Ferit Aydın (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1993), 5: 418; Abdüsselam Abdülaziz Fehmi, *Tarihu'd-Devleti'l-Moğoliyye fi İran* (İskenderiyye: Dârü'l-Meârif, 2002), 218.

9 Ethem Ruhi Fıglâl, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", *İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi* (Ankara: 1980), 4:124-125.

10 Makrîzî, *es-Sülûk*, 2: 79; Şankitî, Muhammed b. el-Muhtar, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şiî İlişkileri*, Trc. İdris Çakmak. 2. Baskı (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 93.

11 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15: 613-614; Ebu'l-Hasan Nedevî, *Tarihu Davet-i Azimet-İslâm Önderleri Tarihi*. Trc. Yusuf Karaca (İstanbul: 1992), 2: 60-65; Muhammed Ebu Zehra, İmam İbn Teymiyye, Trc. Nusreddin Bolelli v.dğr. (İstanbul: İslâmîoğlu Yayınları, 1988), 37.

mahkûmiyetle biten münakaşalara girmiş ve ömrünün son günlerini hapsedildiği Şam kalesinde tamamlamıştır.¹²

İbn Teymiyye, tasavvufun kurumsal yapılar haline dönüşüp tarikatlar biçiminde tezahür ettiği, meşhur mutasavvıflardan Ahmed Rufâî (ö.578/1182), Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221)¹³, Hakîm Tirmizî (ö.320/932) ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240)¹⁴ gibi kimselerin savunduğu hatmü'l-evliyâ¹⁵ ve vahdet-i vücud¹⁶ benzeri bazı düşüncelerin canlılığını koruduğu bir devirde yaşamıştır.¹⁷ Tasavvuf yolunu, Kitap ve Sünnete uygun yürüyenler bulunduğu gibi, tarikat seyhlerine saygıda asırıya gidilmesi ve bunun zaman içerisinde inanç haline donustugune dair bilgiler tarih kaynaklarında yer almaktadır.¹⁸

İbn Teymiyye, İslâmî ilimlerle meşgul olmuş, sorulan sualleri cevaplamış, Camii Emevî'de kürsü sahibi bir kişi olarak takipçilerini tesir altına almayı başarmıştır. Bidatlere karşı çıkarken uzun soluklu ve mücadelecî bir tutum sergilemek ve tenkide sık başvurmak gibi kişisel özellikleri, onun kuvvetli bir şekilde üzerinde durarak sistematik hale getirdiği Selefi yaklaşımları ile birleşince etkisi yaşadığı dönemi aşan bir şahsiyet tezahür etmiştir.

Selefilik ve Tasavvuf Kavramları

Selefi düşünce; İslâm'ın ilk nesillerini dayanak noktası olarak göyerek, sonraki dönemde ortaya çıkan yeni durumları selef neslini esas alarak karara bağlamak

12 İbnü'd-Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek, Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gürer, Thk. Bernad Radtke (Kahire: 1982), 9: 137-138,144; Baybars, *Zübdetü'l-Fikrati fi Târîhi'l-Hicrah*, 386; İbnü'l-Verdî, Zeynüddin Ömer b. Muzaffer, *Târîhu İbnü'l-Verdî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyyeh, 1996), 2: 246; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 16: 43-46; Makrîzî, *es-Sülûk*, 2: 401; Nedevis, *Tarih-u Davet-i Azîmet*, 2: 105-106; İbn Abdilhâdî, Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Ukûdu'd-Dürriyye min Menâkib-ı Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Thk. Ebu Mus'ab Talat (Kahire: Faruk Hadise matbaası, 2002), 13; Âlûsî, Ebu'l-Berekât Hayreddin Numan b. Mahmud Efendi, *Cilâu'l-Ayneyn bi Muhakemeti'l-Ahmedeyn*, Thk. Dani b. Münir (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2006), 31.

13 Makrîzî, *es-Sülûk*, 1: 486.

14 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15: 231; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1995), 287; Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 129.

15 İbn Teymiyye, Ebî Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, Mecmûu Fetâvâ, Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (Medine: Matbaatü Melik Fahd, 2004), 2: 224; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992), 528; Mahmud Sa'd Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, Trc. Ali Durusoy (İstanbul: İnsan Yayınları, 1989), 229-230.

16 Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, 189; Ekrem Demirli, *Vahdet-i Vücut, Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 42: 431-433.

17 Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 278-301; Henry Laoust, *İslâm'da Ayrılkı Görüşler*, Trc. Et-hem Ruhi Fiğlalı-Sabri Hizmetli (İstanbul: Pınar Yayınları, 1999), 300-301; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 127-128.

18 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 216; Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, 153.

şeklinde özetlenebilir.¹⁹ Tasavvuf ise; hicrî II. asırdan itibaren kavramsallaşmaya başlayan, V-VI. asırlarda kurumsallaşmalar gösteren, İslâm’ın gönül boyutuna ağırlıklı olarak eğilen bir düşünce sistematiği şeklinde tarif edilebilir.²⁰ İslâmî ilimler ayrı birer disiplin formunda incelenmeye başladıktan sonra, tasavvuf kendi müstakil bilim dalında, Selefilik gibi düşünce biçimleri de İslâm Mezhepleri Tarihi bilimi altında zikredilmiştir. Ancak, meselelerin tedahülü söz konusu olunca, “disiplinler arası işbirliği” zarureti doğmaktadır.²¹

İbn Teymiyye’ye göre Tasavvuf Düşüncesi

Çok yönlü bir alim olan İbn Teymiyye, hadis başta olmak üzere fıkıh, tefsir, kelam, itikat, İslâm tarihi ve dinler tarihi gibi İslâmî bilimlerin pek çok alanıyla uğraşmış ve eserler telif etmiştir. Tasavvuf, onun “*Mecmuu Fetâvâ*” adlı eserinde “*Kitâbü’t-Tasavvuf*”²² ismiyle müstakil bir cilt teşkil edecek derece üzerinde durduğu bir ilimdir.

Kavramsal olarak tasavvufu tarif eden İbn Teymiyye, “Tasavvuf” tabirinin hicrî II. Yüzyılda ortaya çıkarak, daha sonraki asırlarda meşhur bir ifade haline geldiğini, ilk defa bu tabiri Süfyân-ı Sevrî ve Hasan Basrî gibi kimselerin kullandığını söylemiştir. Tasavvuf kelimesinin “safâ”, “ehl-i suffa”, “saffu’l evvel” gibi bir takım nispetlerinin bulunduğunu, ancak Basra’da giyilen ve yünden üretilen bir elbiseye izafesinin daha makul olduğunu kabul eder. Çünkü Basra’da yaşayan kimselerin takva, havf ve zahitlik hususunda ileri seviyede olduklarını, buradan hareketle de “zühdüyle meşhur kimselerin” “sûfî” ya da “mutasavvıf” şeklinde ifade edilmesi, bu kişilerin ekseriyetinin giydiği libas yüzündendir demektedir. Tasavvufun “ehl-i suffa” tabirine dayandığı yorumunun ise doğru olmadığını söylemektedir.²³

Ona göre Tasavvuf; muhtelif hakikatleri ile malum halleri bulunan, sınırları ehli dışındakilerce fazla bilinmeyen, dâhil olanlar için sorumlulukları olan, belirli ahlâkî ilkeleri benimseyip, vakıf olunan halleri gizlemek, halk ile cidali terk etmek esasları üzerine kurulmuştur. “Sûfî”, Allah Teâlâ’ya tam teslimiyet içinde, her an tefekkürle yaşayan, dünya nimetleri elde etme telaşında olmayan kişidir. Sûfî, sadakat ehli kimse, sadık bir dosttur. Peygamberlerden sonra insanların efdali sıdk ve istikamet sahibi kimselerdir.²⁴ İbn Teymiyye, tasavvuf ve sûfî kavramlarını son derece müspet olarak tarif etmiştir, aslında o tasavvuf kültürüne yabancı değildir.

19 Ferhat Koca, *İslâm Düşüncesinde Selefilik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 11; Ahmet Yalçın, *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (Kayseri: 2017), 35.

20 Reşat Öngören, *Tasavvuf*, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 40: 119.

21 Sönmez Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu*, İslâmî İlimlerde Metodoloji Problemi (İstanbul: Ensar Yayınları, 2003), 439.

22 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11.

23 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 5-6; Âlûsî, *Cilâu’l-Ayneyn*, 114, 118.

24 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 16-17.

Ailesi tasavvuf geleneği mensubu olduğu gibi kendisinin de Kâdirî tarikatının müntesibi olduğu ifade edilmektedir. İbn Teymiyye'nin kabrinin "sûfiyye" mezarlığında olmasının sebebi, kaderin bir cilvesi ya da tesadüften öte, tasavvuf geleneğinin içinde bulunması sayılmıştır.²⁵

İbn Teymiyye'nin tasavvuf konusundaki temel yaklaşımı, hangi meselede olursa olsun selefte bulunmayan uygulama ve düşünce biçimlerine karşı çıkmaktır. Bazı tasavvufî fikirler ve tatbikatlara karşı olmasındaki asıl saik budur. Onun zihniyet yapısının merkezinde bulunan "İslâm'ın başlangıç devrinde yaşayan Müslümanların bunları bilmemesi" delili, tenkide tabi tuttuğu meseleleri ortaya koyduktan sonra gerekçe olarak selef-i salihîn nesline atıflar yapması biçiminde kendini gösterir. İbn Teymiyye'nin gerekçelendirme esnasında sergilediği duruşu, onun zihinsel kategorilerinde selefî düşünce ile tasavvuf ilişkisinin boyutlarının anlaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca kendisini "tasavvuf düşmanı" kabul edenlerin bu ithamda haklı olup olmadıkları da netleşecektir.

İbn Teymiyye, devrinde yaşayan tasavvuf erbabı ile tartışmalara girmiş, bazı görüşlerine itiraz etmiş, özellikle avam tabakası durumundaki sûfî taifesini, bidat ehli olmakla itham etmiştir. Onun sergilediği bu yaklaşımları toptan olarak tasavvufu iptal niyetinin bir eseri gibi değerlendirmek, onu anlama konusunda sübjektif davranılması, yakın tarih açısından da müsteşriklerin etkisinde kalınmasının bir neticesidir. Kurumsal yapılar olarak teşekkül eden tarikatların görüldüğü, teke ve zaviyelerin yaygınlık kazandığı bir ortamda onun yaptığı eleştiriler, İslâm inanç sistemini yabancıların tasallutundan muhafaza gayretine benzemektedir. Tenkit ederek düzeltmeye çalıştığı hareket ve düşünceler, özelde tasavvuf erbabına ait olsa da umum olarak tüm Müslümanlara aittir. İbn Teymiyye'nin getirdiği eleştiriler aslında onun ihya ve asla rücu hareketinin bir parçasıdır.²⁶

Genel çerçevede tasavvuf yaklaşımını izaha çalıştığımız İbn Teymiyye'nin aynı konudaki eleştirel yaklaşımlarına bakış, onun Selefîlik düşüncesini tasavvuf eleştirileri üzerinden okuma imkânı sunacaktır. Bu sebeple onun eleştirel tasavvuf görüşlerini inceleyeceğiz.

İbn Teymiyye'nin Tasavvuf Eleştirisi

Tenkît yönü kuvvetli olan İbn Teymiyye'nin tasavvuf eleştirisini dört başlıkta değerlendirmek mümkündür. Bunları; evliyânın kerameti, İbn Arabî ve vahdet-i vücud, Hallac-ı Mansur ve diğer mutasavvıflar, hatmü'l-evliyâ şeklinde ifade edebiliriz.

25 İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 2: 278; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15: 509; George Makdisî, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, Trc. Hasan Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 194; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 391.

26 İbn Teymiyye, *İktizâ's-Sırâtü'l-Müstakîm*, Thk. Nasır b. Abdülkerim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, tsz.) *Sırâtü'l-Müstakîm*, kitabın pek çok bölümü Müslümanlarda görülen bidatlerden bahseder; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 111; Hatice K. Arpağuş, *Osmanlı ve Geleneksel İslâm* (İstanbul: İFAV, 2014), 235; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 391.

Evliyânın Kerameti

Keramet, cahil tasavvuf erbabı arasında bir istismar aracı olması münasebetiyle İbn Teymiyye'nin gündemine girmiştir. Bu konuda kaleme aldığı eserin ismi "*el-Furkân beyne Evliyâu'r-Rahmân ve Evliyâu's-Şeytan/Allah'ın Dostları ile Şeytanın Dostları Arasındaki Fark*"tır. Bu eserinde ashab-ı kiram ile diğer bazı kimselerin kerametlerini dile getirmiştir. Gerçek evliyânın kerameti denizde yürümek, havada uçmak gibi basit şeyler değildir, asıl kerametleri Allah'ın emir ve nehiyelerine uymalarıdır.²⁷

Abdülkâdir Geylânî'nin "*Fütûhu'l-Gayb*" adlı risalesini şerh eden İbn Teymiyye, onun için "*kerâmetleri tevâtüren sâbittir*" cümlesini kullanmıştır.²⁸ "*Allah'ın dostları, Hz. Peygamber (sa.) vasıtasıyla hidâyeti bulan, muttaki kimselerdir, marufu yerine getirir, müinkerden kaçınır, Allah Teâlâ da onları melekleri ve ruh ile destekler, takvâ sahibi olmaları sebebiyle Allah Teâlâ tarafından ikram edilen kerâmetleri vardır*" demiştir.²⁹

İbn Teymiyye, "*tanıdığım çokları var ki sözleri doğru, takva sahibi ve zahit kimseler olup, âbid kimselerdir. Gerçek velâyet sahibi, iman ve takvada, gizli-aşıkâr daima Allah'ın elçilerine tâbîdir.*" cümlesinden sonra "*Ebû Süleyman Dârânî, Fudayl b. İyâz, Ma'ruf Kerhî, İbrahim b. Ethem, Sırrı Sakatî, Cüneyd b. Muhammed gibi meşâyihî, Şeyh Hammad, Şeyh Abdülkâdir, Şeyh Ebû'l-Beyan gibi istikamet sahipleri hayırla anar. Bunlar havada uçan ve suda yürüyen sâlikin şeriat dairesinden hurucuna izin vermezler. Sülûk ehlinin görevi emre itaat, nehiy olunandan kaçınmaktır. Kitap, Sünnet ve selefî icması buna delalet etmektedir.*"³⁰

Hakiki keramet ehlinin vasfı bu olduğu halde bazılarının, günahkâr hatta İslâm dairesi dışında bulunan gayrimüslim kimselere de Allah Teâlâ'nın kerâmet verebileceğini düşündüklerini, ancak gerçekte bu haller sihir ve kehanet sahiplerinin durumu gibi şeytanî hallerden başka bir şey değildir.³¹ Ateşte yürüyen bir kimse, şayet bidat ehlinde ise ona itibar edilmez.³² Netice itibarıyla sûfî kimselerdeki haller Kitap ve Sünnet ile selef-i sâlihîn anlayışına uygun olmalıdır.³³

İbn Teymiyye, itikatta doğru yol üzerine olmak gerektiğini, bâtlı düşüncelere sarılan mutasavvıfların hevâ ve hevesin emrine gireceğini ve menhiyatı işle-

27 İbn Teymiyye, *el-Furkan beyne Evliyâu'r-Rahman ve Evliyâu's-Şeytan*, Thk. Abdurrahman b. Abdülkerim el-Yahya (Riyad: Darül Fazilet, ts.), 312; Seyyid Muhammed b. Alevî el-Malîkî, *Mefâhîm*, Trc. Hasan Ali Yaşar (Kayseri: Netform, 1428), 216; Ali Hoşafçı, *Selefler ve Tasavvufçuların Görüşleri* (İstanbul: Yasin Yayınları, 2009), 106-107.

28 İbn Teymiyye, *Fütûhu'l-Gayb Şerhi-Abdülkâdir Geylani Külliyyatı içinde*, Trc. Dilaver Gürer (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2012), 727; Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 216.

29 Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 114,118.

30 İbn Teymiyye, *Fütûhu'l-Gayb Şerhi*, 760; Ali Biraderoğlu, *Oportünizmin İtham ve İlzâmı-1* (Kayseri: Kevvakfı Yayınları, 2015), 244.

31 İbn Teymiyye, *el-Furkan*, 328; İbn Teymiyye, *Şezerâtü'l-Belâtin* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 288-289.

32 Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 90.

33 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 7-10.

mekten çekilmeyeceğini anlatır.³⁴ Tasavvufî ilim yollarından bilgi elde eden hiç birinin Ömer b. Hattab'tan daha efdal olamayacağını, halbuki onun durmaksızın Allah ve Rasûlünün yolunda olduğu açıktır. İbn Teymiyye, keşf ve ilham gibi bilgi kaynaklarını sorgulamış, "keşf âlemine dalan kişi bazı şeyleri görüp işitir, uyku haline benzeyen ve nefiste mevcut olan şeyi herkes bilebilir. Lâkin hariçte ayan olanı başka şahıslar görür, ancak insanın hayâlinde olanı kendisinden başkası görmez" demiştir.³⁵

İbn Arabî ve Vahdet-i Vücut

İbn Teymiyye ile İbn Arabî yakın dönemde yaşamıştır. İbn Teymiyye, İbn Arabî'nin vefatından yirmi sene sonra dünyaya gelmiştir. İbn Teymiyye'ye gösterilen tepkinin temel sebebi, İbn Arabî ve bazı düşüncelerine yaptığı tenkitleridir. İbn Arabî'nin eleştirilmesi sevenlerince reddedilmiş ve İbn Teymiyye hakkında, bir İbn Arabî eleştirmeni yerine tasavvuf düşmanı yaftası takılmaya çalışılmıştır. İbn Teymiyye, İbn Arabî'yi sıradan bir insan gördüğü için eleştirmekte bir beis görmemiştir. Özellikle İbn Arabî'nin ve muhiplerinin savunduğu vahdet-i vücut düşüncesini reddetmiş, İbn Arabî tarafından ileri sürülen "evliyâ bilgiyi, peygambere gelen vahiy meleğinin aldığı kaynaktan alır" biçimindeki düşüncelerine karşı çıkmıştır. İbn Teymiyye'nin İbn Arabî'ye muhalefeti, bilinçli bir tercih ve tutumdur. Onun, *Füsûs* ve *Fütuhât* gibi meşhur teliflerini mütalaa ettikten sonra kendi fikirlerini izaha çalışmıştır³⁶ ve kendi görüşlerinin yer aldığı "*er-Reddul-Akvaam alâ mâ fi Kitâbi Fusûsu'l-Hikem*" isimli eseri kaleme almıştır.

İbn Teymiyye, İbn Arabî muhiplerinden biri olması nedeniyle tenkit ettiği Nasr el-Menbecî'ye bir risale yazmış ve burada "*vahdet-i vücut fikrinden Müslümanları korumanın, Moğollarla savaşarak onlardan korumak kadar elzem*" gördüğünü ifade etmiştir. İbn Teymiyye vahdet-i vücut'u benimseyen kimselerin yorumlarını hakkında "*İbn Arabî, vahdet-i vücut fikrini benimseyenler arasında kelâmı en güzel ve İslâm'a en yakın olanıdır*" demiştir.³⁷ Vahdet-i vücut fikrini savunanlardan çoğunun, tevhid mevzuunda İslâm ümmetin âlimlerine muhalefet ettiklerini ve kadîm ve muhdes arasında fark görmediklerini, bütün eşyayı mabud konumunda görüp ibâdet ettiklerine dâir kendi ifadelerinin olduğunu belirtmiştir. İbn Teymiyye; öncelikle İbn Arabî'yi, İbn Seb'in (ö.667/1269) ve muhiplerini, Sadreddin Konevî (ö.673/1274), İbn Fârid (ö.632/1234), Tilimsânî (ö.690/1291) ve benzerlerini vahdet-i vücut düşüncesini müdafaa edenler diyerek saymış, bu kimselerdeki

34 Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 103.

35 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 13: 74-77.

36 İbn Teymiyye, *el-Furkan*, 198; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, 9: 143; Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 88-96; Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 92-93,190; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 108-109.

37 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 470.

esas yanlısın “selefin bilmeyip, inanmadığı” şeyleri savunmak, dolayısıyla İslâm dışı düşünceleri Allah’ın dinine ilave etmekle suçlamıştır.³⁸

İbn Teymiyye, İbn Arabî’nin üvey oğlu Sadreddin Konevî için, “İslâm şeriatından uzak bir kimse” demekte, Tilimsânî isimli zatın haramları helâl kabul saydığını belirtmekte, İbn Seb’in’e ise, bu iki kişiden daha derin bir sapıklık içinde olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır.³⁹ 709/1309 yılında İskenderiye’ye geldiğinde burada karşılaştığı Seb’niyye mensuplarının vahdet-i vücud yaklaşımlarının halk içinde yayıldığını gören İbn Teymiyye, yaklaşık sekiz aylık ikameti boyunca bu fikirlerle mücadele etmiş, pek çok Seb’niyye müntesibini inançlarından dönme noktasına getirdiği kaydedilmiştir.⁴⁰

Vahdet-i vücud düşüncesi, savunanlardan bazılarının bütün varlığı “bir” kabul etmesi, neticesinde helâl-haram kategorilerinin olmadığı, bunun da insanları şer’î kuralları yok saymaya götürebileceği için net bir biçimde İbn Teymiyye tarafından tenkit edilmiştir. İbn Teymiyye, İbn Arabî takipçilerinden Tilimsânî’ye izafe edilen lafızlara yer verir, “Kur’ân şirklerle doludur, çünkü o Rab ile kul arasında ayırım yapmaktadır. Tevhid ancak bizim sözlerimizdedir”, bir keresinde, ölmüş bir uyu köpeğin yanından geçiyorduk, bu da Allah’ın varlığının kendisi midir? Diye sorulunca Tilimsânî: “O’nun zatından başka bir şey var mı? Her şey Allah’ın zatının içindedir” dedi. Yine, “Madem varlık birdir, neden hanım helâl, annesi haramdır? Sorusuna vahdet-i vücud fikrini savunanlardan bazılarının; “bize göre hepsi birdir, ama gözleri perdeli kişilerin “anne haram mıdır?” şeklindeki sorularına “evet haramdır” cevabını veriyoruz” dedikleri nakledilir.⁴¹

Görüldüğü üzere İbn Teymiyye’nin tenkidine maruz kalan mutasavvıflar bulunmaktadır. Öte yandan onun sitayişle bahsettiği Ahmed er-Rufâî, Şakîk-i Belhî, İbrahim Ethem, Fudayl b. İyâz, Sırrı Sakatî, Hasan el-Basrî, Bişr-i Hafî (ö.227/841), Râbiatü’l-Adeviyye, Abdülkadir Geylanî ve Şeyh Adî b. Müsâfir gibi isimler de eserlerinde geçmektedir.⁴² Onun tenkit ettiği ve övgüyle bahsettiği iki grup mutasavvıflar arasında belirleyici unsur, selefin bilmediği ve sonradan ortaya çıkan bidatler karşısındaki tutumlarıdır. Bu gerekçeyle itikadî bidat saydığı vahdet-i vücud düşüncesini sonraki sûfilerin gereksiz ilavelerinden görmüş, Kur’ân ve Sünnete ters olan hulûl ve varlığın esas itibarıyla “bir” olduğu anlayışı olan ittihadiyye düşüncesini Yunan ve Hind etkisinde kalan müteahhirîn sûfilerin yanlışları saymıştır.⁴³

38 İbn Teymiyye, *Şezerâtü’l-Belâtin*, 287; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 471; İbn Teymiyye, *Red ale’l Mantıkiyyîn*, 226; Şerif, *İslâm Düşünce Tarihi*, 2: 42; Tıblavî, *İbn Teymiyye’de Tasavvuf*, 110-111,227.

39 Âlûsî, *Cilâu’l-Ayneyn*, 108,112; Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 96-101.

40 Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 128.

41 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 472; Âlûsî, *Cilâu’l-Ayneyn*, 108-109; Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 92-96.

42 Mustafa Kara, *İbn Teymiyye’nin İlk Sûfilere ve Tasavvuf Klasiklerine Bakışı*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/1 (Bursa: 1986), 65-66.

43 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 299; Âlûsî, *Cilâu’l-Ayneyn*, 105; Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 123.

İbn Arabî, muhiplerinin düşüncelerini etkilediği gibi İbn Teymiyye'nin de talebeleri onu izlemiştir. İbn Teymiyye'nin öğrencisi Zehebî "vahdet-i vücud âlimlerinin önderi" dediği İbn Arabî'nin⁴⁴ meşhur eseri *Füsûsü'l-Hikem* için kendisinin söylediği bir cümleyi zikretmektedir; "Şam'dayken rüya âleminde Rasûlallah (sa.) bana *Füsûsü'l-Hikem*'i vererek, "kalk bunu halka beyan et" dedi"⁴⁵ ve "Fütûhât-ı Mekkiyye'nin tertibi, benim tercihim ve reyimle kaleme alınmamış, yazılanların tamamı, ilham meleşinin diliyle Allah Teâlâ tarafından yazdırılmıştır"⁴⁶ sözleri ve "varlığın birliği" anlamındaki vahdet-i vücud fikri gibi tartışmaya açık şeyler söylemiştir. Sonuçta kamuoyuna mâl olan ifadeler ve düşünceler tartışılmış, tartışılmış, bazıları tarafından fiskına hükmedilirken kimileri de dinî mikyasa muhalif görülmüştür.⁴⁷ Yine Zehebî *Füsûs* hakkında; "Eğer bu kitapta küfür yoksa dünyada hiçbir yerde yoktur" demiştir.⁴⁸ Meşhur hanefî âlim Aliyyü'l-Kârî, vahdet-i vücudu ehl-i ilhadın görüşü olarak telakki etmiş ve ilzam etmek için bir reddiye yazmıştır.⁴⁹ İbn Teymiyye, şahsi olarak da İbn Arabî'yi şiddetle eleştirmiş, cahillikle itham etmiştir.⁵⁰ Neticede görülen o ki İbn Arabî, muteber kabul edilen başkalarınınca da tenkit edilmiştir.⁵¹

Muhittin Uysal, İbn Arabî'nin eserlerinde asılsız bazı haberlerin bulunduğunu söylemektedir.⁵² Bunlardan anlaşıldığı üzere İbn Arabî, tarih boyunca farklı pencerelerden bakılan, değerlendirilen bir kişidir. İbn Teymiyye'nin İbn Arabî hakkındaki tenkitleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir kanaatindeyiz.

Hallac-ı Mansur ve Diğer Mutasavvıflar

İbn Teymiyye, sadece İbn Arabî'yi değil, fikirleri şer'î bakımdan sıkıntılı olduğunu düşündüğü diğer sûfilere de tenkit etmiştir. Bu bağlamda Hallacî Mansur'un (v.309/922) "ene'l-hakk" ifadesini kullandığında onun diliyle asıl konuşanın Hak Teâlâ olduğunu, Hallac'ın "velîlerin sonuncusu-hatmül-eoliyâ" olduğu iddiasını dillendiren şahsa, "onun velayetine dâir sözün merdut olduğunu" zira fakihler onun

44 Hayreddin Ziriklî, *el-Âlâm-Kâmusu Terâcim* (Beirut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1997), 6: 281.

45 Muhyiddin İbn Arabî, *Füsûsü'l-Hikem*, Thk. Ebu'l-Ala Affî (Beirut: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, 1946), 47; Nuri Gençosman, *Füsûsü'l-Hikem* tercümesi (Ankara: MEB Yayınları, 1964), 3; Hamza Kılıç, *Füsûsü'l-Hikem* tercümesi (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 15.

46 Uysal, eserinde bu bilgiyi aldığı kaynakları vermektedir. İnternet üzerinde söz konusu hususu dile getiren çok sayıda site bulunmaktadır. Bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 318.

47 Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakatü'l Müfessirîn* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1974), 2:508.

48 Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 23: 48.

49 Aliyyü'l Kârî, *Reddü Ale'l-Kâilîn bi Vahdeti'l-Vücut*, Thk. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza (Dimeşk: Dâru'l-Memun li't-Türas, 1995), 13.

50 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2:147; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 313-318.

51 Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 89; İmam Rabbanî (ö.1034/1624) de İbn Arabî eleştirmiştir. "Bize lazım olan Hz. Muhammed Arabî'nin (sa.) sözlerine uymaktır. Biz naslara yapışırız, fusslara değil. Fütûhât-ı Medeniye (Peygamber efendimize gelen vahiy) var iken, *Fütûhât-ı Mekkiyye*'ye ihtiyacım yoktur" demektedir. Bkz. İmam Rabbânî, Ahmed Farukî Serhendî, *Mektubât-ı Rabbânî* 100. mektup, Trc. Kasım Yayla (İstanbul: Merve Yayınları, 1999), 1: 232.

52 Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 342-346.

katli yönünde verdikleri fetvada müttefiktir. Kişinin Allah'ın evliyâsından olduğunun tezahürü inanç ve takvâsıdır, takva ve imanı kuvvetli olan bir kişi mülhithlerin "hulûl ve ittihad" benzeri sözlerinden uzak durması gerektiğini, söylemiştir.⁵³

Tasavvufta sık gündeme getirilen mevzulardan biri de zâhir-bâtın ayrılığıdır. Bu ayrılığa dayanarak şeriat kuralları ihlal edilmeye başlanınca İbn Teymiyye de muhalefetine başlar. Buna misal olarak Ebû'l Hasen Şâzelî'yi (v.656/1258) verebiliriz. Yaratılmış varlıklar üzerine kalem edilebileceği yönündeki ifadesi, taraftarlarınca tevil edilerek caiz görülmeye kalkıldığında İbn Teymiyye itiraz etmiş ve dinin kurallarının zâhir-bâtın ayırımına giderek çiğnenemeyeceğini söylemiştir.⁵⁴

İbn Teymiyye, hadis külliyatında bulunmadığı halde bazı tasavvuf eserlerinde görülebilen rivayetlere getirilen "naklen sahih olmasa da keşfen sahihtir" benzeri ifadelerle karşı çıkmıştır. İbn Arabî'nin *Fususul-Hikem*'de naklettiği "Âdem, su ile çamur arasında iken ben nebî idim"⁵⁵ şeklindeki ifadenin doğru olmadığını, hiçbir muteber hadis kaynağında yer almayan bu sözün bâtil olduğunu dile getirmiştir. *Müsned*'de geçtiği üzere, peygamberimize sorulan "Yâ Rasûlallah, sen ne zaman nebî oldun? Ya da nebî yazıldın? Denildiğinde o, Âdem ruh ile cesed arasında iken" rivayetini zikretmiştir.⁵⁶ Rasûlullah'ın (sa.) Tebuk dönüşünde "küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz, dikkat edin o nefisle cihattır" şeklindeki ifadenin de gerçek olmadığını, bu sözün de muteber muhaddislerin eserlerinde bulunmadığını, Rasûlullah'ın (sa.) kendi tabikatının bu sözü nakzettiğini, Kur'ân'daki ayetlerin sarih ifadelerine göre en büyük cihat kâfirlere karşı cihattır ve bu husus gayet açıktır.⁵⁷

Hatmü'l-Evliyâ

İbn Teymiyye, şer'î delillerde bulunmayan mamul düşünceleri tenkit etmiştir. Bir Kur'ân tabiri olan "evliyâ" lafzının tamlama biçiminde kullanılıp, Kur'ân'da geçmeyen "hatmü'l-evliyâ" ifadesi şeklinde kullanılması bunlardan biridir.⁵⁸ Kitap ve Sünnette geçen "hâtemü'l-enbiyâ"⁵⁹ tabirinden mülhem bu ifade, Hakîm Tirmizî (v.320/932) tarafından dile getirilmiştir. Kendisi "hermetik dünya görüşünden ilk etkilenen mutasavvıflardan biri"⁶⁰ olarak görülen Hakîm Tirmizî'nin ifadesinde "hatmü'l-evliyâ" nebilere neredeyse onlara dâhil olacak kadar yakındır. Nebilerin kaynağından beslenir. Nebiler için nübüvvet, veliler içinse velayet akdi söz konusudur. Nebiler, Cebrail'in getirdiği vahiyden emin olduğu gibi, veliler de

53 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 294,296,476; Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 103-104; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 104-107.

54 Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 84.

55 İbn Arabî, *Fûsûsül Hikem*, 214; İmam Rabbanî, *Mektubatı Rabbanî* 44. mektup, 1: 137.

56 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 147,238; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 229.

57 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 197; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 508-510; Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 327.

58 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 224; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, 528; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 229-230.

59 Ahzab, 33/40; Buhârî, *Menâkıb*, 18.

60 Salih Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 117.

kendilerine gelen sekîne aracılığıyla emin kılınır. Allah, onların dünya ve ahirete ait nefsanî arzularını yok eder. Allah'ın velileri masumdur. Allah Teâlâ ile huzurunda karşılıklı konuşur. "Hatmü'l-evliyâ", Allah'ın verdiği özel bir makam olup bütün evliyânın efendisi konumundadır. Şefaât yetkisi ona mahsustur. Allah'a ettiği hamdü senâ konusunda bütün evliyâ onun üstün ilmini itiraf ederler. Bütün peygamberlerin, son peygamberin üstünlüğünü tasdik ettikleri gibi diğer veliler de hâtemü'l-evliyânın üstünlüğünü kabul eder. Kıyâmet anında bütün evliyâ ona muhtaçtır, elindeki velâyet mührü ile diğerlerini korumaya gelecektir.⁶¹

Düşüncelerini bu şekilde ortaya koyan Hakîm Tirmizî, görüşlerini desteklediği ayet ve hadislerle sık sık zorlama te'viller yapar. Felsefî yaklaşımlarla ele aldığı nübüvvet-velâyet, bâtını önceleyerek sergilediği zâhir-bâtin ayrımı ve hatmü'l-evliyâ anlayışıyla içerik olarak Şiî imâmet fikrini benimsemesi, Şia etkisinde olduğu biçiminde yorumlanmaktadır.⁶²

İbn Arabî de "hatmü'l-evliyâ" anlayışını dile getirenlerdendir. Ancak hatmü'l-evliyâ olarak kendisini gördüğü söylenmiştir.⁶³ Ona göre; peygamberlik bitmiş, velâyet ise sürmektedir. Nübüvvet, velâyet biçiminde sürmektedir. Aslında bütün peygamberler evliyâdır. Velâyetin umumi olmasından dolayı Allah'ın bütün elçileri hâtemü'l-evliyâ kandilinden nur alır. İbn Arabî şöyle der: "Bu ilim, sadece peygamberlerin hâtemi ile velilerin hâtemine mahsustur, nebî ve rasûller bunu ancak hâtemü'r-Rasûlün kandilinden görür. Evliyâ ise ancak hâtemü'l-velinin kandilinden görür. Hatta rasûller onu ancak hâtemü'l-evliyânın mişkâtından görür, çünkü nübüvvet ve risâlet kesilmiş, velâyet ise ebedî olarak kesilmeyecektir. Allah'ın elçileri de veli oldukları için bahsedilen ilmi ancak hatmü'l-evliyânın kandilinden görür. Hâtemü'l-evliyâ, hâtemü'r-rusulün getirdiği ahkâma uysa dahi bununla makamı küçülmez ya da bir tenâkuz da teşkil etmez. O, bir veçhile aşağıda olsa dahi bir veçhile yukarıdadır. Şeriatın zâhirinde bizi teyit eden örnekler bulunmaktadır. Bedir esirleri ve hurmaların aşılınması meselelerindeki Ömer b. Hattab'ın (ra.) üstünlüğü açıktır."⁶⁴

İbn Teymiyye, hatmü'l-evliyâ fikrini izah için dile getirilen ifadelerin, halkı aldatmaya uğraşan bir grubun Kur'ân'daki "hâteme'n-Nebiiyyin" tabirine kıyas

61 Hakîm Tirmizî, *Hatmü'l-Evliyâ*, Haz. Salih Çift (İstanbul: 2006), 117-118, 134, 136, 85, 91, 99, 174; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 238.

62 Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, 135,121.

63 Ebu'l-Alâ Afîfî, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, Trc. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayınları, 2011), 239; Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf-İslâm'da Manevî Hayat*, Trc. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayınları, 2015), 274-275.

64 İbn Arabî, *Füsûsü'l-Hikem*, 62; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, 530; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 238; Serrac (v.378/988), Nebi-veli mukayesesi yapıp veliliği üstün görerek, Hızır-Musa (Kehf, 18/65-82) kıssasını buna delil gösterenlerin sapıtmuş olduğunu söyler. Bkz. Ebu Nasr Serrac Tûsî, *el-Lümâ-İslâm Tasavvufu*, Trc. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 149,505,460; Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Menâhicü'l-Arifin*, Trc. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1981), 13,15.

yaparak söyledikleri, velilerin en faziletlisi manasındaki “*hâtmü'l-evliyâ*” anlayışı zandan başka bir şey değildir, demektir.

İlk defa Hakîm Tirmizi'nin, kendi eserinde söz etmesiyle başlayıp, müteahhin arasında hatmü'l-evliyâ olduğunu iddia edenler çıkması, konuyu abartanların ise “*hatmü'l-evliyâ*” makamında oturan kişinin marifetullah açısından “*hatmü'l-enbiyâ*”dan üstün olduğunu söyleyenlere karşı İbn Teymiyye, bu tarz bir yaklaşımın mühlitlere ait olabileceği, Yahudi ve Hıristiyanlar arasında benzeri düşüncelerin bulunduğunu,⁶⁵ müminler için ise tamamen abesle iştilal etmek sayıldığını, sonuç olarak hatmü'l-evliyâ anlayışının Kitap ve Sünnete, selef-i salihîn ve ümmetin imamların icmâsına muhalif olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

İbn Teymiyye, tasavvuf edebiyatında kullanıldığı şekliyle fenâ ve bekâ anlayışının sahâbe zamanında bilinmediğini söylemiştir.⁶⁷ Müminlere hakiki yardımcı Allah olduğundan, başka biri için “gavs” ve benzeri ifadelerin kullanılmasının câiz olmadığını, şayet yer ehlinde birinin sıkıntıları giderdiği, arzuları gerçekleştirdiği ve bunun silsile ile gavsba bağlı bulunduğunu söylerse bu kimse yalancıdır, dalalettendir, hatta şirke düşme ihtimali bile vardır. “Zamanın kutbu” diye bir kişinin mutlak olarak bulunması gerektiğini, “*kırklar*” olarak anılan “*ricâlü'l-gayb*” inanışının tasavvuf edebiyatına Hıristiyanlık, Râfizilik ve gulat-ı Şia'dan geldiğini savunmuştur. Allah'ın gönderdiği fakat insanların görmediği, bulutların üzerinde, Muhammed b. Hanefiyye gibi Ravza dağında, Lübnan dağlarındaki kayıp kırk kişi gibi insanlar yoktur. Bunların tamamı uydurmadır. Allah Teâlâ bir kulu için bazen âdetini değiştirebilir, düşmanlardan korumak için onu insanlardan gizleyebilir. Bu gibi hususlar vâkî olsa da insanlar bunu bilemez. Hak ile kul arasında gizlidir.⁶⁸

Şeytan insanları aldatarak, kendisinin “*ricâlü'l-gayb*” olduğu zehâbına kapılır. Ricalü'l-gayb cinlerdir. Onların insan olduğunu zannedenler vardır. Bu cinler, insanları aldatarak kendisinin Hızır, İlyas, Hz. Muhammed (sa.), İbrahim Halil ya da Mesih olduğunu, bazen de Ebû Bekir, Ömer ya da bir şeyh olduğunu söyler. Bazı haller de yaşatabilir, ona yiyecek ya da içecek ikram edebilir ki bu kerâmet zannedilir. İbn Teymiyye, buna benzer pek çok hadiseyle karşılaştığını söylemektedir.⁶⁹

65 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 13: 29.

66 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 223,373; Süleyman Ateş, *İş'arî Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 286-294; Ali b. Osman Cüllâbî Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: 2010), 303, 12 nolu dipnot; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 151; Bu konu üzerinde İmam Gazzâlî (v.505/1111), İmam Rabbânî ve Taşköprülüzade de görüş bildirmiştir. Bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 260. mektup, 1: 513,518,520,522.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuatü'l-Ulûm* (İstanbul: Üçdal Yayınları, 2011), 1: 730-731, 2: 1294; ayrıca Bkz. Çağfer Karadağ, *Nübüvvet*, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 20: 518.

67 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 10: 59-60, 228.

68 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 437-444; İbn Teymiyye, *Ziyâratü'l-Kubûr ve'l-İstincâdü bi'l-Makbûr* (Tanta: Dâru's-Sahabeti li't-Türâs, 1992), 44-50.

69 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 13: 71-72.

Sonuç

İbn Teymiyye “selefî söylem”in dillendirilmesinde ve ihyâ edilmesinde kendisinden sonra da etkisi devam eden önemli bir şahsiyettir. Yaşadığı devirde sosyal, siyasi ve dini olaylara müdahaleci bir tavır sergilemiştir. Halkın teveccühünü kazandığı gibi çağdaşları olan ilim erbabı ile ilmî münazaralar yapmıştır. Devrinin dini ve siyasi karmaşası içerisinde söz sahibi bir kişi olarak, İslâm dininin itikadî ve amelî ilkelerinin korunmasında hassasiyet göstermiş, bidat olarak değerlendirildiği inanç ve uygulamalara karşı söylem ve eylem içerisinde olmuştur.

İbn Teymiyye’nin yaşadığı devrede içtimai problemlerin yoğunluğu neticesinde, insanlar maddi-manevi sığınaklar aramaktadır. Bu boşluğu dolduran sosyal yapılar olarak tasavvufî hareketler kurumsal ve toplumsal olarak genişleme içerisinde. Tasavvufun yoğunluğu nispetinde mensuplarının tamamında bilgi düzeyinin de yükseldiğini söylemek gerçekçi görünmemektedir. Bu şartlar altında İbn Teymiyye, sahip olduğu İslâmî gayretin bir neticesi sayabileceğimiz tenkit faaliyetleri bağlamında tasavvuf erbabı ve fikirleri üzerine eğilmiş, şer’î ahkâma uymadığını düşündüğü hususları dile getirmiş ve yazmıştır.

Hatmu’l-evliyâ fikrinin ilk savunucusu olan Hakîm Tirmizî ile kendisinin çağdaşı sayılabilecek İbn Fariz, İbn Arabî, Sadreddin Konevi, Tilmisânî gibi kişiler ve bunların vahdet-i vücud, hatmü’l-evliyâ, fenâ-bekâ, kutup, gavs, ricâlü’l-gayb ve kırklar gibi düşüncelerine eleştiriler getirmiştir. İbn Teymiyye’nin mutasavvıflar ve bunlara ait fikirlere karşı yaptığı eleştirilerinde kullandığı mihenk; Kitap ve Sünnete uymak ile birlikte zikrettiği temel delili “selef neslinin bilmesi ve uygulaması” olmuştur. Kısacası İbn Teymiyye İslâm’a uymadığı düşündüğü konuları selefî bir yaklaşımla bertaraf etmeye girişmiştir.

Tahkik ehli bir kişi olan İbn Teymiyye, tasavvuf eleştirilerinde tamamen imha ve iptal amacı gütmemiş, lokal operasyonlar yapmayı tercih etmiş, şer’î nasrlara karşı gördüğü bazı şahıs ve düşünceleri tenkide tabi tutarken, toptancı bir yaklaşımdan ziyade irdeleme ve analiz yöntemini benimsemiştir. Eleştirdiği kişinin müspet yönlerini ifade etmekten de çekinmemiştir. Ne yazık ki kendisini anlamayan taraftar ve muhaliflerince “tasavvuf düşmanı” addedilmiştir. İbn Teymiyye’nin tasavvufî yönünün olduğu, Kadirî yoluna mensubiyeti kuvvetle muhtemeldir. Tarihi bir kişinin kendi yaptıklarından daha önemlisi onu doğru nakletmek, tarihi hakikatleri mümkün olabildiği oranda yakalayabilmek gerekmektedir. Tarihi şahsiyetler, taraftarları ya da aleyhtarlarına göre değil de kendilerinin ortaya koyduğu eser ve fikirlerine göre değerlendirilirse en doğru yol tutulmuş olur.

Kaynakça

- Aliyyü'l Kârîf (1995). *Reddü Ale'l-Kâilîn bi Vahdeti'l-Vücut*. Thk. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza. (Dimeşk: Dârü'l-Memun li't-Türas.
- Âlûsî, Ebu'l-Berekât Hayreddin Numan b. Mahmud Efendi (2006). *Cilâu'l-Ayneyn bi Muhakemeti'l-Ahmedeyn*. Thk. Dani b. Münir. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Arpaguş, H. (2014). *Osmanlı ve Geleneksel İslâm*. İstanbul: İFAV.
- Ateş, S. (1992). *İslâm Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyatı.
- Ateş, S.(1974). *İş'arî Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Baybars, Rukneddin Baybars el-Mansûrîed-Devâdâr (1998). *Zübdetü'l-Fikrati fi Târîhi'l-Hicrati*. Thk. Donald S. Richards, Beyrut: Neşerâtü'l-İslâmiyyeh.
- Bilmen, Ö. N. (1974). *Tabakatü'l Müfessirîn*. İstanbul: Bilmen Yayınları.
- Biraderoğlu, A. (2015). *Oportünizmin İtham ve İlzâmı-1*. Kayseri: Kekvakfi Yayınları.
- Çift, S. (2008). *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Demirli, E. Vahdet-i Vücut. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 42: 431-433.
- Ebu Zehra, M. (1988). *İmam İbn Teymiyye*. Trc. Nusreddin Boilelli v.dğr. İstanbul: İslâmoğlu Yayınları.
- Ebu'l-Alâ Afîfî (2011). *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*. Trc. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayınları.
- Ebu'l-Alâ Afîfî (2015). *Tasavvuf-İslâm'da Manevî Hayat*. Trc. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayınları.
- Fehmi, A. A. (2002). *Tarihu'd-Devleti'l-Moğoliyye fi İnan*. İskenderiyye: Dârü'l-Meârif.
- Fığlalı, E. R. (1980). Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler. *İslâmi İlimler Enstitüsü Dergisi*.
- Gençosman, N. (1964). *Füsûsü'l-Hikem tercümesi*. Ankara: MEB Yayınları.
- Hakîm Tirmizî (2006). *Hatmü'l-Evliyâ*. Haz. Salih Çift. İstanbul.
- Hoşafçı, A. (2009). *Selefler ve Tasavvufçuların Görüşleri*. İstanbul: Yasin Yayınları.
- İbn Abdilhâdî, Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed (2002). *el-Ukûdu'd-Dürriyye min Menâkıb-ı Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*. Thk. Ebu Mus'ab Talat. Kahire: Faruk Hadise matbaa.
- İbn Arabî, M. (1946). *Füsûsü'l-Hikem*. Thk. Ebu'l-Ala Afîfî. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye.
- İbn Kesîr, Ebî'l-Fidâi İsmâil (2007). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut.
- İbn Teymiyye, Ebi'l Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (2004). *Mecmûu Fetâvâ*. Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. Medine: Matbaatü Melik Fahd.
- İbn Teymiyye (1992). *Ziyâratü'l-Kubûr ve'l-İstincâdü bi'l-Makbûr*. Tanta: Dârü's-Sahabeti li't-Türâs.
- İbn Teymiyye. *el-Furkan beyne Evliyâu'r-Rahman ve Evliyâu's-Şeytan*. Thk. Abdurrahman b. Abdülkerim el-Yahya. Riyad: Darül Fazilet, ts.
- İbn Teymiyye (2012). *Fütûhu'l-Gayb Şerhi-Abdülkadir Geylani Külliyyatı içinde*. Trc. Dilaver Gürer. İstanbul: Gelenek Yayınları.

- İbn Teymiyye. İktizâ's-Sırâtı'l-Müstakîm. Thk. Nasır b. Abdülkerim. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Teymiyye. *Şezerâtü'l-Belatîn*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- İbnü'd-Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek (1982). *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiu'l-Gürer*. Thk. Bernad Radtke. Kahire.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddin Ömer b. Muzaffer (1996). *Târîhu İbnü'l-Verdî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyyeh.
- İmam Rabbânî, Ahmed Faruki Serhendî (1999). *Mektubât-ı Rabbânî 100. Mektup*. Trc. Kasım Yayla. İstanbul: Merve Yayınları.
- Kara, M. (1986). İbn Teymiyye'nin İlk Sûfilere ve Tasavvuf Klasiklerine Bakışı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1. Bursa.
- Kara, M. (2017). İbn Teymiyye'ye göre İbn Arabî. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kara, M. (1995). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karadaş, C. *Nübüvvet*. Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 20:518.
- Kılıç, H. (2014). *Füsûsü'l-Hikem tercümesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Koca, F. (2016). *İslâm Düşüncesinde Seleflik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kutlu, S. (2003). *İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu*. İslâmî İlimlerde Metodoloji Problemi. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Laoust, H. (1999). *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*. Trc. Ethem Ruhi Fırlalı-Sabri Hizmetli. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Makdisî, G. (2007). *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*. Trc. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Makrîzî, Takiyyüddin Ebî'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir el-Ubeydî (1997). *es-Sülûk li Ma'rifeti Düvelî'l-Mülûk*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Malikî, Seyyid Muhammed b. Alevî. *Mefâhîm*. Trc. Hasan Ali Yaşar. Kayseri: Netform, 1428.
- Nedevî, Ebu'l-Hasan (1992). *Tarihu Davet-i Azimet-İslâm Önderleri Tarihi*. Trc. Yusuf Karaca. İstanbul.
- Öngören, R. *Tasavvuf*. Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 40:119.
- Örs, D. (1992). (Abdullah b. Ali b. Muhammed Kâşânî'nin) *Tarih-i Olcaytu*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Spuler, B. (1987). *İran Moğolları*. Trc. Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman (1981). *Menâhicü'l-Arifîn*. Trc. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, H. (2010). *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Şakir, M. (1993). *Hız. Âdem'den Bugüne İslâm Tarihi*. Trc. Ferit Aydın. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Şankitî, Muhammed b. el-Muhtar (2016). *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şii İlişkileri*. Trc. İdris Çakmak. 2. Baskı. İstanbul: Mana Yayınları.

- Şerif, M. M. (2014). *İslâm Düşünce Tarihi*. Trc. Ahmet Ünal ve dğr. 2. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Taşköprüzâde Ahmed Efendi (2011). *Mevzuatü'l-Ulûm*. İstanbul: Üçdal Yayınları.
- Tıblavî, Mahmud Sa'd. (1989). *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*. Trc. Ali Durusoy. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tûsî, Ebu Nasr Serrac. (2012). *el-Lümâ-İslâm Tasavvufu*. Trc. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf ve Tenkit*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Uysal, M. (2012). *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Yalçın, A.(2017). *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. Kayseri.
- Yıldırım, E. (2015). *Hadiste Metin Tenkidi*. Ankara: Otto Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2011). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed (1986). *Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zirikî, H. (1997). *el-Âlâm-Kâmusu Terâcim*. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn.

ÇOCUK GELİŞİMİNDE FİZİKSEL AKTİVİTE VE SPORUN ÖNEMİ

Rüstem ORHAN¹

Öz

Çocukluk, bebeklikten sonra gelişim sürecinin en hızlı yaşandığı dönemdir. Bu süreçte edinilen kazanımlar, bireylerin ileriki yaşlarda sergileyecekleri tutum ve davranışların temelini oluşturmaktadır. Özellikle zihinsel, bilişsel ve ruhsal gelişmeler bu dönemde yoğunluk kazanmaktadır. Hareket etme bu süreci destekleyen, sağlıklı bir büyümeyi ve bedensel gelişimi doğrudan etkileyen unsurların başında gelmektedir. Günümüzdeki teknolojik gelişmeler ise bireylerin daha hareketsiz bir yaşamı tercih etmelerine neden olmuş ve bu hareketsiz yeni yaşam tarzı çocukları da etkilemiştir. Oysa çocuklar hareket etmek üzere tasarlanmış ve bundan mutluluk duymaktadırlar. Bu çalışmada, fiziksel aktivite ve sporun çocuk gelişimindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada, çocukluk döneminde fiziksel aktivitelere katılımın ve spor yapmanın çocuk gelişimi açısından ele alınarak betimsel bir araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalar, fiziksel aktivite ile sporun çocukların özgüven kazanmalarına, bedenlerini tanımalarına, sosyalleşmelerine, dünyayı keşfetmelerine, sağlıklı büyümelerine ve gelişmelerine değerli katkılar sunduğunu ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak bu araştırma ile fiziksel aktivite ve sporun çocukların bilişsel, zihinsel ve ruhsal gelişimleri açısından önemi belirtilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Gelişimi, Hareket, Fiziksel Aktivite, Spor

The Importance of Physical Activity and Sports in Child Development

Abstract

Childhood is the fastest period of development after infancy. The gains acquired in this process are the basis of the attitudes and behaviors that individuals will exhibit in their later ages. In particular; mental, cognitive and spiritual developments are important during this period. Movement is one of the factors that support this process and it directly affects healthy growth and physical development. Today's technological advances have caused individuals to prefer a more sedentary life, and this new lifestyle has affected children. However, children are designed to act and they are happy to behave in this way. In this study, the effects of physical activity and sport on child development were investigated. In this study, a descriptive method was carried out in terms of child development and participation in physical and sports activities in childhood period. The researches have shown that physical activity and sports provide valuable contributions to children's self-confidence, to recognize their bodies, to socialize, to explore the world and to their healthy growth and development. In conclusion, the research aimed to emphasize the importance of physical activity and sport in terms of cognitive, mental and spiritual development of children.

Keywords: Child Development, Movement, Physical Activity, Sport

1 Dr. Öğr.Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi, rorhan@kku.edu.tr

Giriş

İnsan vücudu hareket etmek üzere tasarlanmıştır. Durağan bir hayat, insanoğlunun yaratılış amacına aykırıdır. Hareket etme, vücut organlarının sağlıklı büyümesini, gelişmesini, bedenini sağlıklı ve fit kalmasını sağlamaktadır. İnsanlar, bebeklik ve çocukluk döneminde hareket ederek dünya ile temas kurarlar, iletişime geçerler ve dünyayı tanımaya çalışırlar.

Hareketsizlik, genel anlamda fiziksel aktivitede bulunmama, sürekli evde veya iş yerinde vakit geçirme, aynı ortamlarda ve çevrede bulunma, okula veya iş yerine motorlu araçlar ile ulaşma çerçevesinde tanımlanabilir. Fiziksel aktivite ve spor yapmama hem vücut sağlığına hem dem ruh sağlığına zarar verebilmektedir. Çağımızın büyük bir sorunu haline gelen fiziksel aktivite yoksunluğu ve giderek daha fazla yaşam tarzı haline gelen hareketsizlik, aşırı kilo alımına, kalp-damar hastalıkları, diyabet gibi hastalıkların artmasına neden olmuştur. Amerikalı cerrah Smith 1915 yılında yaptığı çalışmada böbrek hastalıkları, kalp hastalıkları ve kan basıncı yüksekliği gibi fiziksel aktivite ile ilişkili dejeneratif hastalıkların giderek arttığını ifade etmiştir (MacAuley, 1984; Paffenbarger ve ark. 2001; aktr. Bulut, 2013). Hareketsizlik ayrıca ruh sağlığına ket vurmakta ve psikolojik rahatsızlıkların oluşmasına da neden olabilmektedir.

Vücut, özellikle de bebeklik ve çocukluk döneminde hareket ederek gelişir. Bebekler, anneleri ile ilk iletişimlerini hareket ederek kurarlar ve kendilerini ancak bu şekilde ifade edebilirler. Hareket etme çocukluk sürecinde mutluluk kaynağının temelidir. Bu nedenle özellikle erken çocukluk döneminde çok hareketli olan çocukların hareket etmeleri ebeveynleri tarafından kısıtlanmamalıdır. Bilakis, gelişimlerinin önemli bir parçası olarak görülüp, hareket alanı ve çeşitliliği artırılmaya çalışılmalıdır.

Bebekler henüz anne karnında iken, çocukların doğal hareket etme dürtüsüne karşılık gelen hareketleri gösterirler. Bu dürtü çocuğun gelişiminde kalarak devam eder. Bu durum aynı zamanda olumlu ve bütüncül bir büyümenin yanı sıra çevrenin araştırılması bakımından da son derece önemli ve gereklidir. Bebeklik döneminde doğal büyüme sürecinin yanında birey hareket etme deneyimlerinde başarılı oldukça kendine güven duygusu gelişmekte ve hareket çeşitliliği giderek artmaktadır. Erken çocukluk döneminde bireylerdeki hareket kabiliyeti ve alanı, vücut yapısının ve organların büyümesi ve gelişmesi ile birlikte genişlemektedir.

Hareket etme, sağlıklı ve olumlu bir çocuk gelişiminin ön şartı olarak değerlendirilebilir. Çocuk, hareket ederek birine muhtaç, bağımlı ve pasif durumdan becerikli, aktif, meraklı ve araştırmacı bir yapıya dönüşür, çevresini keşfeder ve kendi kişiliğini oluşturur. Yetişkinler de, çerçeveyi belirlemeden ve sınırlandırmadan çocukların hareket eylemlerine eşlik etmelidirler. Çocuklara olumlu ve sağlıklı genel bir gelişim sağlanabilmesi için hareket geliştirme alanlarında serbest fırsatlar oluşturmalıdır.

Çocukluk döneminde edinilen olumlu, olumsuz deneyimler ve yaşanmışlıklar ileriki yaşlarda kişiliğin ve karakterin oluşumunda etkili olduğu bilinmektedir. Sigmund Freud (1856-1939) çocuklukta yaşanmışlıkların bilinçdışında etkisini sürdürdüğünü ve yetişkinlikte semptomlar olarak açığa çıktığını ifade ederek çocukluk döneminin önemine dikkat çekmiştir. Erikson'da (1902-1994) çocukların gelişim sürecinde öncelikle ebeveynleri ve aile ortamının, daha sonraki yaşlarda ise çevresi, arkadaşları ve farklı kuşaklardaki bireylerin etkili olduğunu, erken çocukluk döneminde kazanılan güven duygusunun ileriki yaşlarda çocukları olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir (Orhan ve Ayan, 2018).

Ebeveynler ve eğitimciler, özellikle de erken çocukluk ve çocukluk dönemlerinde hareket etmenin ve spor yapmanın kişilerin beden, zihnen ve ruhen gelişimlerine destek verdiğinin bilincinde olarak programları ve aktiviteleri bu yönde hazırlamaları gerekmektedir. Bu anlamda fiziksel aktivitelerin monoton ve tek düze değil, çok çeşitli ve zorluk derecesi ayarlanmış olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Çocukların sadece top oyunlarına yönelmesi önlenmeli ve mümkün olduğunca her çocuğun yüzme öğrenmesi ve bisiklet sürmesi sağlanmalıdır.

Fiziksel aktivite, spor ve egzersiz kelimeleri ile iç içe girmiş, benzer nitelikler taşıyan ve toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından eşanlamlı olarak kullanılan bir kavramdır. Fiziksel aktiviteler, bireylerin bedenlerini hareket ettirerek, kas ve eklemlerini kullanarak, enerji harcamalarına yönelik gerçekleştirdikleri, farklı şiddetlerde uygulayarak kalp ve solunum hızını artıran etkinlikler olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede gün içerisinde gerçekleşen yürüme, çömelme, kalkma, koşma, sıçrama, yüzme, bisiklete binme, kol, bacak, baş ve gövde gibi temel bedensel hareketler, farklı spor türlerinin uygulanması, bunlarla ilgili egzersizler, oyun ve dans gibi faaliyetler, fiziksel aktivite olarak değerlendirilebilir.

Fiziksel Aktivite ve Spor

Hareket, insanın hayati bir ihtiyacıdır. Çocuk, hareket etme yoluyla dünya ile etkileşime girer. Dünyayı tüm duyuları ile algılamaya, keşfetmeye, test etmeye, kavramaya ve anlamaya çalışır. Deneyim kazanıp, kendine güven duygusunu geliştirmesine imkan sağlar. Bu kapsamda beden eğitimi çocuğun duygusal, zihinsel, sosyal ve fiziksel gelişimini destekler.

Fiziksel aktivite ve spor, sağlıklı bir yaşam bakımından bütün bireyler için elzemdir. Düzenli fiziksel aktivitelere katılım, çocukların ve gençlerin istenmeyen kötü alışkanlıklardan uzak durmalarına fayda sağlayacağı gibi sağlıklı büyümelerine, gelişmelerine ve sosyalleşmelerine katkı sağlayacaktır.

Spor ve fiziksel aktivite, sağlıklı bir yaşam tarzının temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle çocuklar, mümkün olduğunca erken yaşlarda spora yönlendirilmeli ve sporu alışkanlık haline getirmeleri sağlanmalıdır. Bunun temeli de öncelikle

aile ortamında gerçekleşebilmektedir. Ancak birçok ebeveyn, özellikle de iş yoğunluğu ve zaman yokluğundan dolayı herhangi bir fiziksel aktivite veya spor yapmadığı gibi, çocuklarının da sportif aktiviteleri ile ilgilenmez, zorunda kaldıklarında ise bu tür görevlerde boğulurlar. Oysa çocuklar her şeyden önce ne zaman spor yapmaları gerektiğini ve hangi sporun yoğun bir hayata giriş için uygun olduğunu bilemezler (Rohkohl, 2017).

Fiziksel aktivite, her insanın doğal bir arzudur ve çocukların sağlıklı bir şekilde gelişmesi için çok önemlidir. Çocuklar hareket ederek çevrelerini ve kendilerini en iyi şekilde algılayabilir ve tanımlayabilirler. Zamansal ve mekânsal ortamları keşfetmenin yanında diğer insanlar ile iletişimde bulunarak aslında kendi deneyimlerini de tecrübe edebilirler. Hareket yoluyla sınırlarını ve güçlü yönlerini fark ederek, zihinsel ve bedensel bağlantının nasıl ele alınacağını öğrenebilirler. Bu konunun büyük bir kısmı psikopatidir; bedensel-motor ve zihinsel-ruhsal süreçlerin uyumu ve birleşimi ile ilgilidir. Hareket etme ve dolayısıyla spor, insanların gelişim süreçlerinin temel şartları arasında yer almaktadır. Fiziksel aktivitenin özellikleri arasında bulunan bilişsel, duygusal ve ruhsal etkilerinin bireylerin gelişimlerine önemli katkıları bulunmaktadır (Gohla, 2010).

Hareketlilik gelişimi erken çocukluk döneminde çok önemlidir. Genç yaşlarda birçok temel becerilerin eğitimi alınır ve öğrenilir. Çocuklar dünyaya geldikten sonra başkalarının yardımı olmaksızın kendi başlarına yaşayamazlar. Ancak motor gelişimleri ile birlikte giderek bağımsız hareket etmeye başlarlar. Bireylerin genel gelişimi için hareket çok önem arz ettiğinden çocukların motor gelişimlerinde desteklenmeleri gerekmektedir (Meinel, 1998; Prohl, 2006; aktr. Karren, 2017).

Ailelerin pek çoğu, yaşam şartları, ekonomik ve eğitim durumları nedeni ile çocuklarının motor beceri eğitimi konusunda bilgi sahibi olmadıkları gibi, çocukları eğitecek oyun fikirlerinden dahi yoksun olabilmektedirler. İlk olarak, hareket ile bilişsel, sosyal ve duygusal gelişim ile iletişim ve dil gelişimi arasındaki bağlantı gösterilerek, fiziksel aktivitenin önemi vurgulanmalıdır. Bununla birlikte özellikle genç annelerin, çocuklarının motor gelişimlerini destekleyebilmeleri için bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Bu ise farkındalık programları, kurslar, yetişkin eğitim ve projeler ile gerçekleştirilebilir.

Erken ve orta çocukluk döneminde, daha fazla gelişme sürecinin seyri üzerinde kalıcı bir etkiye sahip temel beceriler oluşmaktadır. İnsan gelişimi, bugün genel olarak hayat boyu bir süreç olarak anlaşılrsa da, yaşamın neredeyse hiçbir aşaması, erken ve orta çocukluk gibi ilerleyici değişimin boyutuna ulaşmaz (Fried ve ark, 2003). Bu süre zarfında motor, bilişsel ve sosyal gelişim alanlarında temel beceriler gelişmektedir (Zimmer 2007). Beyin ve öğrenme araştırmaları veya spor ve sağlık araştırmaları gibi pek çok araştırma dalları düşünme ve algılama performans gelişiminin hareket etme ile yakından ilişkili olduğunu kanıtlamıştır. Çocuklar dünyayı hareket yoluyla, emekleyerek, hissederek, keşfederek ve sonuç

çıkararak tanımaktadırlar (Baier, 2004; Grössing, 1993; Kempf, 2005; Zimmer, 2004; aktr. Frey ve Mengelkamp, 2007).

Hareket, bir insanın var olabileceğini garanti eder. Bir insanın organizması, birçok işlevi ve görevi yalnızca hareket yoluyla çalışır. Eğer kalp atmaya bırakırsa, insan ölür. Hareket, insan yaşamının temel bir olgusudur, insan doğası gereği buna bağlıdır (Zimmer, 2014). Hareket, yalnızca her insanın yaşamsal dayanağı değil, aynı zamanda daha ileri yeteneklerin gelişiminin de temelidir (Ehrlich ve Heimann 1995; aktr. Karren, 2017).

Modern Çağ ve Hareketsizlik

21. yüzyılda teknoloji ve endüstride yaşanan hızlı gelişmeler, bireylerin hayat tarzlarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Yeni teknolojiler, ulaşım araçları ve modern iletişim imkanları bireylerin hayatını kolaylaştırırken, beraberinde fiziksel aktivitelerde azalma, hareketsiz bir yaşam getirmiştir. Yirminci yüzyılın başlarına oranla günlük çalışma saatlerinde düşüş olmasına rağmen, insanlar boş vakitlerini daha çok sosyal ortamlarda, alış-veriş merkezlerinde veya evde, televizyon karşısında geçirmekteler ve fiziksel aktiviteye yeterince zaman ayırmamaktalar. Ayrıca beslenme alışkanlıklarındaki değişiklikler, hazır gıdalara yönelim, gazlı içecek ve şekerli yiyeceklerin tüketimi yeni yaşam tarzındaki yerini çoktan almıştır. Yaşam tarzındaki değişiklikler, kişilerin sağlık durumunu etkilemekte ve bunun neticesinde farklı sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu durum sağlıklı bir yaşam ve fit bir vücut açısından ele alındığında, fiziksel aktivitenin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Fiziksel aktivite eksiliği, kısa bir zaman sürecinde insan varlığının tanımlayıcı bir özelliği haline gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezleri 2011'de; hareketsiz bir varoluşun sonuçlarının çocuk ve yetişkinlerde her yıl hastalıktan muzdarip olanlara yeni hasta sayısının eklenmesi ile kanıtlandığını belirtmiştir (Zahner ve ark., 2013). Dünya artık hareket etmemektedir. Bugünün çocukları, ebeveynlerinden daha kısa ve daha kalitesiz bir yaşam beklentisine sahip ilk nesil olacaktır.

Fiziksel aktivite eksikliği tip II diyabet, obezite, osteoporoz risk faktörü ve koroner kalp hastalıklarının gelişimi olarak kabul görmektedir. Yetersiz egzersiz sonucu oluşan sağlık problemlerinin çocukluktan itibaren erken yaşlarda başladığını ileri sürecek çok sayıda olgu bulunmaktadır. Artan medya tüketimi, sınırlı hareket özgürlüğü ya da değiştirilmiş yemek alışkanlıkları gibi faktörler, birçok çocuğun yaşam tarzı üzerinde giderek daha olumsuz bir etkiye sahip olmaktadır. Aşırı kilo ve fiziksel yetenek eksikliğinin bir araya gelmesi sonucunda çocuklar, daha da hareketsiz olmaya başlamaktalar. Aşırı kilo ve hareketsiz bir yaşam, toplumda giderek artan ve ciddi bir sorun haline gelmekte olan koroner, metabolik ve ortopedik rahatsızlıkların artmasında da etkili olmaktadır. Özellikle de çocuk-

larda bu eğilim son 20 yılda hız kazanmıştır. İsviçre’de yapılan bir araştırmada aşırı kilolu çocuk sayısının son 10 yılda iki katına çıktığı ve günümüzde artık her dördüncü ila beşinci çocuğun aşırı kilolu olarak değerlendirilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Ayrıca, son 20 yılda çocukların zindeliğinde %8-10 oranda azalma görülmüştür. Günümüzde İsviçre’deki her beş çocuktan biri kilolu veya obez var sayılmaktadır. Bu gelişmenin temel nedeni arasında yüksek enerjili gıdaların aşırı alınımının yanı sıra hareketsiz bir yaşam olarak görülmektedir (Pate ve ark. 2006; Knöpfli ve ark., 2007).

Bu durum Almanya’da da benzerlik göstermektedir. Aerobik spor yapma, 1985 ile 1995 yılları arasında Alman çocuklarında %10 azalmıştır (Opper ve ark., 2005). Hareket etme süresinde de azalma görülmektedir. Yetmişli yıllarda 6-10 yaş arası çocukların günlük ortalama hareket süresi üç ila dört saat arasında görülürken günümüzde bu bir saate kadar düşmüştür. Bu 60 dakika içerisinde çocuklar sadece 15-30 dakika boyunca yoğun bir şekilde hareket etmekte. Dört çocuktan sadece biri, orta ila yüksek yoğunlukta (diğerlerinin tümü daha az) günde en az bir saat hareket etmektedir (Zahner, 2013).

Zahner ve arkadaşlarının (2013) yaptığı çalışmada çocuklarda fiziksel hareketsizlik döngüsünü aşağıdaki gibi ifade etmişler:

- ❖ Çocukların %30’u aşırı kilolu,
- ❖ Eksik okul gün sayısı iki ve ortalamanın üstünde,
- ❖ Düşük akademik notlar ve puanlar,
- ❖ Her yıl 2,741 dolar daha yüksek sağlık maliyetleri,
- ❖ Ekstra hasta günlerinde yılda 1 hafta artış,
- ❖ Hareketsizlik nedeniyle yılda 5,3 milyon erken ölüm vakaları,
- ❖ Aktif olmayan ebeveynleri olan okul öncesi öğrencilerin aktif olma olasılıkları daha düşüktür,
- ❖ Yetişkin olarak obez olma olasılığı 2 kat daha fazladır.

Çocuklarda Fiziksel Aktivite

Çocuklar, yaratılışları gereği hareket etme dürtüsüne sahipler ve olabildiğince hareket etmek isterler. Hareket, yaşam sevinçlerinin bir göstergesidir. Hayatın ilk 10 yılı, fiziksel aktiviteye ömür boyu alışkanlık kazandırmak için kritik bir dönemdir. Çocuklukta edinilen davranış kalıplarının genellikle bir ömür boyu devam etme durumu izleme etkisi ile ifade edilmektedir (Zahner ve ark, 2013)

Bu nedenle hareket, çocuğun fiziksel gelişimini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda zihinsel gelişimine de katkıda bulunur. Böylece hem çocuğun kişiliği hem de davranışı belirlenmiş olur. Graf ve Klein (2011) okul öncesi fiziksel aktivite için

mevcut önerileri ifade ederek çocukların günde yaklaşık 2 saat hareket etmeleri ve bu hareketin hem özgür hem de yönlendirmeli olması gerektiğini belirtirler.

Bununla birlikte dikkat edilmesi gereken husus, erken çocukluk döneminde yüksek performanslı spor veya performans baskılı egzersizlerden kaçınılması yönündedir. Sonuçta spor ve egzersiz programları zevkli ve eğlenceli bir şekilde uygulanmalıdır. Aynı zamanda anaokulu yaşının, özellikle farklı hareketlerin, temel kombinasyon ve tekniklerinin edinilmesi bakımından yararlı bir yaş aralığı olduğu düşünülmektedir (Meinel ve Schnabel, 2007).

Eğitmenler ve antrenörler hareketlerin bağımsız olarak test edilmesinin çocuklarda özgüven duygusunun gelişmesine ve kendi yeteneklerinin farkına varmaları açısından önemli olduğunu bilerek, çocuklara özgür hareket etme imkanı ve alanı oluşturmalıdır. Bu durum ayrıca kaza risklerinin azaltılmasına da neden olabilmektedir. Çocuk, ne kadar çok deneyim yapar ve güven duygusu kazanırsa, yeteneklerini ve sınırlarını daha iyi tanıyabilir ve buna göre hareket edebilir. Breithecker'e (2002) göre çocukların deneyim edinmek ve tecrübe kazanmak için yeterli alana ve zamana sahip olmaları gerekmektedir. Katı kurallar ve kuramsal talimatların uygulanması yoluyla tehlikelerle başa çıkmaya yeterince hazır olmayan çocuklar, uzun süreli deneyim ile birlikte tecrübe sahibi olmaları ve yetkinliklerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bu süreçte yetişkinler, çocukların bağımsız hareket edebilmelerini kısıtlamadan bir "güvenlik ağı" oluşturmaları gerekebilir.

Meraklı olma, hareket etmede mutluluk duyma, hareket etme dürtüsü, yenilik ve keşfetme ihtiyacı, performans sergileme, tanınma ve kabul görme ihtiyacı gibi eylem dürtüleri çocukluk çağının karakteristik özellikleri arasında bulunmaktadır (Zimmer, 1998). Bu eylem dürtüleri çocukluk çağının karakteristik bir özelliğidir ve eğitim sürecinde dikkate alınmalıdır. Bunlar, çocukların davranışlarını yakından etkilemekte ve eğitimciler tarafından program hazırlama ve geliştirme sürecinde dikkate alınmalıdır. Aynı zamanda çocukların fiziksel aktivite sergilemelerinde ve spor alışkanlığı edinmelerinde de kullanılacak ve yararlanılacak dürtülerdir.

Fiziksel Aktivitenin Çocukların Gelişimi Üzerindeki İşlevleri:

Fiziksel aktivitenin çocukların bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişimi açısından birçok faydasının olduğu bilinmektedir. Zimmer (1998) hareket etmenin işlevlerini aşağıdaki gibi belirtmiştir (aktr. Eckloff, 2012):

Kişisel İşlevi: Kendi bedenini ve dolayısıyla kendini tanımak, fiziksel yeteneklerinin farkına varmak ve kendini tanımlayan bir resmi geliştirmek.

Sosyal İşlevi: Başkaları ile birlikte bir şeyler yapmak, birlikte ve karşı karşıya oynamak, başkaları ile iletişimde bulunmak, esnek davranabilmek ve kendini savunabilmek.

Üretkenlik İşlevi: Kendi başına bir şeyler yapmak, üretmek, bedeni ile bir şeyler yapabilmek (ör: amuda kalkma veya dans etme gibi sportif beceriler).

Anlatımsallık İşlevi: Hareket halinde duygu ve hisleri ifade etmek, fiziksel olarak ortaya koymak, gerektiğinde bunları geliştirmek.

Etkileme İşlevi: Zevk, sevinç, bitkinlik ve enerji gibi duyguları hissetmek, hareket halinde iken deneyim kazanmak.

Araştırma (keşif) İşlevi: Gerçek ve mekansal ortamı tanımak ve anlamak. Nesnelere ve cihazlarla ilgilenmek ve özelliklerini kavramak. Çevresel şartlara uyum sağlamak veya bunları uygun hale getirmek.

Karşılaştırma İşlevi: Kendini başkalarıyla karşılaştırma, birbiriyle ölçmek, rekabet etmek, zaferleri nasıl işleyeceğini ve yenilgiye katlanmayı öğrenmek.

Uyarılma İşlevi: Yorgunluk stresi, fiziksel sınırları tanımak ve performansı arttırmak, kendi kendine empoze ve dış taleplere uyum sağlamak.

Fiziksel Aktivite ve Sporun Çocuk Gelişimi Üzerindeki Etkileri

Hareketin etmenin çocuk gelişimi bağlamındaki önemi ve eğitimdeki yeri, özellikle modern çağla ile birlikte daha da artmıştır. Yirmi birinci yüzyıldaki gelişmeler insanların hayatlarını her ne kadar kolaylaştırmış olsa da, beraberinde hareket etmeyen ve sağlıksız bir dünya getirmiştir. Modern çağ ile birlikte fazla hareket etmeyen, boş zamanlarını daha çok evde kalarak internet ortamında geçiren veya test çözen ve neredeyse her türlü mesafeye ulaşım vasıtaları kullanarak erişen bir nesilde daha çocuk yaşlarda sağlık problemleri ortaya çıkmaktadır. Oysa çocukların sağlıklı gelişimi için hareket etmeye ihtiyacı var ve bundan son derece mutluluk duymaları gerekir.

Fiziksel aktivite ve sporun çocukların bedensel, zihinsel, duyuşsal, duygusal, sosyal ve ruhsal gelişimleri üzerinde etkileri bulunmaktadır. Aşağıda bu etkileri maddeler halinde irdelemeye çalışacağız.

Fiziksel Gelişim

Fiziksel aktivite, kas-iskelet sisteminin (kemikler, kıkırdak, tendonlar, bağlar ve kaslar) optimal gelişimini destekler, kardiyovasküler fitness ve solunum sistemini güçlendirir, kas gücü ve genel performansı artırır, sağlıklı bir vücut ağırlığı sağlar, bağışıklık sistemini geliştirir ve düzgün bir duruş sergilenmesi üzerinde etkileri bulunmaktadır. Ayrıca osteoporoz gibi ileri yaşlarda görülen hastalıkların ergenlik döneminde önlenmesi sağlanabilir. Ergenlik döneminde kemik yoğunluğu %10 arttığında, yaşlılarda femur boyun kırıkları riski %50'ye kadar düşebilmektedir (Zahner ve ark. 2013).

Çocuklardaki kemik maddesi, hayatlarının ilk yıllarında gerçekleştirdikleri zıplama, atlama, tırmanma ve koşma sonucunda daha dayanıklı ve yoğundur. Bu-

nun yanında sadece çok fazla hareket ile çocukların omurgaları düzgün şekilde gelişebilir ve postür bozukluğu önlenmiş olur. Spor yaparak çocukların, örneğin başlarını kaldırmak veya sırtını gererek, buna ihtiyacı olan kasları geliştirir. Gündelik hayatta çok fazla egzersiz yapan çocuklar diğer çocuklara nazaran daha fazla enerjiye sahip olurlar ve bunların hastalığa tutulma riskleri daha azdır (Saleschke, 2017).

Fiziksel aktivite sonucunda travmatik deneyimlere direnç anlamında dayanıklılıkları artmaktadır. Bilimsel çalışmalar, spor yapan çocukların, diğerlerinin yanı sıra, travmatik deneyimlerle daha iyi başa çıkabildiklerini ve daha iyi gelişme şansına sahip olduklarını göstermiştir.

Motor Gelişim Etkileri

Hareket etme ince ve kaba motor becerilerini geliştirmekte, kaslar arası (inter musküler) koordinasyonu sağlamakta, sensomotorik duyarlılık ile tepki-reaksiyon becerilerini artırmaktadır. Daha önce edinilen tecrübeler, yeni hareketlerin öğrenilmesini kolaylaştırmakta, bilgi ve deneyim transferi sağlanmaktadır. Temel ne kadar geniş ve sağlam oluşturulmuş ise, yeni motor beceriler daha hızlı öğrenilebilmektedir (Zahner ve ark. 2013). Bu nedenle çok kapsamlı bir hareket hazinesinin geliştirilmesi önem arz etmektedir (Weineck, 2010).

Fiziksel aktivitenin motor gelişim üzerinde ayrıca aşağıdaki etkileri bulunmaktadır;

- ❖ Beden ve hareket deneyimlerini aktarır.
- ❖ Algıda seçiciliği ve hareketin koordinasyonunu teşvik eder.
- ❖ Hareket güvenliğini artırır, kazaları önlemeye yardımcı olur.
- ❖ Temel motor becerilerin (dayanıklılık, güç, kondisyon, hız, esneklik) gelişmesi için ön şarttır (Philipp, 2017).

Çocuklar salıncakta sallanma, dönme, tırmanma veya atlama ile gerçekleştirdikleri çeşitli fiziksel aktiviteleriyle vücutlarını tanımakta ve yeteneklerinin farkına varmaktalar. Aynı zamanda denge duyguları gelişmektedir (Saleschke, 2017).

Fiziksel Aktivitenin Psiko-Sosyal ve Ruhsal Gelişim Üzerindeki Etkileri

Egzersiz, iyi bir ruh hali ve bireylerin kendilerini iyi hissetmelerini sağlamaktadır. Ruh hali ve duyarlılık, hareketin boyutuyla orantılı olarak gelişim gösterir. Çünkü bu durumda bedenin kendi haberci molekülleri, yani nörotransmitterler, salınır. Serotonin insanları mutlu eder ve endişeyi azaltır. Ayrıca hareket etme, çocukların fiziksel güçlerini doğru bir şekilde değerlendirmelerine yol açar. Örneğin çocuklar rekabet ortamında kendilerini başka çocuklar ile kıyaslarlar. Kazanırsa özgüvenleri güçlenir. Kaybetmesi durumunda ebeveynlerinin ve öğretmenlerinin yardımı ve sağlayacakları motivasyon ve teşvik etme ile vazgeçmemesine,

tekrar denemesine yardımcı olunarak özgüven duygusunun gelişmesine yardımcı olunabilir (Saleschke, 2017).

Fiziksek aktivitenin psikososyal gelişim üzerindeki etkileri (Philipp, 2017):

- ❖ Sevinç gibi duygulara aracılık eder, başarı ve başarısızlıkla başa çıkmayı öğretir.
- ❖ Kişiliğin gelişimini (kendine güven, özgüven, atılganlık vb.) destekler.
- ❖ Serbest çalışmayı, bağımsız hareket etmenin gelişmesine yardımcı olur.
- ❖ Sosyal becerilerin (adalet, dayanışma, hoşgörü, düşünce, çatışma ve uzlaşma, yardımseverlik vb.) gelişimini destekler.
- ❖ Stresi azaltmaya yardımcı olur.
- ❖ Dikkat ve konsantrasyonu artırır. Bu durum zihinsel performansı ve öğrenme yeteneğini artırabilir.

Bilişsel Gelişim

Bilişsel gelişim çok erken yaşlarda başlar ve diğer olguların yanı sıra fiziksel aktivite ile ilgili deneyimlerle de desteklenir. Düşünce yapıları ve algısal performansın gelişimi, yeterli hareket ve duyuşsal deneyim gerektiren motor becerilerle yakından bağlantılıdır (Zimmer 2014). Egzersiz yoluyla çocuklar hızlı - yavaş, uzak - yakın, yukarı - aşağı ve daha sonra sağ - sol gibi çeşitli fiziksel yasalar hakkında bilgiler öğrenmektedirler. Çocukların, çok fazla fiziksel aktivitede bulunması ve nihayetinde geniş tecrübe ve deneyimler edinmesi ile birlikte beyin performansını arttırabilen nöronal büyümeye katkı sağlanmaktadır (Ungerer-Röhrlich ve ark. 2011; Schwarz, 2014; Zimmer, 2014; aktr. Karren, 2017)

Fiziksel aktiviteler, duyuşsal organlar tarafından kayıt altına alınmakta ve bunlar özel duyuşsal aktiviteler olarak kabul edilmektedir. Bu durum fiziksel aktivite ile entelektüel gelişimin birbiriyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu anlamı taşımaktadır. Örneğin, geriye doğru iyi yürüyebilen çocukların, genellikle matematik dersinde çıkarma işleminde daha az problem yaşadıkları ifade edilir (Saleschke, 2017).

Ayrıca fiziksel aktivite ve sporun çocuklar kendini iyi hissetme, yaşama sevinci, dikkat toplama, konsantrasyon sağlama, okul başarısı, mekansal hayal gücü, özgüven ve öz yeterlilik gibi bilişsel ve zihinsel duyguların gelişimi üzerinde etkileri bulunmaktadır.

Çocuklar, sportif müsabakalara katılarak zor bir şeyler yapmayı tasarlayabileceklerini ve bunu başarabileceklerini (*yetkinlik deneyimi, öz yeterlilik*), doğrudan, yanında ebeveynleri ve öğretmenleri olmadan başka insanlar arasında yer alabileceklerini (*özerklik deneyimi, özgüven*), performanslarını görerek vücut yapılarını ve

sınırlarının (öz yeterlilik, öz düzenleme, öz saygı) farkına varabileceklerini deneyimleyebilirler ve bu özellikleri geliştirebilirler.

Sosyal Gelişim

Fiziksel aktiviteler ve spor, çocukların sosyalleşmelerine, sosyal beceri düzeylerinin artmasına, sorumluluk almalarına, müsabakalara katılarak kazanma ve kaybetme duygularını öğrenmelerine, rekabet ederek daha fazla çalışmalarına, rakibine saygı duymalarına ve empati kurmalarını sağlamaktadır (Zahner ve ark., 2013). Toplumsal gelişim içinde bir çocuk, başka insanlarla iletişim kurarken çok sayıda beceri edinebilmektedir. Örneğin, insanların kendisiyle aynı fikirde olmayabileceğini, farklı ilgi ve isteklerinin olabileceğini görebilirler. Ayrıca başka çocuklar ile birlikte spor yaparak veya oynayarak meydana gelebilecek problemlere karşı çatışmaya girmeden çözüm bulmayı öğrenebilirler. Egzersiz programları kapsamında çocukların, sosyal beceriler edinebilecekleri çok sayıda örnek vaka hazırlanabilir. Bu oyunlarda çocuklar birbirleriyle temas kurarak ve kurallara uyarak çeşitli görevler üstlenebilirler (Schwarz, 2014; Zimmer 2014). Spor ile birlikte çocuklar, kurallara uymayı ve takım arkadaşlığının önemini anlayabilirler. Örneğin, iyi bir takım oluşturmak için hareketlerini koordine etme ve performansını sergileme sırası kendisine gelene kadar beklemek zorunda olduklarını öğrenebilirler (Karren, 2017).

Fiziksel aktiviteler ve spor, aile bireylerini bir arada tutmaya ve birlikte kaliteli zaman harcamaya vesilen olan araçlardır. Burada ebeveynler her zaman yönlendirici olmamalıdır. Çocuklar ile birlikte planlar yapılmalı, projeler tasarlanmalı ve yönetilmelidir. Bu durum aile bireylerinin birbirlerini daha iyi tanıyabilmelerine de imkan sağlayacaktır. Ebeveynler, çocukların fiziksel kapasitelerinin farkında olup, zorluk derecesi ayarlanmış, çok çeşitli sportif etkinlikler için alanlar ve olanaklar geliştirmelidirler. Çocuklar, fiziksel aktiviteleri karşısında takdir edilmesi, motivasyon sağlanmalı ve onlara güven duyulduğu hissettirmelidirler.

Fiziksel aktivitelerle çocukların empati kurmalarını, her bireyin aynı fiziksel kapasitede olamayabileceği, ya da büyük kalabalıklar önünde heyecanlanarak yarışamayabileceği kavratılmalıdır. Ayrıca sporda disiplin, dayanıklılık, motivasyon, takım ruhu ve diğer alanlardaki gibi ahlaki değerlerin geçerli olduğu vurgulanmalıdır. Ebeveynler ve öğretmenler oyunlar geliştirerek ve yapay problemler oluşturarak bu değerleri ele alabilir ve çocukların oyun oynayarak bunları öğrenip, kendi tutumlarını bu değerlere göre geliştirmelerine yardımcı olmalıdır. Özellikle oyun ve spor ile ahlaki yargılarının, adil düşünme ve davranmanın önemi anlatılmalıdır. Çocukların küçük birer insan değil, her şeyin farkında olan bireyler oldukları unutmamalıdır. Çocuklar aldatma, başkasını kayırma gibi olumsuz tutum ve davranışları çok çabuk anlayabilir, bu durumu önceleri kabullenemez ve tepki gösterirler. Ancak, ebeveynlerin ve sosyal çevrenin, ısrarla bu tür yanlış tutumlara devam etmeleri halinde, çocukların bunu hayatın bir parça-

sı olarak algılayıp, kendilerinin de bu tür olumsuz davranışlar sergileyebileceği unutulmamalıdır.

İletişim Becerileri ve Dil Gelişimi

Çocuklar henüz konuşmaya başlamadan önce başlarını sallayarak, ağlayarak, mimiklerini ya da kaşlarını değiştirerek iletişim kurabilmekteler. İletişim tamamen hareketlerle sınırlıdır. İletişim becerisi, motor gelişiminin artması ile gerçekleşebilmektedir. Yazılı iletişimin yanı sıra dilin öğrenilmesi, motor becerilere bağlıdır. Bu aynı zamanda dil bozukluğu olan çocukların, bilişsel ve motor becerilerde sık sık karşılaştıkları sorunlardan da açıkça anlaşılmaktadır (Schwarz 2014).

Fiziksel aktiviteler ve oyunlar, çocuklar arasında uzlaşmayı, anlaşmayı gerektirdiği gibi yetişkinler ve çocuklar arasında da anlaşmayı gerektirmektedir. Bu durum ise iletişim becerileri ile sağlanmaktadır. Çocuklar, her türlü prosedürde belirtilen kurallara uymalarının gerekli olduğunun, hatta bunların disiplin cezası ile sonuçlanabileceğini yazılı ve sözlü iletişim becerileri ve zihinsel kapasiteleri ile kavrayabilirler.

İletişim aynı zamanda işbirliği becerisini de geliştirmektedir. Takımlarla oyunlarda, işbirliği içerisinde hareket edenlerin ve birlikte çalışanların başarılı olma şansı daha yükseltir. Oyunlar ve sportif aktiviteler, çocuklar arasında çatışma olasılığını barındırmaktadır. Çocukların bunları yönetebilecek ve çözebilecek iletişim becerilerine sahip olmaları gerekmektedir. Bu ise ancak çok fazla sportif aktivite ve deneyim kazanma ile gerçekleşebilir.

Duygusal Gelişme

Duygusal gelişim sırasında çocuklar, kendi duygularını hissetmeyi öğrenmekte ve ardından sosyal çevrelerine uygulamaya geçebilmekteler. Bu süreçte çocuklar, kendi duygularıyla da baş etmenin uygun yollarını bulabilmekteler. Bu konuda, cesur olmak gibi çok sayıda davranış metodu bulunmaktadır. Spor ile birlikte çocuklara, cesaretli davranma ile korkuyu nasıl aşabilecekleri, risk almanın ne anlama geldiği ve nihayetinde başarılı olmanın ne kadar güzel bir his olduğu öğretilmektedir. Fiziksel aktivite ve spor ortamı, çocukların duygularını hissedebildikleri, deneyimleyebilecekleri, düşünce ve fikirlerini ifade etmeyi öğrenebilecekleri bir alan olarak kullanılabilir. Hareket etme, çocukların dünyaya giriş kapısı olarak değerlendirilmektedir. Fiziksel aktivite ve spor ile ilgili başarı deneyimleri sayesinde çocuklar, daha olumlu duygular yaşayabilir ve pozitif bir benlik imajı oluşturabilmekteler. Kendi yeteneklerine güven kazanıp, gelecekte daha fazlasını yapmaya cesaret edebilmekteler. Hareket, aynı zamanda çocukların duygusal gelişimini de desteklemektedir (Schwarz, 2014).

Çocuk ve Spor

Çocukların gelişim süreçlerinde fiziksel aktivite ve sporun etkisinin ne kadar önemli olduğu artık bilinmektedir. Bu bakımdan çocukların belirli bir yaş aralığında değil, her zaman ve her yaşta, mümkün olduğunca çok yönlü hareket etmeleri sağlanmalıdır. Okul hayatı başlayana kadar hedefe yönelik bir spor yerine, yapılacak en iyi fiziksel aktivite atlamak, koşmak, tırmanmak, yüzmek ve bisiklete binmektir. Altı yaşından itibaren çocuklar ayrıca belirli bir spor dalında antrenman yapabilirler. Bu yaş grubundaki çocukların belirli bir sporu öğrenmek ve bir teknik elde etmek için belirli fiziksel ve zihinsel gelişime ulaştıkları doğru bir zaman olarak kabul edilir. Çocukların motor becerileri, daha önceleri genel anlamda yeterli bir düzeye ulaşmamıştı. Ayrıca çocukların hangi spor türünü seçecekleri kendilerine bırakılmalıdır. Mümkünse spor kulüplerin deneme derslerine iştirak edilmeli ve belirli bir spor türüne başlamadan önce farklı spor türleri denenmelidir. Ebeveynler ve eğitmenler çocukların tercih edeceği spor dalı hakkında onları yönlendirebilir ancak kararı çocuklara bırakılmalı ve verecekleri karara da saygı göstermelidir. Spor, öncelikle eğlenceli olmalı ve çocukların kendilerini iyi hissettirmelerini sağlamalıdır. Uzun ve yoğun egzersiz programlarından kaçınılmalıdır (Rohkohl, 2017).

Fiziksel aktivite ve spor, her yaştaki bireyin refahı üzerinde kısa ve uzun vadede bir etkiye sahip olabilecek çeşitli faydalar sunmaktadır (Kinderwelt, 2012):

1. *Hareket eden kendini daha iyi hisseder:*

Vücudumuz hareket etmek üzere yaratılmıştır.

2. *Hareket yolu ile iyi bir ruh hali:*

Yoğun egzersiz ve hareket sonucu vücut, bireylerin ruh halini yükseltecek mutluluk hormonlarını salgılamaktadır. İster yalnız, ister grup halinde spor yapmak çok eğlencelidir ve stresi azaltma konusunda faydalıdır.

3. *Düzenli egzersiz kas oluşturur:*

Kaslar, yağ yastıklarından daha fazla enerji gereksinimine sahiptirler. Bu nedenle sportif insanlar dinlenirken bile daha fazla kalori yakarlar.

4. *Açlık duygusu azalır:*

Daha fazla spor yapanlar daha az açlık hissederler. Dolayısıyla obezite ile ilgili daha az problem yaşarlar.

5. *Besinler ve yağ birikintileri daha hızlı yakılır:*

Egzersiz ve spor metabolizmayı hızlandırmaktadır. Egzersizden birkaç saat sonra bile çok daha fazla kalori tüketilmektedir. Düzenli spor ile kilo da daha iyi kontrol edilir ve böylece aşırı kilolu olunması önlenir.

6. *Spor yapanlar daha az hastalanır:*
Düzenli olarak eğitilen vücut ile birlikte bağışıklık sistemi de eğitilmektedir. Böylece hastalıklara karşı daha fazla savunma gücü bulunmaktadır.
7. *Dayanıklılık egzersizi ile berrak bir zihin:*
Yoğun fiziksel aktivite ile birlikte beyindeki kan dolaşımı büyük oranda artmaktadır. Beyinde kan dolaşımının artması, insanları daha iyi düşünmeye sevk etmektedir.
8. *Kaliteli uyku:*
Stresli kişilerin genel anlamda uyku problemleri de bulunur. Spor ve fiziksel aktivite ile bu problemin üstesinden gelinebilir. Bireyler, yoğun fiziksel aktiviteden sonra daha kolay uykuya dalabilirler. Ancak, yatmadan hemen önce spor yapılması, kan dolaşımının halen yüksek hızda çalıştığından ve dinlenme sürecine girilemediğinden dolayı, tavsiye edilmez.
9. *Fiziksel aktivite hazmı kolaylaştırır:*
Hareketsizlik ve çok fazla oturma sonucunda bireyler sadece aşırı kilo sorunu ile değil, aynı zamanda kabızlık ile de karşı karşıya kalabilmekteler. Spor sayesinde bağırsakların hareket etmesi ve çalışması da sağlanmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada fiziksel aktivite ve sporun çocuk gelişimi üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bebeklik ve çocukluk dönemindeki bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişim, dünyanın her yerinde belirli bir süreç ve silsilede gerçekleşmektedir. Ancak çevresel faktörler ve beslenme, çocuklar arasındaki gelişimsel farklılıkları oluşturabilmektedir. Bu anlamda fiziksel aktivite ve spor, çocuk gelişimi kapsamında belirtilebilecek en önemli unsurlar arasında gösterilebilir.

Çocuklar hareket ederek, etraflarını keşfederek mutlu olurlar. Ancak modern çağ ile birlikte çocuklar artık çok fazla hareket etmemekteler ve neredeyse her yere ulaşım vasıtaları ile gitmekteler. Okul hayatının da genel anlamda sadece akademik başarıya endeksli olmasından dolayı, sportif etkinlikler ikinci planda veya sadece belirli haftalar ile sınırlı kalmaktadır. Oysa çocuklarının her gün en az bir buçuk, gençlerin ise en az bir saat hareket etmeleri gerekmektedir (Lukas Zahner ve ark, 2013). Çocukların her gün en az 90 dakika fiziksel aktivite yapmaları günümüz şartlarında çok kolay görünmemektedir. Bu ancak, bütün şartların (güvenlik, ulaşım imkanları vb.) yerine getirilmesi kaydıyla, çocukların evden okula ve okuldan eve yürüyerek veya bisiklete binerek gitmeleri, okulda, ders içinde ve

aralarında daha fazla hareket etmeleri ve spor ders saatlerinin yükseltilmesi ile sağlanabilir.

Ebeveynler, çocukların fiziksel aktivite ve hareket etme davranışları üzerinde büyük bir etkiye sahiptirler. Ebeveynler, çocuklara hareket etme konusunda örnek olmalı, onları teşvik etmeli, onlarla birlikte fiziksel aktivite ve spor yapılmalıdır. Çocuklarla parklarda veya açık alanlarda futbol, basketbol oynanmalı, mümkünse doğada yürüyüşe çıkıp, dünyaya dokunmaları sağlanmalıdır. Aile gezilerinin bir bölümü fiziksel aktivitelere ayrılmalıdır. Özel günlerde veya başarılı oldukları bir konuda çocuklara spor ile ilgili malzemeler hediye edilmelidir. Çocukların spor yaparak eğlenmesi ve mutluluk duyması amaçlanmalıdır. Ailede aktif spor yapanlar, araba yerine bisikleti veya yürümeyi tercih edenler, tatillerde ve boş zamanlarda bol miktarda egzersiz yapanlar, bu davranışları ile çocukları etkilemiş olurlar. Bu nedenle çocukların, birlikte yapılan eylemlerden mutluluk duyması ve eğlenmesi sağlanmalıdır (Saleschke 2017).

Çocuklarda hareket etme sevinci ön planda bulunmaktadır. Çocuklar, hareketin pozitif olduğunu hissettiklerinde hareket etme olasılıkları artmaktadır (Kimićek ve ark. 1996, Trost ve ark. 1999). Çocuklar, hareket etmeleri sonucunda kendilerini yeterli ve becerikli gördüklerinde (Epstein ve ark., 1996) (Heitzler ve ark. 2006) ve zevk aldıklarında (Sallis ve ark. 2000) mutlu olurlar (aktr. Knöpfli ve ark., 2007).

Fiziksel aktivite ve spor konusunda eğitim camiasına da önemli görevler düşmektedir. Okulda beden eğitimi ve spor dersleri niteliksel ve niceliksel olarak iyileştirilmelidir. Beden eğitimi öğretmeni, spor salonu veya spor malzemesi olmayan eğitim kurumlarından fiziksel aktivite gerçekleştiren veya spor alışkanlığı edinen bireylerin yetişmesi beklenilmemelidir. Ayrıca okul idarecilerinin, öğretmenlerin ve velilerin fiziksel aktivite ve spor konusuna yönelik tutum ve davranışlarının olumlu olması sağlanmalıdır. Öğretmenler, öncelikle rol model olmalı, çocukları spor yapma konusunda motive ve teşvik etmelidirler.

Çocukların yaşam tarzlarına mümkün olabildiğince spor entegre edilmelidir. Sporu, erken yaşlarda alışkanlık haline getirerek, bir yaşam felsefesi olarak algılamaları sağlanmalıdır. Sporu, çocukların ortamından ve hayatlarından ayırmamak gerekir. Çocuklar, hareket etme fırsatına sahip olduklarında ve kullanabilecekleri bir dizi program ve eğlence alanı olduğunda daha fazla hareket etmektedirler. Her daim erişilebilen parkların ve spor komplekslerinin yakınında yaşayan çocuklar ve ergenler, bu tür imkanları olmayanlardan daha fazla fiziksel aktivitede bulunurlar. Çocuklara hareket dostu ortamları oluşturmak ilgili bakanlıkların ve belediyelerin asli görevleri arasında bulunmalıdır.

Modern çağın en büyük sorunlarından biri olan obezite, sadece yanlış beslenme alışkanlıklarından değil, aynı zamanda çok fazla hareket etmemekten de kaynaklanmaktadır. Günümüz çocukları zamanlarının büyük bir bölümünü cep

Rüstem ORHAN

telefonu ile oynayarak, televizyon veya bilgisayar karşısında oturarak, sosyal medya ve internet ortamlarında çok fazla bulunarak geçirmekteler ve neticesinde çok az hareket etmektedirler. Buradaki sebep sonuç ilişkisi bazen tersine işlemekte ve birbirini tetikleyerek yeni olumsuz alışkanlıkların edinilmesini sağlamaktadır. Bu durum ancak sportif ortam ve aktivitelerin cazip ve eğlendirici olması ile bertaraf edilebilecektir.

Kaynakça

- Baier, Cristof (2004). *Die pädagogischen und psychologischen Aspekte des Spiels und der Bewegung und deren Bedeutung für die Sprachförderung*. Graz: Pädagogische Akademie.
- Breithecker, D. (2002). *Bewegung braucht das Kind ... damit es sich gesund entwickeln und wohl fühlen kann*. in WWD 2002, Ausgabe 76, S. 3-4. www.kindergartenpaedagogik.de/696.html. Erişim Tarihi: 11.10.2017.
- Bulut, S. (2013). Sağlıkta sosyal bir belirleyici; fiziksel aktivite. *Türk Hij Den Biyol Dergisi*, 70(4), s.205-14.
- Eckloff, G. (2012). *Die Bedeutung von Bewegung für die Entwicklung im Kindesalter*. https://uol.de/fileadmin/user_upload/diz/download/Veranstaltungen/Ring-Vorlesung/Gerriet_Eckloff_PPP_Vortrag_PM.pdf. Erişim Tarihi: 05.08.2017.
- Ehrlich, P., Heimann, K. (1995). *Bewegungsspiele für Kinder. Wie ein Kind in seiner Entwicklung gefördert werden kann*. 4. überarbeitete und erweiterte Auflage. Dortmund: Verlag modernes Lernen, s.12-15.
- Epstein L.H., Paluch R.A., Coleman K.J. et al. (1996): Determinants of physical activity in obese children assessed by accelerometer and selfreport. *Med. Sci. Sports Exerc.* 28: 1157-1164.
- Frey, A., Mengelkamp, C. (2007). Auswirkungen von Sport und Bewegung auf die Entwicklung von Kindergartenkindern. *Bildungsforschung* 4 (2007) 1, s. 19.
- Fried, L., Roux, S., Frey, A., Wolf, B. (2003). *Vorschulpädagogik (Band 1)*. Baltmannsweiler: Schneider Hohengehren.
- Gohla, S. (2010). *Die bedeutung von sport und bewegung in der entwicklung des Kindes*. daten2.verwaltungsportal.de/.../leichtathletik_link_facharbeit.doc, Erişim Tarihi: 15.02.2018
- Graf, C., Klein, D. (2011). Bewegung bei Vorschulkindern: Empfehlungen und Wirklichkeit. *Journal für Klinische Endokrinologie und Stoffwechsel*. 4 (2). S. 16-20.
- Grössing, Stefan (1993). *Bewegungskultur und Bewegungserziehung. Grundlagen einer sinnorientierten Bewegungspädagogik*. Schorndorf: Hofmann.
- Heitzler C.D., Martin S.L., Duke J. et al. (2006): Correlates of physical activity in a national sample of children aged 9-13 years. *Prev. Med.* 42: 254-260.
- Karren, J. (2017). *Die Bedeutung von Bewegung für die kindliche Entwicklung und deren Förderung am praktischen Beispiel einer Mutter-Kind-AG in der Hardtstiftung*. <https://www.hardtstiftung.org/images/pdf/Artikel-erev-2.pdf>. Erişim Tarihi: 03.01.2018
- Kempf, H.D. (2005). Das Kind ist Akteur seiner Entwicklung. *Sport-Praxis*, 46(4), 36-41.
- Kimiecik J.C., Horn T.S., and Shurin C.S. (1996): Relationships among children's beliefs, perceptions of their parents' beliefs, and their moderate-to-vigorous physical activity. *Res. Q. Exerc. Sport* 67: 324-336.
- Kinderwelt (2012). *Neun (9) Gründe um Sport zu treiben*. <http://www.kinderwelt.org/gesundheits-ernaehrung/sport-und-freizeit/neun-9-gruende-um-sport-zu-treiben>. Erişim Tarihi: 01.09.2017

- Knöpfli, M., Kriemler, S., Romann, M., Roth, R., Puder, J., Zahner, L. (2007). Ein Schulinterventionsprogramm zur Verbesserung der Gesundheit und Fitness bei Kindern im Alter von 6–13 Jahren (Kinder- und Jugendsportstudie [KISS]). *Schweizerische Zeitschrift für «Sportmedizin und Sporttraumatologie»* 55 (2), s.45–51.
- MacAuley, D. A. (1994). History of physical activity, health and medicine. *J R Soc Med*, 87, s.32-35.
- Meinel, K. (1998): *Die Bedeutung der Motorik für die Entwicklung der Persönlichkeit*. In: Meinel, K.; Schnabel, G. (Hrsg.): *Bewegungslehre Sportmotorik. Abriss einer Theorie der sportlichen Motorik unter pädagogischem Aspekt*. 9. Stark überarbeitete Auflage. Berlin: Sportverlag Berlin. S. 16-27
- Meinel, K., Schnabel G. (2007). *Bewegungslehre – Sportmotorik. Abriss einer Theorie der sportlichen Motorik unter pädagogischem Aspekt*. Aachen: Meyer & Meyer Verlag.
- Opper E., Worth A., Bos K. (2005): Fitness of children--children's health. *Bundesgesundheitsblatt Gesundheitsforschung Gesundheitsschutz* 48: 854–862.
- Orhan, R., Ayan, S. (2018). Psiko-Motor ve Gelişim Kuramları Açısından Spor Pedagojisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(8). 523-540.
- Paffenbarger, R.S., Steven, J., Blair, N., I-Min, Lee. (2001). A history of physical activity, cardiovascular health and longevity. *Int J Epidemiol*. 30, 1184-92.
- Pate, R.R., Davis M.G., Robinson T.N. et al. (2006). Promoting physical activity in children and youth: a leadership role for schools: a scientific statement from the American Heart Association Council on Nutrition, Physical Activity, and Metabolism (Physical Activity Committee) in collaboration with the Councils on Cardiovascular Disease in the Young and Cardiovascular Nursing. *Circulation* 114: 1214–1224.
- Philipp, T. (2017). Bewegungsentwicklung und -förderung im Kindesalter - im Speziellen in Kinderbildungs- und -betreuungseinrichtungen. <https://www.eltern-bildung.at/expert-innenstimmen/bewegungsentwicklung-und-foerderung-im-kindesalter>. Erişim Tarihi: 29.11.2017.
- Prohl, Robert (2006): *Grundriss der Sportpädagogik*. 2. stark überarbeitete Auflage. Wiebelsheim: Limpert Verlag, s.243-245.
- Rohkohl, S. (2017). *Ab wann sollten Kinder Sport machen?* <https://www.dak.de/dak/gesundheit/ab-wann-sport-fuer-kinder-1655304.html>. Erişim Tarihi: 09.08.2017.
- Saleschke, C. (2017). *Kinder in Bewegung: Warum Sport so wichtig ist*. www.netmoms.de/magazin/kinder/sport-fuer-kinder/kinder-in-bewegung-warum-sport-so-wichtig-ist. Erişim Tarihi: 11.04.2018.
- Sallis J.F., Prochaska J.J., Taylor W.C. (2000): A review of correlates of physical activity of children and adolescents. *Med. Sci. Sports Exerc*. 32: 963–975.
- Schwarz, Rolf (2014): *Frühe Bewegungserziehung*. München: Ernst Reinhardt Verlag
- Trost S.G., Pate R.R., Ward D.S. et al. (1999): Correlates of objectively measured physical activity in preadolescent youth. *17: 120–126*.

- Ungerer-Röhricht, U., Eisenbarth, I., Popp, V., Quante, S., Wolf, S. (2011): Mehr Bewegung in die Kita! In: Ungerer-Röhricht, Ulrike (Hrsg.): Praxis kompakt: Bewegungsförderung- Angebote und Projekte. Sonderheft der Zeitschrift Kindergarten heute- Die Fachzeitschrift für Erziehung, Bildung und Betreuung von Kindern. Freiburg im Breisgau: Verlag Herder. S. 4-9
- Zahner, L., TW-Team. (2013). *Bedeutung von Sport und Bewegung für die Entwicklung von Kindern und Jugendlichen*. Institut für Sport und Sportwissenschaften, Universität Basel.
- Zimmer, R. (1998): *Handbuch der Bewegungserziehung*. 8. Aufl. Freiburg: Herder.
- Zimmer, R. (2004). *Toben macht schlau! Bewegung statt Verkopfung*. Freiburg: Herder.
- Zimmer, R. (2007). *Handbuch der Psychomotorik. Theorie und Praxis der psychomotorischen Förderung von Kindern*. Freiburg: Herder. s.19.
- Zimmer, R. (2014). *Handbuch Bewegungserziehung. Grundlagen für die Ausbildung und Pädagogische Praxis*. 1. Ausgabe der überarbeiteten und erweiterten Neuausgabe 2013 (3. Gesamtauflage). Freiburg im Breisgau: Verlag Herde.
- Weineck, J. (2010). *Optimales Training*. Spitta-Verlag, Erlangen.

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN EDAS VE WASPAS YÖNTEMLERİ İLE YAŞANABİLİRLİK KRİTERLERİNE GÖRE SIRALANMASI

Aşır ÖZBEK¹

Öz

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV); birbirini etkileyebilen kriterlere göre karar seçenekleri arasından en uygun olan alternatifi belirleme süreci olarak tanımlanmaktadır. ÇKKV yöntemlerinin birçok kriteri dikkate alınmasından dolayı Türkiye'deki illerin yaşanabilirlik sıralamasını belirlemede en uygun tekniklerden bir tanesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma ile Türkiye'deki iller, yaşanabilirlik kriterlerine göre EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) ve WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment) yöntemlerine göre sıralanmıştır. İllerin yaşanabilirlik kriterlerine göre sıralanmasında *altyapı hizmetlerine erişim, çalışma hayatı çevre, eğitim, gelir ve servet, güvenlik, konut, sağlık, sivil katılım, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti* kriterleri kullanılmıştır. İllerin sıralanmasında TÜİK'in 2015 yılında yayımlanmış olduğu Türkiye'deki İllerde Yaşam Endeksi verileri kullanılmış ve bulgular bu endeks ile karşılaştırılmıştır. Yaşanabilirlik noktasında sıralamaların üst seviyelerinde yer alan illerin Türkiye'nin Batı, alt sıralarda yer alan illerin ise Güneydoğu ve Doğu bölgelerinde yer aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, ÇKKV, EDAS, WASPAS, Yaşanabilir İller

Ranking of the Provinces in Turkey by Livability Criteria via EDAS and WASPAS Methods

Abstract

Multi-Criteria Decision Making (MCDM) be defined as the process by which the most suitable one of the decision alternatives is determined. Taking various criteria into consideration, MCDM techniques seem to be among the most suitable in the determination of the livability ranking of the provinces in Turkey. This study aims to rank the provinces in Turkey according to the livability criteria by EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) and WASPAS (Aggregated Weighted Sum-Product Assessment). Access to infrastructure services, civic participation, education, environment, health, housing, income and wealth, life satisfaction, security, social life, and working life criteria were taken into consideration in the ranking process of the provinces in Turkey by livability. In the ranking of provinces, the living index data related to the provinces in Turkey issued by TURKSTAT (Turkish Statistical Institute) in 2015 were used, and the findings were compared with the indices. The results show that the provinces located in western Turkey are at the top while those located in the east and southeast are at the bottom.

Keywords: Multi Criteria Decision Making, MCDM, EDAS, WASPAS

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale MYO, Bilgisayar Teknolojileri Bölüm, ozbek@kku.edu.tr

Giriş

İnsan yaşam kalitesi, gelişen teknolojilere paralel olarak refahın artması ve özellikle de yaşamı kolaylaştırıcı teknolojilerin sosyal yaşamda kullanımının yaygınlaşmasıyla artan bir şekilde yükselmektedir. Bunun sonucu olarak da ortalama ömür süresi sürekli olarak artmaktadır. Refah seviyesinin yüksek olduğu Avrupa Birliği (AB) üyesi 28 ülkenin ortalama yaşam süresi 80,6'dır. Yaşam koşullarının nispeten daha ağır olduğu Bulgaristan'da ortalama ömür 74,9 iken, Romanya'da ise 75,2'dir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, Türkiye'de ortalama ömür 78 yıl ile AB ülkelerinin ortalamasının altında yer almaktadır. Yaşam süresi ile yaşam kalitesi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu bilimsel çalışmalarla ortaya konmuştur. Bu nedenle yaşam kalitesinin göstergeleri olarak kişi başına gelir faktörünün yanısıra eğitim, çevre, sosyal yaşam ve sağlık gibi toplumsal kalkınmanın tüm yönlerini kapsayan yeni kriterler kullanılmaya başlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, yaşam kalitesini, bireylerin yaşadıkları ortamdaki kültürel ve değer sistemleri bağlamındaki algıları ile ilişkilendirerek tanımlamaktadır. Bireylerin beklentileri, toplumun standartları, hedefleri ve endişeleri yaşam kalitesini belirlemektedir (Whoqol Group, 1998, aktaran: Ayyıldız ve Demirci, 2017, s. 68).

Bireyin yaşam kalitesi, içinde yaşamını sürdürdüğü toplumla benzerlik gösterir. Bireylerin yaşam kalitesinin yaşadığı şehrin genel kültür ve imkanlarından çok farklı olduğu söylenemez. Bu bağlamda idari yönetimlerin şehirlerin yaşam kalitelerine etkilerinin oldukça büyük ve önemli olduğu yadsınamaz. Sosyo-kültürel farklılıkların olduğu bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri şehirlerin yaşanabilirlik noktasında değerlendirirken objektif olmak gerekir. Şehirlerin yaşanabilirliğini belirlemek için bir çok faktörü dikkate almak gerektiğinden, bu sorunu Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) problemi olarak görmek mümkündür. ÇKKV yöntemlerinin en temel amacı karar vericiye kendi değer yargılarına uygun alacağı kararlarda destek olmaktır. ÇKKV yöntemleri; birbirlerini etkileyen birden fazla kritere göre karar seçeneklerini değerlendirmede karar alıcıya destek sunan yaklaşımlardır. Karar verme sürecinde birbirlerini etkileyen birçok faktörün alınacak kararı etkilediği bilinen bir gerçektir. ÇKKV problemlerinin temel amacı tüm kriterleri dikkate alarak memnuniyeti en üst seviyede sağlayan alternatifi belirleyebilmektir (Chatterjee and Chakraborty, 2012, s. 385). ÇKKV yöntemleri, öncelikle kriterler ve seçenekler belirlendikten sonra, seçenekleri kriterlere göre değerlendirerek, alternatiflerin sıralarını belirleyen bir yaklaşımdır.

TÜİK, illerdeki yaşam endeksiyle, hane halklarının ve bireylerin yaşamını nesnel ve öznel göstergeler kullanılarak yaşam boyutları temelinde il düzeyinde ölçmeye ve karşılaştırmaya yönelik araştırmalar yapmıştır. TÜİK yaptıkları çalışma ile belirlenen kriterler çerçevesinde illeri sıralamıştır.

Bu çalışma ile EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) ve WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment) yöntemleri ile Türkiye'deki illerin TÜİK'in belirlediği *altyapı hizmetlerine erişim, çalışma hayatı çevre, eğitim, gelir ve servet, güvenlik, konut, sağlık, sivil katılım, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti* kriterlerine göre yaşanabilirlik noktasında sıralaması yapılmıştır. EDAS ve WASPAS yöntemleri iki farklı şekilde uygulanmıştır. Ayrıca WASPAS yöntemine dayanak oluşturan WSM (Weighted Sum Model) ve WPM (Weighted Product Model) yaklaşımları ile de iki farklı şekilde illerin yaşanabilirlik noktasında sıralamaları gerçekleştirilmiştir. EDAS ve WASPAS yöntemlerinin kullanımını kolay olması, özel uygulama programlarına gerek kalmadan Microsoft Excel paket programı yardımı ile problemin çözülebilmesi ve uygulandıkları problemlerin çözümünde başarılı sonuçlar vermesi nedeniyle tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler; TÜİK'in 2015 yılında yayımlanmış olduğu *Türkiye'deki İllerde Yaşam Endeksi* adlı çalışmaya dayanmaktadır (TÜİK, 2015). Türkiye'deki illerin yaşanabilirliği üzerine az da olsa çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Ancak bu çalışmalar arasında EDAS ve WASPAS yöntemlerinin farklı yaklaşımlarla kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Problemin bu yöntemlerle çözülmeye çalışılmasıyla literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı; illerdeki yaşam kalitesini, belirlenen kriterler çerçevesinde değerlendirmek ve yaşam kalitesinin düşük olduğu illere dikkat çekerek, merkezi yönetim, yerel yönetim ve ilgili kurum ve kuruluşların belirlenen illerdeki yaşam kalitesini iyileştirici önlemlerin alınmasına katkı sağlamaktır.

Türkiye'deki illerin yaşanabilirlik sıralaması konusunda çok az çalışmanın yapıldığı belirlenmiştir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalara bu kısımda yer verilmiştir:

CNBC-e Business Dergisi, 2011 yılında altı ana kriter ve 37 alt kritere göre yaptığı çalışma ile Türkiye'nin yaşanacak şehirlerini belirlemiştir. Çalışma sonuçlarına göre ilk üç ilin Ankara, Antalya ve Eskişehir olduğu belirlenmiştir (Mavi, 2011).

TÜİK (2015), 11 ana kriterin kullanıldığı *Türkiye'deki İllerde Yaşam Endeksi* adlı çalışmasında; Isparta, Sakarya ve Bolu illerinin il üç sırada yer aldığını belirlemiştir. Yine aynı çalışmada son üç sıradaki illerin ise Ağrı, Mardin ve Muş olduğu görülmüştür.

Karaatlı vd. (2015); SAW (Weighted Sum Model), TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) ve Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemlerini kullanarak illeri; *eğitim, ekonomi, kent hayatı, sağlık, güvenlik* ve *kültür-sanat* kriterlerine göre sıralamış ve sonuçları CNBC-e Business Dergisinin 2011'de yapmış olduğu sıralama ile karşılaştırılmışlardır. CNBC-e Business Dergisinde yer alan sıralamada Ankara, Antalya ve Eskişehir ilk üç sırada yer almıştır. SAW Yöntemine göre üç sırada Ankara, İstanbul ve Antalya yer alırken, TOPSIS yönteminde Antalya, Eskişehir ve Trabzon yer almıştır. GİA yöntemine göre ise Anka-

ra, Antalya ve Eskişehir il üç sırada yer almıştır. Antalya, Ankara, Eskişehir, Isparta ve İstanbul illeri hem CNBC-e Business Dergisinin hem de ÇKVV yöntemleri ile yapılan sıralamada ilk yedi il içinde yer almıştır. Bitlis, Hakkari ve Muş ise tüm yöntemlerde son sıralarda yer almışlardır.

Uysal vd (2017), *altyapı hizmetlerine erişim, çalışma hayatı, çevre, eğitim, gelir ve servet, güvenlik, konut, sağlık, sivil katılım, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti* kriterlerine göre illeri k-ortalamalar kümeleme analizi ile incelenmişlerdir. Ayrıca 81 ili yaşam endeksi değerlerine göre sınıflandırılmışlardır. Çalışma sonucunda söz konusu değişkenlere göre iller, üç kümeye ayrılmıştır. Birbirine en çok benzeyen illerin; Kütahya ile Uşak olduğu ve en az benzerlik gösteren illerinde Adana ve Adıyaman olduğu saptanmıştır.

Alpaykut (2017), yaptığı çalışmada, Türkiye'deki illerin yaşam kalitesini incelemiş ve bu bağlamda illeri sıralamıştır. Çalışmada veri olarak TÜİK'in 2015 yılında yayımladığı *Türkiye'deki İllerde Yaşam Endeksi* gösterge değerlerini kullanılmıştır. Değişkenlerin ağırlıklandırılmasında Temel Bileşenler Analizi ve illerin sıralanmasında ise TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Analizin sonucuna göre İstanbul, Ankara ve İzmir'in yaşamın en iyi olduğu; Mardin, Şanlıurfa ve Siirt'in ise yaşam koşullarının en düşük iller olduğu belirlenmiştir.

Ayyıldız ve Demirci (2018), Bakanlıklar, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, Emniyet Genel Müdürlüğü, Sosyal Güvenlik Kurumu ve TÜİK gibi resmi kurumların 2013 ve 2014 yılları için yayınladığı veriler dikkate alarak Türkiye'deki 81 ilin yaşam kalitesini belirlemeye dönük bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada toplam 41 kriter 11 ana kriter altında gruplanmış ve kriter ağırlıkları SWARA ile belirlenirken, illerin yaşanabilirlik kalitesi TOPSIS yöntemi ile ortaya konmuştur. Çalışmanın sonuçlarına göre ilk üç sırada Türkiye'nin en büyük üç şehri İstanbul, Ankara ve İzmir'in yer aldığı, son sıralara ise Muş, Batman ve Mardin illerinin konumlandığı belirlenmiştir.

Yüce (2018), TÜİK'in belirlediği kriterlere göre 81 ili TÜİK'in 2015'de yayınladığı *Türkiye'deki İllerde Yaşam Endeksi* verilerine göre yaşanabilirlik ölçüsü temelinde VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) yöntemi ile sıralamıştır. Çalışmanın sonucuna göre Isparta, Karabük ve Trabzon ilk üç sırayı alırken; Muş, Şırnak ve Ağrı son sıralarda yer almıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kavramsal çerçeve tanıtılmıştır. İkinci bölümde ise uygulaması yapılan yöntemler açıklanmıştır. Üçüncü bölümde bulgulara yer verilmiştir. Son bölüm olan sonuç kısmında ise yapılan çalışmanın bulguları değerlendirilmiş ve ilerideki yapılacak çalışmalara ışık tutulmuştur.

Yöntem

İllerin yaşanabilirlik sıralaması için ÇKKV yöntemlerinden olan ve yeni sayılabilecek EDAS ve WASPAS yöntemleri kullanılmıştır. Bu kısımda yöntemler tanıtılmış ve literatür taraması neticesinde yöntemlerin uygulandığı bazı çalışmalar listelenmiştir.

EDAS Yöntemi

EDAS yöntem, Keshavarz Ghorabae vd. (2015) tarafından geliştirilmiştir. İngilizce açılımı *Evaluation based on Distance from Average Solution* ve Türkçe'ye *Ortalama Çözüm Uzaklığına Dayalı Değerlendirme* şeklinde tercüme edebileceğimiz bir ÇKKV yöntemidir. EDAS yöntemi, geliştiren yazarlar tarafından COPRAS (Complex PROportional ASsessment), TOPSIS, SAW ve VIKOR gibi diğer ÇKKV yöntemleri ile karşılaştırılmış ve yöntemin geçerliliği test edilmiştir. Yöntem bir çok problemin çözümünde başarı ile uygulandığı görülmüştür. Yöntemin uygulandığı bazı çalışmalar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. EDAS Yöntemi ile yapılan çalışmalar

Yıl	Yazar Adı	Konu
2015	Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Olfat, L., & Turskis, Z.	Envanter kalemlerinin ABC sınıflandırması
2016	Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Amiri, M., & Turskis, Z.	Tedarikçi seçimi
2017	Ulutaş, A.	Dikiş makinesi seçimi
2017	Stanujkic, D., Zavadskas, E. K., Ghorabae, M. K., & Turskis, Z.	Müteahhit seçimi
2017	Juodagalvienė, B., Turskis, Z., Šaparauskas, J., & Endriukaiytė, A.	Konut seçimi
2017	Kahraman, C., Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Cevik Onar, S., Yazdani, M., & Oztaysi, B.	Katı atık bertaraf sahası belirleme
2017	Stević, Ž., Pamučar, D., Vasiljević, M., Stojić, G., & Korica, S.	Tedarikçi seçimi
2018	Ecer, F.	3 parti lojistik firma seçimi
2018	Karabasevic, D., Zavadskas, E.K., Stanujkic, D., Popovic, G., & Brzakovic, M.	Personel seçimi
2018	Mathew, M., & Sahu, S.	Konveyörü seçmek
2018	Stević, Ž., Vasiljević, M., Zavadskas, E. K., Sremac, S., & Turskis, Z.	PVC doğrama üreticisi seçimi
2018	Chatterjee, P., Banerjee, A., Mondal, S., Boral, S., & Chakraborty, S.	Dişli ve tampon malzemesi seçimi
2018	Özbek, A. & Engür, M.	Lojistik Firma Web Sitelerinin Değerlendirilmesi

EDAS yönteminin işlem adımları (Keshavarz Ghorabae vd., 2015)

Adım 1: İlk olarak karar verme matrisi (X) olarak adlandırılan başlangıç matrisi oluşturulur. Aşağıdaki Eşitlik (1) ile karar verme matrisi gösterilmiştir. Bu matriste x_{ij} ; i. seçeneğin j. kritere göre performansını temsil etmektedir.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \cdots & x_{in} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2: Ortalama çözüm tüm kriterlere göre belirlenir. Bu işlem için Eşitlik (2) ve (3) kullanılır.

$$ORT_j = \frac{\sum_i^m X_{ij}}{m} \quad (2)$$

$$ORT = [ORT_j]_{1 \times n} \quad (3)$$

Adım 3: Her bir kriter için Eşitlik (4) ile gösterilen ortalamadan pozitif uzaklık matrisi (PUM) ve Eşitlik (5) ile gösterilen ortalamadan negatif uzaklık matrisi (NUM) oluşturulur. Kriterler fayda yönlü ise PUM ve NUM matrisleri Eşitlik (6) ve (7) ile oluşturulur. Eğer kriterler maliyet yönlü ise bu durumda PUM ve NUM matrisleri Eşitlik (8) ve (9) yardımı ile hesaplanır.

$$PUM = [PUM_{ij}]_{m \times n} \quad (4)$$

$$NUM = [NUM_{ij}]_{m \times n} \quad (5)$$

$$PUM_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - ORT_j))}{ORT_j} \quad (6)$$

$$NUM_{ij} = \frac{\max(0, (ORT_j - X_{ij}))}{ORT_j} \quad (7)$$

$$PUM_{ij} = \frac{\max(0, (ORT_j - X_{ij}))}{ORT_j} \quad (8)$$

$$NUM_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - ORT_j))}{ORT_j} \quad (9)$$

Adım 4: Her bir seçenek için ağırlıklandırılmış toplam pozitif (TP) ve toplam negatif (TN) skorları hesaplanır. w_j j. kriterin ağırlığını göstermektedir.

$$TP_i = \sum_{j=1}^n w_j PUM_{ij} \quad (10)$$

$$TN_i = \sum_{j=1}^n w_j NUM_{ij} \quad (11)$$

Adım 5: Her bir seçenek için Eşitlik (12) ve (13) kullanılarak TP ve TN değerleri normalize edilir.

$$NTP_i = \frac{TP_i}{\max_i(TP_i)} \quad (12)$$

$$NTN_i = 1 - \frac{TN_i}{\max_i(TN_i)} \quad (13)$$

Adım 6: Değerlendirme puan toplamı (PT) tüm seçenekler için Eşitlik (14) ile hesaplanır.

$$PT_i = \frac{1}{2}(NTP_i + NTN_i) \quad (14)$$

PT_i değeri, $0 \leq PT_i \leq 1$ şartını sağlamalıdır.

Adım 7: Seçenekler, PT değerine göre azalan düzeyde sıralanır. İlk sıradaki seçenek en iyi alternatif olarak kabul edilir.

WASPAS Yöntemi

Türkçesi *Ağırlıklandırılmış Bütünleşik Toplam Çarpım Değerlendirmesi* olarak tercüme edilen WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment) yöntemi, ÇKKV yöntemlerinden olan ve oldukça yaygın olarak kullanılan *Ağırlıklandırılmış Toplam Modeli* (Weighted Sum Model-WSM) ve *Ağırlıklandırılmış Çarpım Modeli* (Weighted Product Model-WPM) yöntemlerini temel alan yeni bir ÇKKV yöntemidir (Zolfani vd., 2013). Yöntem, Zavadskas vd. tarafından 2012 yılında geliştirilmiştir. WASPAS yöntemi, ÇKKV problemlerinin çözümünde kriter ağırlıklarını kullanarak seçeneklerin kriterlere göre performans değerlerini vermektedir. Çözüm neticesinde seçenekler iyiden kötüye doğru sıralanmaktadır. Ayrıca yöntem, ağırlıklı bütünleştirilmiş fonksiyonu optimize ederek tahminde yüksek tutarlılığa ulaşmayı denemektedir (Lashgari vd., 2014). WASPAS yöntemi ile yapılan bazı çalışmalar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. WASPAS Yöntemi ile yapılan çalışmalar

Yıl	Yazar Adı	Konu
2013	Zavadskas, E. K., Turskis, Z., Antucheviciene, J. ve Zakarevicius, A.	Kamu binaları için cephe giydirme seçimi
2013	Hashemkhani Zolfani, S., Aghdaie, M.H., Derakhti, A., Zavadskas, E.K. ve Varzandeh, M.H.M.	Alışveriş merkezi yeri seçimi
2013	Déjus, T. ve Antuchevičienė, J.	Bir şantiyede sağlık ve güvenlik çözümlerinin değerlendirilmesi
2014	Chakraborty, S. ve Zavadskas, E.K.	Üretim karar verme.
2015	Turskis, Z., Zavadskas, E. K., Antucheviciene, J. ve Kosareva, N	Alışveriş merkezi yer seçimi
2016	Zavadskas, E. K., Kalibatas, D. ve Kalibatiene, D.	Dairenin iç ortamını değerlendirmek
2016	Karande, P., Zavadskas, E. ve Chakraborty, S.	Robot seçimi
2016	Karabašević, D., Stanujkić, D., Urošević, S., Maksimović, M.	Personel seçimi
2016	Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Amiri, M.ve Esmaili, A	Yeşil tedarikçi değerlendirilmesi
2017	Adalı, E. A. ve Işık, A. T.	Tedarikçi seçimi
2018	Stojić, G., Stević, Ž., Antuchevičienė, J., Pamučar, D. ve Vasiljević, M.	Tedarikçi seçimi
2018	Emovon, I, Norman, R. A., Murphy, A. J. ve Okwu, M. O.	Bakım stratejisi seçimi

WASPAS yöntemi ele alınan problemi ilk olarak $m \times n$ boyutunda bir matris formatında tasarlanmaktadır. Matriste m , seçenekleri A_i ($i = 1, 2, \dots, m$) ve n ise kriterleri K_j ($j = 1, 2, \dots, n$) ifade etmektedir. w_j kriterlerin ağırlığını göstermektedir.

WASPAS yönteminin adımları şu şekilde özetlenebilir (Zavadskas vd., 2012)

Adım 1: İlk olarak seçeneklerin kriterlere göre performanslarını gösteren karar verme matrisi (X) oluşturulur. Aşağıdaki Eşitlik (15) ile bu matris gösterilmiştir. Bu matriste x_{ij} i . seçeneğin j . kritere göre performansını temsil etmektedir.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (15)$$

Adım 2: Karar matrisi, kriterlerin fayda ya da maliyet yönlü oluşları dikkate alınarak doğrusal normalizasyon yöntemiyle normalize edilir. Kriterlerin fayda yönlü olduğu durumda (16), maliyet yönlü olduğu durumda ise (17) numaralı Eşitlik kullanılır.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad (16)$$

$$x_{ij}^* = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad (17)$$

Adım 3: Bu adımda seçeneklerin görelî performansı WSM yöntemine göre hesaplanır. WSM'ye göre seçeneklerin görelî performansı her bir kritere göre seçenek değerlerinin ağırlıklı toplamı olarak belirlenir. Bu durum Eşitlik (18) ile formüle edilmiştir.

$$P_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n x_{ij}^* w_j \quad (18)$$

Adım 4: Bu adımda seçeneklerin görelî performansı WPM yöntemine göre belirlenir. Bir seçeneğin WPM'ye göre görelî performansı, her bir kritere göre seçeneğin performans değerinin aynı indisli kriter ağırlığı kadar kuvvetinin çarpımı alınarak belirlenir. Bu durum Eşitlik (19) ile gösterilmiştir.

$$P_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n (x_{ij}^*)^{w_j} \quad (19)$$

Adım 5: Seçeneklerin genel sıralamadaki pozisyonları gösteren nihai performansı P_i Eşitlik (18) ve (19)'a göre hesaplanan görelî performanslarının toplanmasıyla bulunur. Eşitlik (20) ile bu durum ifade edilmiştir.

$$P_i = 0.5P_i^{(1)} + 0.5P_i^{(2)} \quad (20)$$

Karar verme sürecinin sıralama doğruluğunu ve etkinliğini artırmak için Eşitlik (21) kullanılabilir. α , 0 ile 1 arasında değer alabilen bir parametredir. WASPAS yöntemi, $\alpha=0$ olarak belirlendiğinde WPM yöntemine; $\alpha=1$ olarak belirlendiğinde ise WSM yöntemine dönüşmektedir. Karar verici, α değerini istediği gibi belirleyebilmektedir. Zavadskas vd. α değeri için 0,5 değerini belirlemiştir. Ancak Zavadskas vd. α için en uygun değerin hesaplanmasını önermektedir (Zavadskas vd. 2012, s. 4).

$$P_i = \alpha P_i^{(1)} + (1 - \alpha) P_i^{(2)} \quad (21)$$

Adım 6: Seçeneklerin nihai sıralamalarını belirlemek için P_i değerleri, performansına göre azalan düzeyde sıralanır. 1. seçenek en uygun alternatif olarak belirlenir.

Verilerin Analizi

Çalışmada kullanılan kriterler ve veriler, TÜİK'in 2015 yılında yayımlanmış olduğu *Türkiye'deki İllerde Yaşam Endeksi* tablosundan alınmıştır. Bu veriler Ek 1'de verilmiştir (TÜİK, 2015). Analizde kullanılan kriterler ve açıklamaları bu kısımda verilmiştir.

Konut (K1): Yaşam ve barınma alanı olarak kullanılan ve özellikleri itibariyle hane halkı ve bireyin yaşam kalitesinde etken olan konut boyutunu ifade etmektedir. Birey başına düşen oda sayısı, tuvalet ve banyo sayısı ve tuvaletin konut içerisinde olup olmadığı, konutun genel kalitesi gibi nitelikleri içermektedir.

Çalışma hayatı (K2): Kişilerin maddi olarak daha iyi bir yaşam sürmelerini sağlayan, onlara yeteneklerini geliştirme, toplum içinde yararlı olduklarını hissetme ve özgüvenini yükseltme yoluyla yaşamını iyileştirme durumunu göstermektedir. Ortalama günlük kazanç, istihdam oranı, işsizlik oranı ve işinden memnuniyet oranı gibi niteliklerden oluşmaktadır.

Gelir ve servet (K3): Kişilerin birincil ihtiyaçlarını giderme, ekonomik ve kişisel risklere karşı korunma imkânı veren gelir ve servet boyutunu göstermektedir. Orta ve üstü gelir grubundaki hanelerin oranı, fert başına düşen tasarruf mevduatı, temel ihtiyaçlarını karşılayamadığını ifade eden hanelerin oranı gibi kriterlerden oluşmaktadır.

Sağlık (K4): Fertlerin genel sağlık durumu, sağlık hizmetleri altyapısı ve olanaklarının yeterliliği, sağlık hizmetleri açısından memnuniyet ve yaşam kalitesi ile aracısız olarak ilişkili olan sağlık boyutunu gösteren kriterdir. Doğuşta beklenen ömür süresi, bebek ölüm oranı, sağlığından memnuniyet oranı, doktor başına düşen müracaat sayısı ve kamunun sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı gibi kriterlerden oluşmaktadır.

Eğitim (K5): Fertlerin ekonomiye ve topluma etkili bir şekilde katılması için gerekli bilgi, beceri ve yeterliliklerin elde edilmesinde çok önemli olan eğitim boyutuna işaret etmektedir. YGS puan ortalaması, fakülte veya yüksekokul mezunlarının oranı, TEOG sistemi yerleştirmeye esas puan ortalaması, okul öncesi eğitimde net okullaşma oranı ve kamunun eğitim hizmetlerinden memnuniyet oranı kriterlerini içermektedir.

Çevre (K6): Fertlerin şu andaki ve gelecekteki sağlığına ve sürdürülebilir yaşamına doğrudan etki eden çevre faktörlerine ilişkin endekstir. Hava kirliliği ortalaması, km²'ye düşen orman alanı, sokaktan gelen gürültü problemine maruz kalanların, Belediyenin temizlik hizmetlerinden memnuniyet ve atık hizmeti verilen nüfusun oranını içermektedir.

Güvenlik (K7): Fertlerin temel ihtiyaçları arasında yer alan ve yaşamlarını sürdürmeleri için temel koşul olarak kabul edilen güvenlik boyutu endeksidir. Ölümlü ve yaralanmalı trafik kazası sayısı, cinayet oranı, kendini yalnız yürürken

güvende olduklarını düşünenlerin sayısı ve kamunun güvenlik hizmetlerinden memnuniyet oranı kriterlerinden oluşmaktadır.

Sivil katılım (K8): İnsanların yaşamlarını sürdürdükleri ilde yaşamını ilgilendiren konularda yönetime katkı sağlaması açısından isteklerini ve taleplerini iletmesini ifade eden önemli bir kriterdir. Siyasi partilere, sendika ve derneklere üyelik, mahalli idareler seçimlerine katılım oranını gibi sivil katılım konularını ihtiva etmektedir.

Altyapı hizmetlerine erişim (K9): Fertlerin yaşadıkları ortamlarda altyapı hizmetlerinden memnun olması, altyapı hizmetlerine erişilebilirlik kapasitesi gibi yaşam kalitesinde önemli bir yer tutan altyapı hizmetlerine erişim kriteridir. Belediyenin toplu taşıma hizmetlerinden memnuniyet oranı, havalimanına, kanalizasyon ve şebeke suyuna erişim, internet abone sayısı gibi kriterlerden oluşmaktadır.

Sosyal yaşam (K10): Çeşitli sosyal faaliyetlere, kuvvetli toplumsal ilişkilere sahip olma yoluyla fertlerin çalışma hayatı ve sağlık gibi diğer yaşam yönlerini de olumlu olarak etkileyen sosyal yaşam kriteridir. Sinema ve tiyatroya giden seyirci sayısı, bin kişi başına düşen alışveriş merkezi yeri, sosyal hayatından memnuniyet ve sosyal ilişkilerinden memnuniyet oranı kriterlerini kapsamaktadır.

Yaşam memnuniyeti (K11): İnsanların yaşamlarının farklı alanlarında ve zamanlarında meydana gelen gereksinimlerinin ve arzularının giderilmesinden doğan tatmin seviyesini gösteren yaşam memnuniyeti kriteridir.

Bulgular

TÜİK'in 2015 yılında yayımlanmış olduğu Türkiye'deki İllerde Yaşam Endeks değerleri kullanılarak Türkiye'deki 81 il, yaşanabilirlik faktörüne göre EDAS, WSM, WPM, WASPAS yöntemlerine göre sıralanmıştır. Yöntemler iki farklı şekilde uygulanmıştır. 1. uygulamada kriter ağırlıkları 0,09 ile eşit olarak belirlenmiş ve veriler bu değere göre değerlendirilmiştir. 2. uygulamada ise kriter ağırlıkları 1- 6 arası (1: en düşük, 6: en iyi) puanlama yöntemine göre elde edilmiştir. Kriter skorları, toplam kriter puanlarına bölünerek her bir kriterin ağırlıkları belirlenmiştir. Kriterler için verilen skorlar ve ağırlıkları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Kriter ağırlıkları

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Puan	5	5	5	5,5	5	4	4	3,5	4	3,5	5,5
w	0,10	0,10	0,10	0,11	0,10	0,08	0,08	0,07	0,08	0,07	0,11

Farklı ve eşit kriter ağırlıkları ile netice olarak toplamda sekiz farklı sıralama gerçekleştirilmiştir. İllerin yaşam kalitelerine göre sıralanmaları Ek 2'de verilmiştir. Ek 2 incelendiğinde kriter ağırlıkları dikkate alınarak uygulanan WPM_w yön-

temi haricindeki yöntemlerin kendi aralarında ve TÜİK'in sonuçlarıyla karşılaştırıldığında büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. WPW_w (kriter ağırlığı dikkate alınan yaklaşım) ile hesaplanan bulguların yaklaşık %21'inin diğer yöntemlerin sonuçlarına göre biraz farklılaştıkları görülmektedir. Bulgular analiz edildiğinde ortaya şunlar çıkmıştır:

- ❖ Tüm yöntemlere göre Bolu ve Isparta illeri ilk dört, İstanbul ilk altı, Uşak ilk yedi ve Kütahya ilk on il arasında yer almıştır.
- ❖ Sakarya'nın dışında kalan yöntemlerin sonuçlarına göre ilk dört il arasında yer aldığı belirlenmiştir.
- ❖ Ağrı ilinin tüm yöntemlere göre son beş, Ardahan, Batman, Mardin, Muş ve Şanlıurfa illerinin ise son on il içerisinde yer aldığı görülmüştür.
- ❖ $EDAS_w$ yöntemi (kriter ağırlıkları dikkate alınan yaklaşım) haricinde kalan yöntemlerin sonuçlarına göre Şırnak son beş il içerisine girmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye'deki illerin yaşanabilirlik noktasında değerlendirilmesinde EDAS ve WASPAS yöntemleri kriter ağırlıkları dikkate alınarak ve alınmadan iki farklı formatta uygulanmış ve sonuçta illerin yaşanabilirlik kriterlerine göre sekiz adet sıralama ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu sonuçlar, yöntemler arasındaki bulgularla ve TÜİK'in 2015 yılında yayımlanmış olduğu *Türkiye'deki İllerde Yaşam Endeksi* ile karşılaştırılmıştır.

TÜİK'in sıralamasında ilk üç sırada yer alan Isparta ve Bolu illerinin tüm sekiz yaklaşıma göre gerçekleştirilen sıralamada da ilk dörtte yer aldıkları belirlenmiştir. TÜİK'in sıralamasında 2. sırada yer alan Sakarya ilinin ise WPM_w dışında kalan diğer yedi sıralamada da ilk dört il arasında olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre ilk sıradaki illerin sıralamalarının TÜİK'in sıralaması ile büyük oranda örtüştüğü görülmüştür. TÜİK'in sıralamasında son üç sırada yer alan Ağrı, Mardin ve Muş illerinin de tüm yöntemlerin sonuçlarına göre de son sıralarda yer aldığı anlaşılmaktadır.

İllerin yaşanabilirlik noktasında genel sıralanmasına bakıldığında üst sıralarda yer alan illerin Türkiye'nin batısında, son sıralarda yer alan illerin ise doğu ve güneydoğusunda yer aldığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre merkezi ve yerel idarecilerin özellikle doğu ve güneydoğuda yer alan illerin yaşanabilir hale getirilmesine daha fazla odaklanmaları gerektiğini bize göstermektedir.

Yapılan bu çalışma farklı kriterler dikkate alınarak yapılabilir ve çıkan sonuçlar karşılaştırılabilir. Ayrıca çalışmada yer verilen kriterlere göre iller farklı yöntemlerle de değerlendirilebilir ve varsa ortaya çıkan ayrışmalar ya da eşleşmeler tartışılabilir.

Kaynakça

- Adalı, E. A. ve Işık, A. T. Bir Tedarikçi Seçim Problemi İçin SWARA ve WASPAS Yöntemlerine Dayanan Karar Verme Yaklaşımı. *International Review Of Economics And Management*, 5(4), 56-77. DOI: 10.18825/iremjournal.335408.
- Alpaykut, S. (2017). Türkiye’de İllerin Yaşam Memnuniyetinin Temel Bileşkenler Analizi Ve Topsıs Yöntemiyle Ölçümü Üzerine Bir İnceleme. *SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4),367-395.
- Ayyıldız, E. ve Demirci, E. (2018). Türkiye’de Yer Alan Şehirlerin Yaşam Kalitelerinin Swara Entegreli Topsıs Yöntemi İle Belirlenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 67-87.
- Chakraborty, S., ve Zavadskas, E.K. (2014). Applications of WASPAS method in manufacturing decision making. *Informatica*, 25(1), 1-20
- Chatterjee, P. ve Chakraborty, S. (2012). Material Selection Using Preferential Ranking Methods. *Materials and Designs*, 35, 384-393.
- Chatterjee, P., Banerjee, A., Mondal, S., Boral, S. ve Chakraborty, S. (2018). Development of A Hybrid Meta-Model For Material Selection Using Design Of Experiments and EDAS Method. *Engineering Transactions*, 1-21.
- Déjus, T. ve Antuchevičienė, J. (2013). Assessment of health and safety solutions at a construction site. *Journal of Civil Engineering and Management*, 19(5), 728-737.
- Ecer, F. (2018). An integrated Fuzzy AHP and ARAS model to evaluate mobile banking services. *Technological and Economic Development of Economy*, 24(2), 670-695.
- Ecer, F. (2018). Third-party logistics (3PLs) provider selection via Fuzzy AHP and EDAS integrated model. *Technological and Economic Development of Economy*, 24(2), 615-634.
- Emovon, I., Norman, R. A., Murphy, A. J., ve Okwu, M. O. (2018). Application of Waspas in Ehancing Reliability Centered Maintenance for Ship System Maintenance. *Journal of Engineering and Technology (JET)*, 9(1).
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Amiri, M., ve Esmaili, A. (2016). Multi-criteria evaluation of green suppliers using an extended WASPAS method with interval type-2 fuzzy sets. *Journal of Cleaner Production*, 137, 213-229.
- Guitouni, A. ve Martel, J. M. (1998). Tentative guidelines to help choosing an appropriate MCDA method. *European Journal of Operational Research*, 109(2), 501-521.
- Hashemkhani Zolfani, S., Aghdaie, M.H., Derakhti, A., Zavadskas, E.K., ve Varzandeh, M.H.M. (2013). Decision making on business issues with foresight perspective; an application of new hybrid MCDM model in shopping mall locating. *Expert Systems with Applications*, 40(17), 7111-7121.
- Juodagalvienė, B., Turskis, Z., Šaparauskas, J. VE Endriukaiytė, A. (2017). Integrated multi-criteria evaluation of house’s plan shape based on the EDAS and SWARA methods. *Engineering Structures and Technologies*, 9(3), 117-125.

- Kahraman, C., Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Cevik Onar, S., Yazdani, M. ve Oztaysi, B. (2017). Intuitionistic fuzzy EDAS method: an application to solid waste disposal site selection. *Journal of Environmental Engineering and Landscape Management*, 25(1), 1-12.
- Karaatlı, M., Ömürbek, N., Budak, İ. ve Dağ, O. (2015). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Yaşanabilir İllerin Sıralanması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 215-228.
- Karabašević, D., Stanujkić, D., Urošević, S., & Maksimović, M. (2016). An Approach to Personnel Selection Based on SWARA and WASPAS Methods. *Journal of Economics, Management and Informatics*, 7(1), 1-11.
- Karabasevic, D., Zavadskas, E.K., Stanujkic, D., Popovic, G., Brzakovic, M. (2018), An Approach to Personnel Selection in the IT Industry Based on the EDAS Method, *Transformations in Business & Economics*, 44, s. 54-65.
- Karande, P., Zavadskas, E., ve Chakraborty, S. (2016). A study on the ranking performance of some MCDM methods for industrial robot selection problems. *International Journal of Industrial Engineering Computations*, 7(3), 399-422.
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Amiri, M. ve Turskis, Z. (2016). Extended EDAS method for fuzzy multi-criteria decision-making: an application to supplier selection. *International journal of computers communications & control*, 11(3), 358-371.
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Olfat, L. ve Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). *Informatica*, 26(3), 435-451.
- Lashgari, S., Antuchevičienė, J., Delavari, A. ve Kheirkhah, O. (2014). Using QSPM and WASPAS methods for determining outsourcing strategies. *Journal of Business Economics and Management*, 15(4), 729-743.
- Mathew, M. ve Sahu, S. (2018). Comparison of new multi-criteria decision making methods for material handling equipment selection. *Management Science Letters*, 8(3), 139-150.
- Mavi, B. (2011). Seksen Bir İlin Yaşam Kalitesi Araştırması. *CNBC-e Business Dergisi*, Eylül 2011, 64-98.
- Özbek, A., ve Engür, M. (2018). EDAS Yöntemi İle Lojistik Firma Web Sitelerinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 417-429.
- Stanujkic, D., Zavadskas, E. K., Ghorabae, M. K. ve Turskis, Z. (2017). An extension of the EDAS method based on the use of interval grey numbers. *Studies in Informatics and Control*, 26(1), 5-12.
- Stević, Ž., Pamučar, D., Vasiljević, M., Stojić, G. ve Korica, S. (2017). Novel integrated multi-criteria model for supplier selection: Case study construction company. *Symmetry*, 9(11), 279. doi:10.3390/sym9110279.
- Stević, Ž., Vasiljević, M., Zavadskas, E. K., Sremac, S. ve Turskis, Z. (2018). Selection of carpenter manufacturer using fuzzy EDAS method. *Engineering Economics*, 29(3), 281-290.
- Stojić, G., Stević, Ž., Antuchevičienė, J., Pamučar, D. ve Vasiljević, M. (2018). A Novel Rough WASPAS Approach for Supplier Selection in a Company Manufacturing PVC Carpentry Products. *Information*, 9(5), 121.

- Turskis, Z., Zavadskas, E. K., Antucheviciene, J. ve Kosareva, N. (2015). A hybrid model based on fuzzy AHP and fuzzy WASPAS for construction site selection. *International Journal of Computers Communications & Control*, 10(6), 113-128.
- TÜİK: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561> (Erişim Tarihi: 24.10.2018)
- Ulutaş, A. (2017). Edas Yöntemi Kullanılarak Bir Tekstil Atölyesi İçin Dikiş Makinesi Seçimi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 169-183.
- Uysal, F. N., Ersöz, T. ve Ersöz, F. (2017). Türkiye'deki İllerin Yaşam Endeksinin Çok Değişkenli İstatistik Yöntemlerle İncelenmesi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 9(1), 49-65.
- Whoqol Group. (1998). Development of the World Health Organization WHOQOL-BREF quality of life assessment. *Psychological medicine*, 28(3), 551-558.
- Yüce, H. U. (2018). Türkiye'deki Yaşanılabilir İller Sıralaması, İstanbul Ticaret Üniversitesi, *Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series*, WPS NO/ 160 / 2018 - 04, 1-18.
- Zavadskas, E. K., Antucheviciene, J., Šaparauskas, J. ve Turskis, Z. (2013). Multi-criteria assessment of façades' alternatives: Peculiarities of ranking methodology, *Procedia Engineering* 57, 107–112.
- Zavadskas, E. K., Kalibatas, D. ve Kalibatiene, D. (2016). A multi-attribute assessment using WASPAS for choosing an optimal indoor environment. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 16(1), 76-85.
- Zavadskas, E. K., Turskis, Z., Antucheviciene, J. ve Zakarevicius, A. (2012). Optimization of weighted aggregated sum product assessment. *Elektronika ir elektrotechnika*, 122(6), 3-6.
- Zolfani, S. H., Aghdaie, M. H., Derakhti, A., Zavadskas, E. K. ve Varzandeh, M. H. M. (2013). Decision making on business issues with foresight perspective; an application of new hybrid MCDM model in shopping mall locating. *Expert systems with applications*, 40(17), 7111-7121.

Ek 1: Türkiye'deki illerin yaşam endeks değerleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Adana	0,6180	0,4200	0,3506	0,5039	0,4477	0,6181	0,4224	0,4243	0,6784	0,3536	0,3089
Adıyaman	0,2783	0,3211	0,0191	0,5314	0,4453	0,3796	0,7133	0,4195	0,2196	0,2034	0,6455
Afyonkarahisar	0,7864	0,6568	0,4148	0,7028	0,5331	0,5943	0,7412	0,4618	0,4561	0,5899	0,9655
Ağrı	0,1647	0,4787	0,0646	0,3014	0,2045	0,3736	0,5678	0,1433	0,1874	0,2785	0,5076
Aksaray	0,6465	0,6376	0,4344	0,5610	0,5087	0,4512	0,6193	0,3196	0,2974	0,4476	0,7248
Amasya	0,7963	0,6440	0,4391	0,5263	0,7036	0,7003	0,6457	0,4720	0,4674	0,4080	0,6738
Ankara	0,8913	0,5904	0,7972	0,7379	0,5523	0,5462	0,4653	0,4660	0,7355	0,6279	0,3994
Antalya	0,8189	0,6166	0,5838	0,6249	0,6437	0,6665	0,4114	0,3980	0,6237	0,3975	0,2189
Ardahan	0,0860	0,5820	0,0740	0,4689	0,3202	0,4035	0,6187	0,3687	0,1604	0,2723	0,5249
Artvin	0,8432	0,6827	0,5036	0,7396	0,6000	0,7161	0,8222	0,5701	0,4078	0,4794	0,5813
Aydın	0,6931	0,6078	0,4599	0,6819	0,6075	0,7102	0,4947	0,3902	0,5546	0,4511	0,3217
Balıkesir	0,8087	0,6262	0,4547	0,6445	0,6513	0,7125	0,6541	0,4353	0,5976	0,5564	0,8058
Bartın	0,8615	0,6828	0,5693	0,5202	0,5193	0,5883	0,7431	0,4016	0,3846	0,4129	0,5160
Batman	0,3893	0,0890	0,1161	0,4967	0,3515	0,3812	0,5323	0,2832	0,3044	0,3116	0,2884
Bayburt	0,7083	0,5421	0,4496	0,5877	0,5293	0,4619	0,7098	0,3732	0,3174	0,2995	0,9510
Bilecik	0,8966	0,7063	0,5179	0,5685	0,6195	0,7558	0,7337	0,5170	0,5607	0,4017	0,6045
Bingöl	0,5591	0,5101	0,2245	0,4691	0,4062	0,5094	0,7017	0,4286	0,2122	0,3457	0,4908
Bitlis	0,3511	0,3913	0,1565	0,4964	0,3698	0,4419	0,6253	0,4539	0,2324	0,3491	0,4795
Bolu	0,9247	0,6240	0,5803	0,8023	0,6480	0,6820	0,6780	0,3814	0,4546	0,6441	0,7895
Burdur	0,8202	0,6542	0,4270	0,5897	0,6830	0,6531	0,6215	0,4312	0,3694	0,3452	0,4156
Bursa	0,7837	0,6619	0,5396	0,6404	0,6048	0,5958	0,6229	0,4174	0,6521	0,5903	0,5359
Çanakkale	0,7817	0,5964	0,4333	0,6300	0,6628	0,6643	0,6925	0,4260	0,5112	0,5102	0,6068

Türkiye'deki İllerin EDAS ve WASPAS Yöntemleri ile Yaşanabilirlik Kriterlerine Göre Sıralanması

Türkiye'deki illerin yaşam endeks değerleri (Ek 1 Devam)														
Çankırı	0,8635	0,5378	0,4849	0,6418	0,5487	0,6238	0,7340	0,4860	0,3654	0,4104	0,8834			
Çorum	0,7643	0,5079	0,3445	0,5019	0,5202	0,6532	0,5375	0,5721	0,3671	0,3248	0,4086			
Denizli	0,7596	0,6499	0,5431	0,7174	0,6524	0,7194	0,5091	0,4694	0,5184	0,5296	0,4137			
Diyarbakır	0,4570	0,2021	0,1346	0,5252	0,3472	0,4843	0,4757	0,2045	0,5081	0,3114	0,1875			
Düzce	0,7758	0,5108	0,5760	0,6055	0,4158	0,4436	0,4265	0,4463	0,3478	0,4260	0,8629			
Edirne	0,7857	0,5531	0,5048	0,7194	0,6526	0,5736	0,6604	0,4060	0,5124	0,5404	0,3386			
Elazığ	0,6741	0,5167	0,3406	0,6262	0,5725	0,5235	0,6233	0,3778	0,3962	0,3886	0,2733			
Erzincan	0,6956	0,6259	0,4562	0,6241	0,6320	0,5715	0,7195	0,4615	0,4448	0,4309	0,6331			
Erzurum	0,5073	0,5919	0,3308	0,6532	0,4663	0,5703	0,6718	0,4168	0,4497	0,4902	0,6642			
Eskişehir	0,8969	0,5885	0,5596	0,6524	0,6409	0,7051	0,5648	0,4058	0,6409	0,6049	0,5804			
Gaziantep	0,5710	0,4657	0,2551	0,4798	0,4088	0,6033	0,5470	0,3143	0,5435	0,5480	0,4515			
Giresun	0,8598	0,5611	0,4017	0,6830	0,6683	0,6032	0,7376	0,3954	0,4013	0,4633	0,6581			
Gümüşhane	0,7245	0,6078	0,4209	0,6254	0,5941	0,5687	0,7697	0,2918	0,3851	0,3141	0,5345			
Hakkari	0,4117	0,3963	0,1629	0,4341	0,0966	0,3111	0,5370	0,1017	0,0320	0,3728	0,8016			
Hatay	0,5477	0,3930	0,3536	0,5046	0,5254	0,6022	0,5180	0,3786	0,4223	0,3633	0,2335			
İğdir	0,2730	0,5305	0,2139	0,4108	0,3832	0,1955	0,7347	0,3481	0,1643	0,2356	0,4938			
İsparta	0,9059	0,6582	0,5267	0,8408	0,7370	0,6732	0,7336	0,4176	0,5204	0,6109	0,7951			
İstanbul	0,8011	0,6017	0,8788	0,6471	0,5163	0,6219	0,4730	0,5096	0,9592	0,6747	0,4602			
İzmir	0,8361	0,5102	0,6553	0,6819	0,6042	0,6233	0,5243	0,4460	0,7483	0,5100	0,4557			
Kahramanmaraş	0,5319	0,4520	0,2621	0,6490	0,4805	0,6009	0,7480	0,5079	0,3906	0,5033	0,7346			
Karabük	0,8634	0,6575	0,4825	0,6480	0,6573	0,7949	0,7200	0,5586	0,5406	0,5622	0,4036			
Karaman	0,7754	0,6783	0,4546	0,7136	0,6330	0,6175	0,5990	0,5188	0,5119	0,3943	0,5897			
Kars	0,2023	0,6313	0,1841	0,5928	0,3557	0,3697	0,5982	0,3348	0,2282	0,2675	0,4070			

Türkiye'deki illerin yaşam endeks değerleri (Ek 1 Devam)													
Kastamonu	0,8448	0,5744	0,4505	0,6001	0,5897	0,8111	0,6344	0,4401	0,3707	0,4210	0,5036	0,4210	0,5036
Kayseri	0,7443	0,5253	0,5108	0,6465	0,5530	0,5412	0,5493	0,5563	0,6261	0,3498	0,4521	0,3498	0,4521
Kırıkkale	0,8518	0,6290	0,4215	0,7360	0,5974	0,6290	0,6156	0,4766	0,4450	0,6032	0,9389	0,6032	0,9389
Kırklareli	0,8114	0,6191	0,5776	0,5601	0,6507	0,7417	0,6114	0,4731	0,5715	0,4274	0,3142	0,4274	0,3142
Kırşehir	0,8239	0,5862	0,4865	0,6455	0,6977	0,6121	0,6609	0,4415	0,3613	0,4266	0,7068	0,4266	0,7068
Kilis	0,4371	0,4002	0,1990	0,3192	0,4900	0,4811	0,4041	0,4963	0,2623	0,3308	0,5289	0,2623	0,5289
Kocaeli	0,7882	0,6735	0,6291	0,5910	0,5815	0,6447	0,4776	0,6512	0,6203	0,4402	0,4263	0,4402	0,4263
Konya	0,8133	0,6291	0,4649	0,7265	0,5667	0,6664	0,6079	0,5029	0,5960	0,5451	0,6612	0,5451	0,6612
Kütahya	0,8474	0,7023	0,5461	0,6512	0,6384	0,6757	0,7440	0,4305	0,4244	0,6215	0,8907	0,4244	0,8907
Malatya	0,6700	0,5405	0,3135	0,6521	0,5979	0,6330	0,6690	0,4024	0,4607	0,4335	0,3346	0,4335	0,3346
Manisa	0,6823	0,6619	0,3948	0,6548	0,5333	0,7190	0,6227	0,4228	0,5911	0,4842	0,6149	0,4842	0,6149
Mardin	0,1675	0,0956	0,1288	0,3973	0,2511	0,5321	0,6496	0,2286	0,3133	0,1965	0,2696	0,3133	0,2696
Mersin	0,6919	0,4137	0,2885	0,5062	0,6418	0,6506	0,4539	0,3688	0,5253	0,4042	0,3044	0,4042	0,3044
Muğla	0,7455	0,6272	0,5527	0,7042	0,6139	0,6996	0,3210	0,4467	0,5301	0,4573	0,2920	0,4573	0,2920
Muş	0,2583	0,4041	0,0970	0,3420	0,2495	0,2469	0,5981	0,1773	0,0989	0,2140	0,3557	0,0989	0,3557
Nevşehir	0,8143	0,5611	0,5009	0,6282	0,6441	0,5609	0,5974	0,4140	0,4621	0,3892	0,6320	0,4621	0,6320
Niğde	0,6802	0,5669	0,3289	0,6375	0,5558	0,5328	0,7040	0,4669	0,3787	0,3326	0,6435	0,3787	0,6435
Ordu	0,7413	0,5461	0,3343	0,6451	0,5320	0,6103	0,6850	0,3909	0,3539	0,3015	0,4543	0,3539	0,4543
Osmaniye	0,5344	0,3306	0,2594	0,5222	0,5254	0,5846	0,5260	0,4376	0,3774	0,3361	0,1062	0,3774	0,3361
Rize	0,8934	0,6976	0,4851	0,7695	0,6100	0,7100	0,7472	0,5713	0,4517	0,3924	0,5485	0,4517	0,5485
Sakarya	0,9369	0,6181	0,4621	0,6987	0,5841	0,7017	0,6819	0,7967	0,5413	0,6142	0,7752	0,5413	0,7752
Samsun	0,7942	0,5804	0,4495	0,6801	0,6332	0,6193	0,6271	0,4599	0,4848	0,4590	0,5334	0,4848	0,5334
Siirt	0,4755	0,1975	0,3071	0,5296	0,4107	0,3764	0,6347	0,4066	0,1762	0,3185	0,8316	0,1762	0,8316

Türkiye'deki İllerin EDAS ve WASPAS Yöntemleri ile Yaşanabilirlik Kriterlerine Göre Sıralanması

Türkiye'deki illerin yaşam endeks değerleri (Ek 1 Devam)													
Sinop	0,9304	0,6083	0,4645	0,5822	0,6026	0,6880	0,7860	0,4440	0,3253	0,4654	1,0000		
Sivas	0,7484	0,5403	0,4836	0,6476	0,5192	0,6256	0,7061	0,6179	0,4388	0,3316	0,4916		
Şanlıurfa	0,2835	0,2221	0,0938	0,4324	0,2440	0,5327	0,6626	0,3239	0,3704	0,2988	0,4302		
Şırnak	0,2326	0,1663	0,1173	0,3308	0,1634	0,5390	0,4772	0,2321	0,2526	0,1912	0,8234		
Tekirdağ	0,8193	0,6945	0,5993	0,5703	0,5377	0,6602	0,5899	0,4359	0,5552	0,5165	0,4081		
Tokat	0,7706	0,5967	0,3753	0,6016	0,6347	0,6361	0,6887	0,5496	0,4076	0,4340	0,4863		
Trabzon	0,7820	0,5273	0,5204	0,7403	0,6388	0,6457	0,6915	0,4283	0,6202	0,5756	0,4375		
Tunceli	0,6978	0,5773	0,4004	0,5085	0,7468	0,6573	0,4706	0,2835	0,3106	0,2572	0,0000		
Uşak	0,8227	0,7017	0,5599	0,6755	0,6047	0,7086	0,6811	0,4333	0,4417	0,6534	0,8509		
Van	0,3875	0,3459	0,1259	0,3745	0,2841	0,5663	0,5391	0,1881	0,4095	0,3388	0,4683		
Yalova	0,8850	0,5770	0,5873	0,6478	0,6918	0,7385	0,5297	0,3554	0,6731	0,5388	0,6096		
Yozgat	0,6430	0,5467	0,3260	0,6014	0,5038	0,5915	0,6941	0,3753	0,3502	0,2444	0,5247		
Zonguldak	0,7985	0,7921	0,5987	0,5799	0,4848	0,6112	0,6620	0,4928	0,4217	0,3882	0,2562		

Ek 2. Türkiye'deki yaşanabilirliğine göre ÇKKV yöntemleri ile sıralanması

İl	Performans değerleri										Sıralama								
	EDAS	EDAS_w	WSM	WSM_w	WPM	WPM_w	WASPAS	WASPAS_w	TUİK	EDAS	EDAS_w	WSM	WSM_w	WPM	WPM_w	WASPAS	WASPAS_w	TUİK	
Adana	0,430	0,049	6,136	0,551	0,00120	0,790	3,069	0,671	0,468	58	58	61	61	61	59	61	61	61	61
Adıyaman	0,216	0,035	4,990	0,456	0,00001	0,534	2,495	0,495	0,380	70	63	70	70	73	81	70	76	69	69
Afyonkarahisar	0,794	0,203	8,219	0,754	0,03012	0,880	4,125	0,817	0,628	14	13	12	11	14	31	12	17	10	10
Ağrı	0,045	0,000	3,933	0,357	0,00000	0,579	1,966	0,468	0,297	79	78	79	79	78	77	79	80	79	79
Aksaray	0,505	0,068	6,747	0,624	0,00313	0,851	3,375	0,738	0,513	53	50	54	53	54	49	54	50	54	54
Amasya	0,687	0,139	7,738	0,708	0,01624	0,862	3,877	0,785	0,589	29	30	27	27	27	46	27	34	27	27
Ankara	0,853	0,266	8,142	0,741	0,02652	0,946	4,084	0,844	0,619	7	5	17	17	17	1	17	7	17	17
Antalya	0,627	0,151	7,202	0,658	0,00499	0,903	3,603	0,780	0,546	36	26	45	44	47	13	45	36	44	44
Ardahan	0,163	0,008	4,706	0,427	0,00001	0,573	2,353	0,500	0,353	74	72	73	73	74	78	73	75	74	74
Artvin	0,804	0,202	8,333	0,759	0,03485	0,912	4,184	0,835	0,631	12	15	7	8	8	8	7	9	8	8
Aydın	0,592	0,102	7,190	0,655	0,00629	0,871	3,598	0,763	0,543	45	41	46	46	43	39	46	45	46	46
Balıkesir	0,814	0,210	8,284	0,757	0,03731	0,879	4,160	0,818	0,632	8	11	9	9	7	32	9	16	7	7
Bartın	0,624	0,111	7,406	0,678	0,00924	0,900	3,707	0,789	0,564	38	38	38	38	39	18	38	31	38	38
Batman	0,098	0,000	4,262	0,382	0,00001	0,581	2,131	0,481	0,322	78	78	77	77	75	76	77	78	77	77
Bayburt	0,565	0,113	6,987	0,653	0,00422	0,850	3,495	0,751	0,539	48	37	48	47	51	51	48	49	47	47
Bilecik	0,793	0,198	8,201	0,747	0,03202	0,901	4,117	0,824	0,626	15	16	13	14	11	17	13	12	13	13
Bingöl	0,332	0,012	5,842	0,529	0,00048	0,759	2,921	0,644	0,442	64	70	64	63	63	64	64	64	63	63
Bitlis	0,249	0,007	5,247	0,472	0,00014	0,684	2,623	0,578	0,395	68	73	67	68	67	71	67	69	68	68

Türkiye'deki İllerin EDAS ve WASPAS Yöntemleri ile Yaşanabilirlik Kriterlerine Göre Sıralanması

Türkiye'deki yaşanabilirliğine göre ÇKKV yöntemleri ile sıralanması (Ek 2 Devam)																		
	0,879	0,268	8,619	0,794	0,05040	0,932	4,335	0,863	0,655	4	4	3	3	3	3			
Bolu	0,572	0,087	7,218	0,662	0,00608	0,875	3,612	0,769	0,546	47	48	42	42	44	37	42	42	43
Burdur	0,753	0,163	7,964	0,724	0,02460	0,897	3,994	0,811	0,604	21	23	19	19	18	21	19	19	19
Bursa	0,694	0,128	7,809	0,712	0,01858	0,867	3,914	0,789	0,592	26	35	23	23	23	44	23	30	24
Çanakkale	0,707	0,162	7,795	0,719	0,01660	0,878	3,906	0,798	0,598	24	24	25	21	26	34	25	26	22
Çorum	0,476	0,047	6,592	0,596	0,00243	0,820	3,297	0,708	0,500	55	60	56	56	56	56	56	56	56
Denizli	0,722	0,171	7,810	0,712	0,01740	0,903	3,914	0,807	0,589	23	21	22	24	25	15	22	22	26
Diyarbakır	0,159	0,013	4,597	0,412	0,00002	0,653	2,298	0,533	0,349	75	68	75	75	72	73	75	73	75
Düzce	0,579	0,131	6,888	0,640	0,00441	0,877	3,446	0,759	0,531	46	33	52	49	50	35	52	47	49
Edirne	0,652	0,128	7,535	0,685	0,01055	0,885	3,773	0,785	0,568	33	34	35	35	35	27	35	33	35
Elazığ	0,419	0,014	6,411	0,583	0,00157	0,825	3,206	0,704	0,483	61	67	58	58	58	54	58	59	58
Erzincan	0,640	0,099	7,535	0,690	0,01281	0,865	3,774	0,778	0,572	35	43	34	34	33	45	34	39	34
Erzurum	0,542	0,067	6,969	0,634	0,00502	0,811	3,487	0,723	0,528	50	51	49	52	46	58	49	54	52
Eskişehir	0,803	0,203	8,182	0,745	0,03189	0,903	4,107	0,824	0,622	13	14	14	16	12	14	14	13	15
Gaziantep	0,428	0,042	6,240	0,558	0,00132	0,763	3,120	0,661	0,472	59	61	60	60	60	63	60	62	60
Giresun	0,659	0,121	7,691	0,707	0,01352	0,870	3,852	0,788	0,585	32	36	29	29	31	40	29	32	29
Gümüşhane	0,523	0,061	6,964	0,643	0,00404	0,861	3,484	0,752	0,531	52	53	50	48	52	47	50	48	50
Hakkari	0,127	0,054	4,323	0,404	0,00000	0,703	2,161	0,553	0,333	76	57	76	76	79	68	76	71	76
Hatay	0,340	0,002	5,847	0,526	0,00061	0,777	2,924	0,652	0,440	63	77	63	64	62	61	63	63	64
İğdir	0,186	0,015	4,792	0,439	0,00003	0,704	2,396	0,572	0,362	71	66	72	71	70	67	72	70	72
İsparta	0,928	0,296	8,874	0,817	0,07205	0,930	4,473	0,873	0,674	3	2	1	1	2	4	1	1	1
İstanbul	0,962	0,314	8,518	0,768	0,04487	0,936	4,281	0,852	0,649	1	1	6	6	6	2	6	3	5

Türkiye'deki yaşanabilirliğine göre ÇKKV yöntemleri ile sıralanması (Ek 2 Devam)																			
İzmir	0,768	0,196	7,860	0,715	0,02073	0,902	3,940	0,809	0,600	19	17	21	22	21	16	21	20	21	21
Kahramanmaraş	0,564	0,097	7,028	0,635	0,00460	0,774	3,516	0,705	0,533	49	45	47	51	48	62	47	58	48	48
Karabük	0,811	0,209	8,309	0,748	0,03249	0,896	4,171	0,822	0,626	9	12	8	13	10	22	8	14	12	12
Karaman	0,694	0,139	7,746	0,711	0,01752	0,892	3,882	0,802	0,590	27	31	26	25	24	24	26	24	25	25
Kars	0,219	0,017	5,049	0,463	0,00006	0,701	2,524	0,582	0,379	69	65	69	69	68	69	69	68	70	70
Kastamonu	0,617	0,090	7,481	0,682	0,00978	0,871	3,745	0,777	0,567	43	47	36	36	37	38	36	41	36	36
Kayseri	0,622	0,108	7,205	0,656	0,00830	0,869	3,607	0,763	0,550	40	39	44	45	41	42	44	44	42	42
Kırıkkale	0,806	0,213	8,277	0,761	0,03280	0,888	4,155	0,825	0,631	11	10	10	7	9	26	10	11	9	9
Kırklareli	0,690	0,155	7,638	0,692	0,01237	0,892	3,825	0,792	0,578	28	25	31	33	34	25	31	29	32	32
Kırşehir	0,675	0,139	7,703	0,711	0,01462	0,882	3,859	0,797	0,586	30	29	28	26	30	30	28	27	28	28
Kilis	0,263	0,013	5,234	0,472	0,00017	0,694	2,617	0,583	0,395	67	69	68	67	65	70	68	67	67	67
Kocaeli	0,758	0,189	7,807	0,707	0,01902	0,908	3,913	0,808	0,593	20	19	24	28	22	10	24	21	23	23
Konya	0,777	0,182	8,097	0,738	0,03044	0,892	4,064	0,815	0,616	18	20	18	18	13	23	18	18	18	18
Kütahya	0,870	0,256	8,574	0,787	0,04879	0,911	4,312	0,849	0,652	5	6	4	4	4	9	4	5	4	4
Malatya	0,502	0,041	6,887	0,624	0,00358	0,823	3,445	0,723	0,519	54	62	53	54	53	55	53	53	53	53
Manisa	0,665	0,107	7,629	0,694	0,01473	0,859	3,822	0,777	0,580	31	40	32	31	29	48	32	40	31	31
Mardin	0,044	0,004	3,875	0,342	0,00000	0,537	1,938	0,439	0,294	80	75	80	80	77	80	80	81	80	80
Mersin	0,431	0,047	6,319	0,571	0,00134	0,782	3,160	0,676	0,477	57	59	59	59	59	60	59	60	59	59
Mugla	0,622	0,141	7,212	0,659	0,00563	0,899	3,609	0,779	0,545	39	28	43	43	45	19	43	38	45	45
Muş	0,000	0,000	3,667	0,335	0,00000	0,628	1,834	0,482	0,277	81	78	81	81	80	74	81	77	81	81
Nevşehir	0,620	0,100	7,385	0,681	0,01037	0,879	3,698	0,780	0,564	41	42	39	37	36	33	39	37	37	37

Türkiye'deki İllerin EDAS ve WASPAS Yöntemleri ile Yaşanabilirlik Kriterlerine Göre Sıralanması

Türkiye'deki yaşanabilirliğine göre ÇKKV yöntemleri ile sıralanması (Ek 2 Devam)																			
Niğde	0,527	0,059	6,949	0,638	0,00453	0,830	3,477	0,734	0,530	51	56	51	50	49	53	51	51	51	51
Ordu	0,465	0,031	6,687	0,614	0,00261	0,837	3,345	0,725	0,509	56	64	55	55	55	52	55	52	55	55
Osmaniye	0,284	0,003	5,515	0,492	0,00016	0,743	2,758	0,618	0,413	66	76	66	66	66	65	66	65	66	66
Rize	0,781	0,192	8,221	0,753	0,02970	0,919	4,125	0,836	0,625	17	18	11	12	15	6	11	8	14	14
Sakarya	0,951	0,282	8,864	0,800	0,07620	0,899	4,470	0,849	0,674	2	3	2	2	1	20	2	4	2	2
Samsun	0,644	0,098	7,571	0,692	0,01343	0,876	3,792	0,784	0,575	34	44	33	32	32	36	33	35	33	33
Siirt	0,324	0,062	5,520	0,509	0,00020	0,707	2,760	0,608	0,424	65	52	65	65	64	66	65	66	65	65
Sinop	0,784	0,219	8,179	0,755	0,02381	0,883	4,102	0,819	0,627	16	9	15	10	19	29	15	15	11	11
Sivas	0,618	0,090	7,343	0,667	0,00912	0,867	3,676	0,767	0,559	42	46	40	40	40	43	40	43	40	40
Şanlıurfa	0,164	0,006	4,659	0,413	0,00002	0,596	2,330	0,505	0,354	73	74	74	74	71	75	74	74	73	73
Şırnak	0,116	0,059	4,110	0,376	0,00000	0,573	2,055	0,474	0,321	77	55	78	78	76	79	78	79	78	78
Tekirdağ	0,696	0,149	7,662	0,696	0,01475	0,907	3,839	0,801	0,581	25	27	30	30	28	11	30	25	30	30
Tokat	0,613	0,084	7,434	0,675	0,00969	0,851	3,722	0,763	0,562	44	49	37	39	38	50	37	46	39	39
Trabzon	0,744	0,169	7,940	0,720	0,02153	0,885	3,981	0,802	0,601	22	22	20	20	20	28	20	23	20	20
Tunceli	0,362	0,059	5,978	0,548	0,00000	0,870	2,989	0,709	0,446	62	54	62	62	81	41	62	55	62	62
Uşak	0,865	0,249	8,540	0,782	0,04815	0,913	4,294	0,848	0,648	6	7	5	5	5	7	5	6	6	6
Van	0,182	0,000	4,807	0,432	0,00005	0,656	2,403	0,544	0,366	72	78	71	72	69	72	71	72	71	71
Yalova	0,807	0,220	8,149	0,746	0,02934	0,904	4,089	0,825	0,621	10	8	16	15	16	12	16	10	16	16
Yozgat	0,424	0,012	6,434	0,592	0,00171	0,819	3,218	0,705	0,491	60	71	57	57	57	57	57	57	57	57
Zonguldak	0,625	0,134	7,321	0,666	0,00632	0,921	3,664	0,793	0,553	37	32	41	41	42	5	41	28	41	41

SAMİ PAŞAZADE SEZAI'NİN PANDOMİMA ÖYKÜSÜNÜ ZITLIK İMGELERİ ÜZERİNDEN OKUMA DENEMESİ

Tuba DALAR¹

Öz

Başlangıç noktası insanlığın ortaya çıkışına kadar götürülebilecek olan tahkiye, anlatmaya bağlı edebi türlerin ana niteliğidir. İnsanoğlunun öyküsü, sözün kullanım tarzları arasında en sık tercih edilen tahkiye ile oluşturulur. Anlatı metinleri aynı zamanda, insanın, kendisini inşa eden değerler sistemine katılmasına katkı sağlar. Diğer bir deyişle, insan bir yandan hikâye oluştururken diğer yandan da hikâyeler tarafından sürekli yeniden oluşturulur. Modern Türk edebiyatı geleneği içerisindeki ilk küçük öyküleri kaleme alan Sami Paşazade Sezai'nin, öykümüzün gelişim serüveni içerisinde, kendine özgü bir yeri vardır. Sezai'den önce yazılan hikâyeler, hikâye ile roman arasında kalmış, her iki türün de özelliklerini taşıyan metinlerdir. Hikâyenin romandan ayrılarak müstakil bir tür haline gelmesi, Sami Paşa Sezai'yi bekleyecektir. Pantomima, Sezai Bey'in ilk öykü kitabı olan Küçük Şeyler'i oluşturan sekiz öyküden biridir. Öykü, toplum tarafından ötekileştirilen, yok sayılan bir pantomima sanatçısının iç dünyasında yaşanan çatışmaları ve onun trajik sonunu anlatır. Bu çalışma, söz konusu çatışmalardan yola çıkarak, öyküyü oluşturan zıtlıkların imgesel görünümünü irdelemekle birlikte, varoluşun özünde bulunan farklılıkları okuma denemesi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sezai, Pantomima, Zıtlık, Sembol, Arketip

The Reading Trial of Sami Paşazade Sezai's The Story of Pantomime Through Contrast Images

Abstract

Narrative, which its starting point can be taken to the emergence of humanity, is the main feature of the literary genres connected to narration. The story of human beings is formed by narrative commonly preferred arbitration among the styles of use the word. Narrative texts also contribute to the participation of man in the system of values self-building. In other words, on the one hand, human beings create stories and on the other hand, the human constantly reproduce by stories. Sami Paşazade Sezai, who wrote the first small stories in the tradition of modern Turkish literature, has a unique place in the developmental adventure of our story. The stories written before Sezai are texts between the stories and the novels, which are bearing the characteristics of both literary genres. An independent literary genre of the story to be separated from the novel will be wait for the story of Sami Paşa Sezai. Pantomime is one of the eight stories consisting of Sezai Bey's first story book called "Küçük Şeyler (The Little Things)". The story depicts the conflicts in the inner world of a pantomime artist marginalized and ignored by society, and his tragic end. This study examines the imagery aspects of the contradictions that make up the story based on these conflicts and also it will be attempt of the reading trial of the differences that exist at the core of existence.

Keywords: Sezai, Pantomime, Contrast, Symbol, Archetyp

1 Dr. Öğr. Üyei, Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tdalar@kastamonu.edu.tr

Giriş

“Hayatlarımızı hikâye etme biçimimiz,
doğrudan kendimizi anlama biçimimizi etkiler.”

William L. Randall

Arapça “hakave” kökünden gelen hikâye, “nakletme”, “anlatma”, “rivayet etme” gibi bir anlam çerçevesine sahiptir. Hikâye, öykü oluşturmaya ve nakletmeye dayalı olan insanlık tarihi kadar eskidir. Kutsal kitaplarda bile mesajın hikâye formatına yüklendiği hatırlanacak olursa tahkiyenin insan üzerindeki etki gücü daha da netleşecektir. Var olan her şey gibi hikâye de geçen zaman içinde dinamik bir değişim ve gelişim süreci yaşar. Çeşitli’nin tespitiyle ifade edilirse, hikâye sadece bir türün değil, “mit”ten “roman”a kadar uzanan türler manzumesinin genel adıdır. (Çeşitli, 2014) En kısa ifadeyle hikâye, kurmaca metni oluşturan yapısal unsurların, daraltılmış ve yoğunlaştırılmış bir şekilde bir araya getirilmesiyle oluşturulan tahkiyevî bir türdür.

Kültürel ve sanatsal değerler, doğal olarak, o değerleri oluşturan toplumların his ve düşün dünyasını yansıtan renklere boyanır. Türk öykücülüğü de geçmişten bugüne kendini oluşturan coğrafyanın ruhuyla şekillenir. Bu bağlamda, Türk hikayeciliğinin başlangıcından Sezai’ye kadar geçirdiği sürece kısaca göz atmak faydalı olacaktır. Hulki Aktunç’un: “*Tarihimiz XIX. veya XX. yüzyılda başlamadığı gibi, hikayemiz de 1970’te başlamamaktadır.*” cümlesini referans alan Hüseyin Su, Türk edebiyatında tahkiye geleneğinin; İslamiyet öncesi Türk edebiyatındaki bütün ritüel, destan ve masallardan, sözlü ve yazılı halk hikayelerinden, dini menkıbelerden, divan edebiyatındaki mesnevilerden, Binbir Gece ve Binbir Gündüz Masalları’ndan geçerek şekillendiğini belirtir. (Su, 2015, s. 6) Batı tarzı Türk edebiyatının oluşmaya başladığı yıllarda yayımlanan Giritli Aziz Efendi’nin Muhayyelat-ı Aziz Efendi’si, Ahmet Mithat Efendi’nin Letâif-i Rivayat’ı, Emin Nihat’ın Müsâmeretname’si, Nabizade Nazım’ın öyküleri, Servet-i Fünun döneminde olgunlaşan modern Türk hikâyesinin temellerini oluşturur.

Kendinden önceki kuşağın hikâye mirasını değerlendirerek ilk küçük öyküleri yazan ise Sami Paşazade Sezai’dir. “*Sezai Bey, mazisi pek yeni bir edebiyat nev’inde çeşitli örnekler vermekle adeta edebiyatımızın bu alanını açmış ol(ur).*” (Oğuzkan, 1954, s. 8) Daha ziyade Sergüzeşt romanıyla tanınan Sezai Bey’in hikâyeleri, Türk öykücülüğün gelişim çizgisinde önemli köşe taşlarından biridir. Sami Paşazade Sezai’yi, Namık Kemal mektebini gelecek kuşaklara bağlayacak bir üstat olarak gören Halid Ziya Uşaklıgil; “*Küçük Şeyler beni çıldırttı. Sanat heyecanlarının içinde bu kitaptan duyduğum zevke ve neşata yetişebilecek bir tahassüs bilmiyorum.*” (Uşaklıgil, 2017, s.479) dediği satırlarında, Sezai’nin öykücülüğünü değerlendirir. Uşaklıgil, Küçük Şeyler’in kendisine yeni bir ufuk açmakla kalmayıp memleketin sanat semaları için parlak bir doğuş olduğunu belirtir.

Tahkiyeye bağlı edebi türlerden olan hikâye, anlatma esası üzerine kurulu diğer edebi türler ve bütün güzel sanatlar gibi insanı anlatır. Dolayısıyla insanı ilgilendiren her şey hikâyenin konusu olabilir. *“Dünyada bir zerre yoktur ki güzel yazılmak şartıyla bir mevzu-ı mühim addedilmesin.”* (Kerman, 2003, s.101) düşüncesinde olan Sezai, güneş sisteminin durumu ile mikroskobik bir canlı kalbini ele almanın edebiyat açısından müsavi olduğunu belirtir. Sezai'nin bu görüşünde, babası Sami Paşa'nın konağını bir edebi mahfil haline getirmiş olan Tanzimat ikinci kuşak sanatçılarından Rezaizade Mahmut Ekrem'in etkisi hissedilir. Kişileri halk arasından seçilmiş sıradan tipler olan öykülerin toplandığı Küçük Şeyler, Sami Paşazade Sezai öykücülüğünün tematik boyutuna gönderme yapar. Küçük Şeyler'deki öykülerden biri olan Pandomima da karşılıksız aşkı intiharla sonlanan bir pandomima sanatçısının dramatik hayatını konu alır.

Pandomima'da Zıtlıklar ve İmgesel Görünümleri

Pandomima'yı *“ilk güzel küçük hikâye”* olarak gören Mehmet Kaplan, hikâyede tüm unsurların ana fikre sınımsız bağlı olmasını, metnin başlıca meziyeti olarak değerlendirir. (Kaplan, 2017) Gerçekten de öyküdeki karakterler ile kurmaca dünyanın diğer yapısal unsurları arasında çok sağlam örülmüş bir ilişki vardır. Eşya, mekân, insan, zaman ve epizotlar arasında kurulan bağlar incelendiğinde, Pandomima'da hiçbir unsurun gelişigüzel seçilmediği ortaya çıkar. Yapısal iskeleti oluşturan tüm öğeler, ana fikre yerleştirilen zıtlık kavramına hizmet edecek şekilde kurgulanır.

Yaşamın özünü kuran ve hemen hemen bütün alanlarını kapsayan bu ezeli ve ebedi karşıtlıklar, kurmaca yapılarla varolanlar metaforuyla kendi varlıklarını saklama ve açma mücadelesi verirler. (Korkmaz, 2015) Başka türlü söylesek, anlatı metinleri bu karşıt güçlerin karşılıklı mücadelesi ile şekillenirler. Pandomima'da Paskal'ın trajik sonu da bu zıtlıklar vesilesiyle örülür. Pandomima öyküsünde beden - ruh, hayal - hakikat, birey - toplum ve yaşam - ölüm çatışması olmak üzere dört farklı çatışma gurubu kaşımıza çıkar. Sezai Bey'in kurguladığı her unsur, bu çatışmaları besleyecek şekilde öyküye dahil edilir. Böylece epizotlar arasındaki ilişki tesadüflere bırakılmayarak ve mantıklı, tutarlı nedensellik bağları kurularak okur adım adım öykünün trajik sonuna hazırlanır.

Öyküdeki çatışmalardan biri olan birey-toplum çatışması; içe kapanma, yabancılaşma, ötekileşme boyutunda işlenir. Sami Paşazade Sezai, öyküye Paskal'ın oturduğu muhiti ve yaşadığı evi tasvir ederek başlar:

“Haseki taraflarında bir çıkmaz sokağın içinde yalnız duran üç odalı bu ev, bir mezar gibi sükûnet-i ebediye ile muhat idi. Bir hâl-i nisyân ve metrukiyette bulunuyordu... Çatısında kopan bir tahta, damından uçan bir kiremit, duvarından yuvarlanan bir taş, senelerce düştüğü yerde kalır.” (Kaplan, 2017, s.21)

Paskal'ın içe kapalı ve yalnız ruh hali, kurmaca dünyanın her geçen gün daha da önem kazanan unsuru mekân üzerinden imgesel bir söylemle okura verilir. Paskal'ın dramatik sonuna, bir "ıkılmaz sokak" kullanımıyla daha ilk zmlede gönderme yapan yazar, çıkılmaz sokağa yerleştirdiği "yalnız duran" ev ile onun toplum tarafından dışlanmış, ötelenmiş, ötekileştirilmiş bir karakter olduğuna gönderme yapar. Paskal, mezar sessizliği ile kuşatılmış bu evde terk edilmiş ve unutulmuş bir hayatı yaşar. Onun geçtiği sokaklarda sükûnet derece derece artar. Paskal'ın çalıştığı tiyatro da aynı hâl-i nisyan içindedir:

"Orada, o harap kalelerin yanında, o asırların zr-i p-yı azametinde, ince tahtalarla inşa edilmiş ve yıkılmamak için etrafına destekler vurulmuş bir binanın önüne geldi." (Kaplan, 2017, s.22)

Paskal'ın tiyatrosu, "*Kurun-ı vusta mesirelerinden kalan Yeni Bahçe*" de, asırlardır unutulmuş gibi solgun, baygın çiçeklerin, yıkık ve harap kalelerin yanındadır. Ayakaltında kalmış, ince tahtalarla inşa edilmiş, yıkılmaya yüz tutmuş bir mekndır. Paskal ile onun yaşadığı ev, geçtiği sokaklar, çalıştığı tiyatro arasında temsil gücü yüksek bağlar kurulur. "*Sezai, Türk romanında insan-mekân arasında dengeli bir münasebet kuran ilk romancımızdır.*" (Kerman, 1986, s.24) Paskal'ın vücut ağırlığını taşımakta zorlanan pek kısa bacakları ile ince tahtalarla inşa edilmiş ve yıkılmak üzere olan tiyatro binası, aynı durumun göstergesidir. Paskal'ın Pandomima sanatçısı olması, yine tesadüflere bırakılmayarak dikkatle seçilen bir diğer unsurdur. Bu durum, "*dışla için, dışa vurulanla ie atılanın, kısacası söylenenle sylenmeyenin karşı karşıya getirilmesini sağlar.*" (İmren, 2002, s.21-22) Sözsüz bir oyun türü olan Pandomima, "*mezar gibi sükûnet-i ebediye ile muhat*" bir karakter için biçilmiş kaftandır.

"Tiyatrosunun kapısından girip bohçasını açarak hiç değişmeyen oyununa mahsus şalvar biçimindeki beyaz pantolonunu, yakası oymalı beyaz saltasını, başına siveri beyaz klahını giydikten ve tekmiľ yüzünü unlara, kurbağa bakışlı siyah gözlerinin alt kapaklarını kırmızıya boyadıktan bir saat sonra idi ki boş zihinlerle gilesiz gönüllerden çıkıp yükselen kahkaha sadaları ve alkış vzeleri arasında icra-yı lu'biyat ediyordu." (Kaplan, 2017, s. 22)

Sahneye çıkmadan önce hazırlanan Paskal, baştan aşağı beyaz bir kostüm ile görülür. Pandomima sanatçısının yüzünü beyaza boyadığı bilindik bir durum olsa da hikâyede beyazın bu denli vurgulanması, okuru yine Paskal zerine düşünmeye sevk eder. Boş zihinlerden ve gilesiz gönüllerden mürekkep olan toplumun, imgesel anlamda rengi siyah olmalıdır. Eftelya da Paskal'ın diğer izleyicileri de soğuk, duyarsız ve yalıtıktır. Bu duyarsız insan topluluğunun karşısına ıkarılan Paskal, ruhunda taşıdığı tüm hassasiyeti, safiyeti ve masumiyeti ile elbette beyaza bürünmelidir. İçindeki yaşamları yok sayan bu meknlar ile bir bireyin ruhunu anlamaktan uzak insanlar, onun sonunu hazırlar. Evinin çatısından "kopan, uçan,

yuvarlanan" ve yıllarca düştüğü yerde kalan yapı malzemeleri gibi Paskal'ın hayatı da kopar, uçar, yuvarlanır ve sonlanır.

Dinamik ve düzenli bir olay örgüsüne sahip anlatıda karşımıza çıkan bir diğer çatışma beden - ruh çatışmasıdır. Antik dönemlerden bu yana insanlık, ruh ve madde arasındaki ilişkinin mahiyetini kavramaya çalışır. İlkel kültürlerde ruh kavramına önem verildiği görülür. İslam felsefesine göre ruh, bedenden bağımsız manevi bir cevherdir. İnsan saf beden ya da saf ruh değildir. O maddi cevher olan beden ile manevi cevher olan ruhun bir terkididir. Diğer bir deyişle tek bir tözün iki ayrı parçasıdır. Eski medeniyetlerde ruh, bedeni harekete geçiren görülmeyen varlık olarak yorumlanır. Daha sonraları ruh, akılla, zihinsel süreçlerle, bilinçaltıyla açıklanmaya çalışılır. Günümüzde ise "maddi olandan manevi veya aşkın olana doğru bir ilgi kayması" (Düzgüner, 2013, s.281) nın yaşandığı psikoloji alanı, ruhu evrenle bütünleşme, anlam ve maneviyat gibi anlam çerçeveleri içinde ele almaya çalışır.

Ruh ile beden arasındaki çatışma, Pandomima'da çatışan diğer unsurlarda olduğu gibi Paskal ile somutlaşır. Paskal ve onun etrafında bulunan karakterlerin (evindeki ihtiyar hizmetçi Rum kadın ve tiyatrodaki oyun arkadaşı) çiziminde, bedensel niteliklerdeki olumsuz yönler vurgulanır. Örneğin Paskal'ın evi ile ilgilenen "çirkin, ihtiyar bir Rum karısı cadılara mahsus dehşet ve sükunetle" (Kaplan, 2017, 21) hareket eder. Tiyatroda Paskal ile birlikte sahneye çıkıp dans eden isimsiz kadın karakter "İhtiyarlığın hutut-ı intihati görünmeye başlamış çirkin çehresi" ve "her tarafı sarkmış etlerden tereküp eden endanı" (Kaplan, 2017, s.23) ile ön plandadır. Paskal'ın fiziksel portresi ise hem anlatıdaki beden-ruh çatışmasını yansıtacak şekilde çizilir hem de hikâyenin sonuna yaptığı gönderme ile işlevsel bir tasvir olma niteliği kazanır:

"Arkadan bakılınca omuzlarıyla belinin genişliği bir derecede bulunacak kadar şişman olan otuz üç yaşındaki bu adamın enli fakat pek kısa bacakları, üzerindeki yükü bu kaldırımların arasında istediği tarafa götürmekte müşkilât çektiği görünüyordu." (Kaplan, 2017, s.22)

Eviden çıkıp tiyatrosuna gittiği esnada yazar anlatıcı tarafından yapılan bu tasvirle, Paskal'ın yaşam yükünü kaldırmakta zorlanacağı, okura önceden sezdirilir. Otuz üç yaşında, kısa bacaklı, şişman, "kurbağa bakışlı" Paskal; "samimi, masum, tıflâne gülüşleri âlâmı-ı hayata teselliler veren" (Kaplan, 2017, s.23) yirmi yaşında bir genç kız olan Eftelya'ya âşık olur. Diğer bir deyişle "nakıs vücut" Paskal'ın karşısına, "kemâl-i hilkat" Eftelya çıkarılarak çatışmayı sağlayan temel unsur belirlenir. Bu çatışma, hayal - hakikat çatışması ile desteklenir.

"Kendisini bir kere kabul edecek olursa... Bu hücreleri saksılarla donatacak. O güzel Eftelya'sını şu köşeye ik'ad edecek... Kendi kendine ayağa kalkıp oda kapısının eşişine oturdu! Ne kadar garip hikâyeler söyleyecek, bütün geceler güldürecek!(...) Mesela şimdi odaya giriyor... Bir ilâhe-i hüsnün karşısındaki bir

putperest gibi başını tahtaların üzerine koydu... Bir müddet o vaziyette kaldıktan sonra gayet güzel rüyalı bir uykudan uyanır gibi bir hal ile başını kaldırdı. Ah, pek de çirkin... Âlemin maskarası..." (Kaplan, 2017, s.24-25)

Eftelya, Paskal tiyatrosunun müdavimlerindedir. Paskal, izleyicilerin içinde en çok onu güldürmek için uğraşır. Bu amaçla Eftelya'nın tam karşısına geçerek oynamaya çalışır ve denk getirerek onun oturduğu locanın altına doğru düşer. Yapmış olduğu maskaralıklara Eftelya'nın gülmesi, Paskal için umut vesilesi olur. Hatta Eftelya'nın locadan attığı çiçekler, Paskal'ın tarafından dindarâne bir hürmetle muamele görür ve evinin en yüksek yerine itina ile yerleştirilir. Oysaki Eftelya o çiçekleri "*takdir-i istihzâ-âmizinine bir delil olarak*" atar. Fakat Paskal'ın içinde yaşadığı hayal dünyası, onun bu realiteyi görmesini geciktirir.

Odasına kapanıp Eftelya'sının hayalini kuran Paskal, hayal ile hakikat arasındaki tezadı çözümlenmeye aslında o gece başlar. Paskal'ın hayalleri karşısındaki hakikat, Eftelya'nın başka biriyle evlenmesidir. Aslında öyküde teknik anlamda bir karşı güç yoktur. Paskal'ın ulaşmaya çalıştığı tek arzu, Eftelya'nın sevgisidir. Eftelya'nın evlendiği kişi, Paskal ile arzu nesnesi arasında bir engel değildir. Paskal'ı "*ölen sevgili köpeğine*" ve "*maymun*"a benzettiğini söyleyen Eftelya, başka biriyle evlenmesi de Paskal'ı eş olarak seçmeyecektir. Paskal'ın tek engeli yine kendisidir. Sevgiye ihtiyaç duyan sevgi dolu bir ruhu, sevimsiz bir beden içinde taşımaktadır. Ruh ve beden yapısı arasındaki fark, onun en büyük engelidir.

Ruhun bir salgı bezine benzediğini, düşüncelerin de beyinsel bir salgıdan başka bir şey olmadığını söyleyen psikolojik yaklaşım için "*ruhsuz bir ruhbilim*" adlandırması yapan Jung, hiçbir psikolojik varsayımın da vücuttan bağımsız bir ruh anlayışı kuramayacağını belirtir. Ruh sözcüğünün çeşitli dillerdeki etimolojik anlamı, "*hareketli bir güç, yaşam veren bir güç*" olarak belirlir. Bütün yaşam biçimlerini ve kalıtsal işlevleri içeren insan bilinci, bilinçaltı işlevlerini ara vermeksizin devam ettirir. Bilinçaltında da algılar, güdüler, öngörüler, duygu ve düşünceler bulunur. Birbirine benzemeyen bir yığın ögeyi bir arada barındıran bilinçaltı, "*iç karanlıklara derece derece ulaşır*" ve "*yücelik algılarının belirsiz yığını ondadır.*" (Jung, 2010, s.33)

Ruhun doğası, beynin fizyolojik yapısına indirgenemeyecek kadar kompleks ve özgündür. İnsan, kendisi için bile bir muammadır. Paskal da yücelik algılarının en üstüne oturttuğu Eftelya ile arasındaki uçurumun, bilinçaltında oluşturduğu iç karanlıklarla daha fazla mücadele edemez. Eftelya'yı hayal ettiği gece kendi kendine ayağa kalkıp oturduğu "*oda kapısının eşığı*", bilinç ile bilinçaltı arasında kurduğu köprüyü temsil eder. Kapı ve eşik, tüm zıtlıkları, kutuplaşmaları, bir halden başka bir hale, bir durumdan başka bir duruma geçişleri imler. Eftelya ile arasında bulunan mesafelerin kaynağını kendi bedeni olarak gördüğünden, bedenini ortadan kaldırır.

*"Paskal asılmış bir adam taklidi yaparak o meşhur maharetiyle dilini çıkar-
mıştı. Hayatında herkesi güldürdüğü halde mematında kimseyi ağlatmayan zavallı
Paskal'ın bu seferki hali taklit değil, ölüm gibi hakikat idi." (Kaplan, 2017, s. 25)*

Tiyatronun müdavimlerinden olan Eftelya'nun iki hafta sonra kocasıyla Paskal'ı izlemeye gelmesi, onun hassas ruhunun kaldıramayacağı bir realite olarak karşısına çıkar. Oyundan sonra süratle evine giderek kendini odasına kilitler ve intihar eder. İhtiyar Rum hizmetçinin durumu fark etmesi üzerine kapıyı kırıp içeri girenler, Paskal'ın cesedi karşısında ağlamak, dehşete düşmek yerine gülerler. Böylece taklit ile hakikat, gülmek ve ağlamak, yaşam ile ölüm çatışması son kez verilmiş olur.

Mekâna dair dikkatler göz önüne alındığında imgesel düzleme yansıyan bir başka zıtlığın da "kuş" olarak temsil edilen Eftelya üzerinden kurgulandığı görülür:

"Hiçbir kimsenin geçmediği, hiçbir sadânın işitilmediği harekât-ı insaniyenin nadiren gördüğü bu evde, bu تنها sokakta izhâr-ı hayat eden yalnız bir ağaçtı... Bahar gelince çiçeklerle donanır, yazın yapraklarla tezeyyün eder. Dallarının, yapraklarının arasında lâne-saz olan bir âlem-i zî-bâl, semâda âşik, havada hâmil, yapraklarının arasında valide olurlar. Ziyaya karşı uçuşurlar. Hep birlikte ötüşerek uzaktaki tarlalara gittikten sonra yine yeşil memleketlerine avdet ederler. Bu azimet ve avdet, bu muaşakalar, bu ötüşmeler, bu uçuşmalar, heyecanlı bir hareket-i umumiye hâsıl eder." (Kaplan, 2017, s. 21)

Yaratıcı kişilik olan sanatçının deneyimleri, sanat eserinin gizemli kapılarını aralayan anahtarlardan biridir. Ferdiyete dair ayrıntılar, esere bazen doğrudan bazen de sembolik bir görünümle yansır. "Her yaratıcı birey bir ikiliktir yahut çelişen niteliklerin sentezidir." (Jung, 2017, s.135) Dolayısıyla sanatkar, bir tarafta kişisel yaşamı ile diğer tarafta bireyselin dışında bir yaratıcılıkla üretir. Diğer bir deyişle, sanat eseri, sanatçının ya da içinde şekillendiği toplumun psikik ihtiyaçlarını barındırır. Sanatçı sanat eserini oluştururken çeşitli durumların göreceli bir terkiibini ortaya koyar. Artık onun yapacağı bir şey kalmamıştır. Sanat eseri doğası gereği kendini tamamen açmadığından onun gizlerini açmak, yorumlamak okura kalır. Pandomima'da da Paskal'ın bahçesindeki ağaç ve ağacın üzerinde yuva kurup valide olan kuşlar, böylesi bir yorumlamayı gerekli kılar.

Mehmet Kaplan, Paskal'ın harap evinin bahçesinde bulunan bu ağacın Eftelya'yı temsil ettiğini vurgularken; Zeynep Kerman, söz konusu ağaç üzerinde valide olan ve kemal-i neşe ile uçan kuşların Eftelya'yı temsil ettiğini belirtir. Kerman'a göre, öyküde güzelliği temsil eden motif kuştur. Kuş; aşkın, güzelliğin, hür sevgi ve mesut geleceğin sembolüdür. (Kerman, 1984) İhsan Safi ise Sami Paşazade Sezai'nin eserlerine topluca baktığı bir yazısında, bu konuda çok başka bir dikkat ortaya koyar.

“Evin küçük bahçesinde duvara yakın bir büyük ağaç, temmuzun o ateşli güneşi İstanbul’un bu cihetlerini takatsüz bir hararet içinde bıraktığı zaman, yapraklarının arasına gizlenmiş serin bir rüzgâr neşretmeye başlayarak o evin, o mahallenin bir büyük yeşil yelpazesi gibi havayı tecdit ve tehziz ederdi.” (Kaplan, 2017, s.21)

Yazar, bağlamı biraz daha geniş tutarak imgeler arasında bağlantı kurar. Safi’ye göre ağacın, temmuzun ateşli sıcağını ve hararetini gidermesi, üzerinde çiçekler açması, havayı tecdit ve tehziz etmesi başka türlü okumalara olanak sağlar. Öykünün ilerleyen bölümlerinde *“Bu nâkıs vücut o kemal-i hilkate âşık olmuştur.”* (Kaplan, 2017, s.24) diyen yazar, Sergüzeşt’te hadım edilmiş bir harem ağası olan Cevher için kullandığı *“nâkıs vücut”* ifadesini, Pandomima’da Paskal için de kullanır. Oysa Paskal’ın vücudunda herhangi bir eksiklik, noksanlık yoktur. Dikkat çeken bir diğer nokta, Paskal’ın Eftelya’ya karşı beslediği duyguları kimselere söylememesidir. *“Gönlünün en gizli köşesinde hıfzettiği bu muhabbeti kimseye söylemeye, küçükten beri mahrem-i herhali olan evindeki ihtiyar hizmetçisiyle hasbihal etmeye, hatta kendi kendine düşünmeye bile cesaret edemiyordu.”* (Kaplan, 2017, s.24) İhsan Safi, Paskal’ın Eftelya’yı düşünmeye bile korkması, onu aklından geçirmeden önce evinin ve sokağın tenhaliğini kontrol etmesi, *“Âlemin maskarası”* olarak adlandırılması gibi detayları, Sami Paşazade Sezai’nin cinsel iktidarsızlığının bir tezahürü olarak görür. (Safi, 2014, s. 91) Sezai, iktidarsızlık durumunu, direkt olarak yansıtmak yerine tasvirlerle yüklediği sembollerle anlatır. Böylece söz konusu durum, Pandomima’da imkânsız aşk formatı altına gizlenir.

Pandomima öyküsünde bütün karşıtlıklar, Paskal ve Eftelya’nın etrafında kümelenerek yaşamın özünü kuran iki temel gücü temsil ederler:

Tablo 1. Pandomima öyküsündeki zıtlık unsurları

Paskal	Eftelya
Sükûnet / Ağlama	Neşe / Kahkaha sedaları / Gülme
Mütefekkir	Boş zihinler / Gâilesiz gönüller
Mahzun	Tıflane gülüşler
Beyaz kağıt	Siyah büyük yazı
Çirkin	Güzel
Yaşlı (Pakal, Temizlikçi kadın, Tiyatrodaki kadın)	Genç (Eftelya)
Nâkıs Vücut	Kemal-i hilkat
Böcek / Köpek / Maymun / Kurbağa	Kemal-i neşe ile kanatlarını sallayan kuş
İçe dönük	Dışa dönük
Metruk / Unutulmuş ev / Durağan	İzhar-ı hayat eden ağaç ve kuşlar / Devingen
Alçaktaki sahne	Yüksekteki loca

En yukarı koyulan çiçekler	Aşağı atılan çiçekler
Güneş	Ay
Taklit / Hayal	Hakikat
Memat	Hayat

Zıtlık kavramının daha iyi çözümlenebilmesi için İslam tasavvufu, Hristiyan inancı, kadim Çin bilgeliğine kısaca göz atmak, zıtlıkların imgesel görünüşleri üzerinde düşünmek ve bunların bireysel psikolojiye etkilerini saptamak faydalı olabilir.

Yaradılışın özü, zıtların bir araya gelmesi ve birbirini ikmal etmesine dayanır. İslam tasavvufuna göre, en temelde Allah'ın celal ve cemel sıfatlarının bir tezahür ve tecellisi olan kâinat, zıtlıklar üzerine kurulmuştur. Bütün zıtlar Allah'ta birleştiği için O'na "*Mecmaü'l- ezdâd*" denilir. Şeyler ya da kavramlar ancak zıttı ile bilinirler. Zıtlık, varlığın oluş sebebidir. Divan şiirinde kendiliğinden görülemeyen zerre, ancak ışığın huzme halinde aksi ile ortaya çıkabilir. Zerreden güneşe, katreden deryaya her şey aslında bir bütünüün parçasıdır ve zıttı olmadan varolamazlar. (Yıldırım, 2013)

Zıtlık kavramının imgesel bir görünümü, kadim Çin bilgeliğinde de Yin-Yang sembolü ile ifade edilir. Bu sembol, akıcı bir kıvrım tarafından ikiye ayrılan ve birbirine zıt her bir parçanın, merkezinde diğerine ait bir noktayı taşıdığı bir daireden oluşur.

Yin ve Yang'ın, zamanın başlangıcında, büyük evrensel karanlığın bir şimşek çakmasıyla bölündüğü anda ortaya çıktığına inanılır. Bu bölünmenin ardından ağır, karanlık olan kısım Yin; hafif ve aydınlık olan kısım Yang olur. Bu nedenle dairenin siyah olan kısmı Yin, beyaz olan kısmı Yang'dır. Yin soğuk, edilgen, dişil ve karanlık; Yang sıcak, etken, eril ve aydınlıktır. Yin ve Yang, kadın-erkek, güneş-ay, sıcak-soğuk, yeryüzü-gökyüzü gibi birbirini tamamlayan karşıtları temsil ederler. Yin ve Yang'ın her biri, akıcı çizgilerle diğerine yol verir. Yine de onların dengesi durağan bir durum değildir. Yin ve Yang'ın birinin diğerine üstün gelme çabasından kaynaklı gerilim, söz konusu dengenin dinamik bir mahiyet kazanmasına sebep olur. Parçalardan her biri, içinde diğerine dair bir öz barındığı için mutlak galip ya mağlup olamazlar. (Palmer, 2000)

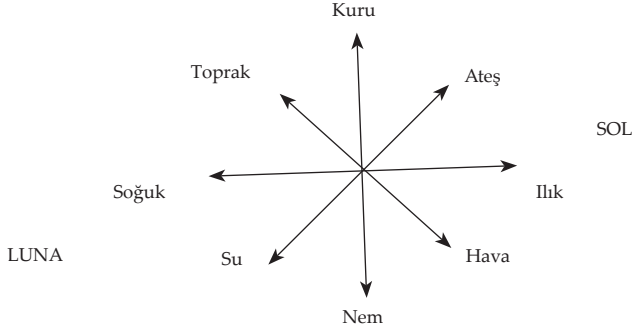
Kökleri antik Çin dönemine kadar uzanan bu sembol, insanın kendi içinde barındırdığı çelişkileri anlamasına ve çevresinde sürekli pozisyon değiştiren güçleri bir noktaya kadar denetlemesine olanak sağlar. İnsan, kendine uzak olarak gördüğü varlıklara dair özellikler taşıdığı farkına vardığında daha uyumlu bir birey haline gelebilir. Gündüzün geceye, yazın kışa döndüğü dibi yaşamın karmaşık yapısı da değişkenlik gösterecektir. Bu değişkenlik fark edildiğinde, bireyin kendine ve çevresine uyum sağlama becerisi artar. Ancak bazen birey fazla Yin ya da fazla Yang olabilir. Böyle durumlarda denge bozulur.

Tamamlayıcı zıtlıkların bir diğer sembolü, yatay ve dikey boyutların birbirini kestiği haç'tır. Tamamlayıcılık, temelde iki zıt arasındaki bağıntıdır. Dikey çizgi aktif ve eril ilkeyi, yatay çizgi de pasif ve dişil ilkeyi temsil eder. Diğer bir deyişle, dikey çizgi Yang, yatay çizgi ise Yin'dir. Geometrik bir figür olarak bakıldığında haç, temelde iki zıt kutup üzerine inşa edilmiş dörtlüyü oluşturur. Yani birbirine zıt olan yatay ve dikey doğrular, birleştiklerinde bir bütünlük oluştururlar. Arap alfabesinin ilk iki harfi de (elif ve be) şeklen eril ve dişil olanı temsil eder. Birinci şeklin dikey olmasına karşın ikinci şekil yataydır. (Guénon, 2017)

Pandomima'ya bu zıtlık sembollerinin ışığında bakıldığında, Yin niteliği taşıyan unsurların Ertelya'yı; Yang niteliği taşıyan unsurların da Paskal'ı temsil ettiğini anlamak zor olmayacaktır. Ancak öyküde, Yin ve Yang'ı temsil eden iki zıt alan arasındaki denge bozulur. Yin, dişil olanı temsil etse de bazı erillerde olması gerekenden daha fazla bulunabilir. Çin kültürünün Yin ve Yang şeklinde ortaya koyduğu zıtlık, bireysel psikolojide Jung tarafından arketiplerle açıklanır. Cinsiyeti saptayan genlerden azınlıkta kalanların oluşturduğu karşıt kişilik, bilinçdışına itilir. "Anima" ve "animus" olarak isimlendirilen bu arketipler, diğer arketiplerle birlikte bu bilinçdışı alandadır. Jung'a göre boş bir levha olmayan insan zihninin ardında arkaik bir kişilik vardır. (Sambur, 2005) İnsan hem maskülen hem de feninen özellikler içerir. Maskülen erkeğin ruhunda taşıdığı feminen nitelikler anima; feminen kadının ruhunda taşıdığı maskülen nitelikler ise animus olarak adlandırılır. Dişil ve erili ortak bir psikolojik platformda buluşturan anima ve animus, her iki cins için de tamamlanmışlık hissi oluşturur.

Maskülen niteliklerin ağırlıklı olması beklenen Paskal, okurun karşısına fazla gelişmiş anima ile çıkar. Animanın yoğun olduğu bir eril psikoloji, derin duygusallıklar yaşar. Anima, hassas, masum, anlık, sezgisel, doğaya yakın bir ruhtur. Bireyin aşka, mutsuzluğa, trajik sonlara sürüklenmesine neden olabilir. Animus ise daha bilge, rasyonel, realist ve tartışmacıdır. (Jung, 2009) Paskal da Eftelya ile arasında gördüğü fiziksel farklılıkların ve yaşadığı imkânsız aşkın etkisi altındadır. Maskülen niteliklerini kullanıp rasyonel ve realist bir tavır takınmak yerine ruhunda taşıdığı animanın yoğun baskısı ile trajik bir sona yuvarlanır.

Carl Gustav Jung, erilliğin farklı yüzeylerini incelediği eserinde, yaradılışın iki zıt cinsi olan kadın ve erkeğin ruhunda taşıdığı dişil ve eril nitelikleri tespit eder:

Jung, maskülen ve feminen nitelikleri, polar ve solar kutuplara ayırır. Lunar ıslaklığın ve soğuk doğanın karşısında, solar kuruluk ve ılıklik vardır. Lunar kısım (ay) dişil olanı; solar kısım (güneş) eril olanı temsil eder. Eril, gölge'nin üstünden atlayıp geçmeli, gölge'yi bastırmalıdır. Ne de olsa güneş her zaman parlar. Dişil ise ayın kâh karanlık kâh aydınlık olması gibi sürekli aydınlanır, kararır ve bunu kimseden gizleyemez. Luna'nın bu özelliği, "kadının doğaya yakınlığı" olarak yorumlanır. (Jung, 2016, s.148)

Réné Guénon'un vurguladığı gibi; "Güneş ile ay, hemen hemen tüm tradisyonlarda, evrensel tezahürün sırasıyla eril ve dişil ilkesini sembolize eder." (Guénon, 2017, s.109) Pandomima'da Paskal'ın tiyatroya gidiş ve dönüşü esnasında yapılan tasvirler dikkatli okunduğunda, yaradılışın bu iki zıt yanının güneş ve ay sembolü ile de desteklendiği görülür.

"Bir hal-i telâş u ihtiraz ile başını çevirdi. Ay! Yarısından büyük bir kısm-ı nûranîsi Ayasofya'nın âli kubbесinin üzerinden zuhur ederek ilk şuaî o tenha sokağın arasında düşmüştü." (Kaplan, 2017, s. 24)

Paskal, tiyatroya gitmek için "yazın bir cuma günü öğle üzeri" (Kaplan, 2017, s. 22) evden çıkar. Aydınlık ve sıcak bu yaz gününde geçtiği yoldan çiçek kopararak tiyatrosuna vasıl olur. Eftelya'nın karşısında oyununu sergiledikten sonra evine dönmek için yola çıktığında artık hava kararmıştır ve arkasında meçhul bir şeyin kendini takip ettiği hissine kapılır. Paskal'ın bilinçdışında yoğun bir şekilde varlığını sürdüren animaya daha önce vurgu yapılmıştı. Burada animayı, Yin'i, dişil olanı, soğukluk ve karanlığı, korku ve endişeyi temsil eden "ay"ın, Paskal'ın ruhunda "yarısından büyük bir kısmı" kapladığı anlaşılmış olur. Paskal'ın yaşadığı trajedi ise bu dengesizliğin bir sonucudur.

Sonuç

Pandomima, ilk edebi ürünlerini 19.yy.ın son çeyreğinde vermeye başlayan Sami Paşazade Sezai'nin ilk öykü kitabı olan Küçük Şeyler'deki öykülerden biridir. Romantik tavrı ve üslubu Namık Kemal'den; küçük olay ve durumlar kar-

şısındaki dikkati Recaizade Mahmut Ekrem'den etkiler taşıyan Sezai Bey, Türk öykü geleneğinde, romantizmden realizme geçiş yolu üzerine konumlanır. Anlatı kişilerini sıradan insanlardan seçen ve okurda daha ziyade acıma hissi uyandıran Sami Paşazade Sezai ile başlayan modern Türk öykücülüğü, onun attığı temeller üzerine inşa edilir. Tasvir ve iç çözümlemenin ağırlıklı anlatım tarzı olarak kullanıldığı Pandomima, karakter çizme, insan-mekân ilişkileri ve entrik kurgu açısından da başarılıdır.

Sağlam teknik özellikler gösteren Pandomima öyküsü, temelde zıtlıkların çatışması üzerine kurgulanır. Eserde çatışmanın tüm yapısal unsurlara yansımış olması, okuru yazar üzerinde de düşünmeye sevk eder. Bir Osmanlı paşası olan babasının şaşaalı konağında yetişen ama ruhu küçük inşaların hayatlarıyla ilgilenen Sezai Bey'in kendi yaşamı da tezatlardan beslenir. Varoluşun özü olan zıtlık, erken dönem anlatılarından günümüz metinlerine kadar bütün eserlerin ortak motifidir. Ezeli ve ebedi çatışmaların bir sentezi olan metinler zaman zaman yoğunlaşmış zıt kavramlar ve zıtlık sembolleri ile örülür. Zira varoluşun özünde, zıtların bir araya gelmesi ve dönüşümlü olarak birbirini tamamlaması söz konusudur. Kadim kültürler ve inanç sistemleri, bir şekilde birbirini kesen bu zıt unsurları temsil eden ikonlar oluşturur. Bu çalışmada, bütüncül bir yaklaşım sistemiyle oluşturulmuş ikonların bir kısmı ele alınmış, böylece birey ve evren döngüsünde zıtlıkların önemi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Edebi metinlerde, sınanan karakterin ulaşmak istediği bir arzu nesnesi, bir hedefi bir de engeli bulunur. Karakter, hedefe ulaşmayı engellemek ve çatışmayı sağlamak için esere yerleştirilen karşı gücü saf dışı bırakmak zorundadır. Pandomima karakteri Paskal'ın ise karşıt gücü kendi benliğidir. Bu yönüyle psikolojik bir derinlik kazanan Pandomima çözümlenirken, Jung psikolojinden yararlanılmış ve karakterin bilinçdışındaki arketiplere ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan okumayla, Paskal'ın iç çatışmaları analiz edilmiş, onda anima arketipinin baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylece birbirini tamamlaması beklenen zıtlıklar arasındaki hassas denge bozulur, mikrokozmos olan insan makrokozmos olan evrenin içinde kaotik bir özne haline gelir.

Kaynakça

- Çetişli, İ. (2014). *Metin tahlillerine giriş/2*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Düzgüner, S. (2013). Ruh-beden ve insan-aşkın varlık ilişkisine yönelik psikolojik yaklaşımın tarihi serüveni. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45, 253-284.
- Guénon, R. (2017). *Yatay ve dikey boyutların sembolizmi* (çev. Fevzi Topaçođlu). İstanbul: İnsan Yayınları.
- İmren, A. (2002). *Sami Paşazade Sezai hayatı ve eserleri*. Ankara: Yürüyüzü Yayınevi.
- Jung, C. G. (2009). *Dört arketip* (çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2010). *İnsan ruhuna yöneliş* (çev. Engin Büyükinel). İstanbul: Say Yayınları.
- Jung, C. G. (2016). *Maskülen lerilliğin farklı yüzleri* (çev. Didem Gamze Erdinç). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Jung, C. G. (2017). *Ruh* (çev. İsmail Hakkı Yılmaz). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Kaplan, M. (2017). *Hikâye tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kerman, Z. (1984). *Sami Paşa Sezai'nin roman ve hikâyelerinde kuş motifi*. Mehmet Kaplan'a Armağan. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kerman, Z. (1986). *Sami Paşazade Sezai*. Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kerman, Z. (2003). *Sami Paşazade Sezai bütün eserleri-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazımsal okumalar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Oğuzkan, A. F. (1954). *Sami Paşazade Sezai*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Palmer, M. (2000). *Yin ve Yang* (çev. Nafiz Güder). İstanbul: Dharma Yayınları.
- Safi, İ. (2014). Sami Paşazade Sezai'nin eserlerine yeniden bir bakış. *Türk Dili*, VII, 83-93.
- Sambur, B. (2005). *Bireyselleşme yolu /Jung'un psikoloji teorisi*. Ankara: Elis Yayınları.
- Su, H. (2005). Öykümüzün hikayesi, *Hece Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*, 46/47, 6-17. Ankara: Hece Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2017). *Kırk yıl*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yıldırım, A. (2003). Zıtlık kavramı ve divan şiirinde zerre-güneş sembolizmi. *Bilig*, 25, 125-138.

MAKEDONYA İLE YUNANİSTAN ARASINDAKİ İSİM SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNDE ARABULUCULUĞUN ETKİSİ

Halis AYHAN¹

Öz

Uluslararası toplum, uyuşmazlıkların yargı dışı yollarla çözümünü teşvik etmektedir. Bu yollardan biri olan arabuluculuk, esnekliği ve tarafların iradesine dayanması bakımından sık tercih edilmektedir. Makedonya, bağımsızlığını ilan ettiğinden beri Yunanistan ile devam eden isim sorununu, nihayet 17.6.2018 tarihinde imzalanan anlaşmayla çözmüştür. Anlaşma yürürlüğe girerse, ülkenin adı artık "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olacaktır. Ancak bu anlaşma ve isim taraflar açısından tamamen uzlaşmış bir çözüm değildir. Zira, Yunanistan, "Makedon" sözcüğünün kalmasına razı olmak zorunda kalırken, Makedonya da "Makedon" sözcüğünün ve kültürünün tekelinden vazgeçmiştir. Makedonya ile Yunanistan arasındaki isim sorununun çözümü, arabuluculuk kurumunun incelenmesi bakımından iyi bir örnek teşkil etmektedir. Sorun BM arabuluculuğunda çözülmüştür. BM arabulucusu *Nimetz*'in göreve başlaması, mekik diplomasisi yürütmesi, taraflar arasında iletişim kurması, onları müzakere masasına oturtması, görüşmelere kendisinin de katılması ve sorunun özüne dair öneriler sunması gibi hususlar arabuluculuğun tatbikidir. Bununla birlikte arabulucunun tarafsızlığı konusu eleştiriyeye açıktır. Çünkü gerek geçmişinde gerekse arabuluculuk görevi devam ederken gerçekleştirdiği bağlantıları itibarıyla *Nimetz*'in, bir arabulucunun vasfı olan mutlak tarafsızlık açısından önemli zaafı söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Arabuluculuk, Makedonya - Yunanistan isim sorunu, *Nimetz*, İsim anlaşması, BM ve arabuluculuk

Effect of Mediation for Resolution of Name Dispute between Macedonia and Greece

Abstract

International society encourages resolving disputes in extrajudicial ways. Mediation as one of these ways, which is favoured since it relies on parties' will and its flexibility, is preferred very often. Macedonia resolved her name dispute with Greece ongoing since her independence finally inking an agreement on 17.6.2018. If the agreement comes into force, the country's name will be "The Republic of Northern Macedonia". But this deal and name is an acrid resolution for both of the parties. While Greece is obliged to consent to the word "Macedonia" remains, Macedonia on the other hand gives up the monopoly of the word "Macedon" and its culture. Resolution of name dispute between Macedonia and Greece constitutes a good case study in terms of studying mediation. The dispute has resolved under United Nations' mediation. Issues such as inauguration of UN mediator *Nimetz*, his conducting shuttle diplomacy, establishing communication between parties, get them sit down at the negotiation table, joining negotiations in person and offering suggestions for the root of the problem are the applications of mediation. However he is supposed to be criticised about his impartiality. Both in his past and during in the line of his mediator position, in regard to his connections, *Nimetz* has some significant infirmity with regard to absolute objectivity which is a substantial attribute of an mediator.

Keywords: Mediation, Issue name Macedonia - Greece, *Nimetz*, Name Deal, UN and mediation

Giriş

Devlet ve diğer uluslararası hukuk kişilerinin sayısının artışı,² uluslararası sorunların artışı da beraberinde getirmiştir. 20. asırda, 1922-1940 yılları arasında Uluslararası Sürekli Adalet Divanı devletler arasındaki 29 uyuşmazlığı çözerken, 27 de danışma görüşü vermiştir (Uluslararası Adalet Divanı, 2018b). Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) ilk davanın (*Korfu Kanalı Davası*) sunulduğu 22.5.1947'den 1.1.2018'e dek konuya ilişkin 170 dava açılmıştır (Uluslararası Adalet Divanı, 2018a).

Kendi kaderini tayin hakkının ve sömürgesizleştirme çabalarının bir ürünü olarak, özellikle Afrika ve Ortadoğu bölgelerindeki yenice bağımsız devletlerin ve bunlardan kaynaklanan uyuşmazlıkların görece çokluğu, Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesi hazırlayıcılarını, uyuşmazlıkların yargı dışı yollarla çözümüne dair hükümleri kaleme almaya yönlendirmiştir. Bugün de, sorunlarını çözmek veya çıkarlarını korumak amacıyla barışçıl etkileşimi kolaylaştırmak isteyen uluslararası hukuk kişilerinin en iyi davranışı, uluslararası ilişkilerde önemi gittikçe artan bir kurum olan arabuluculuğu önermek olacaktır (Bercovitch, 1994, s. 7-10).

Makedonya, bağımsızlığını ilan ettiğinden beri, ad meselesinden dolayı komşusu Yunanistan ile sorunlu bir süreç yaşamıştır. Bu süreçte daha çok, Yunanistan engelleyen, talep eden ve rahat bir konumdayken; Makedonya engellenen, taviz istenen ve rahatsız olan taraf olmuştur. Çünkü Makedonya'nın Avrupa Birliği (AB) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO - North Atlantic Treaty Organization) üye olma, böylece ulusal bütünlüğünü temin etme amacına erişimi Yunanistan tarafından engellenmekteydi ve bundan oldukça rahatsızdı. Bu amacın gerçekleşmesi tek bir hususa bağlıydı: Adını değiştirmek. Karşı tarafın inadı ve uluslararası güçlerin olaya el atması neticesinde Makedonya, adının başına "Kuzey" sözcüğünü eklemek zorunda kalmıştır.

İsim sorununda BM'nin arabuluculuğu başarıya ulaşmış gözükmektedir. BM arabulucusu *Matthew Nimetz*, uzun süre sürdürdüğü uğraşlarını bir anlaşmayla taçlandırmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) vatandaşı bir arabulucu olarak *Nimetz*, önetkin/proaktif bir tavır takınmış, taraflara bolca öneriler sunmuştur. *Nimetz*, ABD/NATO çıkarlarını gözetmenin yanında, iki ülke arasındaki anlaşmaya tarihi tadil edecek tarzdan hükümleri zerk ederek, kendi bireysel çıkarlarını da dikkate almıştır.

Tümevarımla gerçekleştirilen bu araştırma çalışmasının sorunsalı, iki ülke arasındaki isim sorununun çözümünün arabuluculuğun bir başarısı olup olmadığıdır. Bu itibarladır ki, arabuluculuk kurumunun temel unsurlarının tatbiki irdelenmiştir. ABD'li bir arabulucunun mutlak tarafsız olamayacağı temel varsa-

2 1945'te 51 devlet BM'ye üye iken, bugün 193 devlet üyedir.

yımından hareketle, çalışmanın arabuluculuk kısmında tarafsız kalamama sorunsalı özellikle incelenmiştir.

Uluslararası Hukukta Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözüm Yollarından Arabuluculuk

Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü

Uluslararası uyuşmazlıkların geleneksel çözümü yargısal ve yargı dışı olmak üzere iki şekilde mümkündür. İnsani felakete yol açan savaşların önlenmesi amacı, uyuşmazlıkların barışçı çözümü çabalarını uluslararası hukukun başlıca uğraş konularından biri yapmıştır. Yargı dışı (barışçı, diplomatik) çözüm yolları, MÖ 4000'den beri yapılagelişte var olan bir uygulamadır. Barışçı çözüm, 1899 ve 1907 *Lahey Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü İle İlgili Sözleşmelerde*,³ *Milletler Cemiyeti (MC) Misakı'nda*⁴ (m. 13, 15); 1928 tarihli *Cenevre Devletlerarasında Çıkabilecek Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümüne İlişkin Genel Hakemlik Sözleşmesi'nde*,⁵ *BM Sözleşmesi'nde*,⁶ 1948 tarihli *Bogota Barışçı Çözüm Konusunda Amerikan Antlaşması'nda*,⁷ 1970 tarihli *Dostça İlişkiler Bildirisi'nde*⁸ düzenlenmiştir.

Barışçıl çözümün günümüzde müspet hukuktaki dayanağı BM Sözleşmesi olup, bu sözleşmenin esasen "Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü" başlıklı VI. Bölümü'dür (m. 33-38). Sözleşmenin birkaç kural dışılık haricinde "güç kullanımını ve tehdidini yasaklama" (m. 2/4) ve "uyuşmazlıkları, uluslararası barışı, güvenliği ve adaleti tehlikeye atmadan, barışçı yollarla çözme" (m. 2/3) ilkelerini getirmesiyle bu yola başvurulması yasal olarak zorunlu kılınmıştır (Pazarıcı, 2000, s. 4). Süreğitmesi uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye düşürebilecek uluslararası bir uyuşmazlığın tarafı olan devlet(ler)in, öncelikle barışçı çözüm yollarını denemesi, sonuç alamaması halinde yargıya başvurusu gerekmektedir. Bu, buyruk kural niteliği kazanması (Acer ve Kaya, 2011, s. 307) itibarıyla bir yükümlülüktür (Ünal, 2005, s. 329). Bir uyuşmazlığın çözüm yolları, m. 33/1'de belirtildiği üzere şunlardır: Görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik dâhil yargısal yollar, bölgesel kuruluş ve anlaşmalar, ve tarafların kendilerinin seçeceği (tüzeve aykırı olmayan) diğer yollar. Bunlar içinde, "görüşme", "arabuluculuk",

3 1907 Sözleşmesi'nin İngilizce metni için: <https://pca-cpa.org/wp-content/uploads/sites/175/2016/01/1907-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf>

4 İngilizce metin için: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp

5 İngilizce metin için: <https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2017/08/1928-General-Act-of-Arbitration.pdf>. Ancak bu sözleşmenin MC kurumlarına da görev yüklemesi nedeniyle bugün yürürlükte olup olmadığı tartışmalıdır (Pazarıcı, 2000, s. 10).

6 Metin için: <http://www.unicankara.org.tr/tr/belgeler/>

7 İng. metin için: http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-42_pacific_settlement_pact_bogota.asp

8 *Devletler Arasında BM Şartı'na Uygun Şekilde Dostça İlişkiler Kurma ve İşbirliği Yapmaya Dair Uluslararası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildiri* metni için: <http://www.unicankara.org.tr/tr/belgeler/>

“uzlaştırma” ve “tahkikat (araştırma ve soruşturma)” ve ilaveten “dostça girişim” yargı dışı çözüm yollarıdır. Bunların kararları, taraflarca aksi kararlaştırılmadıkça, bağlayıcı değildir.

Bu yollara yönelme sebepleri şunlardır: 1) Kuvvet kullanımının yasak olması, 2) Uluslararası ihtilafların niceliksel artışı, 3) Devletlerin, yargıya gitme zorunluluğunun olmaması, 4) Devletlerin yargıya gitme isteksizliği, 5) Uyuşmazlığın yargıyla çözülmesinin yeni uyuşmazlığa yol açma olasılığı, bu nedenle öncelikle kendi aralarında dostça bir yolu denemelerinin uygunluğu, 6) Yargının meşgul edilmemesi, 7) Uyuşmazlıkların sık sık silahlı çatışmalara yol açması (Ünal, 2005, s. 329).

Arabuluculuk

Eski adı tavassut olan arabuluculuğun üzerinde oydaşılmış evrensel bir tanımı yoktur. Yine de bir tanım vermek gerekirse, merkezci bir bakış açısına göre ve basitçe arabuluculuk, tarafsız üçüncü kişinin kolaylaştırdığı bir müzakere veya mükâleme sürecidir (Baum, 2012, s. 323). Daha ayrıntılı bir tanımla arabuluculuk, üçüncü bir devletin, uluslararası örgütün veya gerçek kişinin, uyuşmazlığın taraflarına, görüşmelerde bulunmalarını sağlamak ve uyuşmazlığın çözümüne katkıda bulunmak amacıyla, görüşmelere kendisinin de katılması suretiyle hizmetlerini sunmasıdır (Pazarıcı, 2000, s. 8). Arabuluculuğa ilişkin kısmi düzenlemeler 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmelerinde ve mezkûr Bogota Antlaşması'nda yer almaktadır.

Arabuluculuk uğraşının/görevinin başlaması ve bitmesi tarafların isteğiyle mümkündür (Pazarıcı, 2000, s. 9). Uyuşmazlığın bir tarafı bir kişi ve/veya kurumu arabulucu önerebileceği [bu durumda, uyuşmazlığın diğer taraf(lar)ının kabul etmesi gerekir] gibi, taraflar, üzerinde hemfikir olduğu herhangi bir kişi(ler) ve/veya kurum(lar)a, aralarındaki sorunda arabulucu olmaları teklifini götürebilir. Arabulucu olmak isteyen gerçek veya tüzel kişi(ler) de kendiliğinden uyuşmazlığın taraflarına teklif götürebilir. Her hâlükârda, karşı taraf(lar)ın öneriyi kabulü şarttır.

Arabulucu deyince geleneksel olarak akla ilk bireysel (bireylerin, bir devlet veya örgüt adına değil de kendi adına) yapılan türü gelmektedir (Bercovitch, 1994, s. 10). Uygulamada, arabuluculuk yapan bağımsız gerçek kişilerin, uluslararası alanda, devlet başkanı, önemli bir uluslararası örgütün başı, toplum önderi, din adamı, bilim adamı gibi saygın ve seçkin kişiler arasından seçildiği görülmektedir. Devletler açısından, ABD, Rusya gibi büyük devletlere ve tehdit oluşturması gibi nedenlerle küçük devletlere ilaveten, sürekli tarafsız olan İsviçre sıkça bu göreve layık görülmektedir (Ünal, 2005, s. 331). Uluslararası örgütler arasında ise, BM ön plana çıkmaktadır. BM, uluslararası barış ve güvenliği koruma yükümü adına arabuluculuğa hem nazari hem de ameli katkı yapmaktadır. Nazari olarak, doğrudan ilgili sözleşmeler ve sözleşmelerdeki hükümler vasıtasıyla arabuluculuğun hukuki altyapısını oluşturmaktadır. Uygulamada ise, kendisi bizzat arabulucu olmanın ve atamanın yanında, bünyesindeki oluşumlarla bu kurumun

gelişimini sağlamaktadır. Örneğin BM'de Arabuluculuk Dostlar Öbeği vardır. Türkiye, 24.9.2010 tarihinde Finlandiya ile birlikte *Barış İçin Arabuluculuk* isimli bir girişim başlatmış olup, Öbek bu girişim çerçevesinde kurulmuştur. 48 ülke ve 7 bölgesel kuruluş⁹ olmak üzere 55 üyesi olan öbeğin eş başkanlıklarını Finlandiya ve Türkiye yapmaktadır (Birleşmiş Milletler, 2018).¹⁰

Arabuluculuğu Kabul Etme/Başlatma Nedenleri

Arabuluculuk çoğu zaman yorucu bir görevdir, bu nedenle birinin arabulucu olması için güçlü bir teşvik gerekmektedir. Resmî görevi olmayan bir bireyin, arabuluculuğa başlama sebepleri şu arzular olabilir: a) uzun süredir devam eden bir çatışmanın yönünü değiştirmede etkili olma, b) gerçek bir uluslararası çatışmayı gözlemlenme, tahlil etme ve etkileme, c) siyasi önderlere ulaşma, ç) çatışma yönetimi üzerine bir dizi fikri uygulamaya koyma, d) fikirlerini yayma ve kişisel duruşunu ve uzmanlık vasfını güçlendirme (Bercovitch, 1994, s. 8).

Bir kişinin arabuluculuğu kabul etmesinin siyasi sebepleri ise şunlar olabilir: a) anlaşmazlıklara müdahale için açık yetkiye sahip olmaları, b) süregitmesinin, kendi siyasi çıkarlarını olumsuz etkileyecek bir anlaşmazlık hakkında birşeyler yapmak, c) uyuşmazlığın taraf(lar)ınca doğrudan talep edilmek, ç) parçası oldukları bir yapının sağlamlığını korumak (örneğin ABD, iki NATO üyesi ülke olan Türkiye ve Yunanistan arasında sık sık arabuluculuk yaparak, örgüt içinde bir çatışmayı önlemek istemiştir), d) arabuluculuğu, uyuşmazlığın tarafları için vazgeçilmez hale getirerek veya taraf(lar)ın minnettarlığını kazanarak, nüfuzlarını genişletmenin ve güçlendirmenin bir yolu olarak görmek (Bercovitch, 1994, s. 8-9).

Tarafların (Devletlerin) Arabuluculuğa Başvurma Nedenleri

Arabuluculuğu kabul etmekle devlet, uyuşmazlığının, uluslararası bir boyutta olduğunu kabul etmiş demektir (Merrills, 2011, s. 29). Uyuşmazlığın tarafları bilmektedir ki, bir arabulucunun varlığı umuttur. Devletler uyuşmazlığın çözümünde arabulucuya başvurmayı şu sebeplerle isteyebilir: a) bu düşük riskli ve esnek çatışma yönetimi şekli, çatışma savlarını anlatmada taraflar için gerçek bir yardımdır, bazı riskleri azaltır, çözüme daha da yaklaştırır, b) arabulucunun diğerini etkileyebileceği veya dürtebileceği beklentisi, c) çözüm yanlısı olduklarını kamuoyuna göstermek, ç) başarısızlığın sorumluluğunun çoğunu bir yabancıya almasını istemek, d) taraflar, bir anlaşmayı izlemek, doğrulamak ve garanti etmek için bir arabulucu kullanabilir (Bercovitch, 1994, s. 9), e) mevcut (kötü) durumlar

9 AB, Afrika Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Arap Ligi, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği vb.

10 22.6.2011 tarih ve 65/283 sayılı BM Genel Kurul Kararı söz konusu girişimi desteklemektedir. 16 AB üyesi devlet de (Çekya, Estonya, Fransa, Hırvatistan, İtalya, Kıbrıs Rum Kesimi, Letonya, Lüksemburg, Malta, Polonya, Portekiz, Yunanistan hariç) Arabuluculuk Dostlar Öbeği içinde yer almaktadır.

bir devleti arabuluculuğu kabul etmeye zorlayabilir veya bu durumlarda o devletin arabuluculuğu kuvvetle muhtemel kabul edeceği anlaşılır. Örneğin Bosna savaşında böyle olmuştur. Her ne olursa olsun, geleneksel arabuluculuk yaklaşımının da varsaydığı gibi, arabuluculuğun başlatılmasının tek nedeni bir çatışmayı azaltma, ortadan kaldırma veya çözme arzusudur (Bercovitch, 1994, s. 8).

Arabuluculuğun Özellikleri

Evrensel özelliklere sahip olan arabuluculuk, bir tarafın özgürlük ifadesidir ve yargılamadan farklı olarak, tarafların denetimi için tasarlanmış bir süreçtir. Yasal (resmî) temaslardan çok daha fazlasını keşfetmeyi ve tartışmayı geliştirmek için tasarlanmıştır. Hukuk, siyah, beyaz ve gri iken, arabuluculuk yaşam rengindedir. Bu esnekliğine ilaveten, aynı zamanda düşük maliyetlidir. Arabuluculuk, kültür farklılıklarından kaynaklanan yanlış anlamaları gidermek için harika bir zemindir (Baum, 2012, s. 321-326; Bercovitch, 1994, s. 10).

Arabuluculuk kuramcıları, arabuluculuğun niteliğini güçlendirecek çeşitli belirlemeler yapmaktadır. Örneğin dönüştürücü arabuluculuk okulu, arabuluculuğu, tarafların iletişiminin ve ilişkilerinin kalitesine odaklanılabilecek bir süreç; çatışmayı ise ilişkilerdeki bir kriz olarak görmektedir (Baum, 2012, s. 323-324).

Taraflar, aralarında bir uyuşmazlık çıkmadan önce ya da çıktıktan sonra hem arabuluculuğa başvurabilir hem aralarında yaptıkları bir anlaşmayla arabuluculuğu zorunlu kılabilir.¹¹ Arabuluculuğa gitmek bir anlaşma veya kanun hükmü gereği zorunlu da olsa, taraflar arabuluculuğa sonradan anlaşarak da gitseler, arabulucunun önerileri, aksi belirtilmedikçe bağlayıcı değildir (Pazarıcı, 2000, s. 9; Merrils, 2011, s. 29). Anlaşmanın uyuşmazlık çıkmadan önce veya çıktıktan sonra yapılmış olmasının bir önemi yoktur.

Arabulucunun Görev ve Yetkileri

Arabulucu olan üçüncü taraf, gerçek veya tüzel [devlet veya uluslararası örgüt(ler)] kişi(ler) olabilir. Arabulucu olmak isteyen herhangi bir kişi, uyuşmazlık yaşayacağını düşündüğü devletler arasında, henüz bir uyuşmazlık çıkmadan arabuluculuk önerisinde bulunabilir. Arabuluculuğun başlaması mutlak olarak uyuşmazlığın varlığına bağlı olsa da, arabulucu atanması/belirlenmesi daha önce de yapılabilir. Arabulucu, tarafları bir araya getirmenin yanı sıra, doğrudan görüşmelere katılabilir, uyuşmazlığın özüne ilişkin somut önerilerde bulunabilir (Pazarıcı, 2000, s. 9; Ünal, 2005, s. 329). Ayrıca arabulucu, tarafların birbirlerini daha iyi anlamalarını sağlayarak çözüm için çaba sarf eder (Acer ve Kaya, 2011, s. 311). Amaç sorunu çözmek olduğundan, arabulucu bunun için etkin girişimlerde bulunabilir. Zira, sorunu çözmek kendisi için de bir itibar meselesidir. Bununla

11 Örneğin 1856 tarihli Paris Antlaşması m. 8'de, Avrupalı devletler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında, güce başvurulmadan önce arabuluculuğa başvurulması ön şartı getirilmiştir (Pazarıcı, 2000, s. 9).

birlikte, sırf sorunu çözmek adına tarafların rızası hilafına bir yöntemi/uygulamayı dayatamaz. Bu itibarla onun da yetkileri sınırlıdır ki bu sınır, uyuşmazlığın taraflarının rızasıdır.

Taraflar arasında düşmanlık çıktığı zaman bile arabulucular, önerilerini taraflara iletebilecektir (Acer ve Kaya, 2011, s. 311). Bu, arabulucunun görüşmeleri sonuna dek izleyip yönlendiren kişi olmasının doğal bir sonucudur (Sur, 2013, s. 294).

Bir uyuşmazlığın, arabuluculuğa sunulması, uyuşmazlığın önemli olduğunu gösterir ki, bu durumda zaten taraflar arasında iletişim ya çok sınırlıdır veya yok demektir. Bu yüzden, arabulucunun sadece taraflar arasındaki iletişimi kolaylaştırması bile çok şeyin başarılması anlamına gelebilir. Tarafların iletişimini kolaylaştırmak; amaçlarını anlamak ve tanımlamak; onlara bilgi ve öneriler sunmak; ve çeşitli çözüm olasılıklarını ele almak arabuluculukta hayati derecede önemlidir (Merrils, 2011, s. 33, 40).

Arabulucular, devinimli ve çok-seviyeli süreçleri etkileyen davranışlara sahip, meşru ve açılımcılığı benimseyebilen esnek yaklaşımlı araçlardır. Deneyim, uzmanlık ve tüm uluslararası oyuncular, ama özellikle muhatabı olan tarafları (kültürel açıdan) tahlil edebilme yeteneği arabulucunun başarısını artırıcı unsurlardır (Bercovitch, 1994, s. 10; Alberstein, 2007, s. 325). Bu niteliklere sahip arabulucular hünerlerini -onaylama, diğergamlık, açıklama, özetleme, geri yansıtma- etkin kullanarak, tarafların duygularını, algılarını, değerlerini, amaçlarını, özlemlerini ifade edebileceği bir ortamı hazırlar (Baum, 2012, s. 326).

Arabulucu, uyuşmazlık taraflarının her ikisinin de güvenini kazanan kişiler arasından seçilir (Ünal, 2005, s. 329). Dolayısıyla, arabulucu uyuşmazlığın taraflarına eşit mesafede ve tarafsız olmalıdır, tarafsızlığını etkileyecek herhangi bir bağlantı veya eylemden kaçınmalıdır (Gürler ve Bostancı, 2017, s. 212).

Arabuluculuk, en çok, küçük sorunların veya yerel çatışmaların çözümünde, gerginliğin tırmanması tehlikesinin olduğu çıkmaz durumlarda, zaten tanımlanmış (bir tarafın askerî zaferi gibi) bir anlaşmazlığın sonuçlandırılacağı ve uyuşmazlığın sonlanmaya başladığı durumlarda yüksek başarı şansına sahiptir (Malanczuk, 1997, s. 277; Ünal, 2005, s. 331; Sur, 2013, s. 294).

Arabuluculuğun Zorlukları/Sınırları

Arabuluculuk, sadece tarafların istediği kadar etkilidir ve süreç büyük ölçüde onların ihtiyaçlarına göre yönetilir. Bu nedenle arabuluculuğun başarı şansı, tarafların gerekli ödünleri verme isteğine bağlıdır (Merrils, 2011, s. 37, 40). Başarı genellikle onun zamanlamasına da dayanır. Arabuluculuk ciddi ve zaman alıcılığının (Bercovitch, 1994, s. 10) yanında çoğu kez somut karşılığı olmayan bir görevdir. Taraflardan herhangi birinin hükümetinin kararsız veya (görüş olarak) bölünmüş olması durumu daha da zorlaştırır. Örneğin bölünmede, tutarlı bir siyaset sergilenemez. Üstün sabır gerektirir (Merrils, 2011, s. 29) ve sonuç garanti

edilemez; taraflar bir araya gelmeyi kabul etmediğinde veya uzlaşma olmadığında tüm emek ve zaman boşa gitmiş olacaktır. İlaveten, tarafların merkezleri arasında mekik dokunması için gereken masrafın tahsili sorun olabilmektedir.

ABD ve Avrupa Tarzı Arabuluculuk

Bu iki tarz arabuluculuk yaklaşımı arasında belirgin bir fark bulunmaktadır. Birçok ABD'li arabulucu, arabuluculuk çabalarında çok önetkin olma eğilimindedir. Arabulucu önce, tarafların, tüm savları arabulucudan öğrenmeleri yerine, birbirlerinin hukukçularından dinleyebilmelerini sağlamaktadır. Bunun için her iki tarafın delillerini ve savlarını diğer tarafın karar vericilerine sunmaktadır. Sonra, çözüm olasılıklarını keşfetmek ve ilgili konularının artılarını ve eksilerini tartışmak için her bir tarafla ayrı ayrı toplantılar yapmaktadır. Arabulucu, her iki tarafın durumunun güçlü ve zayıf yönlerini belirlemekte ve kendi çözüm önerilerini ortaya koymaktadır. Her iki taraf da onu desteklemeye istekli olduğu sürece veya taraflar bir anlaşmaya varıncaya veya arabulucu bu aşamada bir çözümün mümkün olmadığı sonucuna varıncaya dek, arabulucu mekik diplomasisine devam etmektedir (Schurtman, 2007, s. 37).

Avrupalı arabulucular böyle bir arabuluculuk tarzını genellikle eleştirmektedir. Zira onlara göre, bir arabulucu kendi değer yargılarını arabuluculuğun içine zerk etmemeli ve süreci kendi çözüm önerileri doğrultusunda ilerleten davranış sergilememelidir. Avrupalılar genellikle, 'arabuluculuk'tan ziyade 'uzlaştırma' ifadesini kullanmaktadır. Bazıları her iki terimi birbirinin yerine kullanıyor olsa da, diğerleri uzlaştırmayı, uzlaştırıcıların kendi çözüm önerilerini ortaya koymaya izin verilmeyen daha resmî bir süreç olarak görmektedir (Schurtman, 2007, s. 37). Dolayısıyla dostça girişim, arabuluculuk ve uzlaştırma arasındaki ayrım, öğretide çok açık ve kesin biçimde yapılmamaktadır (Pazarcı, 2000, s. 9).

Makedonya ile Yunanistan Arasındaki İsim Sorunu ve Arabuluculuk

İsim Sorununu Anlamak

İki Ülkenin Kıyaslanması

Makedonya ve Yunanistan, sınırdaş iki Balkan ülkesidir. İki devlet karşılaştırıldığında, Yunanistan her açıdan üstün konumdadır: İstikrarlı yapı; devlet geleneği; iç bütünlüğü sağlayan nüfus türdeşliği ve büyüklüğü; coğrafi, iktisadi ve askerî büyüklük vb. Uluslararası ilişkilerde büyük devletlerin, küçük devletleri genelde yönlendirdiği gerçeği dikkate alındığında, ikili ilişkilerde Yunanistan'ın Makedonya'yı yönlendirme yeteneğinin yüksekliği, onu daha baştan galip kılmaktadır. Bu galibiyet Makedonya'nın isim konusunda gözlemlenmektedir.

Yunanistan'ın Makedonya'ya karşı, üstte belirtilen karşılaştırmalı üstünlüğü, isim konusunda rakibinin/düşmanının çaresizliğine yol açmıştır. Yunanistan ile Makedonya arasındaki kıyas farklılıklarını aşağıdaki gibi tespit etmiş bulunuyoruz:

a) Yunanistan'ın istikrarlı ve basit siyasi yapısına karşılık Makedonya, Ohri Çerçeve Antlaşması gereği, her hükümette Arnavut bulundurmakla yükümlüdür. Bu durum, Makedonya'nın her daim bozulabilecek bir siyasi yönetimle idare edildiğine delalettir. İsim meselesinde, ülkenin en büyük azınlığı ve yönetimin ortağı olan ve isim anlaşmasını destekleyen (Ekinci, 2018, s. 4) Arnavutları dikkate almak zorundadır.

b) Yunanistan'ın, hükümet yıkıldıktan sonra seçime gidip yeni hükümetin oluşması gibi ne olacağı belli olan sade bir siyasi yapısına karşılık, Makedonya'nın, çok zor uzlaşya varılabilecek bir Arnavut durumu vardır. Bu, toplumsal düşmanlığı ve hatta iç çatışmayı körükleyebilecek bir siyasi yapı demektir.

c) Yunanistan'ın, dış sorunlarını ve/veya savlarını uzun soluklu savunabilecek bir devlet geleneği vardır. Bu gelenek, genellikle devlet siyasetine dönüşmüş olarak siyasi mülahazalardan ve hükümetlerden uzaktır. İsim konusunda, "Makedon" isminin Yunan ekinine ait bir değer olduğu ve bu nedenle Makedonya'nın isminin değişmesi gerektiği üzerinde hemfikir bir Yunan toplumu vardır. Buna karşılık, Makedonya'da böyle bir devlet geleneğinin olmadığı, önceki iktidarın tam aksi bir yaklaşımla devletin isminin değiştirilmesine karar verilmesinden görülmüştür. Zira, uluslararası ilişkilerin "başarısız devlet"lerinden olan Makedonya, daha bir "devlet" olma aşamasındadır. Bağımsızlığının üstünden çeyrek asırdan fazla geçmesine rağmen günümüzde bile, önceki İç Makedon Devrimci Örgütü (VMRO - Vnatrešna Makedonska Revolucionerna Organizacija) iktidarındaki Makedonya'nın Üsküp'ün her yanına Makedon ekinine ait simgeleri donatarak bir ulus oluşturma çabası bunun ispatıdır.

ç) İç bütünlüğü sağlayan nüfus türdeşliğinde de Yunanistan bariz üstündür. Yunanistan %91¹² gibi bir oranla Yunan budunundan müteşekkildir ve bunların da neredeyse tamamı Ortodokstur. İnanç ve budun Yunan nüfusunda öylesine bütünleşiktir ki, bu, ülkenin dış sorunlarında toplumun gücünü ve desteğini arkasında hissetmek suretiyle Yunan yönetiminin emin davranışlarına yol açmaktadır. Çünkü Yunanistan, dinî türdeşlikten dolayı kendini özel görmektedir (Kalaitzidis, 2010, s. 5). Makedonya ise hem budun hem din açısından büyük bir bölünmüşlük içerisindedir. 2002 nüfus sayımına göre Makedonya'da %64 Makedon (1.297.981), %25 Arnavut (509.083), %3.9 Türk (77.959) ve diğer milletler bulunmakta, nüfusun %70'ini Doğu Ortodoks, %29'unu Müslümanlar oluşturmaktadır (Uluslararası Azınlık Hakları Öbeği, 2018).

Bütün bu nedenlerden dolayı sorunun çözümünde olumlu yaklaşımda ve feragatta bulunan taraf genelde Makedonya olmuştur. Gerek Geçici Anlaşma gereği

¹² Bu, Yunanistan'ın resmî oranıdır. Gerçekte bu oranın daha aşağıda olduğu büyük olasılıktır.

anayasasından bazı hükümleri çıkarması, gerek UAD'ın 2011 tarihli kararını tam uygulama(ya)maması ve gerekse adını değiştirmeye razı olması bu yapıcı ve fedakâr yaklaşımının somut örnekleridir.

İsim Sorununun Tarihçesi

İsim sorunu basit bir isimlendirme sorunu değildir, eğer öyle olsaydı iki taraf bu kadar büyütmez ve sorunu isim değişikliği gibi kolay bir işlemle çözerdi. İsim meselesi, özellikle Makedonya için bir tarih, kültür, uluslaşma, miras, turizm ve kısacası bir iskeletin ete bürünmesi ve/veya bedeninin ruh kazanması meselesidir. Yine Makedonya için, "Makedon"luktan vazgeçiş zihni yıkım etkisine sahip bir hayatiyetlidir. Ancak gelinen noktada, yapılan anlaşmayla tüm bu felaketleri kısmen kabul etmiştir. Kısmen etmiştir, zira sadece devletin adında "Makedon" sözcüğünü tutmayı başarmıştır.

Sorun tarihsel derinliği haizdir. Makedonya, tarihî olarak, Eski Yunan, Büyük İskender'in Makedonya İmparatorluğu, Roma (Doğu Roma=Bizans) İmparatorluğu yönetimlerinde 7. asrın sonlarına dek büyük oranda Yunan (Helen) kültürü etkisinde ve Yunanca konuşulan bir coğrafyaydı (Hasan, 2018, s. 21; Volkan ve Itzkowitz, 2002, s. 33-34). 7-14. asır arasında Slav etkisi artmış, 14. asırda Osmanlı hâkimiyetiyle Makedonya coğrafyasının kavmi yapısı türdeşliğini iyice kaybetmiştir (Hasan, 2018, s. 21). Osmanlı'da Makedonya vilayeti, Üsküp, Manastır ve Selanik'ten oluşmaktaydı. Kuvvetle muhtemeldir ki, bu ayırım esas alınarak Bükreş Antlaşması (1913) ile Makedonya vilayeti, Vardar Makedonyası (Sırbistan'a); Pirin Makedonyası (Bulgaristan'a) ve Ege Makedonyası (Yunanistan'a) şeklinde üç farklı devletin sınırları içinde kalacak biçimde üçe bölünmüştür (Demir, 2010). Böylece günümüz Makedonya sorununun temelleri Bükreş Antlaşması'yla gerçekleştirilen bölünmeyle atılmıştır. Bu coğrafi bölünme, aynı zamanda Makedonya isminin de zihni bölünmesini beraberinde getirmiştir. Sırbistan, 2. Dünya Savaşı sonrası kurulan Yugoslavya içerisinde yer aldı. Yugoslavya Başkanı *J. Broz Tito*, Nazilerle mücadelesinin de bir ödülü olarak, bugün Makedonlar denen ve çoğunluk oluşturdukları Sırbistan'ın güneyindeki bölgeyi (Vardar Makedonyası'nı) "Makedonya Özerk Cumhuriyeti" olarak anayasal birim haline getirdi. Bulgaristan ve Yunanistan, bu oluşumdan hoşnut kalmamış ancak Soğuk Savaş şartlarında çok da tepki göstermeyince, sorun yaklaşık 50 yıl dondurulmuştur (Hasan, 2018, s. 21; Yunan Dışişleri Bakanlığı, 2018). 1991 yılında da, geniş Makedonya coğrafyasının %38'ine tekabül eden bugünkü bağımsız Makedonya'ya dönüşmüştür. Makedonya coğrafyasının %51'i Yunanistan, %9'u da Bulgaristan sınırları içindedir (Broz, 2017).

Makedonya, "Makedonya Cumhuriyeti" adıyla 17.9.1991 tarihinde bağımsızlığını kazanmış ve Makedonya'yı bugün Türkiye dâhil 140'tan fazla ülke bu

isimle tanınmaktadır.¹³ Bağımsız olduğunda birçok dış siyaset sorunu (Sırbistan'la sınır, Bulgaristan'la dil, Yunanistan'la isim) olmasına karşılık zamanla çoğunu çözmüş, ancak Yunanistan'la arasındaki isim sorununu çeyrek asırdır çözememiştir. Başlangıçta bu sorunu belki çok ciddi bulmamakla birlikte gelinen noktada sorunları içinde en ciddiisi bu olmuştur.

Tarafların Savları

Bugünün sorunu, tarihselliğin yoğunluk arz ettiği bir savlar bütünüdür.

Yunanistan'ın Savı ve Görüşü

Yunanistan, "Makedonya Cumhuriyeti" anayasal ismine şiddetle karşı çıkmakta ve yerine, geçici ismi olan "Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti" (MEYC / FYROM - *Former Yugoslav Republic of Macedonia*) ismini kullanmaktadır. Yunanistan'a göre sorun, sadece tarihsel simge veya hususlara dayalı değildir. MEYC'in, uluslararası hukukun ve düzenin, bilhassa iyi komşuluk ilişkileri, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı gibi temel ilkelerine aykırı davranmasıyla ilgilidir. Bu nedenle isim meselesi, MEYC'in, başta tarih sahteciliği ve Yunanistan'ın ulusal, tarihî ve kültürel mirasının gasp edilmesi suretiyle, kurtarımcı (irredentist) ve toprak heveslerini destekleyen bölgesel ve uluslararası boyutları haiz bir sorundur (Yunan Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Miras, Kültür, Tarih. Tarihsel olarak, Yunanca bir sözcük olan "Makedonya" terimi, Yunan ulusuna ait, Yunan tarihinin ve kültürel mirasının tartışılmaz parçası olan eski Makedonyalıların kültürüne ve Krallığı'na atıfta bulunmaktadır (Yunan Dışişleri Bakanlığı, 2018). Slav kavimleri bölgeye/Balkanlara 6-7. asırlarda gelmişlerdir. Hâlbuki bundan önce de Makedonya denen coğrafyada Yunan soyundan gelen yerli halk bulunmaktaydı (Hasan, 2018, s. 21). Öyleyse, bugünkü Makedonlar eski Makedonların soyundan gelmediğinden, bugün Yunanlılardan başka Makedon namevcuttur (K. Yaşın, 11.7.2018; Özgen, 2013, s. 336). Bu nedenle, bugünkü Makedonların, kendi tarihsel ve kültürel mirasını ifade eden "Makedon" ve "Makedonya" isimlerini kullanma hakkı yoktur. Makedonya, 3 bin yıldır Yunanistan'ın bir parçası olup, Büyük İskender dâhil, eski çağdaki Makedonlar Yunanca konuşan, Yunan kültürüne ait Kuzey Yunanistan halkıdır (Demir, 2010; Softalar, 2012; K. Yaşın, 26.2.2018). Dolayısıyla bir Makedon-Yunan kültür aynılığı vardır. Nitekim eski Makedonya'nın çekirdeği, günümüz Yunan devletinin sınırları içinde yer almakta olup, burası Yunan devletinin kuzey kesimini oluşturmakta ve "Makedonya" (Batı, Orta ve Doğu Makedonya olmak üzere 3 bölge vardır) olarak adlandırılmaktadır. Bugün bu bölgede yaşayan yaklaşık 2.5 milyon Yunanlının ve cetlerinin kendilerini yüzyıllardır Makedonyalılar olarak adlandırdığını

13 Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Karadağ, Macaristan, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya, Sırbistan, Slovenya ve Türkiye gibi bölge ve Balkan devletlerinin çoğu da anayasal ismiyle tanınmaktadır.

ve kabul ettiğini sav etmektedir (Yunan Dışişleri Bakanlığı, 2018). Geniş Makedonya coğrafyasının en büyük parçası da bugün, Yunanistan sınırları içindedir.

Yunanistan, Makedon devletini ve ulusunu yapay görmektedir. Ona göre MEYC, tarihin tahribatı ve eski Makedonya'nın salt siyasi çıkar nedeniyle dizgesel olarak sömürülmesiyle işlenen yapay "Makedon ulusu" kavramına dayalı bağımsız bir devlet olarak varlığını temellendirmektedir (Yunan Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Makedon Anayasası, bayrağı ve simgeleri de Yunanistan için rahatsız edici unsurlardır. Yunanlılara göre, anayasada bazı hükümler ve "Makedon" ismini kullanmaları yanlıştır. Keza Makedonya'nın gerek anayasasında gerekse başka resmî belge ve kurumlarında kullandığı Makedon ekinine ait simgeler, örneğin parasında Selanik Kulesi'ni, bayrağında Vergina Güneşi'ni kullanması, Yunanistan tarafından millî değerlerinin çalınması olarak görülmektedir (Özgen, 2013, s. 336-337).

Güvenlik, Toprak Talebi. Günümüz Makedonya isim meselesine güvenlik boyutunu ekleyen tetikleyici unsur *Tito*'nun Makedonya'yı devletleştirmeye başlamasıdır. Makedonya'yı komünist *Tito*'nun icadı (Demir, 2010) olarak gören Yunanistan'a göre, *Tito*'nun devletleştirme hamlelerinin asıl nedeni, daha geniş Makedon coğrafyası üzerinde gelecekteki Yugoslavya toprak haklarının temellerini atmak ve Ege'ye açılmaktı. *Tito*'nun daha geniş Makedonya bölgesindeki niyetleri, "amacının, 1912 ve 1913 yıllarında Balkan emperyalistlerince parçalanmış olan Makedonya'nın tüm parçalarını yeniden birleştirme" olduğunu 1944 yılında ilan etmesiyle doğrulanmıştır. Bu nedendir ki Yunanistan, tarihî ve kültürel mirasın hırsızlığına ve MEYC'in toprak ve kurtarımcı niyetlerine şiddetle karşı çıkmıştır (Yunan Dışişleri Bakanlığı, 2018). "Makedonya Cumhuriyeti" ismi Makedonya'nın, Makedon coğrafyasının ve kültürünün merkezi/çekirdeği olduğuna işaret etmektedir. Bu itibarla Yunanistan, 'Makedonya Cumhuriyeti' dışındaki tüm Makedon topraklarını, ve tabii Yunanistan'ın kuzeyini, topraklarına dâhil etme uğraşlarına girişmesinden endişe etmektedir. Makedon Anayasası'nın ilk halindeki "Makedonya sınırlarının bölünemeyeceği" (m. 3) ve "yurt dışındaki Makedonların haklarının korunacağı" (m. 49) şeklindeki hükümler, bünyesinde 150.000 civarı Makedon bulunduran Yunanistan tarafından yayımlanarak algılanmıştır (Özgen, 2013, s. 337; Demir, 2010). Nitekim Makedonya'nın bağımsızlığı, Yunanistan'daki, Nazilerle işbirliği yaptığı için sürgünlere maruz kalan, Yunanlaştırılmaya çalışılan ve kendini Makedon olarak tanımlayan kümeyi heyecanlandırmıştır (Sencer, 2018).

Türkiye'den dolayı zaten yüksek olan Yunan ulusal güvenlik endişeleri, Makedonya'nın bağımsızlığıyla daha da artmıştır. "Tehlike doğudan gelir" şeklindeki geleneksel tehdit algısına ilaveten bir de "tehdit batıdan da gelir" endişesi hâkim olmaya başlamıştır (Hasan, 2018, s. 22). Böylece çift yönlü bir tehdit algısına maruz kalması, Yunanistan'ın, küçük rakip olarak alt edebileceği düşüncesinden

dolayı Makedonya'ya karşı saldırgan ve bertaraf edici bir dış siyaset yürütmesine yol açmıştır. Böylece Yunanistan, isim sorununda; Türkiye karşısındaki zayıflık ruhiyesini daha da artırmama, olası bir toprak talebine maruz kalmama, yeni asırda ırkçılık boyutuna varan milliyetçilik duyguları artan Yunan toplumuna bir zafer sunabilme ve çift cephelikten kurtularak tüm enerjisini Türkiye'ye yöneltme güdüsüyle hareket etmiştir. Aslında Yunanistan'ın resmî "güvenlik ve yayılmacı" söylemi abartılıdır. Çünkü ne Makedonya saldıracak ve toprak alacak kadar güçlüdür ne de Yunan halkı buna inanmaktadır. 2001 yılında Yunanistan'da (Atina ve Selanik'te) yapılmış bir ankete göre, halkın ancak %1.5'i Üsküp'ü tehdit olarak görmektedir. Başka bir anlatımla Makedonya, tehdit sıralamasında (Türkiye %85, Arnavutluk %6, ABD %5) sonuncudur (Kofos, 2005, s. 223).

Yunanistan'ın tutumu açıktır: İçerde ve uluslararası alanda herkesle (*erga omnes*) ilişkisinde kullanılabilceği "Makedonya" sözcüğünün önünde coğrafi bir niteleyiciye sahip birleşik bir isim (Yunan Dışişleri Bakanlığı, 2018). Bu nedendir ki, hem Makedon mirasının tekelinin MEYC'e geçmesinin hem yayılmacı ülkünün engellenmesinin yolu olarak geçici kullanılan "MEYC" in ikamesi olarak, "Makedonya" sözcüğünün başına "Kuzey", "Yukarı" veya "Yeni" gibi sıfatlar konulması taraftarı olmuştur.

İyi Komşuluk İlişkileri. MEYC'in bu ilkeye saygı göstermediğini çok defalar vurgulamaktadır. Yunanistan'a göre, herkesle ilişkilerinde kullanabileceği coğrafi nitelendirmeli birleşik bir isim, kazanan ve kaybeden oluşturmayacak olan dü-rüst, karşılıklı çıkar sağlayan bir uzlaşma bulmanın en iyi olasılığı olacağı gibi, iyi komşuluk ilişkilerine saygı ilkesine dayanan sağlıklı ve istikrarlı bir ilişki geliştir-menin temellerini atacak ve daha geniş bölgede istikrar ve barışı güçlendirecektir (Yunan Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Makedonya'nın Savı ve Görüşü

Ulusal Kimlik. Makedonya'ya göre, MÖ 9-8. asırlarda Ege Makedonyası'nda ortaya çıkan Makedonlar, Yunanca konuşmadıkları gibi Yunan kültürünün de bir parçası değildir. Bugün Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Makedonlar ile Yunanistan içindeki Ege Makedonyası'ndaki kişilerin önemli bir kısmı Eskiçağdaki Makedon Krallığı'na ait kültürün mensubu olan Makedonlardır (Demir, 2010).

Makedonya, Yunanistan'ın, 'Yunan kültürel geçmişinin Büyük İskender'in Makedon Krallığı'na dek uzandığı ve Makedonluğun Yunan kültürü içinde ve ona ait olduğu' savına şiddetle karşı çıkmaktadır. Asıl Makedon ulusunun, Slav kökünden geldiğini ve hiçbir zaman Yunanca konuşmadığını belirtmektedir (Sof-talar, 2012). Makedonya'nın savlarının daha çok tepkisel ve reddiyeci olduğu gör-ülmele birlikte, hukuktaki "müddei iddiasını ispatla mükelleftir" ilkesi gereği, ispat yükümlülüğünün daha ziyade Yunanistan'a ait olmasındandır ki, Makedon tarafının savı sınırlıdır.

İsim Uyuşmazlığı Sürecinde Arabuluculuk İşlevi

1991 yılında başlayan ad sorunu, 17.6.2018 tarihinde Yunanistan'ın Makedonya sınırındaki Psarades Köyü'nde iki ülke dışişleri bakanlarınca imzalanan anlaşmayla¹⁴ kısmi sona ulaşmıştır. 27 yıllık sürece bakıldığında, Yunanistan'ın buna, kısmi feragatta bulunmakla birlikte (devletin adında "Makedonya" sözcüğünün kalmasına razı olmak), ambargo ve dışlamayı da içeren baskı, ödül ve hukuki yollara istikrarlı bir şekilde başvurusuyla ulaştığı görülmektedir. Yunanistan, uluslararası ortamlarda gerek spor müsabakalarında gerekse uluslararası örgütlere katılımında anayasal adıyla temsile hep itiraz etti. Makedonya'nın denize transit çıkışını engelleyerek ambargo koydu. Yunan Dışişleri Bakanı *Dora Bakoyani*'nin "Üsküp'ün, Makedonya haricinde yeni bir ismi kabul etmesine karşılık, Makedonya'dan geçecek otoyolun inşası için 75 milyon avro para yardımı" teklifi, zaten iktisaden çok kötü durumdaki Yunanistan'ın ülküsü uğruna yaptığı ahlâki olmayan bir ödül örneğidir (Demir, 2010). Yunanistan hukuku ve propagandayı da iyi kullanabilmiştir. Örneğin Yunanistan Dışişleri Bakanlığı resmî ağ sayfasında isim sorununu, kendi savları doğrultusunda İngilizce yayınlamış, burada Makedonya'nın Geçici Anlaşma'dan kaynaklı hukuk ihlallerini maddeler halinde örnekleriyle sıralamıştır (Yunan Dışişleri Bakanlığı, 2018). Buna karşılık, Makedonya genelde savunmada kalmış gözükmektedir. Çünkü ne kendinin ve ulusunun adını ne de bayrağını belirleyebilmeye ve kullanabilmeye muktedir olmuştur. Makedonya Dışişleri Bakanlığının da resmî ağ sayfasında UAD kararı ve başka belgelerin olduğu belirtilmelidir.

Makedonya, Dünya Bankası'na, Uluslararası Para Fonu'na ve BM'ye "Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti" adıyla üye olmuştur. Ancak BM Güvenlik Kurulu'nun kararı gereği bu ad "geçici"dir. Bu nedenle yapılacak görüşmelerle "kalıcı" adın belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda uyuşmazlığın çözümünde BM arabulucu rolünü üstlenmiş, *Nimetz* de BM Genel Kâtibi'nin özel temsilcisi olarak arabuluculuk görevini yüklenmiştir.

17 Haziran'da imzalanan anlaşma, arabuluculuk ve yumuşak gücün, ilaveten havuç-sopa yaklaşımının dönüştürücü şekilde kullanılmasıyla mümkün olmuştur. ABD gibi devletlere ilaveten BM, AB ve NATO gibi sorunla doğrudan alakalı örgütlerin rolleri anlaşmaya varılmasında muazzam katkıya sahip olmuşlardır. Bunların rollerini incelemek uygun olacaktır.

Geçici Anlaşma (Interim Accord). BM Güvenlik Kurulu 1993 yılında 817 (7.4.1993) ve 845 (18.6.1993) sayılı kararları almıştır. 817 Kararı'nda, "BM Güvenlik Kurulu, Genel Kurul'a, Makedonya'nın BM'ye "MEYC" geçici adıyla üyeliğini (m. 2)" ve " tarafları, aralarındaki sorunları hızlı bir şekilde çözmek için Eski Yugoslavya İle İlgili Uluslararası Konferans (ICFY - *The International Conference on the Former Yugoslavia*) Yönlendirme Kurulu Eş Başkanı (*Cyrus R. Vance*) ile işbirliğini

14 Anlaşma metni için: <https://greece.greekreporter.com/files/symfwnia-aggliko-keimeno.pdf>.

sürdürmeyi” (m. 1) önerdi. 845 sayılı Kararda da “sorunun tez çözümü için tarafların, BM Genel Kâtibi’nin himayesindeki çabalarını sürdürmelerini istemiştir (m. 2)”¹⁵ 817 Kararı’ndan bir gün sonra, 8.4.1993 tarihinde Makedonya, “MEYC” geçici adıyla BM’ye üye olmuştur. Bununla beraber Makedonya, “MEYC” geçici adını kullanmaya hiçbir şartta hazır olmadığını belirtmek suretiyle sert tepki göstermiştir. Makedonya’nın ‘MEYC’ adını kullanmayı reddetmesi ve uluslararası alanda ‘Makedonya Cumhuriyeti’ adını kullanmayı sürdürmesi üzerine Yunanistan, Şubat 1994’te Makedonya’ya yönelik siyasî, iktisadî ve ticari ambargo koydu (Azizi, 2012, s. 5). Makedonya, Yunanistan’ın itirazları ve baskıları üzerine, ABD’nin ve BM’nin arabuluculuğunda,¹⁶ Yunanistan ile New York’ta 13.9.1995 tarihinde bağlayıcı “davranış kuralları”nı düzenleyen Geçici Anlaşma’yı¹⁷ imzalamıştır. Bu anlaşmayla, bayrağını değiştirmiş ve anayasasındaki bazı maddeleri kaldırmıştır (Demir, 2010). Yunanistan da, uluslararası anlaşmalarda ve üyeliklerde “Makedonya EYC” ile hareket ettiğinde veto etmeyeceğini taahhüt etmiş (Softalar, 2012) ve ticari ambargoya son vermiştir. Bununla birlikte Yunanistan, AB’ye ve NATO’ya girişini engellemeyi sürdürmüştür.

Geçici Anlaşma m. 5/1 taraflara, 817 ve 845 sayılı Kararlarda da belirtilen sorunlarını kısa sürede çözmek için BM himayesi altında müzakereler yürütme yükümlülüğü getirmiştir. Böylece iki taraf, BM’nin himayesinde, 17 Haziranda imzalanan anlaşmaya dek süren müzakerelere başlamıştır.

Avrupa Topluluğu/AB. 17.2.1992 tarihindeki AT Dışişleri Konseyi Lizbon toplantısında, Portekiz başkanlığınca ‘Pinheiro Paketi’ oluşturuldu. Mart 1992 tarihinde AT himayesinde arabuluculuk görevini üstlenen Portekiz Dışişleri Bakanı *Jose Pinheiro*, Atina ve Üsküp’le görüşmeler neticesinde iki metin sunmuştur. İlk taslak anlaşma, iki tarafın sınırların tanınması ve dokunulmazlığı konusunda birbirine güvence vermesi ve herhangi bir toprak talep etmeme taahhüdünde bulunması suretiyle ‘mevcut sınırları onaylamaktaydı’. Daha sonraki taslak ise, Makedonya’nın Yunanistan’a karşı kurtarımcı eylem ve ülküleri sonlandırma sözü vermesiyle ilgiliydi. Özetle Pinheiro Paketi; 1) Mevcut sınırları onaylamayı, 2) Her iki tarafın, diğerinin kültürel ve tarihî mirasına karşı saldırgan eylem ve ülküleri önlemeyi, 3) Azınlıkla ilgili talepleri dizginlemeyi, 4) Devletin adını da “Yeni Makedonya” olarak önermekteydi. Dışişleri Bakanı *Antonis Samaras*’ın görüşü üzerine Atina, *Pinheiro*’nun isim önerisini reddetti ve böylece ilk uluslararası arabuluculuk girişimi sona erdi (Kofos, 2005 s. 133-135; Cekov, 2011, s. 36-37).

15 817 sayılı karar için: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/817\(1993\);](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/817(1993);) 845 sayılı karar: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/845\(1993\);](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/845(1993);)

16 Bu anlaşmanın imzalanmasında ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Holbrooke’nin de katkısı olmuştur. Ayrıca Holbrooke’ye göre, iki taraf da ABD’nin koruyuculuğunu istemektedir (Shea, 1997, s. 304). Yine mezkûr anlaşmada, ABD Başkanı *Bill Clinton*’un özel temsilcisi *Nimetz*’in ve BM arabulucusu *Vance*’nin de katkıları vardır. Anlaşma, *Vance* ve *Nimetz*’in huzurunda imzalanmıştır. Üçü de ABD’lidir.

17 Anlaşma metni için: https://www.mfa.gr/images/docs/fyrom/interim_accord_1995.pdf.

AB'nin iktisadi gücüne ilaveten serbest dolaşım ve AB vatandaşlığı gibi yumuşak güç imkânları Makedonya'yı bir çözüme daha da yaklaştırmıştır.

AB-BM. 1993 yılından itibaren sorunu AB ve BM ortak üstlenmiştir. 14.5.1993 tarihinde, arabuluculuğa başlayan *Vance* ve *David Owen*, iki ülkenin ilişkilerinin tüm yönlerini düzenlemeyi amaçlayan bir taslak anlaşma sunmuştur. Her iki taraf için de bağlayıcı 'Yeni/Nova Makedonya' ismini önerdiler ancak bu ismi iki taraf da reddetmiştir (Agramunt, 2008, s. 39). Hem Yunan müzakere ekibinin hem iki arabulucunun fark ettiği üzere, anlaşmazlığın temel noktası ismin de dâhil olduğu meselenin kültürel boyutuydu. Bu nedenle, nispeten daha kolay aşılabilir olacak güvenlik yerine, kültürel boyuta odaklanılmıştır. Ancak Yunan kamuoyu kimlik konusunda hassas olduğundan, yeni *Andreas Papandreu* hükümeti 1993'te BM arabuluculuk uğraşlarını tamamen durdurmuştur (Kofos, 2005, s. 135-136). 17.5.1994 tarihinde de *Vance*, Avrupa Parlamentosu (AP) seçimleri nedeniyle görüşmeleri geçici olarak askıya aldı.

Makedonya, Nisan 2008 tarihinde NATO Bükreş Zirvesi'nde, "Makedonya EYC" adıyla NATO'ya adaylık için başvurdu. Yunanistan, Makedonya'nın üyeliğini yine engelledi (Özgür Avrupa Radyosu, 17.1.2018). Bunun üzerine, Makedonya 17.11.2008 tarihinde, Yunanistan'a karşı UAD'a başvurmuş, UAD da 5.12.2011 tarih ve 37 sayılı kararında Yunanistan'ın isim nedeniyle Makedonya'nın NATO'ya girişini engellemesinin yanlış olduğuna, dolayısıyla Geçici Anlaşma'ya (m. 11/1'e) aykırı davrandığına hükmetmiştir (Uluslararası Adalet Divanı, 2011; Brunns-trom & Pawak, 2008).¹⁸ Ancak Divan'ın kararına rağmen, Yunanistan tutumunu değiştirmemiştir. Bu tutum sürdüğü müddetçe Makedonya'nın, hukuken haklı olmasına rağmen, ad sorunu çözümlene dek, Yunanistan'ın üyesi olduğu bir örgüte giremeyeceği anlaşılıyordu. Yunanistan'ın tutumunu değiştirmenin tek yolunun, geri adım atmak olduğunun bilincine varan Makedonya, arabulucunun da gayretleriyle kesin uzlaşmaya vardı. Dolayısıyla arabulucunun başarıya ulaşmasını kolaylaştıran etmenlerden biri olan, bir tarafın anlaşmaya tamamen hazır olması hususu ziyadesiyle mevcuttu.

Arabulucunun Başarıya Ulaşmasını Kolaylaştıran Etkenler

1. Çözüm yanlısı başbakanlar. Her iki ülkenin sol hükümetleri 2018 yılında çözüm arayışını taahhüt etmiştir (Özgür Avrupa Radyosu, 30.1.2018). Bu nedenle siyasi iradenin çözüm yanlısı olduğu sonucuna ulaşılabilir

Makedonya. *Zoran Zaev* dönemi öncesinde, sorunun sürüncemede kalmasının müsebbibi olarak Makedonya da görülmekteydi. Makedon yetkililer isim sorununun barışçıl çözümü açısından, müzakerelerde Yunanistan'la çözüm bulmak için pek bir çaba harcamadılar. İsteddiği şeyi tanımlamak, ona bağlı kalmak ve ibreyi bir milim bile kımlıdatmamak müzakerelerin başlamadan bitmesi demektir

¹⁸ Karar 15'e karşı 1 oyla kabul edilmiştir.

(Broz, 2017). Hâlbuki *Nimetz*'in 15.1.2018 tarihinde belirttiği gibi, “Her iki ülke halkı, ulusal çıkarlarıyla tutarlı bazı çözümler duymaya hazır olabilir ama sorunu çözebilecek bazı uzlaşma unsurları da vardır” (Özgür Avrupa Radyosu, 17.1.2018). Tümcenin ikinci kısmı ‘ödün verilmeli’ şeklinde anlaşılmalıdır.

Ancak Haziran 2017’de çözüm yanlısı *Zaev*’in başbakan olması umutları ziyadesiyle yeşertti. Zira *Zaev*, ülkenin süregelen sorunlarının gerek AB ve NATO ile bütünleşmesini engellediği gerekse ülkenin fakirleşmesine yol açtığı düşüncesinden hareketle, tüm komşularıyla sorunlarını çözme kararlılığı sergiledi (K. Yaşın, 26.2.2018). *Zaev*’in, gelişimi önündeki tüm sorunlarını halletmiş yeni bir Makedonya oluşturma düşüncesi ve gayreti vardır. İsim sorunu bu engellerdendi. *Nimetz*, 14.12.2017 tarihinde, Makedonya’daki yeni *Zaev* hükümetinin, öncekinin aksine isim anlaşmazlığını bir öncelik haline getirdiğini belirtti (The National Herald, 2017; Broz, 2017). Nitekim *Zaev*, Ocak 2018’de Çıpras’la Davos’ta görüşmesinden sonra Üsküp’teki Büyük İskender Havaalanı’nın ve aynı isme sahip otolunun adını değiştireceğini açıklayarak azmini göstermiştir (K. Yaşın, 26.2.2018). Kısacası müzakereler, *Zaev*’in iktidara gelmesinden sonra hız kazanmış (Smith, 2018) ve neticelenmiştir. Şüpheli bir yaklaşıma göre, böyle olacağı zaten belliydi zira ülkesinde Aralık 2016 seçimlerini kazanamayan *Zaev*, birilerince bu anlaşma için hazırlandı (Nevradakis, 2018).

Yunanistan’da da Çıpras iktidarı, sorunu çözmenin öncelikleri olduğunu belirtti (Smith, 2018). Gerçekte Yunanistan’ın, sadece içinde Makedonya sözcüğü geçen bir ülke ismini kabul etmekten ve bazı garantiler almaktan başka çok birşey yapması gerekmiyordu. Çıpras, en muhalif parti önderleriyle yaptığı görüşme sonrasında, 27.1.2018 tarihinde “Kuzey Makedonya” veya “Yeni Makedonya” gibi “Makedonya” adının olduğu “bileşik bir ismi” kabul etmeye hazır olduklarını söyledi (Özgür Avrupa Radyosu, 30.1.2018). Böylelikle, içinde Makedonya sözcüğünün geçeceği bir ismi kabul ettiğini açıklamış oldu. Aslında Yunanistan, MEYC ismine onay vererek, ‘Makedonya’ isimli bir olasılığı ta 1995 yılında kabul etmişti. Fakat Yunan pazarlığı icabı, kazanımlar elde etme yoluna gitmiştir.

2. Makedonya’nın AB ve NATO hasreti. Halkın pek çoğu AB üyeliği uğruna ülke adının değiştirilmesine razı olmuştur. AB Komisyonu altı kez (1.10.2009, 1.11.2010, 1.10.2011, 1.10.2012, 1.10.2013, 1.10.2014) Makedonya ile üyelik müzakerelerine başlanmasını önermiş, 2015 yılından itibaren de bu iradesini her yıl ortaya koymuştur. Ancak her defasında Yunanistan Daimi Temsilciler Komitesi’nde veto etmiştir. Son olarak, AB Komisyonu’nun 15.4.2018 tarihinde, Arnavutluk ve Makedonya’yla üyelik müzakerelerine başlamak isteğini tekrar belirtmesi, Makedonya için çözüm konusunda teşvik edici olmuştur.

Bu anlaşmayla NATO üyelik yolu da açılmıştır. 11-12.7.2018 tarihlerindeki Brüksel Zirvesi’nde NATO, Makedonya’ya üyelik görüşmeleri davet mektubu gönderilmesini kararlaştırmıştır (NATO, 2018).

3. Rusya ve Türkiye etmeni. Bu iki ülkenin Balkanlarda etkinliğini artırması AB'yi endişelendirmiştir.

Rusya'nın Balkanlardaki ürpertici etkisi hem AB'yi hem NATO'yu tedirgin etmektedir (BBC, 2018). Bu, özellikle iki örgüt içindeki Merkezî ve Doğu Avrupa ülkelerinde daha da hissedilmektedir. Rusya'nın, en son Karadağ'ın NATO'ya katılımında görüldüğü gibi her NATO genişlemesini kendisine yönelik bir tehdit olarak görme, eski peyklerini geri kazanma ve Ortodoks uygarlığın çekirdek devleti olma eğilimi Balkanlara müdahalesine yol açmaktadır. Keza, neredeyse her ülkede Rus yanlısı siyasilerin varlığını beslemesi bu iki örgütün endişelerini derinleştirmektedir.

Türkiye açısından da durum benzerdir. Türkiye çeşitli (tarihî, askerî, kültürel, siyasi, iktisadi) araçlarla Balkanlarla yoğun ilişki içindedir. Osmanlı/Türk mirasını koruma gerekçesiyle tarihî mirastan kaynaklı kültürel, NATO harekâtlarında yer almak gibi askerî, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, Dış Türkler ve Akaraba Topluluklar Başkanlığı, Maarif Vakfı ve Yunus Emre Enstitüsü gibi siyasi-kültürel araçlarla Balkan ülkeleriyle ilişki AB için olumsuzluk olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin Balkanlara yerleşmesi olarak görülen bu durumu Fransa Cumhurbaşkanı *Emanuel Macron*'un, 18.4.2018 tarihinde AP'de "Batı Balkan ülkelerinin Türkiye ve Rusya'ya yöneldiğini, bunun AB için bir tehlike oluşturduğunu ve giderek etkisini artıran bu iki ülkeye yakınlaşmalarına izin vermeyeceklerini" (Türkiye Gazetesi, 2018, s. 10) belirtmesi bunun teyididir.

Bu ülkelerin Balkanlarla yoğun ilişkisi karşı tarafça müdahale olarak algılanabilmektedir. Bulgaristan Meclisi'nin, Türkiye ve Rusya'nın içişlerine karışıp karışmadığını tespit edecek bir kurul kurması da (Erdemol, 2017), bu iki ülkenin Balkanlara dahlini kanıtlayıcı bir örnek olarak görülmektedir.

4. Sorunun süreğenliğinin oluşturduğu bezginlik. Sorun 1991 yılından beri yaklaşık 27 yıldır devam etmektedir. Bunun sonucu olarak; Makedonya çift isimle/kimlikle yaşamaktan muzdariptir. 11.1.2018 tarihinde Makedonya Başbakan Yardımcısı *Buyar Osmani*, "Bu uzun soluklu sorun yüzünden her iki ülkede genel bir yorgunluk hissi var" ifadesini kullanmıştır (Özgür Avrupa Radyosu, 15.1.2018).

Yunanistan ise gerek AB'de gerek Balkanlarda istikrarı bozmaktan sorumlu görülmüştür. Bu sorundaki tavıryla Yunanistan, AB'nin Balkanlara yönelmesini/genişlemesini sürekli engelleyen bir tavır sergilemiştir.

5. Arabulucunun deneyimi ve temsilinin büyüklüğü. Arabulucu *Nimetç* 1994 yılından beri sorunun çözümü için uğraşmaktaydı. Sürenin uzunluğu, sorunun büyüklüğünden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla *Nimetç*, çeyrek asırdan fazladır sorunun neredeyse tüm unsurlarına vakıf olabilmıştır.¹⁹ İlaveten arabulucu olarak

19 Ayrıca *Nimetç*, 1977-81 arasında ABD Dışişleri Bakanlığı'nda Yunan-Türk ve Doğu Akdeniz işlerinden sorumluydu (Nevradakis, 2018).

Nimetz'in temsil ettiği kurumun -BM'nin- büyüklüğü, AB ve NATO'nun da destekte bulunması başarıda etkili olmuştur. Nitekim *Nimetz*, anlaşmanın yapıldığı 12.6.2018 tarihindeki açıklamasında, BM Genel Katibi'ne ve çalışanlarına verdiği tam destekten dolayı teşekkür etmiştir.

6. Kazan-kazan. *Nimetz*'in 12.6.2018 tarihinde belirttiği gibi, "onur, iki tarafın anlaşmaya varmasında kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olmuştur." Makedon tarafı, ülkenin adında "Makedonya" adının kalmasını, Yunan tarafı da "tüm Makedonya coğrafyasını niteleyici vasfın ortadan kaldırılmasını" kazanım olarak görmüşlerdir. Keza iki ülke, anlaşma ile, aralarında petrol ve doğalgaz boru hatlarının inşası, geliştirilmesi ve işletilmesi konusunda işbirliği yapmayı kararlaştırmışlardır (m. 14/4). İki ülkenin Doğu Akdeniz'den çıkarılacak doğalgazın Avrupa'ya nakli üzerinde bir güzergâh olarak düşünüldüğü kuvvetle muhtemeldir. Güneydoğu Avrupa Demokrasi ve Uzlaşma Merkezi'nin (GADUM / CDRSEE - Center For Democracy And Reconciliation In Southeast Europe) başışçılarında olan Bölgesel İşbirliği Kurulu (BİK),²⁰ Güneydoğu Avrupa Bölgesel Enerji Piyasası oluşturmayı amaçlamaktadır (Nevradakis, 2018). Yunanistan ve Makedonya'nın barıştırılmak istenmesinin bir nedeni de budur.

7. AB, NATO ve BM etmeni. ABD Başkanı *George W. Bush*, 2008 NATO Büroş Zirvesi'nde, Yunanistan'a vetosunu kaldırması ve NATO'nun genişlemesini engellememesi için baskı yaptı (Brunnstrom & Pawak, 2008). Bu baskı günümüzde de vardır. Bugün için NATO genişlemek istiyor, bu hem NATO bütçesinin ABD'den diğer ülkelere yayılması hem de Rusya'ya, kısmen de Avrupalı devletlere karşı güvenlik için gerekli görülmektedir. AB, NATO, BM ve uluslararası toplum bölgede barış ve istikrar istemektedir (Broz, 2017). Bunlar, Balkanlara önemli siyasi ve iktisadi yatırımlar yapmıştır. AB, İstikrar ve Ortaklık Süreci'yle bu bölgeyi kapsamına aldığından, sorunları çöz(dür)me iradesi sergilemektedir. Nitekim 2018 Makedonya Raporu'nda da belirttiği üzere, isim sorununun acil çözülmesi gereken bir sorun olduğunu vurgulamaktadır.

Nimetz'in Görevinin Arabuluculuk Kurumu Açısından Değerlendirilmesi

a) *Arabulucunun göreve başlaması.* *Nimetz*, Makedonya isim sorununa çözüm bulmak için, 18.3.1994-Eylül 1995 arasında Başkan *Clinton*'un Özel Temsilcisi; 1999 yılına dek de BM arabulucusu *Vance*'nin yardımcısı olarak görev yapmıştır. Bir başka anlatımla isim sorununun *Nimetz*'den önceki BM arabulucusu *Vance*'dir. *Vance*'nin çekilmesinden sonra, sırasıyla BM Genel Kâtipleri *Kofi Annan*

20 AB, 1999 yılında Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı'nı (kısaca İstikrar Paktı, *Stability Pact for South Eastern Europe*) oluşturmuştur. Bu pakt 2008'de lağvedilerek, yerine 27.2.2008'de merkezi Saraybosna'da olan BİK oluşturuldu. Bugün 13 devlet üye olup, bunlardan biri de Türkiye'dir (Dışişleri Bakanlığı, 2011).

ve *Ban Ki-moon* tarafından aday gösterilmiş ve tarafların kabulüyle de 21.12.1999 tarihinde BM arabuluculuğu görevine başlamıştır (Nevradakis, 2018; Ellis, 2008).

b) *Arabuluculuk sabır gerektirir*. Çeyrek asırdır sorunla ilgilenmesinden dolayı *Nimetz*'in bu özelliği haiz görülmektedir. Başarı çeyrek asır sonra gelmiştir. Bir arabulucu olarak, sorunu yarıda bırakmamış ve neticeye ulaştırmıştır. Buna karşılık *Nimetz*'in başarılı bir arabulucu olduğu tartışmalıdır: tarafları uzlaştırarak 1995 yılındaki Geçici Anlaşma'daki etkisinden ve 2018 yılındaki kesin anlaşmayı yapmasından dolayı başarılı addedilebilirken, sorunun çok uzun sürede çözebilmesi başarısızlık olarak değerlendirilebilmektedir.

c) *Arabulucu tarafları bir araya getirir, görüşmelere katılabilir ve sorunun özüne dair somut öneriler sunabilir*. *Nimetz*, tarafları defalarca bir araya getirerek bir uzlaşma zemini oluşturmuştur. Bu doğrultuda, tarafların kâh dışişleri bakanlarıyla (örneğin Yunanistan Dışişleri Bakanı *Nikos Koçyas*, Makedonya Dışişleri Bakanı *Nikola Dimitrov* ve *Nimetz* 12.5.2018 tarihinde Atina'da) kâh müzakere elçileriyle (örneğin 12.12.2017 tarihinde, Yunanistan müzakerecisi elçi *Adamantos Vasilakis* ve Makedonya'nın BM Büyükelçisi *Vasko Naumovski* ile) ortak toplantılar düzenleyerek çözüm ortamı oluşturmuştur. Uzun süredir atalet halindeki müzakereler, Aralık 2007'de önerisiz tekrar başlamış, 2013 yılında biraz canlanmış ancak tekrar zayıflamış, üç yıl sonra 12.12.2017 tarihinde tekrar başlamıştır. Nitekim aşağıdaki çizelgede de görüldüğü üzere, son altı ayda çabalar yoğunlaşmış ve bir çözüme ulaşılabilmiştir.

Çizelge: *Nimetz*'in Taraflarla Son 1 Yıldaki Görüşmeleri

Sr	Tarih	Yer	Katılanlar	Karar / Sonuç
1	3.7.2017	Üsküp	Nimetz - Dimitrov	Diyalogun güçlendirilmesi
2	17.7.2017	Brüksel	Nimetz - Koçyas	Çözüm arayışının sürdürülmesi
3	12.12.2017	Brüksel	Nimetz - Vasilakis - Naumovski	
4	17.1.2018	New York, BM	Nimetz - Vasilakis - Naumovski	İsimler önerildi
5	30.1.2018	Atina	Nimetz - Koçyas	
6	31.1.2018	Üsküp	Nimetz - Dimitrov; -Zaev; -Ivanov	
7	13.2.2018	Viyana, BM	Nimetz - Koçyas - Dimitrov	Çözüm çabalarını sürdürme
8	30.3.2018	Viyana, Dışişleri Bakanlığı	Nimetz - Koçyas - Dimitrov - Kneissl	Çalışma planı hazırlandı
9	25.4.2018	Viyana, BM	Nimetz - Koçyas - Dimitrov	
10	12.5.2018	Atina	Nimetz - Koçyas - Dimitrov	

11	25.5.2018	New York, BM	Nimetz - Koçyas - Dimitrov	Sorunlar daraltıldı
12	17.6.2018	Prespa, Yunanistan	Nimetz - Çıpras - Zaev - Koçyas - Dimitrov - F. Mogherini - J. Hahn	Anlaşmanın imzası

Bu görüşmelere *Nimetz* de katılmıştır. 17.1.2018 tarihinde New York'ta BM karargâhında iki ülkenin diplomatlarıyla toplantı yapmış, sonrasında, "Bu sürecin olumlu yönde ilerlediğine çok inanıyorum" (Özgür Avrupa Radyosu, 17.1.2018) şeklinde açıklama yapmıştır. Bununla birlikte, taraflar, arabulucu olmadan, kendi aralarında da görüşmelere devam etmiştir. Görüşmeler daha çok Viyana, New York ve Brüksel'de gerçekleştirilmiştir ki bu, arabulucunun yer açısından bir denge gözettiği şeklinde algılanabilir. Son 6 ayda yoğun şekilde gerçekleştirilen mekik diplomasisinde, *Nimetz* doğaldır ki, tek bir tarafla da ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Örneğin 30.1.2018 tarihinde *Koçyas*'la, bir gün sonra da *Dimitrov*'la görüşmüştür. Arabulucu olarak, uğraşlarının meyvesi olan anlaşmanın imza törenine de katılmıştır.

Nimetz, taraflara somut pek çok öneri sunmuştur. Bu doğrultuda, 2005 yılında, "Makedonya Üsküp Cumhuriyeti" adını önermiş, ancak müzakerelere ortak temel oluşturacak bu öneri taraflarca kabul edilmemiştir (Agramunt, 2008: 39; Damyanov, 2010, s. 19). 9.4.2013 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere, arabulucu "Yukarı Makedonya Cumhuriyeti" adını önermiştir. Bu, Yunanistan'ın, Makedonya'nın NATO üyeliğini engellediği 2008 NATO zirvesinden sonraki BM arabuluculuğundan gelen ilk resmî yazılı öneriydi. Ulusal kimlik konusuyla ilgili teklifin parçası olarak da, Makedon dilinin "Makedonca / Makedonski" olarak adlandırılmasını önerdi (Balkan Insight, 2014). 17.1.2018 tarihindeki görüşmede ise, *Naumovski* ve *Vasilakis'e*, Atina ve Üsküp'te tartışılacak olan bir uzlaşma önerisi sunmuştur. Taraflara zaman tanıyarak, yaptığı teklifi tartışmak için yakında Atina ve Üsküp'e gideceğini söylemiştir. Önerisini açıklamamakla birlikte, Yunan kaynaklarına göre, taraflara, sonunda Cumhuriyet olan "Yeni Makedonya", "Kuzey Makedonya", "Yukarı Makedonya", "Vardar Makedonya" ve "Makedonya (Üsküp)" olmak üzere 5 isim önermiştir (Anadolu Ajansı, 2018). Çünkü *Nimetz*, Makedonya EYC'nin sadece "Makedonya" ismiyle kalacağını beklemesini gerçekçi bulmamıştır (Özgür Avrupa Radyosu, 17.1.2018).

Sorunun tarafları da, gerek arabulucuya gerekse karşı tarafa doğal olarak önerilerde bulunabilecektir. Örneğin *Zaev*, 17.5.2018 tarihinde, "İlinden / İlindenska Makedonya Cumhuriyeti"nin her iki taraf için kabul edilebilir uzlaşma adı olduğunu söyledi. Ancak Çıpras, Makedonya'nın bu önerisini reddetti. Öneriyi, ismin üçüncü bir devleti hedef alma veya rahatsız etme ihtimalinden dolayı reddetmiş olabilir. Zira "İlindenska" sıfatı, sözcük anlamıyla "İlyas Peygamber'in günü" anlamının yanı sıra "Türk işgalcilere karşı 1903 ayaklanması" anlamına da gelmektedir (Lederer, 2018).

ç) *Arabulucu mutlak tarafsız olmalıdır.* Bu, bir arabulucunun olmazsa olmaz işlevidir. *Nimetz'in* arabuluculuk sürecindeki söylemleri tarafsız davrandığı şeklinde algılanmaya uygundur. Örneğin 14.12.2017 tarihindeki görüşmelerin 'çok iyi bir havada' düzenlendiğini ve yeni yeni ismin tartışılmasına rağmen, 'her iki başkentte de' iyimserlik olduğunu ve coğrafi niteleyicilerle yapılan tüm önerilerin, Makedonya sözünü de içerdiğini" söylemiştir (The National Herald, 2017). 25.5.2018 tarihindeki görüşme sonrasında, 'iki tarafın da' anlaşma yapmak için yeterince çaba gösterme kararlılığıyla çok çalıştığını vurgulayarak "Her iki tarafın da önemli pozisyonları, ulusal çıkarları söz konusu, ancak ikisi de bir anlaşmaya varmanın önemini kabul ediyorlar" (Lederer, 2018) dedi. Bu tarzını anlaşmanın son hali kabul edildikten sonra da sürdürmüştür: 12.6.2018 tarihinde, "iki ülke ve daha geniş bölge için 'karşılıklı' faydalı bir çözüm" olarak nitelendirdiği anlaşmayı memnuniyetle karşılayan *Nimetz*, Makedon ve Yunan 'dışişleri bakanlarının' "önderliğini, ufkunu ve kararlılığını" övgüyle karşıladığını; anlaşmanın iki Balkan ülkesi, özellikle halkları arasındaki ilişkileri güçlendireceğini belirterek ' tarafları' tebrik etmiştir (E Kathimerini, 2018). Arabulucu, çoğu kez taraf tutmadan 'her iki taraf(ın) da', 'her iki başkentte de', 'karşılıklı fayda' tarzı denge gözetici ibareleri titizlikle kullanmaktadır. Müzakerelerin güdüsünü olumsuz etkileyeceğinden, bir tarafı suçlamak veya diğer tarafın daha gayretli olduğunu belirtmek gibi bir yaklaşımı genelde benimsememiştir.

Tarafgirliği. Buna karşılık *Nimetz'in* kişisel bağlantıları tarafsız kal(a)madığının kanıtı niteliğindedir: 1) *Nimetz*, Selanik merkezli GADUM'un kurucu başkanı ve halen yönetim kurulu üyesidir. GADUM, *George Soros'un* Orta Avrupa Üniversitesi (CEU - Central European University) ve Açık Toplum kuruluşları ile ABD Dışişleri Bakanlığı, AB ve Yunanistan Dışişleri Bakanlığı tarafından kurulmuştur. Başka bir anlatımla, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, isim anlaşmazlığında tarafsız(!) arabulucunun örgütüne para aktarmaktadır.²¹ GADUM, "Ortak Tarih Projesi"ni yürütmekte olup, projenin 2011-16 arasındaki giderinin %95'ini AB, Katılım Öncesi Malî Yardım Aracı (IPA - Instrument for Pre-Accession Assistance) fonlarından tedarik etmiştir (GADUM, 2016). Proje kapsamında tarih ders kitapları dâhil çeşitli yayın çalışmaları yapmaktadır. İsim anlaşmasının 8. maddesinin 5. fıkrasında ders kitapları ve yardımcı kaynakların oluşturulması ve yenilenmesinden bahsedilmektedir. Çıkar ilişkisi sırtmaktadır: *Nimetz*, tarihin tadilinden faydalanacaktır (Nevradakis, 2018). 2) *Nimetz*, Amerikan Ulusal Dış Siyaset Komitesi'nin (NCAFP - National Committee on American Foreign

21 *Nimetz'in* kendisinin yanı sıra, Selanik Belediye Başkanı Yanis Butaris (Zaev, 31.12.2017'de Selanik'e Butaris'le görüşmeye gitti, neden?), avukat Stathis Potamitis, John Brademas (ABD'li Yunan), işadamı Nikos Efthymiadis (GADUM Bşk Yrd., Hollanda'nın Selanik Fahri Şehbenderi), iş kadını *Stacey A. Polites* (Elastrak), *Alex Gus Spanos* (AG Spanos Bşk), *Rigas Celepoğlu* (Selanik İşletme Koleji Bşk.) ve *Spiros Voyadzis* GADUM'un Yunan bireysel başişçileridir (Nevradakis, 2018).

Policy) Danışmanlar Kurulu üyesidir.²² Komite, ABD çıkarlarını olumsuz etkileyen sorunların çözümüne odaklanan kâr amacı gütmeyen siyasi bir kuruluştur. Öyleyse *Nimetz*, sorunu çözerken Yunanistan ve Makedonya'dan ziyade, veya en iyi olasılıkla onlara ilaveten ABD çıkarlarını da göz önünde bulundurmuştur. Bu durumda *Nimetz* tarafsız mıdır? (Nevradakis, 2018) 3) Geçmişinde de Yunanlılıkla irtibatlıdır. 1974-75'te *Nimetz*, New York eyalet valisi olan ve 1981 yılında Yunan kökenli ABD'li zengin emlakçı *Evangeline Gouletas*'la evlenen *Hugh Carey*'in seçim kampanyasında çalışmıştır. 4) Mikronezya statü görüşmelerindeki gibi, *Nimetz*'in arabuluculuk rolünün "anlaşmazlıkları çözmek değil, taraflardan birinin yeterince zayıflatılınca dek sürdürülmesine, böylece kendisine sunulan çözüme mecbur kalmaya" dönük olduğu belirtilebilir. *Nevradakis* (2018), burada zayıflatılan tarafın Yunanistan olduğunu belirtir. Zira ona göre, Geçici Anlaşma'yı denetleyen *Nimetz*, bu anlaşmayı 1995 yılından beri Yunanistan'a karşı kullanmıştır. Yunanistan, 1990'larda, "içinde Makedonya sözcüğü olan her isme karşı olma" tutumundan, bugünkü "Kuzey Makedonya" adını kabul etme noktasına gelmiştir. Diğer yandan zayıflatılan ve belki de çaresizleştirilen tarafın Makedonya olduğu güçlü bir sav olacaktır. Zira uluslararası ilişkilerdeki devlet egemenliği gereği kendi ismini belirleyebilme hakkına, Makedon kimliğine sahip olmasına, dünyada pek çok ülke tarafından [BM Güvenlik Kurulu'nun 5 daimi üyesinin 4'ü dâhil (Fransa istisna)] anayasal ismiyle tanınmasına ve devletin adının pazarlık konusu olmadığını ısrarla belirtmesine (6.2.1995 tarihinde Dışişleri Bakanı *Branko Ciroenkovski*) rağmen son tahlilde ismini değiştirmeye mecbur kalmıştır. 5) *Nimetz*, 1997-2005 yılları arasında, yani arabuluculuk görevi devam ederken Virjinya merkezli Doğayı Koruma (Nature Conservancy) vakfı üyeliği ve müdürlüğü yaptı. Bugün bu kurum Yunan *Maria Damanaki* için çalışmaktadır. 6) *Nimetz* *General Atlantic*'te görev yaparken, *G. Atlantic*, aynı zamanda bir Yunan bağlı kuruluşa (*Saxo Bank Hellas*) sahip olan *Saxo Bank*'a (Danimarka) yatırım yaptı. *Nimetz*'in resmî belgelerde hiç bahsetmediği (Nevradakis, 2018) bu durum, BM kayıtlarında bile yer buldu.²³ *Nimetz*, *G. Atlantic*'te 2005 yılında, yani iki ülke arasındaki arabuluculuk işlevi sürerken göreve başladı.

Açıktır ki *Nimetz*, tarafsızlık ile çıkar arasında çatışma halindedir. *Nevradakis*'in (2018) görüşüne göre *Nimetz*, Meksika sınır bölgesi, Mikronezya, ABD Dışişleri Bakanlığı'nda "Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan" masasındaki görevi gibi, sık sık sınır bölgelerini ve yüksek derecede ticarî bölgeleri ilgilendiren mevkilere yerleştirilmiştir. Bu nedenle *Nimetz*'in arabuluculuğu, hele hele tarafsız arabuluculuğu bir yanılsamadır. Ondan şüphe duyulmasını gerektiren çok neden vardır.

Tarafsızlığı yok edici tüm bu bağlantılarına rağmen, taraflar bu durumu kabul etmiş (veya etmek zorunda kalmış) ki, *Nimetz* süreç sonuna dek arabulucu ola-

22 Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.ncafp.org/about-us/faps-board-of-advisors/>.

23 Ayrıntılı bilgi için bkz. "Daily Press Briefing by the Office of the Spokesperson for the Secretary-General", 17.1.2018, <https://www.un.org/press/en/2018/db180117.doc.htm>.

rak kalmıştır. Nitekim bu süreçte, tarafların *Nimetz*'in tarafsızlığına dair güçlü bir eleştirisi olmadığı²⁴ gibi aksine, ondan övgüyle bahsetmişlerdir. Örneğin *Nimetz*'le 30.1.2018 tarihinde görüşme sonrasında basın toplantısında *Koçyas*, onun çok yetenekli bir muhatap olduğunu söylemiştir (Yunan Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Sonuç

Makedonya EYC bir isim olmayıp, Yunanistan'ı tatmin etmek adına kabul edilmiş geçici bir çözümdü. Bazı devletler ve uluslararası örgütler (AB, AGİT, Avrupa Konseyi gibi) de bu ismi benimseyince sanki ülkenin adınıymış gibi bir algı oluşmuştur. Bu algının daha çok ya Yunanistan yanlısı olanlar ya da Yunanistan'a karşı olmak istemeyenler nazarında oluştuğu açıktır. Buna karşılık devletin resmî adı "Makedonya Cumhuriyeti" olup, uluslararası camianın büyük kısmı bu ismi benimsemiştir. Ülkeyi anayasal ismiyle tanıyanlar, genellikle sorunda taraf olma, yani Makedonya'nın tarafında veya Yunanistan'ın karşısında yer alma güdüsüyle hareket etmemişlerdir. Sadece, ülkenin anayasal ismi bu olduğu için, bu isimle tanımışlardır. İsim sorunu, esasen uluslararası örgütlerde ve neredeyse sadece Yunanistan özelinde yaşanmaktadır. Devletler açısından böyle bir sorun yok gibidir.

Yunanistan'a göre sorunun özünde, Yunan kültürel ve tarihî mirasının Makedonya tarafından gaspının yanında, Makedonya'nın olası toprak talebi yatmaktadır. Makedonya'ya göre ise, devletin ismini belirleyebilmesinin egemenlik hakkı gereği olması bir yana, özünde Makedon "dili" ve "ulusu" temelinde bir ulusal kimliğin inşasıyla ilgilidir.

İsim anlaşması yürürlüğe girdiğinde ülkenin ismi "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti (Republika Severna Makedonija)" olacaktır. Ancak, her ne kadar bir anlaşma imzalanmış ve çözüme varılmışsa da, aslında ne Makedonya ne de Yunanistan bu isimden mutlak memnundur. Müzakerelerin özünde olan, konularından feragatte bulunma gereği iki taraf da ulusal tutumlarından tavizler vererek hoşnutluğu orta halli bir çözümü benimsemişlerdir. Yunanistan "Makedonya" sözcüğünün kalmasını kabullenirken, Makedonya da adına "Kuzey" sıfatını eklemek suretiyle Makedon ekinin tekeline terk etmek durumunda kalmıştır. Esasen tatmin oranı düşük bu tür çözümler, uluslararası ilişkilerin gerçekliğinin bir sonucudur. Zira genelde, küçük devletler, sorunlarına ya kendileri çözüm bulurlar ya da özellikle büyük devletlerin çıkarlarını zedelediğinde, kendilerine sunulan çözüme razı olurlar.

Mesele arabuluculuk açısından değerlendirildiğinde ise, sorunun arabuluculuk yolu ile çözümünün bir ihtiyaç olduğu açıktı. Çünkü çeyrek asırdır süren bir sorunun çözümünün ne kadar zor olduğu aşikârdır. İsim sorunu BM arabulucu-

24 Bazı Makedon ağlarında eleştiriler bulunmaktadır; örnek için bkz. "United Macedonian Diaspora: Nimetz's bank invested in Greece", 23.1.2018, <https://macedonia-mk.blogspot.com/2018/01/united-macedonian-diaspora-nimetz-bank.html>.

luğunda çözümlenmiştir. Böylece BM, 'süregitmesi uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye atacak' bir sorunu sona erdirmiştir.

İsim sorununu çözüme ulaştıran arabulucu *Nimetz*'dir. İlginçtir ki, BM arabulucularından *Vance* de *Nimetz* de ABD'lidir. Arabuluculuk görevini uzun süren uğraşlarla yürüten *Nimetz*, arabuluculuk kurumun tüm özelliklerini tatbik etmiştir. Örneğin tarafları bir araya getirmiş, taraflarla görüşülen yerler konusunda ve söylemlerinde denge gözetmiş, ifadelerinde teşvik edici davranmıştır. Ancak *Nimetz*, arabuluculuğun olmazsa olmaz ilkesi olan tarafsızlık açısından eleştirilebilir. Nitekim gerek geçmişinde gerekse bugünkü bağlantıları onun arabulucu vasfını zedelemiştir. Yine de tarafların bu duruma itiraz etmemesiyle, görevini bir anlaşmayla hitama erdirmiştir.

Ulaşılan sonuç şudur ki, isim sorununun çözümünde ve sürecin ilerlemesinde, arabulucunun yürüttüğü beceriden çok, tarafların ödül beklentisi ve baskı altında olmaları belirleyici olmuştur. Havuç ve sopa yaklaşımı sorunun çözümünde kendini hissettirmiştir. Uluslararası örgütlerin yumuşak gücü (havuç) ve genişleme ihtiyacından kaynaklı baskısı (sopa) zoraki çözümü mümkün kılmıştır.

Kaynakça

- Acer, Y. ve Kaya İ. (2011). *Uluslararası Hukuk*. 2. Baskı, Ankara: USAK Yay.
- Agramunt, P. (2008). Use of the Provisional Reference “the former Yugoslav Republic of Macedonia” at the Council of Europe. Doc. 11524. *Documents Working Papers*, Vol. III: 37-41, googlekitap.
- Alberstein, M. (2007). Forms of Mediation and Law: Cultures of Dispute Resolution. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 22(2), 321-375.
- Anadolu Ajansı (18.1.2018). UN issues list of 5 alternative names for Macedonia. <https://www.aa.com.tr/en/europe/un-issues-list-of-5-alternative-names-for-macedonia/1034991> (Erişim: 16.8.2018).
- Azizi, A. (2012). Analysis On European Future Of Macedonia: The Greek Obstacles On The Name Issue. *International Journal Of Social Sciences And Humanity Studies*, 4(1), 1-8.
- Balkan Insight* (11.11.2014). Nimetz’s Name Proposal for Macedonia Revealed. <http://www.balkaninsight.com/en/article/nimetz-s-name-proposal-for-macedonia-revealed> (Erişim: 19.8.2018).
- Baum, S. H. (2012). Hawking Our Wares in the Marketplace of Values–Sell Quality Not Cost When Promoting Mediation; the Interplay of Global Norms of Justice and Harmony in the Mediation Forum. In Arthur W. Rovine (Edt.), *Contemporary Issues in International Arbitration and Mediation*. Leiden: M. Nijhoff Pub.: 317-340, googlekitap.
- BBC (12.6.2018). Macedonia and Greece: Deal after 27-year row over a name. <https://www.bbc.com/news/world-europe-44401643> (Erişim: 16.8.2018).
- Bercovitch, J. (1994). The Structure and Diversity of Mediation in International Relations. In Jacob Bercovitch & Jeffrey Z. Rubin (Edt.), *Mediation in International Relations*. London: Palgrave Macmillan: 1-29, googlekitap.
- Birleşmiş Milletler (2018). Group of Friends of Mediation. <http://peacemaker.un.org/friendsofmediation> (Erişim: 25.7.2018).
- Broz, S. (11.12.2017). The name ‘Macedonia’ cannot work. <http://www.ekathimerini.com/224046/opinion/ekathimerini/comment/the-name-macedonia-cannot-work> (Erişim: 17.8.2018).
- Brunnstrom, D. & Pawak J. (2.4.2008). Greece stands by NATO veto threat for Macedonia. <https://www.reuters.com/article/us-nato-macedonia/greece-stands-by-nato-veto-threat-for-macedonia-idUSL0238277320080402> (Erişim: 17.8.2018).
- Cekov, A. (Jan. 2011). The effect of Europeanization on bilateral conflicts in the enlargement process: -the bilateral conflict between Greece and Macedonia: 1-70. <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1758702&fileId=1758705>.
- Damyantov, H. (June 2010). The conflict for the name ‘Macedonia’ between Greece and Former Yugoslav Republic of Macedonia in regards to the application of FYROM to become a Member State of the European Union. <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=131422> (Erişim: 17.8.2018).

- Demir, A. (16.7.2010). Yunanistan'ın İsim İnadi. <https://www.batitrakya.org/yazar/ayhan-demir/yunanistanin-isim-inadi.html> (Erişim: 31.7.2018).
- Dışişleri Bakanlığı (2011). Bölgesel İşbirliği Konseyi (BİK). <http://www.mfa.gov.tr/bolgesel-isbirligi-konseyi.tr.mfa> (Erişim: 19.8.2018).
- E Kathimerini (12.6.2018). UN's Nimetz: Name deal will bring 'mutual benefits,' create 'strategic partnership'. <http://www.ekathimerini.com/229558/article/ekathimerini/news/uns-nimetz-name-deal-will-bring-mutual-benefits-create-strategic-partnership> (16.8.2018).
- Ekinci, M. U. (Haz. 2018), Makedonya İsim Sorunu Çözülüyor (mu?), *SETA Perspektif*, 204: 1-7, <https://setav.org/assets/uploads/2018/06/204.makedonya.pdf>.
- Ellis, T. (25.2.2008). Matthew Nimetz: Special UN mediator seeks a just solution 'I try to be objective and even-handed' to both sides involved. <http://www.ekathimerini.com/55610/article/ekathimerini/news/matthew-nimetz-special-un-mediator-seeks-a-just-solution-i-try-to-be-objective-and-even-handed-to-both-sides-involved> (Erişim: 17.8.2018).
- Erdemol, M. K. (28.3.2017). AKP, Bulgaristan seçimlerini kaybetti. <https://www.birgun.net/haber-detay/akp-bulgaristan-secimlerini-kaybetti-152873.html> (Erişim: 18.8.2018).
- GADUM (2016). Joint History Project. <http://cdrsee.org/projects/education-projects/joint-history-project> (Erişim: 19.8.2018).
- Gürler, A. Y. ve Bostancı F. A. (2017). Uluslararası Hukukta Arabuluculuk ve Türkiye. İçinde Övgü K. Küçüksoğak (Edt.), *Current Debates in International Relations & Law*, Vol. 4. İstanbul: IJOPEC Pub.: 207-218, googlekitap.
- Hasan, B. (Tem.-Ağu. 2018). Yunan Dış Politikasının Çıkmazları ve Post-modern Bir Meydan Okuma Olarak Makedonya İsim Sorununun Türkiye'ye Etkisi. *Anka Strateji Dergisi*, 8, 20-23.
- K. Yaşın, G. (11.7.2018). Makedonya-Yunanistan Anlaşması: Antik Makedonlarla İlgisi Olmamak Kaydıyla "Kuzey Makedonya". <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2018/07/11/8885/makedonya-yunanistan-anlasmasi-antik-makedonlarla-ilgisi-olmamak-kaydiyla-kuzey-makedonya> (Erişim: 5.8.2018).
- (26.2.2018). Makedonya'nın "İsim Sorunu" ve Dış Politikada Kazanma Düsturu. <https://www.batitrakya.org/yazar/gozde-kilic-yasin/makedonyanın-isim-sorunu-ve-dis-politikada-kazanma-dusturu.html> (Erişim: 31.7.2018).
- Kalaitzidis, A. (2010). *Europe's Greece: A Giant in the Making*. New York: Palgrave Macmillan, googlebook.
- Kofos, E. (2005). The Unresolved 'Difference Over The Name': A Greek Perspective. In Evangelos Kofos and Vlasias Vlasidis (Edt.), *Athens - Skopje: An Uneasy Symbiosis (1995-2002)*. Athens: Eliamep: 125-223, macedonian-heritage.
- Lederer, E. M. (25.5.2018). UN Says Issues 'Narrowed' Over Greece-Macedonia Name Dispute. <https://www.usnews.com/news/world/articles/2018-05-25/un-says-issues-narrowed-over-greece-macedonia-name-dispute> (Erişim: 16.8.2018).
- Malanczuk, P. (1997). *Akehurst's Modern Introduction to International Law*. 7th Rev. Edi., New York: Routledge.

- Merrils, J. G. (2011). *International Dispute Settlement*. Fifth Edi., Cambridge: Cambridge UP, googlekitap.
- NATO (12.7.2018). The Brussels Summit: where do we go from here?. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_157532.htm?selectedLocale=en (Erişim: 3.9.2018).
- Nevradakis, M. (9.7.2018). Investigation: Matthew Nimetz: Impartial Macedonia mediator or deep state agent?. <http://theduran.com/matthew-nimetz-impartial-macedonia-mediator-deep-state-agent/> (Erişim: 20.8.2018).
- Özgen, C. (2013/2). Balkanlar'da Güvenliğe Yönelik Bir Tehdit: Yunanistan-Makedonya Anlaşmazlığı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(25), 327-345.
- Özgür Avrupa Radyosu. (15.1.2018). UN Envoy: 'Positive Momentum' In Macedonia Name Dispute. <https://www.rferl.org/a/macedonia-un-envoy-positive-momentum-greece-name-dispute/28977137.html> (Erişim: 7.8.2018).
- (17.1.2018). UN Mediator 'Very Hopeful' About Solving Macedonia Name Dispute. <https://www.rferl.org/a/macedonia-greece-talks-un-name-dispute-nimetz-naumovski-vassilakis/28980222.html> (Erişim: 7.8.2018).
- (30.1.2018). UN Mediator In Athens For Talks On Dispute With Macedonia. <https://www.rferl.org/a/macedonia-greece-name-dispute-un-talks/29006138.html> (Erişim: 7.8.2018).
- Pazarıcı, H. (2000). *Uluslararası Hukuk Dersleri*. IV. Kitap, Ankara: Turhan Kit.
- Schurtman, W. (2007). Trends in International Arbitration and Mediation. In Anita Alibekoa & Robert Carrow (Edt.), *International Arbitration and Mediation*. Yorkhill LP: 31-38, googlekitap.
- Sencer, A. (16.6.2018). Makedonya İsim Krizi: 27 Yıllık İnattan Mutlu Sona. <http://bmshaber.com/makedonya-isim-krizi-27-yillik-inattan-mutlu-sona/> (Erişim: 5.8.2018).
- Shea, J. (2007). *Macedonia and Greece: The Struggle to Define a New Balkan Nation*. London: McFarland Pub. googlekitap.
- Smith, H. (12.6.2018). Macedonia agrees to new name after 27-year dispute with Greece. <https://www.theguardian.com/world/2018/jun/12/macedonia-agrees-to-new-name-after-27-year-dispute-with-greece> (Erişim: 7.8.2018).
- Softalar, A. (28.2.2012). Makedonya – Yunanistan İsim Sorunu. <http://akademikperspektif.com/2012/02/28/makedonya-yunanistan-isim-sorunu/>, (Erişim: 29.8.2018).
- Sur, M. (2013). *Uluslararası Hukukun Esasları*. Tıp. 6. Baskı, İstanbul: Beta Yay.
- The National Herald. (14.12.2017). UN Envoy Nimetz Sees Greece-FYROM Name Deal in 2018. <https://www.thenationalherald.com/184800/un-envoy-nimetz-sees-greece-fyrom-name-deal-2018/> (Erişim: 16.8.2018).
- Türkiye Gazetesi. (18.4.2018). "Türkiye karşısında etkisiz kaldık".
- Uluslararası Adalet Divanı. (5.12.2011). The Court finds that Greece, by objecting to the admission of the former Yugoslav Republic of Macedonia to NATO, has breached its obligation under Article 11, paragraph 1, of the Interim Accord of 13 September 1995. <http://www.icj-cij.org/files/case-related/142/16841.pdf> (Erişim: 3.9.2018).

- (2018a). Cases. <http://icj-cij.org/en/cases> (Erişim: 25.7.2018).
- (2018b). History. <http://icj-cij.org/en/history> (Erişim: 24.7.2018).
- Uluslararası Azınlık Hakları Öbeği. (2018). <http://minorityrights.org/country/macedonia/> (Erişim: 2.8.2018).
- Ünal, ř. (2005). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Yetkin Yay.
- Volkan, V. D. & Itzkowitz N. (2002), *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular*. İstanbul: Bağlam Yay.
- Yunan Dışışleri Bakanlığı. (2018). FYROM Name Issue. <https://www.mfa.gr/en/fyrom-name-issue/> (Erişim: 3.8.2018).
- (30.1.2018). Statements of the Minister of Foreign Affairs, Nikos Kotzias, following his meeting with UN Secretary General's Personal Envoy, Matthew Nimetz (Athens, 30 January 2018). <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/statements-of-the-minister-of-foreign-affairs-nikos-kotzias-following-his-meeting-with-un-special-envoy-matthew-nimetz-athens-30-january-2018.html> (Erişim: 18.8.2018).

BANKERLİKTE MESLEK AHLAKINA İLİŞKİN BÜLENT ARABACIOĞLU'NUN ELEŞTİREL YAKLAŞIMI

Uğur KESKİN¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, karikatürist Bülent Arabacıoğlu'nun eserlerinde işlemiş olduğu meslek ahlakı konusunu ele almaktır. Çizerin bu konudaki bakış açısını ortaya koyabilmek için ise yayınlamış olduğu karikatürler ve çizgi diziler incelenmiştir. Arabacıoğlu, Banker isimli çizgi dizisinde meslek ahlakı genel konusunu, özel olarak ise bankerlik mesleğini yürütenlerin etik anlayışlarını ele almıştır. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada, Banker çizgi dizisi kapsamında içerik incelemesi yürütülmüştür. Arabacıoğlu bu çizgi dizide, bankerlik mesleğine ilişkin özgün bakış açısını çizimlerine yansıtmıştır. Çizimlere yansıyan söz konusu aktarımlar, aynı zamanda 1980'li yıllarda toplum genelinde bankerlik mesleğe yönelik dile getirilen olumsuz yaklaşımları da önemli ölçüde aksettirmektedir. Sonuç olarak Banker çizgi dizisi, meslek ahlakına sahip olunmayan her türlü iş yapma sürecinde, çizgi dizide ele alınan türden olumsuzlukların yaşanabileceğini vurgulamakta ve okuyucuyu bu anlamda dikkatli davranmaya davet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Meslek Ahlakı, Bankerlik, Bülent Arabacıoğlu, Mizah.

The Critical Approach of Bülent Arabacıoğlu's Vocational Ethics in Brokerage

Abstract

The aim of this study is to examine the issue of professional ethics in which the cartoonist Bülent Arabacıoğlu's work is carried out. In order to be able to reveal the point of view of this issue, the cartoons that were published have been examined. Arabacıoğlu has dealt with the ethics of professional ethics, especially those who have a banking profession in his cartoons. In this study, which adopts the qualitative research methodology, a content review was carried out within the context of the Banker cartoons. Arabacıoğlu reflected his original view of the banking profession in this drawings. hese transfers, reflected in the drawings, also considerably reflect the negative attitudes towards the banking profession throughout the society in the 1980s. As a result, Banker cartoons emphasize that there may be some kind of negativity in caricatures in all kinds of business processes that do not have professional ethics and invite the reader to be careful in this sense.

Keywords: Ethics, Vocational Ethics, Brokerage, Bülent Arabacıoğlu, Humor.

1 Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ugurkeskin@anadolu.edu.tr

Giriş

Kapsayıcı ve kuşatıcı bir olgu olarak ahlak, yaşamsal ve kuramsal bütün alanlara girebilecek bir niteliğe sahip bulunmaktadır. Ahlakın bir alt alanı olarak meslek ahlakı konusu ise meslek erbabı olan her bireyi ilgilendirdiği kadar, söz konusu meslek alanının doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği tüm bireyleri ilgilendirmektedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde meslek ahlakının, gündelik yaşamın tüm yönleri ile ilişkili yönlerinin var olduğu anlaşılmaktadır. Yürütülen faaliyetlerin niteliğine bağlı olarak her bir meslek grubunun, toplumsal etki düzeyi farklılık göstermektedir. Bazı meslekler, görece olarak çok daha sınırlı bir toplumsal kesimi etkilerken, diğer bazı meslekler ise çok daha geniş toplumsal kesim üzerinde etkili olabilmektedir.

Finansal kuruluşların, toplum geneli üzerinde kapsamlı bir etkisinin olduğu, bilinen bir gerçekliktir. Söz konusu etki, finansal bir kuruluş/müessese olarak bankerlik için de geçerlilik taşımaktadır. Özellikle 1970'li yılların sonlarından itibaren Türkiye'nin gündemine gelmiş olan bankerlik faaliyetleri, çeşitli ekonomik çalkantıları ve birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu yıllarda Türkiye'de faaliyette bulunan bankerlik kurumlarının kapanarak piyasadan çekilmesi ise hem bireylere hem de toplum geneline ağır bir maddi bedel olarak yansımıştır. Bu bedel sadece maddiyat ile sınırlı kalmamış, genel anlamda finansal sisteme, özelde ise bankerlik mesleğine yönelik güven kaybına neden olması yönüyle, manevi/düşünsel anlamda da olumsuzluklara kaynaklık etmiştir. Bu dönemde insanlar, bankerlik mesleğini yürüten kişilerin hem genel anlamda ahlakını hem de meslek ahlakını sorgulamaya başlamışlardır. Tolum genelinde oluşan bu hava, elbette ki ülkenin yazılı medyasına da yansımıştır. Yazılı medyanın önemli bir parçası olarak mizah basınında da bu konu sıklıkla işlenen bir tema hâline gelmiştir. Bu dönemde karikatüristler tarafından kaleme alınan çizimler genellikle münferit olmanın ötesine geçememiştir. Buna karşılık karikatürist Arabacıoğlu, *Banker* adlı dizisinde hatırı sayılır miktarda (toplamda 702 adet) çizime yer vererek, söz konusu toplumsal olgu üzerinde kapsamlı bir şekilde durmuştur.

Bu makalede, finansal kuruluşlar arasında yer alan "bankerlik" özelinde bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Arabacıoğlu'nun meslek yaşamı süresince kaleme aldığı karikatürler üzerinde ayrıntılı incelemeler yürütülmüştür. Yürütülen incelemelerde Arabacıoğlu'nun, *Banker* adlı çizgi dizisinde belirgin bir tema olarak bankerliğin meslek ahlakı konusunu ön plana çıkardığı belirlenmiştir. Söz konusu tespitten yola çıkılarak, bu makalenin teorik arka planı meslek ahlakı konusuna dayandırılmıştır. Teorik arka plan, aşağıdaki alt başlıklardaki anlatımlarda ele alındıktan sonra, Arabacıoğlu'nun meslek etiği konusuna ilişkin eleştirel yaklaşımları, *Banker* çizgi dizisi kapsamında değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Literatür Özeti

Bu makalede öncelikle meslek ahlakının, literatürde yer aldığı biçimine ilişkin özet bilgilere yer verilmiştir. Makale, meslek ahlakının kuramsal boyutundan ziyade, yaşamsal yönünü ele almayı amaçladığı için meslek ahlakının kavramsal ve kuramsal yönünü kısaca açıklayan literatür özetinin ardından, meslek ahlakına yönelik olarak Arabacıoğlu tarafından ortaya konulmuş olan hususlar değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Genel Olarak Ahlak Kavramı

Ahlak, genel anlamda mutlak olarak iyi olduğu düşünülen veya belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış bütünüdür (Cevizci, 2000, s. 17). Ahlak, çağlar boyunca insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemede ve bu ilişkileri toplumsal normlar hâline getirmede önemli bir dayanak noktası olmuştur. En genel ifadesiyle iyiyi ve kötüyü belirlemeye yönelmiş olan ahlak, büyük-küçük bütün insan topluluklarının eğilim, inanış töre ve geleneklerine bağlı olarak var olmuştur (Bayrak, 2001, s. 1). Tarih boyunca insan toplumlarında ortaya çıkan genel geçer değerler ve ahlaki prensipler, uyulması gereken birer dayanak teşkil ederek bir bakıma insanlara önemli bir rahatlık sağlamıştır (Frankl, 2014, s. 86).

Milattan önce beşinci yüzyılda Sofistler, insan ve toplum sorunlarına yönelmeyi, felsefenin asıl araştırma konusu olarak kabul etmişlerdir. Bu yöneliş, ahlak felsefesinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Sofistlerin içinde yetişen Sokrates ve sırasıyla Platon ile Aristoteles İlk Çağda ahlakı/etiği bir bilgi alanı olarak yüksek bir gelişme noktasına taşımışlardır (Kuçuradi ve Taşdelen, 2015, s. 47). Sokrates'ten günümüze yazılı bir eser ulaşmamış olmasına karşılık, öğrencisi Platon ve Aristoteles, eserlerinde ahlak konusunu sıklıkla ele almışlardır. Platon, belirli bir eserini ahlak konusuna ithaf etmemesine karşılık, ahlaka (özellikle de meslek ahlakına) ilişkin görüşlerini keleme almıştır (Bkz. Platon, 2010, s. 128; Platon, 2011, s. 70-71). Aristoteles ise *Nikomakhos'a Etik*, *Eudemos'a Etik* ve *Magna Moralia* adlı eserlerini doğrudan doğruya ahlak felsefesi alanına yönelik olarak kaleme almıştır. "Tüm sanatların, araştırmaların, eylemlerin ve tercihlerin amacı iyiye ulaşmaktır" (Aristoteles, 2017a, s. 21) sözleriyle başlayan Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* adlı eseri, ahlak alanındaki birincil kaynak eserler arasında öncül bir niteliğe sahip bulunmaktadır. Aristoteles'e göre eğer bir yüce varsa, bu iyi insandır. İnsanların ise hedef olarak iyinin de ötesinde mükemmel davranışlar sergilemeye yönelmesi gerekmektedir (Hammerton ve Mee, 2008, s. 8-9).

Sokrates ile yaklaşık aynı dönemlerde fakat çok uzak coğrafyada yaşamış olan Konfüçyüs da bireylerin yaşamlarında takip etmelerini istediği çok sayıda kural ortaya koymuş ve bunu bir öğretiyi olarak geliştirmiştir. Gerçek hayatta bu ilke ve kurallar çerçevesinde yaşayan çok sayıda insan bulunmaktadır. Bu insan-

ların (Konfüçyüs'ün öğretileri doğrultusunda yaşamına yön veren insanların) varlığı ise ahlaki kuralları, yaşamsal yönünü gösteren çok sayıdaki örnekten birini teşkil etmektedir. Immanuel Kant ise ahlaki sistemi, ilkeler ve haklar çerçevesine dayandıran düşünür olarak ön plana çıkmaktadır (Ay, 2003, s. 62). Kant'a göre ahlak, sadece ne yapıldığıyla değil, onun neden yapıldığıyla da ilişkilidir. Doğru davranışta bulunanlar, bu davranışı sırf hissettiklerine dayanarak yapmamaktadırlar. Dolayısıyla kararların, akla (kişinin nasıl hissettiğinden bağımsız olarak, onun ödevinin ne olduğunu söyleyen) dayandırılması gerekmektedir (Warburton, 2017, s. 175-176).

Belirli bir davranış düzeni olarak ifade edildiğinde ahlakın, toplumsal yaşamın sürdürülmesi anlamındaki zarureti de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zira insanlar tarafından oluşturulan düzen iyi ya da doğru olabileceği gibi kötü veya yanlış da olabilmektedir. Gerçekleştirilen eylemler ve verilen kararları iyi ya da kötü diye nitelendirebilmek için bu eylem ve kararların sonuçlarını da değerlendirmek gerekmektedir. İnsan, toplumsal bir varlık olduğu için, eylemleri ve seçimleri de toplumu etkilemektedir. Dolayısıyla insanın, kendisi ve toplum için iyi olan eylemleri gerçekleştirme ve kötü olandan uzak durmayı hayatının geneline yayması, bir diğer deyişle ahlaklı olması gerekmektedir (Altunoğlu ve Keskin, 2016, s. 199).

Yukarıdaki anlatımlardan da anlaşılabilirliği üzere, bazı düşünür veya yazarlar nedensellik üzerinde dururken diğer bazıları ise sonuçsallık üzerinde durabilmektedirler. Ayrım sadece bunula da sınırlı kalmamaktadır. Literatürde, haklar teorisi (ödev ahlaki anlayışı), adalet yaklaşımı, hedonist yaklaşım gibi ayrımlar üzerinden ayrıntılı anlatımların yapılmakta olduğu görülmektedir. Bu makalenin hacmi ve kapsamı göz önünde bulundurularak, bu türden ayrıntılı anlatımlara gidilmeyip, literatürün "özeti"ne sadık kalınmaya çalışılmıştır.

Ahlak ve etik kavramları arasında zaman zaman gündeme gelen tartışmalara da kısaca değinmek gerekmektedir. Etik kelimesi daha ziyade belirli ahlak değerlerinden veya ilkelerinden oluşan sistemler ya da kuramlar için kullanılmaktadır (Altan, 2011, s. 24). Bir diğer deyişle etik, ahlak alanında uygulamalı olarak yürütülen çalışmalarda daha sıklıkla kullanılan, kuramsal/bilimsel yönü daha ön plana çıkmaktadır. Ahlak kavramı ise daha kuşatıcı ve çerçeve bir kavram olarak belirginleşmektedir. Bu makale özelinde değerlendirildiğinde ise, makalenin kuramsal/bilimsel yönü olması bakımından "etik" kavramının tercih edilmesi gibi bir gerekliliğin olduğu kanaati gündeme gelmektedir. Oysa bu makalede, ahlak ve etik kavramların, dilbilimsel köken veya gündelik yaşamdaki kullanım farklılıklardan kaynaklanan felsefi/bilimsel/toplumsal ayrımının neden olduğu ayrımlardan yola çıkarak özel bir tercihte bulunulmamıştır. Bunun yerine, her iki kavramın da eşdeğer olduğu ön kabulünde bulunularak, salt kavram birliği sağlamak adına zorlama bir tercih yapmaktan kaçınılmıştır.

Ahlak, iyiye ulaşma anlamında belirgin bir ideali temsil etmekte, bu yönüyle de normatif bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Bu nedenle ahlaki yaklaşımlar çoğunlukla, hedeflenen ideale ulaşmanın ne şekilde gerçekleşebileceğini izah etme girişimleriyle ön plana çıkmaktadırlar. Belirlenen ahlaki ideale ulaşma niteliği açısından bakıldığında; ahlak kavramından, meslek ahlakı kavramına geçmek çok daha kolaylaşmaktadır.

Meslek Ahlakı

Meslek denildiğinde akla ilk olarak geleneksel meslek dalları gelmektedir. Özellikle son yıllarda belirli iş grupları da meslek kapsamında değerlendirilmeye başlamıştır. Bir işin meslek sayılabilmesi için belirli koşullar bulunmaktadır. Bu koşullar aşağıda kısaca ifade edilmiştir (Arslan, 2001, s. 74):

- ❖ Mesleklerin entelektüel bir boyutu bulunmaktadır. Belli bir eğitim ve ihtisaslaşmayı gerektirmektedir.
- ❖ Meslekler, mensuplarından fedakârca davranışlar beklemektedir. Bir mesleğin mensuplarının amacı, öncelikle kendilerine ihtiyaç duyanlara hizmet etmektir. Başkalarına ve topluma hizmet etmek, meslek olmanın esasını teşkil etmektedir.

Bir mesleğin toplumdaki sağladığı avantajlarla, toplumun o meslekten sağladığı avantajlar, meslek ile toplum arasında bir tür sosyal sözleşmenin varlığına işaret etmektedir. İşte bu sözleşme, belli bir meslek ile toplum arasındaki ilişkilerde ahlaki bir altyapı oluşturmada ve meslek sahiplerinin topluma karşı özel bir ahlaki sorumlulukları olduğunu göstermektedir (Arslan, 2001, s. 75).

Meslek ahlakı/etiği konusunda bilimsel anlamda en eski ve kapsamlı çalışma Durkheim tarafından gerçekleştirilmiştir. Durkheim, bütün sosyal faaliyetlerin kendine mahsus bir ahlaki disipline ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir (Durkheim, 1986, s. 22). İnsanların çeşitli meslekleri uygularken uymak durumunda oldukları davranış kuralları (Tutar, 2013, s. 381-382) olarak tanımlanan meslek ahlakı, mesleği icra edenler tarafından oluşturularak korunan bir yapılanmayı ifade etmektedir. Bu yapılanma içerisinde yetersiz ve ilkesiz üyeler meslekten dışlanmakta, meslek içi rekabet düzenlenmekte ve hizmet ideallerini korunmaya çalışılmaktadır (Pehlivan, 1998: 5). Benzer bir yaklaşıma göre meslek ahlakı, mesleki bir grubun resmi ya da resmi olmayan yaptırımlarla desteklenen kuralları olarak doğrudan doğruya mesleklerde uyulması gereken davranış kuralları olarak ifade edilmektedir (Güney, 2004, s. 167).

En temel ifadesiyle meslek ahlakı, mesleki alanlardaki doğru ve yanlış davranışlar olarak ifade edilebilmektedir. İyi-kötü, doğru-yanlış gibi ayrımlar doğrultusunda biçimlenen meslek ahlakı, kendine özgü "yapacaksın/yapmayacaksın"lardan oluşan bir dizge olarak meslek çalışanlarının karşısına çıkmaktadır (Keskin, 2017, s. 658). Meslek sahipleri, mesleklerini etkin bir şekilde

icra ettikleri ölçüde kendilerine ihtiyaç duyanlara hizmet ettiklerini ve kamu yararına çalıştıklarını düşünmektedirler. Bu düşünce, meslek ahlakının temelini teşkil etmektedir. Mesleğin ifası sonucunda gündeme gelen maaş, gelir, güç, statü gibi kişisel faydalar ise bu temel görüşte ikinci planda düşünülmektedir (Torlak ve Dalyan, 2014, s. 50). Genel anlamda meslek ahlakını besleyen kaynaklar şu şekilde sıralanabilmektedir (Zaim, 2012, s. 56):

- ❖ Evrensel değer hükümleri,
- ❖ Toplumların değer hükümleri,
- ❖ Dini değer hükümleri,
- ❖ Hukuki kurallar,
- ❖ İş hayatının değerleri,
- ❖ Kurumun değer hükümleri ve kültürü,
- ❖ Kişisel değer hükümleri.

Yukarıdaki anlatımda da görüldüğü üzere meslek ahlakına yönelik olarak ortaya konulan görüşler en genel kapsam olarak evrensel değer hükümlerinden başlamakta ve kişisel değer hükümlerine kadar özelleştirilmektedir. Bu makalede, meslek ahlakına yönelik olarak Arabacıoğlu'nun kişisel bakış açısı özelinde çalışılmış olmasına karşın, çizer tarafından ortaya konulan meslek ahlakı anlayışı, hem iş yapma biçimi olarak söz konusu meslek özelinde hem de en geniş kapsamıyla evrensel anlamdaki temel insanlık değerlerine dayandırılmıştır.

Bülent Arabacıoğlu Hakkında Genel Bilgiler

1950 yılında Eskişehir'de dünyaya gelen Arabacıoğlu, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını bu şehirde geçirmiştir (Öztürk, 2012, s. 1573). Harita mühendisliğinden mezun olmasına karşın, yurtdışına karikatür pazarlayan bir ajansa girerek profesyonel çizgi hayatına başlamıştır. Çeşitli gazete ve mizah dergilerinde hem karikatürist hem de grafiker olarak çalışmıştır (Baş, 2006, s. 100). Mizah dünyasına kazandırdığı "Tipitip" adlı çizgi tipinin halk tarafından çok beğenilmesi nedeniyle çalışmakta olduğu Çarşaf mizah dergisinden ayrılarak televizyon ve sinemada kullanılmak üzere Tipitip'in çizgi filmlerini üretmek için atölye kurmuştur. 1980 yılından itibaren ise *Gırgır* mizah dergisine girerek "En Kahraman Rıdvan" çizgi karakterini çizmeye başlamıştır (Topyıldız, 1996, s. 31).

Mizah duygusu geliştirme ve olayları mizahi bir ışık altında görme çabası, yaşama sanatında ustalaşılırken öğrenilen bir yönelimdir (Frankl, 2018, s. 59). Mizahın, insan yapısındaki diğer her şeyden çok, birkaç saniyelikliğine de olsa olumsuzlukların aşılmasını sağlayabildiği bilinmektedir (Frankl, 2018, s. 58). İşte bu yönleriyle mizah, bireysel veya toplumsal düzeyde yaşanan her türlü olumsuzluk karşısında kısa süreliğine de olsa, Frankl'ın (2018, s. 58) deyişiyle, "insanın

kendini koruma savaşında ruhun kullandığı bir silaha" dönüşebilmektedir. Aksi takdirde, karşılaşılan olumsuzlukların üstesinden gelmenin çok daha zor olduğu bir dünyada yaşamak söz konusu olabilmektedir. Mizahi anlatımların insanlar tarafından beğeniyle takip edilmesinin olası nedenlerinden birini de mizahın doğasında var olan söz konusu olgu teşkil etmektedir. 1992 yılında yapılan araştırmada Arabacıoğlu, Türkiye'deki mizah okurlarının en beğendiği 13 karikatürist arasında gösterilmiştir (Özer, 1992, s. 174). Arabacıoğlu'nun eserleri, Türkiye'deki zekice ve eleştirel unsurlar içeren ender çizgi kahramanlık anlatıları arasında gösterilmektedir (Asutay ve Akol, 2013, s. 1467).

Arabacıoğlu, çizerlik hayatı sürecinde çizmiş olduğu karikatür dizilerini 2011 yılından itibaren kitap hâline getirerek yayınlamaya başlamıştır. 2018 yılı itibariyle Arabacıoğlu'nun toplam 10 adet tek yazarlı/çizerli kitabı yayınlanmıştır. Suavi Süalp ile ortak yazarlığını yapmış olduğu *Gündüz İnsan Gece Hırt* adlı kitabı ile birlikte, bu çalışmanın yürütüldüğü 2018 yılı itibariyle toplam 11 adet kitabı yayınlanmış bulunmaktadır.

Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Karikatürist Arabacıoğlu, uzun yıllar süresince yapmış olduğu çizimlerde pek çok değişik konuyu ele almıştır. Bu makalede, Arabacıoğlu'nun eserleri içinde meslek ahlakı özelinde yapmış olduğu çizimler üzerine odaklanılmıştır. Arabacıoğlu'nun, münferit birçok karikatüründe meslek ahlakını ele alış olması olası görünmektedir. Buna karşın bu makalede, Arabacıoğlu'nun 1980'li yılların başında kaleme almış olduğu ve yaklaşık bir yıl boyunca *Gırgır* dergisinde tam sayfa olarak yer verilen *Banker* adlı çizgi dizisi özelinde inceleme gerçekleştirilmiştir. Makalede, nitel analiz yöntemi benimsenmiş olup, 1980'li yıllarda haftalık süreli yayın şeklinde yayınlanmış olan arşiv niteliğindeki *Banker* çizgi dizisinin kitaplaştırılan materyali kapsamında içerik incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Arabacıoğlu'na ait diğer çizgi dizileri, kitapları veya ürettiği diğer görsel materyal, bu çalışmanın makalenin inceleme kapsamının dışında tutulmuştur. Söz konusu hariç tutma, aynı zamanda bu makalenin sınırlılıklarını da ifade etmektedir. Bu sınırlılığa rağmen, Arabacıoğlu'nun söz konusu uzun soluklu çizgi dizisinde meslek ahlakına, özel olarak ise bankerlik mesleğinin meslek ahlakına ilişkin yeterli ölçüde veriye ulaşıldığı için, arzu edilen veri doygunluğu da elde edilebilmiştir.

Bu çalışmada, Arabacıoğlu'nun kitaplarındaki karikatürlerin bütün bağlamının (karikatür karesindeki görsel unsurlar ve ayrıntılar) okuyucuya aktarılabilmesi mümkün olamamaktadır. Aktarıma dayalı bu tür çalışmalarda, görsel bir materyaldeki yer alan çok sayıdaki unsurdan sadece yazıların aktarılması veya betimsel analizler yapılması, kendine has birtakım ilave sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Zira görsel bir unsur olan karikatürün, yazı aracılığıyla aktarılarak açıklanmaya çalışılması, görsel sanatların sahip bulunduğu üstünlüklerin

belirli ölçülerde kaybedilmesi sonucunu beraberinde getirebilmektedir (Keskin, 2016, s. 5539).

Özü itibarıyla *Banker çizgi dizisi*, bu meslekte ahlaki anlamda yaşanan olumsuzlukları okuyucusunun gözlerinin önüne sermeye adanmış bir izlenim uyandırmakta ve bu amacı gerçekleştirmeye yönelik kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Böylesi bir anlayış, çizgi dizide yer verilen meslek ahlakına uygun olmayan her bir davranışın ayrı ayrı betimlenmesini gerekli kılmaktadır. Söz konusu gereklilik ise mikroanalitik bir çalışma olan bu makalenin yazım hacmini aşmaktadır. Dolayısıyla aşağıdaki alt başlıkta, Bülent Arabacıoğlu'nun bankerlik mesleğindeki ahlaki olumsuzluklara yönelik olarak yapmış olduğu başlıca saptamalara yer vermekle yetinilmiş, meslek ahlakı/etiği unsurun ön plana çıkarıldığı her bir çizim karesi özelinde ayrı ayrı betimleme veya anlatımlara başvurulmamıştır.

Analiz: Bülent Arabacıoğlu'nun Meslek Ahlakı Konusuna İlişkin Eleştirel Yaklaşımlarının *Banker Çizgi Dizisi* Kapsamında Değerlendirilmesi

Banker çizgi dizisi, 1980'li yılların başında *Gırgır* mizah dergisinde tam sayfa çizgi macera bandı olarak yaklaşık bir yıl süreyle yayınlanmıştır. Arabacıoğlu tarafından 2011 yılında kitap hâline getirilen bu dizide, toplam 702 adet karikatür karesi yer almaktadır. Bu çizgi dizide genel olarak 1980'li yılların başında Türkiye genelinde yazılı basında ve insanların gündeminde geniş yankılar uyandırmış olan bankerlik mesleği ele alınmaktadır. Dizide çoğunlukla Türkiye finans sektörüne yeni bir aktör olarak girmiş bulunan bankerlik mesleğinin olumsuz yönleri vurgulanmakta ve meslek etiğine yönelik eleştiriler yapılmaktadır. Türkiye'deki bankerlik faaliyetlerinin ülke gündemini meşgul ettiği söz konusu dönemde bu mesleğe yönelik özellikle yazılı medyada birçok anlatım yapılmış, yazılı basının bir parçası olan mizah dergilerinde de benzer şekilde çok sayıda anlatım gerçekleştirilmiştir. Buna karşılık Arabacıoğlu, dönemin bu popüler konusunu bir veya birkaç karelik çizimleriyle değil, aylarca süren bir çizgi dizi kapsamında ele almıştır. Söz konusu nitelik ise *Banker çizgi dizisini*, Türk mizah literatürü içinde özgün bir konuma taşıması ve incelemeye değer kılması bakımından ön plana çıkan bir unsur olarak dikkat çekmektedir.

Aşağıdaki anlatımlarda, karikatür karelerinden yapılan aktarmalarda büyük harfler kullanılmıştır. Büyük harf kullanımı özellikle sosyal medya gibi ortamlarda bağırma veya küfür olarak nitelendirilebilmektedir. Bu makaledeki aktarımlarda, sosyal medya ve benzeri ortamlardakine benzer bir durum söz konusu olmamaktadır. Karikatür çizimlerindeki yazılı ifadelerde çoğunlukla büyük harfler tercih edilmekte olduğu için Arabacıoğlu da çizimlerinde bu yönde bir tercih kullanmıştır. Aslına uygun aktarım yapabilme amacıyla ve başka herhangi bir

amaç gözetilmeksizin aşağıdaki anlatımlarda bilinçli bir tercih olarak büyük harf kullanılmıştır.

Arabacıoğlu'nun *Banker* çizgi dizisi, iş dünyasının büyük patronları olarak be-timlenen Hüsnü Bey ile Efrayim Bey çizgi karakterlerinin "Kaliteli Adamlar Kulü-bü" adlı bir mekândaki buluşmalarıyla başlamaktadır. Patronlar, kurulan kumar masasında poker oynamakta, bir yandan da ülke gündemi hakkında konuşmak-tadırlar. Efrayim Bey, şu cümlelerle söze başlamaktadır (Arabacıoğlu, 2011, s. 9):

EFRAYİM BEY: PİYASADAKİ BU PARA DARLIĞI SÜRERSE HEPİMİZ TOPU ATARIZ... ÜSTELİK ŞU SIRA İŞÇİ FİLAN DA ATAMADIĞIMIZ İÇİN MASRAFLARI AZALTAMIYORUZ!.. ORTAK OLUP Bİ BANKERLİK ŞİRKETİ KURALIM... BÖYLECE HALKIN ELİNDEKİ ÖLÜ PARAYI ÇEKİP ŞAKIR ŞA-KIR KULLANIRIZ!..

Efrayim Bey'in bu sözlerine Hüsnü Bey şu şekilde karşılık vermekte ve ko-nuşmalar aşağıdaki gibi devam etmektedir (Arabacıoğlu, 2011, s. 9):

HÜSNÜ BEY: İYİ HOŞ DA BANKERLERİN GÖÇMEN KUŞLAR GİBİ TÜY-DÜĞÜ BU DEVİRDE, KİM BİZE PARA YATIRIR?..

EFRAYİM BEY: MERAK ETME ONU DA DÜŞÜNDÜK ELBET!.. MİLLETİN ÇOK İYİ TANIYIP SEVDİĞİ BİRİNİ ŞİRKETİN BAŞINA GETRİDİK Mİ PARA-LAR OLUK GİBİ AKAR... FAKAT KİMİ SEÇECEĞİMİZİ BULAMADIK...

HÜSNÜ BEY: BANKER FİKRİ GÜZEL AMA İŞİMİZE YARAR ADAMI BU-LANA KADAR BEKLEMELİYİZ!..

Yukarıdaki en son ifadenin hemen ardından gelen 16 adet karede ise kendi hâlinde sokakta yürümekte olan En Kahraman Rıdvan, bir dizi tesadüf sonrasın-da iki çocuğun hayatını kurtarmakta ve ertesi gün çıkan gazetelere manşet olmak-tadır (Arabacıoğlu, 2011, s. 10).

Durumu gazetelerden öğrenen Efrayim Bey'in aklına bir fikir gelmekte ve Hüsnü Bey'i telefonla arayarak bu fikrini onunla paylaşmaktadır. Telefon görüş-mesinde aşağıdaki diyalog gerçekleşmektedir (Arabacıoğlu, 2011, s. 11):

EFRAYİM BEY: GAZETEYİ OKUMUŞSUNDUR.. AKLIMA HARİKA BİR FİKİR GELMİŞTİR!..

HÜSNÜ BEY: HAA.. ÇAKTIM DALGAYI.. FAKAT HEMEN KARAR VER-MEYELİM. UYANIK ÇIKIP BİZE MADİK ATMASIN..

EFRAYİM BEY: MERAĞLANMA... İKİ ADAMIM BİRAZDAN ONU BURAYA GETİRECEKLER.

Art niyetli olan Efrayim Bey'in adamları (fedaileri), Rıdvan'ı alarak (alıkoyarak) Efrayim Bey'in yanına götürme işine koyulmaktadırlar. Uzak bir gecekondu mahallesinde yaşamakta olan Rıdvan'ı Efrayim Bey'in yanına gitmeye razı ede-

bilmek için onu şu sözlerle ikna etmektedirler (Arabacıoğlu, 2011, s. 12): “BİZ EFRAYİM BEYEFENDİNİN ADAMLARIYIZ.. KENDİSİ SİZİ TEBRİK ETMEK İSTİYOR... PATRONUM SİZİN GİBİ MERT, CESUR, İYİ YÜREKLİ İNSANLARIN HAYRANIDIR..”

Efrayim Bey’in adamları, Rıdvan’ı, patronlarının lüks arabasına alıp hareket ettiklerinde onu daha yakından tanıma olanağı bulmaktadırlar. Efrayim Bey’in adamları, yolculuk süresince Rıdvan ile aralarında geçen konuşmalar sonrasında onun hakkında belirli bir kanaat edinmektedirler. Rıdvan’ı patronlarına takdim ederken, edindikleri kanaati, Efrayim Bey’e şu sözlerle fısıldamaktadırlar (Arabacıoğlu, 2011, s. 13): “KENDİNİ KAHRAMAN FİLAN SANAN SIFIR NUMARA ALIĞIN TEKİ...” Efrayim Bey ise “ZATEN ANLAMISHTIM” sözleriyle karşılık vermektedir.

Rıdvan’ı sadece Efrayim Bey değil, diğer büyük patronlar da birlikte karşılamaktadır. Rıdvan’ı yapmacık bir olumlu tavırla karşılayarak onu en iyi şekilde ağırlayan Efrayim Bey ve diğer patronlar, Rıdvan’ın saflığından ve dürüstlüğünden faydalanmaya karar vermektedirler (Arabacıoğlu, 2011, s. 14). Medya gücü de elinde bulunan patronlar, Rıdvan’ı insanlara yardım ettiği görüntüsü verdikleri bir dizi düzmece gazete (hissedarı oldukları gazetelere) haberine konu etmeye karar vermektedirler. Bu sayede Rıdvan’ın toplum içindeki mevcut popüleritesinin ve güvenilirliğinin artmasını sağlamak suretiyle onu halkın sevgilisi konumuna getirmeyi amaçlamakta, kısa bir süre içinde bu amaca büyük ölçüde ulaşmaktadırlar (Arabacıoğlu, 2011, s. 15).

Resim 1. Rıdvan’ın düzmece haberlerle popüler yapılma sürecini betimleyen çizim kareleri (Arabacıoğlu, 2011, s. 15)

Rıdvan’ın halk nezdinde oluşmuş bulunan olumlu imajından yararlanmak isteyen patronlar onu banker yapmak istemektedirler. Rıdvan ise kendisinin banker yapılmak istenmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. Rıdvan’ın söz konusu karşı çıkışı, bankerlik mesleğini sıradan bir iş olarak algılamasına dayanmaktadır. Kişisel dünyasında, kendisinin bir kahraman olduğu yanılısamasıyla yaşayan Rıdvan,

bankerlik gibi masa başı bir işi, kahraman bir kişilik olarak gördüğü kendisine yakıştıramamaktadır (Arabacıoğlu, 2011, s. 18). Patronlar, Rıdvan'ı ikna edebilmek için onun suyuna gidecek şekilde bir aldatma yoluna başvurumaktadırlar. Bankerlik mesleğinin bir nevi zenginden alıp fakire dağıtan Robin Hood davranışı olduğunu söyleyen patronlar, Rıdvan'ın temiz duygularını bu şekilde istismar etmeye başlamaktadırlar (Arabacıoğlu, 2011, s. 19).

Resim 2. Rıdvan'ın, patronlar tarafından banker olmaya ikna edilme sürecini betimleyen çizim kareleri (Arabacıoğlu, 2011, s. 19, s. 23)

Efrayim Bey ve adamları, Rıdvan'ın bankerlik yaparak kısa sürede topladığı paraları, diğer patronlardan habersiz bir şekilde çalarak ortadan kaybolmaktadır (Arabacıoğlu, 2011: 25). Efrayim Bey, paraları kasadan çalmaya yardım eden kendi adamlarına, çalma girişimi öncesinde anlaşmış oldukları parayı ödememekte (Arabacıoğlu, 2011, s. 31) ve tanınmamak için kılık değiştirerek çalınan paraları harcamaya başlamaktadır.

Efrayim Bey'in bu şekilde ortadan kaybolması sonrasında hem Rıdvan hem de diğer büyük patronlar, Efrayim Bey'i aramaya başlamaktadırlar. Robin Hood'luk yapamayacağı için çok öfkelenen ve iz sürmeye başlayan Rıdvan, çeşitli tesadüflerin de yardımıyla Efrayim Bey'i diğer patronlardan önce bulmaktadır. Rıdvan, Efrayim Bey'den paraları geri almakta fakat para çantaları kaza eseri açılmakta, paralar etrafa saçılarak uçuşmakta, çizgi dizi de bu şekilde sonlanmaktadır (Arabacıoğlu, 2011, s. 58).

Sonuç ve Tartışma

Banker çizgi dizisinde Rıdvan karakteri, kendisine yöneltilen çeşitli hilelerin de etkisiyle Robin Hood'luga soyunmaktadır. Rıdvan, kötülerle (bu çizgi dizide meslek ahlakına uygun davranmayanlarla) mücadele etme kararlılığı bakımından ise Cervantes'in (2012) ünlü roman kahramanı Don Kişot ile benzer özellikler ortaya

koymaktadır. Kahramanlara özgü ahlaki düsturları kendisinde gördüğü yanılmasına kapılan Rıdvan çizgi kahramanı, kendi bireysel “iyi” anlayışının peşinden koşarken bazen Robin Hood’luğu bazen de Don Kişotluğu benimseyebilmektedir. Bilindiği üzere Robin Hood da Don Kişot da kendine özgü öznel ahlak anlayışlarına sahip bulunmaktadırlar, fakat bu anlayışlar, sadece kendi yapıları içinde kalarak toplumsal ahlaka yansiyamamaktadır. Kendi öznel amaçlarının peşinden giden Rıdvan da belirli bir sınırın ötesini kat edememekte, ahlak dışı davrananlar karşısında Don Kişotluk yapmaktan öteye geçememektedir. Her şeye rağmen Rıdvan karakteri, gündelik yaşamda ve meslek yaşamında sahip olunması gereken özellikleri hiciv yoluyla da olsa okuyucusuna ulaştırmayı hedeflemektedir.

Banker çizgi dizisi, ilk karesinden itibaren özellikle 1980’li yılların başında Türkiye finans sektöründe önemli bir aktör olarak ortaya çıkan bankerlik mesleğini yapan bireylerin meslek ahlakını hicveden bir niteliğe sahip bulunmaktadır. Bu karelerde, iş dünyasının büyük patronları olarak betimlenen çizgi karakterler, “Kaliteli Adamlar Kulübü” adlı mekânda kumar masası kurmaktadırlar. Kumar masasının kurulmasını organize eden Efrayim Bey, masadaki diğer üç büyük patron ile hem poker oynamakta hem de ülke gündemini değerlendirmektedirler. Çizgi dizinin 26 ile 34’üncü kareleri, bu kumar masasında geçmekte ve bu masa, halkın güvendiği birini bankerlik şirketinin başına getirme fikrinin ortaya çıktığı bir masa olmanın da ötesinde bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Zira dizinin 28, 29 ve 30’uncu müteakip karelerinde, kumar oynayan patronların hepsinin hile yapmakta oldukları görülmektedir. Halka mal olmuş bulunan ve ülkenin önde gelen patronlarınının kumar oynamaları bile başlı başına tasvip edilemeyecek bir davranış iken, bütün patronların kumar esnasında hile yapmaya tevessül etmeleri ise etik anlamdaki bir başka olumsuzluğu betimlemektedir.

Resim 3. Kumar masasında bankerlik şirketi kurmaya karara veren patronları ve onların birbirlerine karşı yaptıkları hileleri betimleyen çizim kareleri (Arabacıoğlu, 2011, s. 9)

Meslek ahlakı konusu, erişilebilen yazılı kaynaklar bakımından antik çağlara dayanmaktadır. Meslek ahlakı söz konusu edildiğinde ilk olarak akla tıbbın babası nitelendirmesi yapılan Hippokrates gelmektedir. Hippokrates'in kendi adıyla anılan yeminde, meslek ahlakı ve mesleki değerler ön plana çıkmaktadır. Günümüze ulaşan eserinde "ben hastalıklardan çıkar sağlamam" diyen Hippokrates (2008, s. 37), sözlerine şu şekilde devam etmektedir: "Zenginleşmek, nereden gelirse gelsin her yerden para kazanmak değildir". Hippokrates öldüğünde henüz çocukluk çağlarında olan Aristoteles, meslekte iyi olmayı ve meslek ahlakına sahip bulunmayı, oldukça çarpıcı bir şekilde dile getirmektedir. Aristoteles'e (2017b, s. 78) göre bir insanın "iyi" olması ve "ayakkabıcı" olması onun "iyi ayakkabıcı" olduğu anlamına gelmemektedir. Aristoteles'in bu yaklaşımı, insanın kişisel özellikleri ile mesleki niteliklerinin, birbirlerinden ayrı kategoriler olduğunu belirterek, aralarında eşölçülemezlik bulunan bu iki ayrı niteliğin, aynı tanımlama altında ifade edilemeyeceği gerçekliğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Aristoteles, söz konusu yaklaşımıyla, kişinin salt "iyi" bir birey olması noktasından hareketle, "iyi bir meslek erbabı" olarak algılanmasının yanlışlığını ifade etmektedir. Aristoteles'in yaklaşımı aynı zamanda, kişinin olumlu davranışlarından yola çıkılarak, bu olumluluğu, diğer yaşamsal alanlara da atfetme hatasına dikkat çeken erken dönem bir anlayış olması bakımından değer taşımaktadır.

Bu makalede incelemeye konu edilen çizgi dizinin başlangıcında dört büyük patron, bankerlik şirketi kurma konusunda mutabakata varmakta ve bu işi ortaklık içerisinde yürütme kararı vermektedirler. Şirketin kurulma mantığı, Rıdvan'ın kişiliğini tanımaya yönelik olarak sergilenen davranışlar, Rıdvan'ı şirketin başına getirmeye yönelik ikna çabalarının tamamı meslek ahlakı ile bağdaşmayan yönler ortaya koymaktadır. Halkın güvenini kazanmaya yönelik olarak yürütülen düzmece haber üretme davranışları ise ayrı bir ahlaki olumsuzluğu gözler önüne sermektedir. Bütün bu kapsamlı, sistemli, örgütlü ve bilinçli çabaların sonucunda halktan toplanan paraların, Efrayim Bey tarafından çalınarak kaçırılması ise yine başka bir ahlaki yozlaşmayı betimlemektedir. Bütün bu anlatımlar ise büyük patronlar arasında verilen sözlere, yapılan anlaşmalara riayet edilmemesi şeklinde ortaya çıkan ve aldatmaya dayalı düzeni hicvetmektedir. Ahlakî dayanaklardan yoksun bulunan söz konusu düzenin, meslek ahlakıyla da bağdaşmamakta olduğu ise kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak *Banker* çizgi dizisi, meslek ahlakına sahip olunmayan her türlü iş yapma sürecinde, çizgi dizide ele alınan türden olumsuzlukların yaşanabileceğini ve oyun içinde oyunların ortaya çıkabileceğini vurgulamakta, okuyucuyu bu anlamda duyarlı ve dikkatli davranmaya davet etmektedir.

Kaynakça

- Altan, M. (2011). *Küresel vicdan*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Altunoğlu, A. ve Keskin U. (2016). "İş Ahlakı", (Ed.) Büyük, K., Profesyonel Yaşamda İmaj ve İtibar Yönetimi, Eskişehir, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Arabacıoğlu, B. (2011). *En kahraman rıdvan "banker"*. İstanbul: Mürekkep Yayınları.
- Aristoteles, 2017a, *Nikomakhos'a etik* (Çev. F. Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles, 2017b, *Kategoriler-önergeler* (Çev. F. Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Arslan, M. (2001). *İş ve meslek ahlakı*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Asutay, H. ve Akol S. (2013). Comic im deutsch und türkischem. *Journal of Human Sciences*, 10, s. 5537-5550.
- Ay, Ü. (2003). *İşletmelerde etik ve sosyal sorumluluk*. Ankara: Nobel Kitabevi.
- Baş, A. (2006). *Eskişehir karikatüristleri albümü*. Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Yayınları.
- Bayrak, S. (2001). *İş ahlakı ve sosyal sorumluluk*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Cervantes, M. (2012). *Don kişot* (Çev. C. Şimşek). İstanbul: Anonim Yayıncılık.
- Cevzici, A. (2000). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Durkheim, E. (1986). *Meslek ahlakı* (Çev. M. Karasan). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Frankl, V. E. (2014). *Psikoterapi ve din bilinçdışındaki tanrı* (Çev. Z. Taşkın). İstanbul: Say Yayınları.
- Frankl, V. E. (2018). *İnsanın anlam arayışı* (Çev. S. Budak). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Güney, S. (2004). *Açıklamalı yönetim-organizasyon ve örgütsel davranış terimler sözlüğü*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hammerton J. A. ve Mee, A. (2008). *Geçmişten günümüze çığır açan felsefeciler* (Çev. A. Uysal, ve A. Uysal, A). İstanbul: Nokta Kitap.
- Hippokrates, 2008, *Gülmeye ve deliliğe dair*, (Çev. Y. Hersant). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Keskin, U. (2016). Necdet şen'in eserlerinde bireyi ve toplumu baskı altına alan yönetsel uygulamalara yönelik eleştiriler. *Journal of Human Sciences*, 13 (3), s. 5537-5550.
- Kuçuradi, I. ve Taşdelen, D. (Ed.) (2015). *Etik*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özer, A. (1992). Türkiye'de yayınlanan mizah dergileri ve karikatür izleyicisi profili. *Kurgu Dergisi*, 11, s. 169-177.
- Öztürk, A. C. (2012). Bicycle-friendly city in the past and the future in turkey: eskisehir. *World Applied Sciences Journal* 19(11), s. 1568-1574.
- Platon, (2010). *Devlet* (Çev. S. Berker). İstanbul: Athena Yayınları.
- Platon, (2011). *Devlet adamı* (Çev. B. Boran ve M. Karasan). İstanbul. Sosyal Yayınlar.
- Topyıldız, Ö. (1996). *Eskişehir'de karikatür*. Eskişehir: ELTAM A.Ş. Matbaası.
- Torlak, Ö. ve Dalyan F. (2014). *İşletmelerde sosyal sorumluluk ve etik*. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tutar, H. (2013). *Konu anlatımı işletme & yönetim terimleri ansiklopedik sözlük*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Pehlivan, İ. (1998). *Yöneltil, mesleki ve örgütsel etik*. Ankara: Pagem Yayınları.
- Warburton, N. (2017). *Felsefenin kısa tarihi* (Çev. G. Ateşoğlu). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zaim, H. (2012). *İş hayatında erdemli insan*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.